

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XXII

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2025

Рішення Національної ради з питань телебачення та радіомовлення №132 від 18.01.2024 р.

Затверджено як фахове видання категорії «Б» для спец. 035 Філологія
(наказ МОН України №848 від 10.10.2022)

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 13 від 30 жовтня 2025 р.)

Збірник індексується наукометричними базами: **Google Scholar, Index Copernicus.**

Рецензенти

Володимир Антофійчук, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри
української літератури (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Михайло Торчинський, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології (Хмельницький національний університет)

Анатолій Скрипник, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук
(Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»)

Редакційна колегія

Людмила Марчук, доктор філологічних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (*головний редактор*);

Олег Рарницький, доктор філологічних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (*відповідальний редактор*);

Олександр Кеба, доктор філологічних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Тетяна Петрова**, доктор філологічних
наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна; **Ольга Турко**,
кандидат філологічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка; **Анна Хома-Сувала**, доктор габілітований,
Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща);

Жанна Янковська, доктор філологічних наук, професор, Національний університет
«Острозька академія»; **Сергій Копилов**, доктор історичних наук, професор, Кам'янець-
Подільський національний університет імені Івана Огієнка; **Анатолій Глушковецький**,
кандидат історичних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка; **Олександр Завальнюк**, доктор історичних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Олександр Комарницький, доктор історичних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Олександр Федьков**, доктор історичних
наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Анатолій Філінюк, доктор історичних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I-18 Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та
філологічна / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), Олег Рарницький (відп.
ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. XXII. 300 с.

До збірника ввійшли матеріали, що узагальнюють історичні, лінгвістичні, літерату-
рознавчі і дидактичні аспекти сучасних новітніх наукових досліджень; систему формуван-
ня духовного потенціалу сучасної молоді; перспективи інноваційних авторських наукових
технологій, присвячених розвитку концепцій Івана Огієнка.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, учителям, здобувачам вищої освіти
різних рівнів, усім, кого цікавлять актуальні питання вітчизняної гуманітарної науки,
проблеми української духовності та культури.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Ohienko Scientific Research Center

IVAN OHIENKO
AND CONTEMPORARY
SCIENCE AND EDUCATION

SCHOLARLY PAPERS

History and Philology

Issue XXII

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
2025

Approved as a professional edition of category «B» for specialists. 035 Philology (order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No. 848 dated 10.10.2022)

The publication is approved by the Academic Council of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (Protocol № 13, 30.10.2025)

The volume is indexed in **Google Scholar**, **Index Copernicus**.

Reviewers

Volodymyr Antofiichuk, Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Literature
(Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University)

Mykhailo Torchynskyi, Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Philology (Khmelynyskyi National University)

Anatoliy Skrypnyk, Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities
(Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianetr-Podilskyi State Institute»)

Editorial Board

Liudmyla Marchuk, Doctor of Philology, Professor,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University (*Editor-in-Chief*);

Oleh Rarytskyi, Doctor of Philology, Professor,

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University (*Executive Editor*);

Olexandr Keba, Doctor of Philology, Professor, Kamianets-Podilskyi National
Ivan Ohienko University; **Tetiana Petrova**, Candidate of Philology, Associate Professor,
V. N. Karazin Kharkiv National University; **Olha Turko**, Candidate of Philology,
Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University;

Anna Khoma-Suvala, Doctor Habilitatus, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, Poland;

Zhanna Yankovska, Doctor of Philology, Professor, The National University of Ostroh Academy;

Serhii Kopylov, Doctor of History, Professor, Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohienko National University; **Anatoly Hlushkovetskyi**, Candidate of History,
Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University;

Oleksandr Zavalniuk, Doctor of History, Professor, Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohienko National University; **Oleksandr Komrnytskyi**, Doctor of History, Professor,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University; **Oleksandr Fedkov**, Doctor
of History, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University;

Antolyi Filinyuk, Doctor of History, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University; **Zoreslava Shevchuk**, Candidate of Philology,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (*Technical Editor*)

Ivan Ohienko and Contemporary Science and Education: Scholarly Papers.
History and Philology / [editorial board: Liudmyla Marchuk (editor-in-chief),
Oleh Rarytskyi (executive editor), et al.]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-
Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2025. Issue XXII. 300 p.

The collection includes materials devoted to the generalization of historical, linguistic, literary and didactic aspects of modern scientific research; the system of formation of the spiritual potential of modern youth; promising innovative author's scientific technologies dedicated to the development of Ivan Ohienko's concepts.

The issue is addressed to scholars, educators, students and all those interested in topical issues of Ukrainian humanities, spirituality and culture.

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

УДК 37.015.3:316.347.82(477)«20»+929 Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.5-7

Микола Томенко

ORCID 0000-0003-0796-0963

*кандидат історичних наук,
доктор політичних наук, професор,
м. Київ*

ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВИЩІЙ ОСВІТІ В КОНТЕКСТІ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

Російсько-українська війна змусила державну владу звернути увагу на проблему формування української національної та громадянської ідентичності. Так, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року. На виконання приписів цього Закону Урядом було ухвалено низку правових документів:

- «Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року» від 15 грудня 2023 року;
- «Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 16 лютого 2024 року;
- «Державна соціальна цільова програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 30 липня 2024 року.

І якщо постановка завдань у цих вищезгаданих документах виглядає переконливою та обґрунтованою, то рішення, – визначити державним замовником програми лише Міністерство молоді та спорту, яке не має під собою розвиненої галузевої вертикалі, а її керівником – міністра молоді та спорту, – виглядає доволі сумнівним [1].

На нашу думку, коли йдеться про формування та реалізацію одного із пріоритетів гуманітарної політики України в період війни, тож і відповідальність за це мав би нести віце-прем'єр міністр та щонайменше три міністри – освіти, культури та молоді й спорту.

З огляду на те, що найбільша кількість молоді знаходиться у сфері впливу інституцій Міністерства освіти та науки, то саме тут необхідно приділити найбільше державної уваги патріотичному вихованню.

Отож нашим завданням є привернення уваги до проблем та досвіду у сфері формування української національної та громадянської ідентичності в системі вищої освіти.

Першочерговим завданням вважаємо мовну політику в освітній сфері. Тут доречно нагадати вкрай актуальну працю відомого вченого, державного та релігійного діяча Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки». Іван Огієнко чи не найбільшу увагу приділяє мовній політиці у сфері шкільництва та загалом національної освіти. Так в розділі «Науковцям» він зазначає:

«Кожний студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, мусив добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову, свій соборний правопис...

Студент, що не знає своєї соборної літературної мови, чинить тим злочин супроти свого народу й стає йому зайвий, бо не має найсвятішого почуття – почуття єдності нації» [2].

Варто також звернути увагу на критику Іваном Огієнком активного використання в освітньому процесі так званих кальок та запозичених іноземних слів і термінів. Нині ж спостерігаємо, що в освітній, науковій та медіа сферах нашої країни поширена ця шкідлива тенденція. Після радянського та пострадянського періодів русифікації української мови розпочалася мода на її англійзацію.

Тож важливість посилення пропагування української мови та дотримання вимог викладання та спілкування українською у всій системі освіти є нагальним завданням державної політики.

Наступним пріоритетом у питанні формування громадянської та національної ідентичності у системі вищої освіти є обсяг та зміст викладання так званих світоглядних дисциплін.

Парадоксально, але саме в період домінування європейського вектору зовнішньої політики України, а саме в 2009 році, чиновники МОН вирішили скоротити дисципліну «Історія України». Тоді критика науковців та громадськості зупинила реалізацію цієї ідеї. Однак МОН повернулося до цього вже 2014 року шляхом скасування переліку обов'язкових для вивчення у закладах вищої освіти предметів, у тому числі й історії України.

Ще одне неадекватне рішення було прийнято у період правового режиму воєнного стану, коли у 2023 році Верховна Рада за поданням МОН скасувала обов'язковість складання «Історії України» для вступників до вишів. Знову під тиском фахівців та громадськості наступного 2024 року «Історія України» стала обов'язковим предметом в НМТ, а теми тестових запитань сягнули часів Руси (до того нашу національну історію чиновники починали з 16 століття). Однак боротьба з історією України тривала. Наступна ідея з'явилась у контексті реформи нової української школи, – об'єднати «Історію України» та «Всесвітню історію» в один навчальний курс.

Примітно, що у той самий час як у школах, так і у вишах залишається предмет, впроваджений ще за часів російської імперії, «Історія держави і права» [3].

Є велике світоглядне питання й щодо домінування так званої громадянської освіти над національною, не кажучи вже про збереження в шкільних підручниках російських наративів про «багатонаціональну Україну». Для прикладу, у підручнику «Громадянська освіта» для 10 класу, який і досі рекомендується вчителям, у розділі про багатокультурність, учнів переконують, що відомого захисника «руського міра» Михайла Булгакова потрібно визначити як «великого українця»? [4].

З огляду на це, видається доцільним закріпити на рівні держави обов'язковість так званого світоглядного блоку дисциплін для студентів перших курсів у всій системі вищої освіти. Як варіант пропонується такий перелік спецкурсів у вищезгаданому блоці:

- Історія української державності;

- Історія українського права;
- Історія української культури із включення тем щодо історії української церкви.

Варто також звернути увагу на ще одну важливу складову національного характеру освіти, а, отже, й формування української національної ідентичності, на якій наголошував Іван Огієнко. Йдеться про доступність освіти і поза-шкільного навчання та виховання. Нині ж спостерігаємо рівно протилежний підхід у цьому питанні від реформаторів МОН. Лише кілька цифр:

- за період 2022–2024 років в Україні, за даними Інституту освітньої аналітики, було закрито 2 114 шкіл;
- у 2025 році було припинено державне фінансування для 525 шкіл, де навчається менше 45 учнів;
- у 2026 році КМУ запланувало зупинити фінансування ще понад 1 200 шкіл, де навчаються менше 60 учнів.

Цілком очевидно, що така політика приведе до фактичного знищення системи національної освіти в сільській місцевості та невеликих містечках, що якраз і були вагомим осередком виховання українського патріотизму серед молоді.

Важливою складовою у формуванні національної ідентичності у молоді є популяризація життя та діяльності визначних історичних діячів та національних героїв України. З огляду на це корисно згадати настанови Івана Огієнка щодо нагальної потреби популяризації цих знань серед школярів та студентів. З цієї метою ним підготовлена низка науково-популярних життєписів про видатних українців [5].

Тут доречно згадати про наш досвід у співпраці з низкою Київських ЗВО (КНУБА, НА СБУ, НУБІП) щодо активного включення до навчального процесу студентських лекцій-екскурсій об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від України та меморіальних місць, пов'язаних з життям та діяльністю знаменитих українців. Таке поєднання традиційних методів освітнього процесу з практичною складовою патріотичного виховання було б корисним для усіх вищих навчальних закладів України.

Питання формування української національної ідентичності та громадянської ідентичності стало предметом уваги державної політики лише з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Водночас ухвалені документи не приділяють належної уваги царині середньої та вищої освіти. З огляду на це варто до цієї роботи залучити Міністерство освіти та науки та використати вже наявний досвід патріотично-виховної роботи у вишах. Доречним також буде й використання інтелектуальної спадщини визначних українців, зокрема рідномовного та патріотичного виховання визначного вченого, державного та релігійного діяча Івана Огієнка.

Список використаних джерел і літератури:

1. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. Постанова Кабінету Міністрів України, 30 липня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки (витяги). Київ: Центр учбової літератури, 2022. С. 12.
3. Томенко М. Проти історії України бореться як росія, так і українські чиновники. *Oboz.ua*. 18 січня 2025 р.
4. Громадянська освіта: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П. В. Вербицька, О. В. Волошенко, Г. О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018. 234 с.
5. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. Київ, Либідь, 1999.

МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

УДК 821.161.2-31.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.8-14

Дар'я Бановська

ORCID 0009-0008-0786-3307,

аспірантка кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

ЗАМІНА КОМПОНЕНТІВ ЯК МЕХАНІЗМ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті досліджено заміну компонентів як один із ключових видів структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів із компонентами-мітологемами в сучасних українських прозових текстах. До аналізу модифікацій застосовано когнітивно-дискурсивний і лінгвокультурологічний підходи. Потлумачено такі типи замін компонентів фразеологічних одиниць, як лексичні, граматичні, семантичні, стилістичні та прагматичні. Проаналізовано їхню роль у формуванні нових смислів. Визначено стилістичні функції трансформованих фразеологізмів, зокрема акцентовано на відображенні процесів десакралізації та ресакралізації в метамодерному художньому мисленні.

Ключові слова: індивідуальне мовлення, мітологема, мовна картина світу, стилістичні функції, сучасна українська проза, трансформація фразеологізмів, фразеологізм.

Постановка проблеми. Фразеологізми з компонентами-мітологемами зберігають «сліди» колективної пам'яті, світоглядних архетипів і релігійних уявлень. Як зазначав І. Огієнко, стійкі сполуки є «душею кожної мови, у тому числі й української» [4, с. 180]. Водночас «фразеологія національної мови зба-

гачується і вдосконалюється, вбираючи в себе безцінні скарби всього того, що впродовж тисячоліть зберігає у своїй пам'яті український народ» [3, с. 59]. Тобто в сучасному художньому дискурсі фразеологізми активно трансформуються, набуваючи нових семантичних і прагматичних відтінків.

Проблема трансформації фразеологізмів неодноразово привертала увагу українських лінгвістів (Г. Аркушин, В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Жайворонок, А. Попович, Л. Скрипник, Н. Сологуб, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.). У вітчизняній науці досліджено структурно-семантичні зміни фразеологізмів у різних функційних стилях, однак стійкі сполуки з компонентами-мітологемами як маркери сакрального досвіду вивчено фрагментарно, що і зумовлює актуальність теми.

Мета статті – проаналізувати заміну компонентів стійких сполук як механізм фразеологічної деривації, визначити її структурні й семантичні параметри, простежити відображення культурної пам'яті та світоглядних зрушень у сучасній українській прозі.

Ілюстративний матеріал, поданий у статті, дібрано за допомогою Генерального регіонального корпусу української мови (ГРАКУ) [2] із текстів сучасних українських письменників (Ю. Винничук, Дара Корній, А. Кокотюха, Т. Малярчук, О. Луцишина, В. Шкляр), що забезпечує реалізацію принципів репрезентативності й достовірності.

Методологічну основу дослідження становлять когнітивно-дискурсивний підхід (розгляд трансформацій як способу концептуалізації досвіду персонажів і авторської інтенції), лінгвокультурологічний аналіз (інтерпретація фразеологізмів як носіїв культурних смислів, відбитків колективної пам'яті), метод суцільної вибірки (підбір прикладового матеріалу), порівняльно-стилістичний аналіз (зіставлення трансформованих висловів із їхніми канонічними варіантами).

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці побутує декілька класифікацій трансформацій фразеологічних одиниць (ФО). Ми вслід за І. Гнатюк, В. Білоноженко [1], А. Попович [5] поділяємо видозміну ФО на семантичні (власне семантичні й подвійна актуалізація) й структурно-семантичні (лексична заміна, поширення, розгорнена метафора, скорочення, фразеологічний натяк, фразеологічна контамінація).

Особливої уваги заслуговує явище заміни компонентів як «спосіб структурно-семантичної трансформації ФО, що полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх її компонентів функціонально схожими елементами» [1, с. 109].

Зауважимо, що цей процес є системним та відображає внутрішні тенденції розвитку фразеологічної системи мови, її чутливість до соціокультурних трансформацій і здатність адаптувати традиційні образи до нових художніх завдань. Заміна компонентів не руйнує фразеологізм, а забезпечує його тривале функціонування, оскільки дозволяє залишати вислів актуальним і семантично гнучким.

Виділяємо чотири групи змін компонентів ФО (див. табл. 1):

1. Лексична заміна компонентів – найчастотніший тип трансформацій ФО, використання авторами синонімічних або близьких за значенням слів задля уточнення образу, індивідуалізації чи стилістичної відповідності контексту.

Лексична заміна фразеологічних одиниць
із компонентами-мітологемами

Традиційний фразеологізм	Трансформований фразеологізм	Цитата (автор)	Стилістична функція
Тяжко на душі [7, с. 730].	Тяжко на серці	Але мені так тяжко на серці (Г. Пагутяк).	Мікропереміщення емоційного центру для посилення тілесності образу.
	Важко на серці	Не зрозумів, що це було, але на серці стало важко (О. Луцишина).	Акцентуація на емоційному складнику.
	Кисло на душі	І коли він зайшов до почки і погляд його впав на недопитий глечик вина, то стало йому якось кисло на душі (Ю. Винничук).	Емоційно-смакове підсилення.
Чорт його знає [7, с. 768].	Біс його знає	Бажано при цьому, щоб це не були зовсім уже випадкові шалави, біс його знає, з якими хворобами (А. Кокотюха).	Емоційне заострення, стилізація під живе мовлення.
У глибині душі [6, с. 28].	У глибині серця	Ба більше – підлісник і сам отримав компліменти, на які сподівався, і які навіть попервах зневажив, але згодом відчув, що вони таки відшукали затишний притулок у глибині його серця (Ю. Винничук).	Поетизація, відображення кордоцентризму.
Накипіти на серці [6, с. 168].	Накипіти на душі	А коли вже було виплеснуто все, що накипіло на душі, шкуринський курінний Гапочка, важко повертаючи язиком, що від рахат-лукуму приклеївся до піднебіння, проказав спроквола (В. Шкляр).	Збереження емоційної інтенсивності.
Скакати у вогонь і в воду [7, с. 654].	Лізти у вогонь і воду	Всяко бувало, та навіть тоді, коли він хотів тільки добра і ліз у вогонь і воду, люди часто вважали, що робить він це не так (В. Шкляр).	Зниження пафосу, наближення до розмовного регістру.
На чотири боки [6, с. 10].	На чотири вітри	Пусти заволоку на всі чотири вітри (М. Дочинець).	Поетизація, метафоричне розширення.
Відійти від гріха подалі [7, с. 101].	Перележати від гріха далі.	Заховався, вирішив перележати від гріха далі (А. Кокотюха).	Іронізування, перехід від активної дії до пасивного очікування.
	Розстріляти від гріха подалі.	Ви не боялися обговорювати зі мною, офіцером, теми, за які інші зараз б завів на вас справу й розстріляв від гріха подалі (А. Кокотюха).	Парадоксальна інверсія сенсу.
	Мовчати від гріха подалі	Це ж мені порадили мовчати від гріха подалі (А. Кокотюха).	Контекстуальне конкретизування.
Як баран на нові ворота [7, с. 23].	Як барани на біблійні ворота	Чого то ви всі на мене вилупилися, як барани на біблійні ворота? (Ю. Винничук).	Додання релігійного підтексту, посилення абсурду.

Лиха доля [7, с. 215].	Гірка доля	Що ж, – зітхнула голова, – така моя гірка доля ! (Ю. Винничук).	Посилення експресивності, драматизація.
Чорт приніс [7, с. 768].	Дідько приніс	Дідько тебе приніс, Оресте (А. Кокотюха).	Побутове зниження.
Пригріти гадюку на грудях приніс [7, с. 359].	Пригріти змію на грудях	Можна сказати – змію на грудях пригріла (Ю. Винничук).	Синекдохічне узагальнення образу.
Вража мати [7, с. 370].	Бісова мати	Бісова мати! (В. Шкляр).	Демонологічне підсилення емоцій.
Підливати масла у вогонь приніс [6, с. 96].	Підкласти дров у вогонь.	Тихо, розбудиш небожа, – прошипів Рокицький у відповідь, але його зацитькування тільки підклали дров у вогонь (Т. Малярчук).	Зміна типу дії, підсилення образу неконтрольованості.

2. Граматична заміна компонентів (число, відмінок, спосіб, особа тощо) створюють ефект зсуву модальності, відображаючи зміну авторської інтенції – від фіксації факту до звернення, наказу або іронічної гри (див. табл. 2).

Таблиця 2

Грамматична заміна компонентів фразеологічних одиниць

Традиційний фразеологізм	Трансформований фразеологізм	Цитата (автор)	Стилістична функція
До чорта в зуби приніс [7, с. 770].	Чортам у зуби	Якщо комусь вдасться намацати брід, то щасливчик потрапить прямо чортам у зуби (В. Шкляр).	Підсилення загрози через множинність, створення відчуття масовості.
Серце краялося [7, с. 639].	Не крайте серце	Ох, бабо Ярко, не крайте серце (Д. Корній).	Зміна модальності, емоційний заклик.
Смикнув чорт за язика [7, с. 767].	Смикнула себе за язык	Там, де серце, – переконано мовила Лілія і смикнула себе за язык. (Г. Пагуляк).	Десакралізація, психологічна рефлексія.

3. Стилістичні та прагматичні трансформації ФО – використання фразеологізмів для створення комічного, іронічного або соціально маркованого ефекту за допомогою введення їх у специфічний дискурс (сленг, професійну лексику) (див. табл. 3).

Таблиця 3

Стилістичні та прагматичні трансформації фразеологічних одиниць із компонентами-мітологемами

Традиційний фразеологізм	Трансформований фразеологізм	Цитата (автор)	Стилістична функція
Давати чортів приніс [7, с. 180].	Виписати чортів	Ви б перший мені чортів виписали, аби я отак, без перевірки, переконаного відпустив (А. Кокотюха) / Як не достукався – випишу чортів (А. Кокотюха).	Канцеляризація, іронічне ослаблення конфлікту.

Продовження таблиці 3

Влазити в душу приніс [7, с. 116].	Лізти в чужі сердечні справи	Липинський не розпитував, бо не мав звички лізти в чужі сердечні справи, тільки якось за вечерею обережно дав знати, що все бачить і готовий допомогти, якщо потрібно (Т. Мальярчук).	Конкретизація, психологізація, послаблення абстрактності.
Земля тікає з-під ніг приніс [7, с. 263].	Земля гойдається під ногами	Земля гойдається під ногами (С. Андрухович).	Трансформація динаміки, створення тривожної ритмічності.
Загнати на той світ приніс [6, с. 102].	Забрати на той світ	Але тоді вже сам перелесник змушував жінку мовчати, погрожуючи забрати з собою на той світ (Д. Корній).	Перенесення акценту на активного агента, фольклоризація.
Смерть за плечима приніс [7, с. 670].	Смерть під язиком	Мені здавалося, що то страшний гріх, переймати на собі чуже життя і жити ним, жити цим не своїм життям замість того, хто відійшов, і весь час усвідомлювати, що це не твоє життя, не твоя доля і не твоє щастя, а просто жити і смерть під язиком тримати (Ю. Винничук).	Концептуальний зсув: від загрози до стану усвідомлення.
Розбилося серце [7, с. 640].	Серце лусне	Тут часом як не вип'єш, то серце лусне (В. Шкляр).	Гротескне зниження, комічний ефект.

4. Семантична інверсія є показовим способом зміщення смислового центру фразеологізму. Вона відображає метамодерну тенденцію до гри з традиційними образами, руйнування очікувань читача, полеколи й гумористичного зниження трагедійних образів (див. табл. 4).

Таблиця 4

Семантичні інверсії в ФО з компонентами-мітологемами

Традиційний фразеологізм	Трансформований фразеологізм	Цитата (автор)	Стилістична функція
Стерти з лица землі [6, с. 63].	Здмухнути з лица землі	Брат відкидався на твердому дивані і набирив у груди повітря, ніби збирався <i>здмухнути</i> все, що бачить перед собою, <i>з лица землі</i> (Т. Мальярчук).	Іронізація, контраст між дією й результатом.
Відійти у небуття [6, с. 108].	Відійти у засвіти	<i>Та потім Мирон здогадався, що це не тато прийшов з того світу, а навпаки, він, Мирон, відійшов у засвіти, де вони не могли розминутися</i> (В. Шкляр).	Фольклоризація, фольклоризація.
Карати на смерть [6, с. 175].	Замучити на смерть	<i>І врешті доходять до того, що мучить щодня чи кожної ночі – поки не замучить на смерть</i> (Д. Корній).	Переорієнтування на стан жертви, посилення емпатії.
	Приречений на смерть	<i>Людина приречена на смерть і людина страчена викликали в будь-якому каталі однакові емоції, вони всі були не чим іншим, як піцями, де тільки на певний час зачайлася чия душа</i> (Ю. Винничук).	Перехід дієвої до означальної характеристики.

Висновки. Отже, заміна компонентів стійких сполук є формою фразеологічної деривації, що забезпечує динаміку фразеологічної системи. На відміну від повної деструкції фразеологізму, вона зберігає ядро значення, залишаючи образ упізнаваним. Так мова балансує між традицією та інновацією.

У сучасній прозі трансформації фразеологізмів виконують функції іронізування, психологізації та соціальної маркованості мовлення.

Ілюстративний матеріал відбиває амбівалентність процесів: із одного боку, спостерігаємо десакралізацію образів (*чорт, біс, той світ*), а з іншого – посилення мітопоетичного забарвлення через поетизацію (*засвіти, біблійні ворота*).

Модифіковані фразеологізми зберігають упізнаваність, але отримують нові інтерпретаційні відтінки, що свідчить про гнучкість фразеологічної системи української мови.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наук. думка, 1989. 156 с.
2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. Фон Вальденфельс, С. Яригін та ін. Київ; Львів; Сна, 2017–2021. URL: <https://uacorpus.org/> (Дата звернення 08.09.25).
3. Коваленко Н. Д. Фразеологія в діалектному мовленні: ареальне варіювання та функціонування: дис. ... д-ра філол. наук: 10. 02. 01. Київ, 2021. 470 с.
4. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
5. Попович А. С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози: монографія. Кам'янець-Подільський: ІПП Буйницький О. А., 2008. 172 с.
6. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник української мови: близько 2500 виразів. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
7. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

References:

1. Bilozhenko, V. M., & Hnatiuk, I. S. (1989). Funktionsuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseologisms]. Kyiv: Naukova dumka. 156 p. (in Ukr.).
2. Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) [General regionally annotated corpus of the Ukrainian language] (2017–2021). Kyiv; Lviv; Jena. URL: <https://uacorpus.org/> (Accessed: 08.09.2025). (in Ukr.).
3. Kovalenko, N. D. (2021). Frazeolohiia v dialektnomu movlenni: arealne variuvannia ta funktsionuvannia [Phraseology in dialect speech: areal variation and functioning]. (Doctoral dissertation). Kyiv. 470 p. (in Ukr.).
4. Ohienko, I. (Mytropolyt Ilarion). (2010). Ridna mova [Native language] / M. S. Tymoshyk, Ed., preface & comments. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 436 p. (in Ukr.).
5. Popovych, A. S. (2008). Movnostylistychni osoblyvosti ukrainskoi satyrychno-humorystychnoi prozy: monohrafiia [Linguistic and stylistic features of Ukrainian satirical-humorous prose: monograph]. Kamianets-Podilskyi: PP Buynitskyi O. A. 172 p. (in Ukr.).
6. Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (1998). Frazeolohichni slovnky ukrainskoi movy: blyzko 2 500 vyraziv [Phraseological dictionary of the Ukrainian language: about 2,500 expressions]. Kyiv: Osvita. 224 p. (in Ukr.).
7. Bilozhenko, V. M., et al. (Eds.). (1993). Frazeolohichni slovnky ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 984 p. (in Ukr.).

Daria Banovska

COMPONENT SUBSTITUTION AS A MECHANISM OF PHRASEOLOGICAL DERIVATION: EVIDENCE FROM CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE

Phraseological units containing mythologeme components belong to the most stable elements of language, as they preserve collective memory, worldview archetypes, and religious representations. In contemporary literary discourse, however, they are subject to active transformation, acquiring new semantic and pragmatic shades of meaning. Despite the considerable body of research on structural and semantic changes in phraseology, the functioning of phraseological units with mythological components has been examined only fragmentarily, which underscores the relevance of this study.

The purpose of the article is to analyze component substitution as a mechanism of phraseological derivation, to identify its structural and semantic parameters, and to trace the reflection of cultural memory and worldview shifts in contemporary Ukrainian prose. The empirical base comprises texts drawn from the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC), which ensures both the representativeness and reliability of the illustrative material. The methodology combines a cognitive-discursive approach (viewing transformations as a means of conceptualizing characters' experience and authorial intention), linguo-cultural analysis (interpreting phraseological units as carriers of cultural meanings and collective memory), the method of continuous sampling, and comparative-stylistic analysis.

The study demonstrates that component substitution is a systemic phenomenon reflecting internal tendencies in the development of the phraseological system. Rather than destroying the structure of an expression, it preserves its semantic core, thus maintaining a balance between tradition and innovation. Four main groups of substitutions are identified: lexical, grammatical, stylistic-pragmatic, and semantic inversions. It is established that such transformations perform functions of ironization, psychologization, and sociolectal differentiation, while also contributing either to the desacralization or, conversely, the poetization of images.

Modified phraseological units remain recognizable but acquire new interpretative potential, actualizing cultural meanings and revealing the flexibility of the Ukrainian linguistic system.

Key words: contemporary Ukrainian prose, idiolect, mythologemes, phraseological transformations, phraseology, stylistic functions, linguistic picture of the world.

Отримано: 10.09.2025 р.

Катерина Глуховцева

*ORCID 0000-0002-5581-2204,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології
та загального мовознавства,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»*

Ірина Глуховцева

*ORCID 0000-0002-3265-4733,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
та загального мовознавства,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля*

Світлана Шпетна

*ORCID 0000-0002-2230-4748,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології та кіноелемистецтва,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»*

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЕПІСТОЛЯРІЮ АРКАДІЯ КАЗКИ

Листи Аркадія Казки (1917–1929 роки) – неординарне явище епістолярної спадщини українських культурних діячів. У них відбито важливі факти культурного й соціального життя нації першої половини ХХ століття через призму авторсько-го «я» поета. У статті досліджено систему фразеологічних одиниць, використаних А. Казкою в листах до сучасників, розкрито функції та їхній енциклопедійний і лінгвокультурологічний зміст, виявлено стилістичні функції авторських модифікацій.

Ключові слова: епістолярій, епістолярний стиль, фразеологічна одиниця, модифікація та трансформація фразеологізмів.

Постановка проблеми. Ім'я Аркадія Васильовича Казки як українського поета, перекладача, педагога в перші два десятиліття після революції 1917 року було поширене «на сторінках газет та журналів, а критики не оминали його у своїх оглядах» [14, с. 141]. Проте сьогодні, після тривалого забуття, його ім'я відносять до повернутих із минулого, адже письменник, як і багато інших представників української інтелігенції початку ХХ століття, потрапив «під жорна сталінських репресій». Завдяки зусиллям укладачів книги «Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого» (т. 5, кн. 1, 2023) Вікторії Дмитренко та Юрія Пшеничного український читач може ознайомитися з основними поетичними творами письменника першої половини ХХ століття, його епістолярієм, спогадами самого автора про літературне оточення митця та спогадами сучасників А. Казки про нього. У передмові «Життя – гарна річ» В. Дмитренко зазначає: «П. Тичина, який назвав Казку “дивовижно совісним і щирим поетом”»,

засвідчив, що дружба з цією людиною дала йому безмірно багато. У зв'язку з трагічною смертю А. Казки у в'язничній камері Павло Григорович писав до дружини Лідії Петрівни: "так не повелося йому в житті (...) і таланту не розвинув. І світу білого не випив". Досить сумна сентенція звучить болісно й символічно, адже "світу білого не випили" так багато українських патріотів" [5, с. 18].

Епістолярій А. Казки — це окрема сторінка письменницької творчості, яка відображає досвід авторського життя, індивідуальні риси мовлення, ставлення до тогочасних подій, адже листи письменників «мають художню, публіцистичну та пізнавальну цінність» [ССЛ, т. I, с. 267], хоч до 90-х років XX століття в україністиці «розглядали лист здебільшого як фактографічне джерело чи як своєрідний коментар до оригінальної творчості письменника» [9, с. 7]. Нині ж епістолярій прийнято вважати «важливою складовою частиною всієї літературної спадщини», найвагомішим першоджерелом для рецепції художнього світу митця. «Він представляє науковий інтерес не тільки як матеріал для вивчення біографії, але й як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, індивідуальні особливості його мислення» [12, с. 4]. В. Кузьменко зазначає, що «приватний лист, на відміну від художнього твору, несе в собі суб'єктивний образ конкретної особи, але крізь своєрідний авторський фокус, крізь призму авторської ментальності і рефлексій» [11, с. 29]. Звідси зрозуміло, що вивчення епістолярію Аркадія Казки актуальне й потрібне.

Наразі епістолярний стиль розглядають як «функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Уживаний переважно в листуванні, яке, відповідно до теми й мети послання, існуючих традицій, взаємних кореспондентів, особистості автора, його настрою у момент написання поділяють на родинно-побутове, інтимно-товариське, приватно-ділове т. ін.» [20, с. 174]. У доробку А. Казки переважають інтимно-товариські та приватно-ділові листи.

Нинішні дослідники епістолярної спадщини зосереджують свою увагу на збиранні та публікації листів знакових постатей України (В. Мацько, В. Савчук, В. Агєєва, С. Тримбач), виробленні засад методики вивчення особливостей змісту і форми епістолярної спадщини [2, с. 20]. Лінгвістичний аспект епістолярних текстів висвітлено при розгляді приватного листування XVII ст., а також кінця XIX — початку XX (В. Передрієнко, Н. Торчинська, М. Пилинський, К. Ленець), студіюванні питань мовностилістичних особливостей листування письменників, культурних діячів, науковців (С. Богдан, О. Братаніч, Л. Ткач, І. Черкез та ін.), виокремленні лінгвостилістичних ознак епістолярного стилю, вивченні його історії (К. Ленець, А. Найрулін). В. Статєєва визначила значення ролі письменницької епістолярної спадщини у розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства. Питання особливостей використання формул мовленнєвого етикету описано у працях С. Богдан, К. Ленець, О. Мельничука, Н. Журавльової. Студіюванню проблем особливостей функціонування лексичних і фразеологічних одиниць присвятили свої праці С. Ганжа, Е. Ветрова, Н. Павлик, Ю. Невська.

Активно досліджуються жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX століття [12], його лінгвостилістика [13], специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища [16], особливості епістолярію В. Винниченка [8], характерні прагмалінгвальні ознаки епістолярного тексту — емотивність, експресивність, оцінність, тобто прагмалінгвальний компонент мовної семантики, співвідносний із конотативним, який виконує стратегічно-орієнтовану комунікативну функцію (на матеріалі листів М. Коцюбинського [15]) та ін.

Збагачення інформаційного наукового простору новими свідченнями про особливості українського письменницького епістолярію початку ХХ століття, якими є листи А. Казки, буде сприяти розвитку вчення про епістолярій як культурне, комунікативне і лінгвістичне явище.

Мету статті вбачаємо в тому, щоб систематизувати фразеологічні одиниці, використані Аркадієм Казкою в листах до сучасників, розкрити функції та їхній енциклопедійний і лінгвокультурологічний зміст, виявити стилістичні функції авторських модифікацій. Для досягнення цієї мети запроваджуємо описовий метод з використанням прийомів аналізу семантичних складників та семантичної структури фразеологізмів.

Предметом розгляду стали листи, зібрані укладачами збірки спогадів, листів та поезій «І світу білого не випив» В. Дмитренко та Ю. Пшеничним (Тернопіль, 2023), зусиллями яких було актуалізовано листи А. Казки до Вадима Модзилевського (листи подано за: Лашкевич О. (Оглобин). Аркадій Казка (Сторінки з історії новітньої української літератури). *Рідне слово. Місячник літератури, мистецтва і науки в Мюнхені*. Мюнхен, 1946. Ч. 12. С. 69–77), Павла Тичини (листи подано за: Казка А. Листи. / Вступ. ст. «Мій друг Аркадій Казка...» О. Губаря; підготовка тексту та коментар І. Блюдо, О. Губаря. *Слово і час*. 1990. №9. С. 47–49; Казка А. В. Васильки: поезії / упоряд. та передм. С. Тельнюка. Київ, 1989. С. 221–248; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 454. Т. 4. Оп. 1. № 6300 (листи № 8, 9, 10, 11, 14); Лідії Папарук (дружини Павла Тичини) (листи подано за: Казка А. В. Васильки: поезії / упоряд. С. Тельнюка. Київ, 1989. С. 235–236), Василя Мисика (листи подано за: Віч-на-віч з Казкою: Листи Аркадія Казки до Василя Мисика / упоряд. А. Перерви. *Березіль*. № 5. С. 149–162; № 6. С. 182–191; № 7–8. С. 180–191; № 9. С. 176–184; № 10. С. 188–191; № 11. С. 184–191; № 12. С. 185–187; 2006. № 1. С. 183–191; № 2. С. 183–190; № 3–4. С. 179–188; № 5. С. 185–191).

Цей епістолярій постає як пам'ятка доби початку ХХ ст. у книзі В. Дмитренко і Ю. Пшеничного «Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого» (Т. 5 в 2-х книгах. Кн. 1: «І світу білого не випив». Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2023. 256 с.) [СПП, с. 27–36, 41–59, 61–140]. Відзначимо, що упорядкування всіх листів А. Казки, які відомі на сьогодні, систематизація їх за роками і залежно від адресата, заповнює лакуни у творчій біографії поета і сприяє виявленню особливостей його творчої лабораторії.

Виклад основного матеріалу. У листах до Вадима Модзилевського, українського історика, археолога, архівіста, автора численних наукових праць, А. Казка порушує в основному питання, пов'язані з поданням до друку та виданням власних творів. Листи поета до Павла Тичини, яких поєднувала «глибока дружби течія» упродовж 25 років, проливають світло, за словами О. Губаря, на «становище української школи в перші пореволюційні часи... ми входимо в атмосферу проведення "українізації"», активну участь у якій брав і А. Казка. «Листи розкривають особистість, ґрунтовно обізнану із літературним життям, із власним поглядом на літературні організації та творчість письменників – П. Тичини, М. Хвильового, якого він називає «неистовым» українським Віссаріоном, М. Семенця та ін.» [4, с. 40].

У листах до свого допитливого учня Василя Мисика Аркадій Казка розповів передусім про самого себе. Тут засвідчено враження поета від зустрічей з П. Тичиною, Д. Яворницьким, Т. Осьмачкою, В. Сосюрою. А. Казка адресує своєму молодому колезі поради, ділиться почуттями, жаліється на здоров'я,

умови праці вчителів та ін. На щастя, за свідченням А. Перерви, листи до В. Мисика «...у переважній більшості не губились і тепер зберігаються у фондах Харківського літературного музею» [17, с. 61].

Попри те, що фразеологію як окремий розділ науки про мову почали розглядати ще в середині та другій половині ХХ століття, для позначення одиниці цієї науки функціонують різні терміни: *фразеологічна одиниця, фразеологізм, стійке сполучення слів* (Л. Скрипник, В. Ужченко, Л. Авксентьєв та ін.), *фразема* (М. Демський, Н. Коваленко та ін.), *ідіома, образний вираз, стійкий зворот, автоматизована фраза, ідіоматизм, лексикалізоване словосполучення, неподільне словосполучення* (В. Мокієнко), *фразеологізований вислів* (В. Чабаненко). Термінологічна строкатість властива також для зарубіжних лінгвістів, у яких поряд з поняттям *ідіома* [25; 28; 29; 22; 27; 24; 23; 30] активно вживаними є *багатослівна лексична одиниця* [21], *фіксована фраза, фіксований вислів* [26] і т. ін. У нашому дослідженні до фразеологічних одиниць ми відносимо, услід за Л. Скрипник, «стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілість і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули» [19, с. 34]. Терміном *фразеологія* нерідко позначають «сукупність характерних засобів вираження думки, притаманних певній соціальній групі, окремому авторові, літературно-публіцистичному напрямові, діалекту чи групі говорів» [20, с. 774].

Листи А. Казки, поета за покликанням, позначені використанням значної кількості метафор, серед яких вагоме місце належить стійким сполученням слів, різних за походженням і сферою вживання, що побудовані на метафоричному освоєнні дійсності.

Усю систему стійких сполучень слів, використаних А. Казкою в епістолярію, ми розглядаємо як лінгвістичне середовище, тобто комплекс вербальних одиниць, що є носієм енциклопедійно-пізнавальної, лінгвістичної та прагматичної інформації. Енциклопедійно-пізнавальну інформацію несуть передусім фразеологічні одиниці термінологічного походження, які характеризують добу початку ХХ століття, були частовживаними в засобах масової інформації як суспільно-політичні терміни: напр., *бойове завдання* ‘наказ про виконання дій, що мають привести до розгрому противника у разі його наступу та завдання йому поразки у випадку оборони’ [6] (*Побажаю в новому році – перемінить село на місто і по мірі сил виконати це бойове для мене і від мене! – завдання. Ваш друг Аркадій Казка* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 80]). Проте контекст, у якому вжито це стійке сполучення слів, змінений, тому вислів набуває іронічного відтінку. Такі контекстуальні модифікації, при яких порушена традиційна сполучуваність слів, є одним із прийомів дефразеологізації стійкого сполучення слів, завдяки якому модифікується чи трансформується значення фразеологізму. Іронія як художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення мовця до предмета розмови, нерідко є засобом створення експресивності, оцінності. Важливо, що іронія як насмішка, замаскована зовнішньою серйозністю, інтимізує висловлення.

Чимало стійких сполучень слів Аркадій Васильович доповнює новими лексичними компонентами, що дає можливість більш точно охарактеризувати ситуацію, підкреслити неповторність моменту, надати висловлюванню іронічної чи навіть сатиричної конотації. Зокрема, словосполучення *революційний запал* в ЗМІ та усному мовленні відоме (у наш час також) як усталений мовленнєвий зворот, що має значення ‘велике внутрішнє збудження, порив або піднесення, які можливі лише під час революції’ (див. значення слова *запал*: СУМ онлайн). Проте у висловлюванні *І хочеться взяти та в щирому революційному запалі задерти в*

имаття ці брудні хмари – листи «Правди» – щоб крізь них засяяло справжнє побідне Сонце Правди – щоб воно дало світ, ласку, тепло та змогу як мені, так і людям втіху та можливість працювати як слід [СПП, т. 5, кн. 1, с. 27] вислів *цирй революційний запал*, що вжите при дієслові *дерти (драти)* ‘рвати, розривати на шматки кого-, що-небудь; роздирати’ [СУМ, т. 2, с. 253] і означає тут ‘палко, пристрасно, з натхненням’, є засобом створення експресії, його значення розширюється, набуває сатиричного відтінку. Загалом помічасмо переорієнтацію стійкого сполучення слів *революційний запал* на нову україноцентричну ідеологію.

Розширення компонентного складу фразеологізму сприяє актуалізації його контекстуального значення, активізує мислення читача, спонукає його до зіставлення усталеного значення фразеологізму і нового, у нашому випадку служить засобом для висловлення ідеологічних переконань і поглядів поета. Так, фразеологізм *протоптати стежку* ‘намагатися досягти чого-небудь, домогтися чогось’ [ФС, т. 2, с. 890] постає як *протоптати стежку для української музи (Що я народився дуже рано, чи запізно зі своїми бажаннями протоптати стежку для української музи, де ... [СПП, т. 5, кн. 1, с. 31])*; тоді як стійке сполучення слів *приборкати (приборкувати) почуття* ‘не давати виявлятися повною мірою’ А. Казка перетворює на *приборкати чуття національної гідності (Поет мусить шпигунськими гнібу приборкати чуття національної гідності, яке у сучасної української інтелігенції ледве жевріє [СПП, т. 5, кн. 1, с. 29])*.

Подібну функцію у структурі листа виконує й прийом заміни одного компонента стійкого сполучення слів іншим, що зумовлює трансформацію структури й значення вислову, як-от: *диктатура пролетаріату* ‘державна влада робітничого класу’ [7] – *диктатура хамелонів та йолопів*. У цьому реченні модифікований вислів набуває протилежного значення, стає засобом створення саркастичної конотації тексту: *Можна сказати: в тій атмосфері диктатури хамелонів та йолопів, що панує зараз в українській літературі, я вийти не зможу [СПП, т. 5, кн. 1, с. 109]*. А фразеологізм *хоч возом переїдь* ‘неможливо переконати кого-небудь у чомусь’ [ФС, т. 1, с. 616], що може замінюватися в усному мовленні варіантами *хоч переїхати возом, переїхати машиною (грузовиком)* представлено в тексті листа до П. Тичини як *переїхати грузовиком ідеології (Єсть тільки поети, творчість яких переїхало грузовиком ідеології, і тому всі твори їх викручені, викривлені [СПП, т. 5, кн. 1, с. 41])*. Це актуалізує значення функцій поезії в житті суспільства.

Система фразеологічних одиниць використана Аркадієм Васильовичем і при оцінці літературного процесу першої половини ХХ століття та поетичної творчості окремих майстрів слова. Зокрема, футуристи, які в поезії захоплювалися звуконаслідуванням, «руйнуванням канонічного образу, сюжету, синтаксису задля вираження “завихреного життя сталі, гордості, лихоманки та швидкості”», відзначалися застосуванням розмитих шрифтів та математичних знаків, телеграфічних стилів», романтизацією урбанізму і техніки [10, т. 2, с. 550], охарактеризовані як такі, що *сиплють сіль і перець: ...і що тому тільки футуристи сиплють у свої сіль і перець, що взагалі для європейських літератур футуризм – була справжня «італійська хвороба», і нею вони всі переболіли так, як ми біліємо тепер іспанською... [СПП, т. 5, кн. 1, с. 32]*. Цей вислів розглядаємо як трансформу кодифікованого фразеологізму *сипати сіль на рану* ‘завдавати душевного болю’ [ФС, т. 2, с. 806], оскільки в обох випадках використано один і той же образ. Це приклад уживання індивідуально-авторського метафоричного фразеологізму з осмисленням усталеного образу, що став основою кодифікованої фразеологічної одиниці.

Позитивні конотації цілковитого схвалення, підтримки і прославляння створено при характеристиці поезії Павла Тичини й уведенні в текст поширеної метафори *натрапити на найглибші джерела української мови* (*І ось прозорість твоєї збірки я милувався. Ти – як ніхто з сучасників – натрапив на найглибші джерела української мови, і тому вона така у тебе первісно чиста* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 41]; перифраз метафоричного походження *суворий вартовий чистоти українського слова, Коцей Безсмертний, Плюшкін-скупець, літературний скнара* (*І увяють: Тичина, цей суворий вартовий чистоти українського слова (ой скільки ж мені від нього доставалось!), цей Коцей Безсмертний, Плюшкін-скупець, що труситься над багатствами і красою української мови (скільки він працює, коли б Ви знали!), цей літературний скнара сказав, вислухавши Ваші листи до мене і Ваші твори: «Дуже гарні!»* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 67]), а також завдяки трансформації фразеологізму *труситися над копійкою* ‘про такого, що дуже скупий, ненажерливий’ [ФС, т. 2, с. 901], яке постає у формі *труситися над багатством і красою української мови*, що означає ‘ревно вболівати, багато робити’.

Про В. Курilenка Аркадій Казка говорить як про поета, що має природний талант і гарний потенціал. Для цього автор листа фразеологізм *лягати тягарем на плечі* ‘ставати предметом чий-небудь великих турбот, переживань; постійно непокоїти когось’ [ФС, т. 2, с. 454] трансформував у вислів *надушити тисячолітнім тягарем*, що підсилює експресивність висловлювання, акцентує увагу на об’єктивних причинах відступу від активної поетичної творчості: *Знай, що не тому, що Курilenко мій друг, а тому, що я вірю в нього як у художника слова, чулого лірика, на якого тисячопудовим тягарем надушила сонна тиша провінції, змусила його задрімати, пристати свої сили, зневіритись у собі...* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 54].

Для характеристики творчості футуриста Михая Семенка А. Казка використовує перифразу *король міцанства*, фразеологізм *возвести в цілий «Вавилон»*, який розглядаємо як контамінацію двох загальноновживаних стійких сполучень слів *возводити, підносити до квадратного ступеня* ‘поставити що-небудь як щось вище’ [ЕВРУС] і *Вавилонське стовпотворіння* ‘повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня’ [ФС, т. 2, с. 863]. Важливого значення у висловлюванні набуває також фразеологізм *мати свій почет* (варіант кодифікованого *мати шану* ‘бути поважаною, шанованою людиною’ [ФС, т. 1, с. 477]), у якому лексему *шана* письменник із спеціальною стилістичною метою замінив на *почет* ‘особи, що належать до найближчого оточення володарів, супровід’ [СУМ, т. 7 с. 469]. Уживання таких засобів висловлення думки сприяє створенню негативної конотації пихатості, зарозумілості, незаслуженого схвалення дій: *Харків для Семенка створений – кращої столиці для цього інтернаціонального короля міцанства не знайти йому ніде. Свою глупоту тут же возвести в цілий «Вавилон». При чому, я бачу, він має свій «почет»* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 57].

У листі до Василя Мисика А. Казка за зразком загальноновживаного фразеологізму *давати право* ‘дозволяти кому-небудь діяти певним чином’ [ФС, т. 1, с. 209] створює індивідуально-авторські *давати право кобзарювати, давати право на поета: а тут ось виписую Вам три вірші, які я Вам присвячую з невеличкої книжечки, яку я маю написати Вам під назвою «Грамота поета» – себто я, як колись кобзарі українські давали своїм учням право кобзарювати, даю Вам право на поета (або ж як старші козацькі лицарі висвячували своїх джур на козаків)* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 61].

При характеристиці виступу М. Зерова на вечорі неокласиків Аркадій Казка вдається до використання порівняння фольклорного походження *гарячий*,

як кінь, розширивши його компонентний склад і вияскравивши за рахунок цього сему 'воля': В дискусіях – Зеро в заключному слові виявив всю свою здібність, яко блискучого промовця, блиски і бризки ума дисциплінованого, **гарячого, мов степовий кінь** – чуття і натхненної пристрасі [СПП, т. 5, кн. 1, с. 83].

В епістолярію А. Казки відтворено любов поета до усно-розмовних засобів висловлення думки та діалектного мовлення. Зокрема, зафіксовано деякі риси степових говірок (**сидю** у хаті [СПП, т. 5, кн. 1, с. 27] [3, с. 477], поліського і південно-західного наріч (**кляцали клевиці** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 87]; **клевець** – молоток, молоточок для клепання коси [СУМ, т. 4, с. 177; СУМГ, т. 2, с. 249; СУ]; **натягую віко** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 98]; **віко** – верхня частина діжки, скрині, якою їх закривають [СУМ, т. 1, с. 671; СУМГ, т. 1, с. 237]), а також відтворено традицію до вживання питомого закінчення -и іменників III відміни родового відмінка: *Між цього поезійного дріб'язку є дві речі трохи чужішого розміру: одна з них поема «Риштування», яке я колись під час більшовизма жартома заповідав Вам надрукувати після моєї **наглої** (від більшовиків) **смерти*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 29]. Про це свідчить і така сентенція автора: *Гомонів з близькими людьми: і сам **вслухався, мов здаля, у гутірку, як у музику*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 114].

Імовірно, саме тому у листах він нерідко послуговується порівняннями фольклорного походження (*І от, ласкавий Левовичу, сидю у хаті та журно дивлюся на забруднене хмарами, що походить на летючі листи «Правди», дець у Петрограді... розгромленої москалями – небо, та з неменшим сумом на **чисті, мов голубині крила, листи подарованого Вами альбому: – ой, скільки їх чистих!*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 27]; *А ви, Васильку, все ростете. **Напивається, мов стільник медом*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 95]); *усталеними образами висловлюваннями, поширеними у фольклорі та літературній творчості митців слова: Після Ялти – де я дивом **назав таки літа мої молодій на калиновім мості, заражаючи навіть сторонніх їх бунтом і веселоцями... – після такої Ялти*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 51]. Символіку вислову *калиновий міст* ввечерню описано у статті Б. Ажнюка [1, с. 41].

Епістолярна форма дозволяє авторові, як у свій час влучно сказав Аристотель, «залишатися самим собою». Листи А. Казки відображають життя, досвід, світогляд, індивідуальні уподобання адресанта. Тому серед ужитих фразеологічних одиниць чимало висловів розмовного походження, компоненти яких є кальками (*Божеко вганяв шари з якою **«сотрясав» повітря** – мідяні лузи тріщали і здавалось ось луснуть.* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 55], див.: *сотрясати*, скальковане з російського *сотрясать*, про що свідчить і той факт, що лексему взято в лапки. Поет послуговується фразами, які мають у своєму складі слова, що подаються у загальнонових словниках із стилістичними ремарками: *зневажливе (А з «Межігірського Спаса» **видер тельбухи і повисив на кілочку...*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 87], див.: *тельбухи, зневажл.* 'про внутрішні органи вбитої тварини' [СУМ, т. 10, с. 66]; *випустити кишки (тельбухи, бандури), зневажливе, 'зарізати, заколоти, убити кого-небудь'* [ФС, т. 1, с. 100]); розмовне (*Це вже зветься: **бути торопленням*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 99], див.: *тороплений, розмовне* [СУМ, т. 10, с. 206]); *фамільярне (Дивився я, слухав і думав: «Боже-боженьки!» – який же я ніжний інтелігент супроти них: от де **сила пре** – чорноземля* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 55], див.: *перти, фамільярне, 'іхати далеко'* [СУМ, т. 6, с. 333]). Деякі фраземи уживаються як лайка (*Життя – **щоб його чорти взяли!** Нудота. Сіра драговина. Сльота* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 105]; *Все **посилаю під три чорти** і разом оту благодійні не в міру «бабку», що, коли я народився напівмертвим, штучним способом призвела мене до життя* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 106], див.: *чорт, розмов-*

не, уживається як лайка — під три чорти [СУМ, т. 11, с. 362], іди під три чорти, лайливе ‘уживається для вираження зла, обурення, незадоволення чим-небудь, роздратування з приводу чогось, небажання’ [ФС, т. 1, с. 349]).

У листах вдало поєднано особливості художнього, публіцистичного та розмовного стилю, що здійснено завдяки вживанню фразеологізмів різного походження, зокрема фольклорного, усного мовлення, зі сфери соціальних відносин, афористичні вислови з художнього мовлення: *Ось тут і єсть робота для поета: підійти до такого байдужого, спокійного, — як жаба у болоті — добродія у чепуренькій обгортці Нарбути* чи *що, підстерегти його десь у вітрині та замилувавши зор спочатку обгорткою, добрати до його кишені, а потім разом з ним на софу чи ліжку — найбільш так читають поетів!* — і ось тут почать музичними рядками перебирати на сонних струнах його серця, аж доти, поки, знайшовши серед них найбільочішу, так шарпнути за неї, щоб він підскочив на місці, протер очі і запитав: «Де я?! Хто я?!» [СПП, т. 5, кн. 1, с. 29], де як жаба в болоті — порівняння фольклорного походження (див.: як жаба на купині ‘дуже зручно, вільно; не стримуючись; без обмеження’ [ФС, т. 1, с. 288]), замилувати зір — фразеологізм, поширений в усному мовленні (див.: звеселяти (звеселити) зір ‘милуватися’ [СУМ, т. 3, с. 469]), перебирати на струнах серця (див.: Коли ж приходили раби володарям / на струнах грати, / серця не тисло від журби / і не обурювали грати... (В. Сосюра)).

Зважаючи на значення фразеологізмів, що вжиті в листах Аркадія Казки, їх можна поділити на кілька семантичних груп. Передусім це стійкі сполучення слів, використані для позначення певних суспільних явищ, виділення певних особливостей соціального життя: *Треба казати, зараз у стані «торопленях» перебуває все учительство: настільки каторжна праця висисає їх мозки, та це при тій «каторжній» умові, що ця праця не має сталої окресленості: кожен педагог мусить буди творцем своєї педагогіки* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 99]. У цьому висловлюванні стійке сполучення слів *каторжна праця*, що як суспільно-політичний термін має значення ‘примусова праця засуджених і адміністративно репресованих’ [7], набуває нового змісту ‘виснажлива, важка праця’, завдяки чому створено конотацію невпевненості, розгубленості працівників освіти.

Численні стійкі сполучення слів прислужилися авторові листів для позначення негативних і позитивних емоційних станів людини. Вони сприяли влучному й образному описові власного емоційного стану в різні періоди життя поета: *А в голові думка сміється, аж заходиться з реготом, аж коло серця лоскотно* (1925 рік) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 91]; див.: загальноновживані кодифіковані лексичні варіанти до розмовно-побутових: *давистися реготом* ‘безуспішно намагатися стримувати приступи, пориви сміху’ [ФС, т. 1, с. 219]; *лоскотати серце* [СУМ онлайн], що номінують піднесений, радісний стан людини; *Я зараз увійшов у смак вельми і мало не конкурую зараз із крабами: поринаючи між скель у прозорій воді або плаваючи на хвилях і під хвилями — всяк!* (1926 рік) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 102], див.: *входити в смак* ‘починати відчувати задоволення від чого-небудь, виявляти дедалі більший інтерес до чогось’ [ФС, т. 1, с. 164].

Свій тривожний стан А. Казка передає завдяки вдалому використанню фразем, синонімічних до загальноновживаних (пор.: *туга на серці* ‘хто-небудь мучиться, страждає’ [ФС, т. 2, с. 902] і *на серці тривожно* (*Пишу те, що зараз на серці, а в ньому тривожно: якась грозова тінь обкутала мою істоту і не знаю, чи вирину я із неї іще раз на сонце* (1926 рік) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 105]). Аналізовані фраземи доповнено метафорами: *Надто я вже там розквасився*.

Розквакався. Якоюсь **амебою зробивсь**. І не амебою, а швидше – **медузою** (1928 рік) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 124].

Позитивно конотовані фразеологізми цього ж семантичного класу А. Казка використав і при побажаннях В. Мисиківі: *Найбільш бажано Вам **стати на Ваші «рейки»** – вони на Вас «чигають» давно* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 109], див.: *ставати на рейки* ‘змінювати певний спосіб життя, напрям діяльності’ [ФС, т. 2, с. 623]; *Може, Ви будете щасливішим од інших, і зоря «комплексу» не будить туманить Вашого мозку, або **прийме якусь сталу** (не аморфну) **форму*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 99], див. лексичний варіант: *ввійти в форму* ‘набувати такого стану, у якому повністю можна виявити свої сили, здібності, уміння’ [ФС, т. 1, с. 164].

Фразеологізми на позначення позитивних і негативних рис характеру людини використано, зокрема, у загадках про відомих українських письменників: *Пишете, що Зеров мене «скубнув»? – та це, що у нього «**гострий язичок**»* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 112], див.: *гострий на язик* ‘здатний дотепно і влучно говорити’ [ФС, т. 1, с. 192]; *Я ж нам ‘ятаю, як Тичина колись сказав мені (він, здається, **дурно язиком не любить ляпати**)*, що я раніше на Україні відкрив добу символізму, як Савченко (це він сказав з приводу моєї поеми «Риштування» – тепер уже загинула) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 100], див.: *ляпати язиком* ‘говорити що-небудь незрозуміле, недоречне; базікати’ [ФС, т. 1, с. 457]. Доречними у подібних випадках є також порівняння: *Люблю я Зерова юнацький запал. Ніколи він спокійно не може **читати** вірша: завше з піднесенням, з захопленням, як соловей травневої ночі – захлинаючись, і при тому чітко, милуючись кожним образом, кожним зворотом* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 96].

Найбільшу семантичну групу фразеологізмів зафіксовано для образного називання дії, що сприяє не лише експресивізації мовлення, а й вербалізації значенневих відтінків, що вияскравлені й ужиті замість засобів нейтральної номінації дії («*Дума*» моя **не прийшлась до смаку** «ареопагу» «*Плугу*») [СПП, т. 5, кн. 1, с. 122], див. лексичний варіант: *припасти до смаку* ‘захопити когонебудь, сподобатися комусь’ [ФС, т. 2, с. 696]; при позначенні ретельності виконання дії (*Але нехлюйство це в деякій мірі походить від обмеженості часу: нема коли **відточувати і витончувати свою «зброю»**, а, до всього, установку я маю на «**простецов**»*) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 128], див. у вірші: ***Вигострю, виточу зброю** іскристу, / Скільки достане снаги мені й хисту, / Потім її почелю при стіні / Іншим на втіху, на смуток мені* (Леся Українка)). Стійке сполучення слів на «*простецов*» (лапки засвідчують, що письменник цей вислів цитує, бере з усного мовлення) розглядаємо як варіант розмовного на *простаків* (розраховано). Автор уважний до вербалізації залежності від обставин, що склалися (*Дев’ять років був я вільний, а на десятій вирішив **улізти у шлейки, у постромки**, серед яких доводиться плутатись і не потрапляти в ногу з другими...*) [СПП, т. 5, кн. 1, с. 123], див. лексичний варіант: *лізти у зашморг* (у ярмо) ‘потрапляти у економічну залежність від когось’ [ФС, т. 1, с. 440]; *шлея* ‘частина упряжі, широка смуга, сплетена з мотузків або вирізана з ременю і прив’язана до посторонків, у які запрягають коней’ [СУМ, т. 11, с. 489]).

Стилістично доцільними є також фразеологічні одиниці зі значенням способу дії, міри і ступеня, з темпорально-локативною та кількісною семантикою, які демонструють оцінку явища чи дії: *Я зараз добре завалений роботою. **По самі вуха*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 125], див.: *по самі вуха* ‘дуже сильно, надзвичайно’ [ФС, т. 1, с. 163]; *Новорічний вірш – **напружений до послідньої міри*** [СПП, т. 5, кн. 1, с. 83], див. загальнозживаний варіант: *до останньої краплі*

‘повністю’ [ФС, т. 1, с. 393]; *Словом – крутитимусь, як Марко у пеклі* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 71], див.: *як Марко у пеклі* ‘невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби’ [ФС, т. 1, с. 464]; *Маю знову на 1/2 години перо і чорнило (у сусіди педагога взяв), бо ми покіль-що тут, як сорока на кілку* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 72], див.: *як сорока на кілку* ‘незручно, неприродно’ [ФС, т. 2, с. 844]; *Тичина, що не дуже полюбляє (хажденія), сидів, мов на розпеченій сковороді, серед президії, в той час коли Волков почав із ведмежою вправністю чіпляти йому ордена: значення Тичини, на думку деяких українських критиків, вище од Шевченка, Франка і Лесі Українки, – я не кажу вже про варварське калічення української мови: «відповідально настроям» (це мусить означать «відповідно»), «дуже занадто» чи ще щось краще... [СПП, т. 5, кн. 1, с. 126], див.: *як в’ю на сковороді* ‘дуже швидко, прудко’ [ФС, т. 1, с. 166].*

Окремі стійкі сполучення слів відносимо до вигуківих: *От хахол завзятий! І я певен, що тепер Осьмачку і клещами від англійської мови не одірвать* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 94].

«Паремії справедливо вважають вираженням народного досвіду й народної філософії» [18, с. 48]. Вони більшою чи меншою мірою відтворюють багатогранні явища життя, однак відображають їх по-різному: деякі з них людські вади викривають гострим сарказмом або легкою іронією, інші містять глибоке співчуття та жаль чи дають добру пораду, допомагаючи людині в певній життєвій ситуації. У листах А. Казки паремії використано переважно з метою створення іронічного відтінку висловлювання, як-от: *Так мусить бути: «Не тратьте, куме, сили, сидайте на дно!»* [СПП, т. 5, кн. 1, с. 125], див.: *не тратьте, куме, сили...* (вірш Франка «Сучасна приказка»).

Висновки. Листи Аркадія Казки (1917–1929 роки) – неординарне явище епістолярної спадщини українських культурних діячів. У них відбито важливі факти культурного й соціального життя нації першої половини ХХ століття через призму авторського «я» поета. Як майстер метафоричного висловлення думки, Аркадій Васильович уміло вплітав у своє монологічне мовлення, зорієнтоване на виконання індивідуальної комунікативно-стилістичної функції, фразеологічні одиниці, в основі яких покладено метафоричне бачення дійсності. Усю систему стійких сполучень слів, використаних А. Казкою в епістолярію, ми розглядаємо як комплекс вербальних одиниць, що є носієм енциклопедійно-пізнавальної, лінгвістичної та прагматичної інформації. Для досягнення стилістичної виразності листів поет використовував загальномовні фразеологізми, які під його пером підлягали контекстуальним та структурним модифікаціям. В арсеналі митця порушення традиційної сполучуваності компонентів фразеологізму; скорочення та розширення компонентного складу; заміна одного чи кількох компонентів іншим, що сприяє частковій чи повній зміні значення, створенню іронічного чи саркастичного ефекту; утворення індивідуально-авторських фразеологізмів шляхом використання образу, ужитого в кодифікованому стійкому сполученні слів; контамінації двох фразеологізмів тощо. А. Казка – творець індивідуально-авторських фразеологізмів, побудованих за моделлю загальновідомих. За значенням фразеологізми, використані в листах А. Казки, можна поділити на кілька семантичних груп: на позначення суспільних явищ, для номінації негативних і позитивних емоційних станів людини; для вербалізації позитивних і негативних рис характеру, для образного називання дії, для вираження значення способу дії, міри і ступеня, темпорально-локативної та кількісної семантики. У листах вдало поєднано особливос-

ті художнього, публіцистичного та розмовного стилю, що здійснено завдяки вживанню фразеологізмів різного походження.

Перспективи цього дослідження вбачаємо в тому, щоб провести зіставне вивчення фразеологізмів, використаних А. Казкою в епістолярію та поетичних втворах митця.

Скорочення:

1. ЕВРУС – Електронна версія російсько-українського словника / підг. О. Телемко. Київ, 2007. URL: <http://surl.li/mbnplc>.
2. СПП – Дмитренко В. І., Пшеничний, Ю. В. Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого. (Т. 1–5). Т. 5 в 2-х книгах. Кн. 1: «І світу білого не випив». Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2023.
3. ССЛ – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонДУ, 2012.
4. СУ – Український мовно-інформаційний фонд НАН України. *Словники України onlien*. URL: <https://icorp.ulif.org.ua/dictua/>
5. СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка. 1970–1981. Т. 1–11.
6. СУМ онлайн – Словник української мови ONLINE. Томи 1–15. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>.
7. СУМГ – Словарь української мови: в 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. Київ: Вид-во АН УРСР. 1958–1959.
8. ФС – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ажнок Б. М. Мовні явища як етнокультурна цінність. *О. О. Потєбня і проблеми сучасної філології*. Київ: Наукова думка, 1992. С. 26–43.
2. Войцехівська І. Н., Ляхощкий В. П. Епістологія: короткий історичний нарис. Київ: Український державний інститут архівної справи та документознавства. 1998. 54 с.
3. Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів: ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.
4. Губар О. «Мій друг Аркадій Казка...». *Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого*. (Т. 1–5). Т. 5 в 2-х книгах. Кн. 1: «І світу білого не випив». Тернопіль: ТОВ «Терно-граф». 2023. С. 37–40.
5. Дмитренко В. І. «Життя – то гарна річ». *Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого*. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф». 2023. С. 3–18.
6. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-36151>.
7. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: <http://surl.li/gvzdbn>.
8. Заболотна Т. В. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 173 с.
9. Ільків А. В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століття: дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ. 2016.
10. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія. У двох томах. Київ: ВЦ «Академія». 2007.
11. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX століття: дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1999.
12. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX століття: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2007.

13. Мацько Л. І. Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного. *Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка. Збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки»*. 1999. Вип. 2 (6). С. 108–116.
14. Мисик В. Вчитель. *Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого*. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф». 2023. С. 141–145.
15. Найрулін А. О. Культурно-історичний і прагмалінгвальний компоненти в письменницькому епістолярію початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011.
16. Павлик Н. В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища. *Лінгвістика*. 2005. С. 241–248.
17. Перерва А. Віч-на-віч з Казкою. Листи Аркадія казки до Василя Мисика. *Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого*. (Т. 1–5). Т. 5 в 2-х книгах. Кн. 1: «І світу білого не випив». Тернопіль, 2023. С. 59–61.
18. Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов). Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010.
19. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973.
20. Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид. випр. і доп. / редкол.: В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 824 с.
21. Cowie A. P. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
22. Everaert M. *Idioms: structural and psychological perspectives*. New York: Psychology Press, 2014.
23. Keysar B., Bly B. Intuitions of the Transparency of Idioms: Can One Keep a Secret by Spilling the Beans? *Journal of Memory and Language*. 1995. Vol. 34. S. 89–109.
24. Leaney C. *In the know: Understanding and using idioms*. New York: Cambridge University Press, 2005.
25. Miller J. The Bottom Line: Are Idioms Used in English Academic Speech and Writing? *Journal of English for Academic Purposes*. 2020. Vol. 43. S. 1–14.
26. Moon R. *Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
27. Ren C. Translation of English Idioms from the Perspective of Cultural Context. *Cross-Cultural Communication*. 2013. Vol. 9. № 5. 2013. S. 78–82.
28. Sailer M. *Idioms: Pull Strings, Spill the Beans, and Kick the Bucket. The Wiley Blackwell Companion to Semantics*. 2020. Vol. 1. S. 1–28.
29. Udosen E. E., Offong I. J., Ekah M. H. The Structure of Idioms in Ibibio. *International Journal*. 2017. Vol. 5. № 2. S. 185–196.
30. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. *Substance and Structure of Language* / J. Puhvel (ed.). Berkeley, California: University of California Press, 1969. S. 23–82.

References:

1. Azhniuk, B. M. (1992). Movni yavyschcha yak etnokulturna tsinnist [Language phenomena as an ethnocultural value]. *O. O. Potebnia i problemy suchasnoi filolohii*. Kyiv: Naukova dumka, S. 26–43. (in Ukr.).
2. Voitsekhivska, I. N. & Liakhotskyi, V. P. (1998). Epistolohiia. Korotkyi istorychnyi narys [Epistology: a brief historical sketch]. Kyiv: Ukrainskyi derzhavnyi instytut arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 54 s. (in Ukr.).
3. Hlibchuk, N. & Kostiv, O. (2023). *Ukrainska dialektolohiia* [Ukrainian dialectology]. Lviv: LA «Piramida», 552 s. (in Ukr.).
4. Hubar, O. (2023). «Mii druh Arkadii Kazka...» [«My friend Arkady Kazka...»]. *Slavetni postati Prydniprovia: imena, povnenni z mynuloho*. (Vols. 1–5). T. 5 v 2-kh

- knyhakh. Kn. 1: «I svitu biloho ne vypyv» [«And the world has not drunk white»]. Ternopil: TOV «Terno-hraf». S. 37–40. (in Ukr.).
5. Dmytrenko, V. I. (2023). «Zhyttia – to harna rich» [Life is a beautiful thing.]. *Slavetni postati Prydniprovia: imena, poverneni z mynuloho*. Ternopil: TOV «Terno-hraf». S. 3–18. (in Ukr.).
 6. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (2004) [Encyclopedia of Modern Ukraine] / redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-36151>. (in Ukr.).
 7. Entsyklopediia istorii Ukrainy (2004) [Encyclopedia of Ukrainian History] / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka. 688 s. URL: <http://surl.li/gvzdbn>. (in Ukr.).
 8. Zabolotna, T. V. (2005). Epistoliarna spadshchyna V. Vynnychenka: adresuvannia i styl. [The epistolary heritage of V. Vynnychenko: addressing and style]: dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv. (in Ukr.).
 9. Ilkiv, A. V. (2016). Intymnyi dyskurs pysmennytskoho epistoliaruu drugoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Intimate discourse of the writer's epistolary literature of the second half of the XIX – early XX century]: dys. ... kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk. (in Ukr.).
 10. Kovaliv, Yu. I. (2007). Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary Encyclopedia]. Kyiv: VTs «Akademiia». Vol. 1–2. (in Ukr.).
 11. Kuzmenko, V. (1999). Pysmennytskyi epistoliarui v ukrainskomu literaturnomu protsesi 20–50-kyh rokiv XX stolittia [Writer's Epistolary in the Ukrainian Literary Process of the 1920s–1950s]: dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv. (in Ukr.).
 12. Mazokha, H. S. (2007). Zhanrovo-stylovi modyfikatsii ukrainskoho pysmennytskoho epistoliaruu drugoi polovyny XX stolittia [Genre and style modifications of Ukrainian writing epistolary of the second half of the XX century]: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv. (in Ukr.).
 13. Matsko, L. I. (1999). Lihvostylystyka epistoliaruii Panasa Myrnoho [Linguistics of the Epistolary Works of Panas Myrnyi]. *Poltavskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni V. H. Korolenka. Zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Filolohichni nauky»*. Vyp. 2(6). S. 108–116. (in Ukr.).
 14. Mysyk, V. (2023). Vchytel [Teacher]. *Slavetni postati Prydniprovia: imena, poverneni z mynuloho*. Ternopil: TOV «Terno-hraf». S. 141–145. (in Ukr.).
 15. Nairulin, A. O. (2011). Kulturno-istorychnyi i prahmalinhvalnyi komponenty v pysmennytskomu epistoliaruu pochatku XX stolittia [Cultural-historical and pragmalingual components in the writings of the early twentieth century]: Avtoref. dys.... kand. filol. nauk. Kyiv. (in Ukr.).
 16. Pavlyk, N. V. (2005). Spetsyfika epistoliarnoho zhanru yak mizhstylovoho yavyssha [The specificity of the epistolary genre as an inter-style phenomenon]. *Linhvistyka*. S. 241–248. (in Ukr.).
 17. Pererva, A. (2023). Vich-na-vich z Kazkoiu. Lysty Arkadiia kazky do Vasylia Mysyka [Face to Face with the Fairy Tale. Letters from Arkady the Fairy Tale to Vasyl Mysyk]. *Slavetni postati Prydniprovia: imena, poverneni z mynuloho*. (Vols. 1–5). T. 5 v 2-kyh knyhakh. Kn. 1: «I svitu biloho ne vypyv». Ternopil. S. 59–61. (in Ukr.).
 18. Rohach, O. O. (2010). Strukturno-semantychni osoblyvosti frazeolohizmiv z etnonimamy (na materialy ukrainskoi, rosiiskoi, polskoi, anhliiskoi, frantsuzkoi mov) [Structural and semantic features of phraseological units with ethnonyms (based on the material of Ukrainian, Russian, Polish, English, French languages)]. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky. (in Ukr.).
 19. Skrypnyk, L. H. (1973). Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
 20. Ukrainska mova: Entsyklopediia (2004) [Ukrainian language: Encyclopedia]. Vyd. II vypr. i dop. / redkol.: V. Rusanivskiy, O. Taranenko, M. Ziabliuk ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. 824 s. (in Ukr.).

21. Cowie A. P. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 1998. (in Eng.).
22. Everaert M. *Idioms: structural and psychological perspectives*. New York: Psychology Press, 2014. (in Eng.).
23. Keysar B., Bly B. Intuitions of the Transparency of Idioms: Can One Keep a Secret by Spilling the Beans? *Journal of Memory and Language*. 1995. Vol. 34. S. 89–109. (in Eng.).
24. Leaney C. *In the know: Understanding and using idioms*. New York: Cambridge University Press, 2005. (in Eng.).
25. Miller J. The Bottom Line: Are Idioms Used in English Academic Speech and Writing? *Journal of English for Academic Purposes*. 2020. Vol. 43. S. 1–14. (in Eng.).
26. Moon R. *Fixed expressions and idioms in English: a corpus-based approach*. Oxford: Clarendon Press, 1998. (in Eng.).
27. Ren C. Translation of English Idioms from the Perspective of Cultural Context. *Cross-Cultural Communication*. 2013. Vol. 9. № 5. 2013. S. 78–82. (in Eng.).
28. Sailer M. Idioms: Pull Strings, Spill the Beans, and Kick the Bucket. *The Wiley Blackwell Companion to Semantics*. 2020. Vol. 1. S. 1–28. (in Eng.).
29. Udosen E. E., Offong I. J., Ekah M. H. The Structure of Idioms in Ibibio. *International Journal*. 2017. Vol. 5. № 2. S. 185–196. (in Eng.).
30. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. *Substance and Structure of Language* / J. Puhvel (ed.). Berkeley, California: University of California Press, 1969. S. 23–82. (in Eng.).

Kateryna Hlukhovtseva, Iryna Hlukhovtseva, Svitlana Shpetna

PHRASEOLOGY OF THE EPISTOLARY OF ARKADII KAZKA

The letters of Arkadii Kazka (1917–1929) are an extraordinary phenomenon of the epistolary heritage of Ukrainian cultural figures. They reflect important facts of the cultural and social life of the nation in the first half of the 20th century through the prism of the author's «I» of the poet. The article examines the system of phraseological units used by A. Kazka in his letters to his contemporaries, reveals their functions and their encyclopedic and linguistic-cultural content, reveals the stylistic functions of the author's modifications. We introduce a descriptive method using techniques for analysing semantic components and the semantic structure of phraseological units to achieve this purpose. The authors prove that, as a master of metaphorical expression of thought, A. Kazka skilfully wove phraseological units, which are based on a metaphorical vision of reality, into his monologic speech, oriented towards the performance of an individual communicative and stylistic function.

Key words: epistolary, epistolary style, phraseological unit, modification and transformation of phraseological units.

Отримано: 15.09.2025 р.

Наталія Дворницька

*ORCID 0000-0002-4825-4574,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології
та загального мовознавства,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПТІВ В АСПЕКТІ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядається у порівняльно-історичному аспекті проблема семантичної трансформації деяких філософських концептів, що є активними елементами сакральних текстів. Автор статті презентує означену проблему як одну з найголовніших в аспекті наукового доробку знаного лінгвіста та перекладача Біблії І. Огієнка. В якості ілюстративного матеріалу в дослідженні використані тексти Святого Письма у перекладі видатного українського науковця.

Ключові слова: семантична трансформація, концепти, когнітивна лінгвістика, сакральні тексти, критерії етимологічного аналізу, порівняльно-історичний аспект дослідження.

Постановка проблеми. За довгу історію мовознавства лінгвісти виробили солідний теоретико-експериментальний апарат, який дозволяє глибоко та різномічно описати значення й внутрішню будову як мовної системи, так і кожної мовної одиниці. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки прийнято виділення трьох наукових лінгвістичних парадигм, а саме: порівняльно-історичної, системно-структурної та антропоцентричної. При цьому еволюція мовознавства переконливо свідчить, що в лінгвістиці (і взагалі в гуманітарних науках) парадигми не замінюють одна одну, але перекриваються і синхронно співіснують.

Антропоцентрична парадигма визнається головним принципом сучасної лінгвістики. Людина, мовна особистість стає центром лінгвістичних досліджень, а мова визнається найважливішою характеристикою людини.

Кінець ХХ ст. демонструє формування та закріплення в антропоцентричній парадигмі наукових праць у когнітивному аспекті, в межах якого досліджуються питання природи і сутності людської мови, її відношення до дійсності, суспільства, свідомості, сприйняття світу та процесів його пізнання й створення уявлення про нього.

Цей підхід знаменує собою формування науки когнітивістики, в сфері якої дослідження таких науковців, як: Дж. Міллер, Дж. Бруннер, Дж. Лакофф, Т. Томпсон, Р. Лангакер, М. Джонсон, Л. Таямі, Ч. Філмор, У. Четор, Дж. Хейман, Ф. Унгерер, Х. Шмідт, Б. Хайне, Р. Шенк, Дж. Скорупські, Ч. Тревіс, Е. Крейг та ін. Великий внесок у розвиток когнітивістики зробив Н. Хомський, відомий американський лінгвіст, що приділяв велику увагу так званим когнітивним станам людського розуму, зокрема, станам знання, розуміння, інтерпретацій, вірувань.

В рамках когнітивістики особлива увага приділяється процесу побудови ментальних моделей світу, що дає можливість науковцям констатувати значні

трансформації в процесі формування картин світу, ціннісних орієнтирів тощо. У сфері когнітивного підходу проблема створення та еволюції ментальних моделей досліджується через висвітлення окремих лінгвофілософських питань. Зокрема проблема семантичної, ментальної трансформації, сприйняття, інтерпретації концептів є надзвичайно актуальною.

У процесі дослідження означеної проблеми велику роль відіграє цілий спектр наук. Серед них: лінгвістична семантика, психолінгвістика, культурологія, яка дозволила встановити роль культури у виникненні та функціонуванні концептів. Особливу роль у цьому процесі відіграють порівняльно-історичне мовознавство та етимологія, в межах якої можливий різноаспектний аналіз сакральних текстів.

На доцільності етимологічних екскурсів в процесі дослідження сакральних текстів, зокрема явища семантичних трансформацій наголошували такі видатні історики мови, як: Й. Добровський, Ф. Міклошич, Е. Бенвеніст, А. Жюре, П. Шантрен, О. Потебня, І. Бодуен-де-Куртене, Х. Педерсен, П. Пірсон, Г. Ільїнський, В. Поржезінський, О. Томсон, С. Микуцький, М. Фасмер, Є. Будде, В. Гергієв, К. Бругман, Ф. Гелтергоф, М. Фрейденберг та інші талановиті дослідники. Американський дослідник слов'янських мов Х. Бірнбаум відзначав колосальне значення етимологічних досліджень у відновленні ментальної картини не тільки окремих націй та народів, але й людства в цілому.

Загальновідомо, що Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон), видатний учений, державний і церковний діяч, вважав своїм найвагомим внеском у наукову скарбницю переклад Біблії. Науковець підкреслював необхідність такого перекладу Біблії, що був би зроблений сучасною літературною всеукраїнською мовою. Приступаючи до цієї надзвичайно складної роботи, які він віддав 45 років життя, І. Огієнко поставив перед собою найважливіші завдання, серед яких головним було найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи передусім про змістову точність цілого ряду багатозначних слів. Цілком зрозуміло, що такий підхід до перекладу вимагав урахування процесів семантичної трансформації, зміни смислової наповненості лексем в процесі історичного розвитку мови та суспільства.

Наукові розвідки І. Огієнка були продовжені та поглиблені в роботах його послідовників. Вагомим науковим внеском стали роботи А. Ляховської, А. Маврушевич, С. Мартиненка, В. Ляховського, В. Качкана, С. Болтвіця, С. Караванського, П. Одарченко, Ю. Мовчан, А. Вовк, В. Чапленко та інші науковці.

У сфері історії мови наукова спадщина І. Огієнка активно досліджувалась в роботах представників української діаспори, зокрема І. Зілинського, Р. Смаль-Стоцького, О. Горбача, Я. Рудницького, О. Колеси, З. Кузели, В. Розова, В. Коптілова, С. Рабій-Карпінської, Яра Славутича, Ю. Шевельова та ін.

Колосальний матеріал для розвитку порівняльно-історичного мовознавства і, відповідно, розвитку етимології, практики етимологічного аналізу, про необхідність якого при дослідженні історії лексики неодноразово наголошував І. Огієнко, дали діалектологічні студії. Вагомий внесок у цю справу здійснив Я. Рудницький, опублікувавши перший етимологічний словник української мови.

На сучасному етапі розвитку мовознавства надзвичайно актуальними є дослідження семантичної трансформації лексем у порівняльно-історичному аспекті. Причому особливу зацікавленість викликає дослідження означеної проблеми на основі сакральних текстів, із застосуванням елементів етимологічного аналізу.

Означена тенденція цілком обгрунтована, адже саме історичний аспект лінгвістичних досліджень дозволяє не тільки фіксувати та описувати мовні явища, але й пояснювати їх, паралельно висвітлюючи проблеми, пов'язані з особливостями еволюції мови, мислення, свідомості.

Окреслені проблеми є одними з найважливіших у сфері когнітивної лінгвістики, в аспекті якої мислення трактується як процес оброблення ментальних репрезентацій, зокрема, через створення так званих «концептів», що закріплюються в свідомості носіїв мови. Концепт інтерпретується як загальноприйняте поняття на певному фоновому рівні, тобто у певному ментальному середовищі, сфері, контексті.

У зв'язку з цим видається цікавим висвітлення та різноаспектний аналіз явища семантичної трансформації деяких найбільш активних лексем в сакральних текстах як концептів, що функціонують на різних фонових рівнях, зокрема релігійних, філософських.

Серед сучасних наукових розвідок, де об'єктом дослідження обрано лінгвокультурні концепти, виступають роботи Е. Свитцера, Б. Хайне, А. Ассмана, М. Алефіренка, О. Близнюка, І. Голубовської, О. Задорожньої, В. Карасика, В. Кононенка, П. Мацькова, А. Пікалової, О. Селіванової та інших дослідників. Систематизації та аналізу концептів і науковому аналізу української фразеології присвятили праці І. Вудвуд, М. Демський, Л. Запорожець, А. Коваль, В. Кононенко, О. Куцик, Т. Мороз, Л. Ткач, Л. Шевченко, Н. Швидка, О. Решетняк, С. Голик та інші науковці. Серед останніх досліджень, де різноаспектний аналіз концептів проходить із застосуванням етимологічного аналізу, роботи В. Прохорова, А. Михаленка, М. Колесніченка, В. Семененка, Н. Дворніцької та інших дослідників.

Лінгвістика сьогодення досліджує мову з точки зору її участі у когнітивній діяльності людини. Саме тому звернення до історичного розвитку лексично втілених концептів надає актуальності подібним дослідженням. Сучасні дослідники, зокрема німецькі культурологи Я. Ассман і А. Ассман, наголошують на необхідності збереження базових гуманістичних цінностей, що, власне, і є метою історичних мовних розвідок.

Серед найбільш актуальних, нерозв'язаних задач в аспекті зазначеної проблеми є аналіз процесів трансформації концептів саме в сакральних текстах на основі різноаспектного, з урахуванням основних критеріїв, етимологічного аналізу з подальшим пошуком первинного значення лексеми, що, відповідно, й запобігатиме «розмиттю меж базових гуманістичних цінностей, що загрожує втратою сучасною людиною здатності до збереження, шанування, ревіталізації досвідів своєї спадщини та трансляції своєї ідентичності» [7, с. 101].

Очевидно, що дослідження концептів як умовних одиниць ментальних моделей, як сегментів мовних картини світу буде значно глибшим на підґрунті порівняльної інтерпретації в різних історичних дискурсах.

Мета дослідження – проаналізувати, застосувавши елементи етимологічного аналізу, явище семантичної трансформації та ментальної інтерпретації деяких концептів на підґрунті сучасного та біблійного дискурсів; зробити спробу віднайти (на основі аналізу текстуальних даних) первинне значення лексем, концептів, що виступають носіями ментальної спадщини людства і, зокрема певними сегментами українськомовної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно активним та актуальним в сучасному українському дискурсі є концепт *мир*. Словники [3, 4, 9–13, 15] демонструють активне функціонування лексеми в різних мовах: укр. *мир* «спокій, згода»; д.-рус., ст.-сл. *миръ*, «εἰρήνη, κόσμος», болг. *мир(ъ)* «мир, спокій»; сербохорв. *mir* «мир, спокій»; словен. *tír*; чеськ. *mir* «мир, спокій, згода»; польськ. *mir* «мир, спокій, згода»; в.-луж., н.-луж. *měr* «мир, спокій, згода»; споріднено з д.-лит. *mieras* «мир, спокій, злагода»; лтс. *miërs* «мир, спокій»; алб. *mirë* «хороший»; д.-інд. *mitrás* «друг, милій».

Як свідчать дані словників, аналізована лексема сприймається в більшості сучасних мов в значенні «спокій, згода, злагода»; стан, що виникає внаслідок певної домовленості між людьми, членами суспільства. Іншими словами, означений концепт сприймається в межах сучасної картини світу, зокрема, слов'янської, української, в значенні явища, яке цілком можливо досягнути в процесі цілеспрямованої роботи соціуму.

Порівняльно-історичне дослідження сучасного сприйняття означеної лексеми та семантичного функціонування у біблійному контексті дозволяє спостерігати та констатувати дещо відмінну інтерпретацію семантики концепту.

Тексти Святого Письма свідчать, що *мир* (спокій, благодать, милосердя, гармонія) це не те, що створюють, про що домовляються люди, не те, що породжується грішним світом, а те, що залишено людям, надається самим Творцем. Читаємо в Євангелії від Іоанна: «Зоставляю вам *мир*, *мир* Свій вам даю! Я даю вам не так, як дає світ. Серце ваше нехай не тривожиться, ані не лякається!» [14:26–27].

Згідно Святого Письма, людина втратила дарований як Благодать *мир* і, щоб повернутися до богоданого миру після гріхопадіння, потрібно знову пройти через розділення, відділення від ненависті і постійної ворожнечі, що має на меті очищення. Читаємо в Євангелії від Матвія: «Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй, і всі Ангели з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї. І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє вівчар овець від козлів. І поставить Він вівці праворуч Себе, а козлята ліворуч. Тоді скаже Цар тим, хто праворуч Його: Прийдіть, благословенні Мого Отця, посядьте Царство і *мир*, уготовані вам від закладин світу (...) і скаже Цар до тих, хто буде ліворуч від Нього: Геть від Мене, ви, прокляті, геть у вогонь вічний, що приготований дияволу та його ангелам» [25:31].

Саме тому (як це не дивно звучить для вуха християнина, налаштованого на *милість* та *милосердя*) Спаситель говорить про те, що для відновлення втраченого Праведного (справжнього) *миру*, необхідно спочатку поділити людей, що ворогують між собою (потрапивши в тенета неправедного слова і бажання мирської слави), незважаючи на зв'язки крові та спільноти. Читаємо в Євангелії від Матвія: «Не думайте, що Я прийшов, щоб принести *мир* на землю. Не *мир* Я прийшов принести, а *меч*. Я прийшов, аби підняти сина проти батька, дочку проти матері, а невістку проти свекрухи» [10:34–39]. Цей вислів означає, що Ісус прийшов не для принесення буквального *миру*, а для того, щоб здійснити розділення (що символізує *меч*) та випробування, що приведе, нарешті, до справжнього *миру*, який відпочатково був наданий людям.

Етимологічний аналіз лексеми *мир* проводимо з урахуванням словотворчого та фонетичного критеріїв. Словотворчий аналіз ґрунтуємо на тому, що в етимологічних дослідженнях серед протокоренів світових мов визначається протоіндоевропейський корінь **meth-* /*metx*/ «серцевина, серце, духовне відчуття», перша частина якого **me(i-)* містить значення вищого зв'язку. В давньогрецькій лексемі *μεθίσκον* /*мету-скон*/ «духовно насичує» корінь **meth-* явно присутній і демонструє процес духовного насичення серця, душі людини.

Ряд етимологічних досліджень констатує, що лексема *мир* саме походить від кореня **mei-* (в якому, як свідчить фонетичний аналіз, відбулася монофтонгізація дифтонга **ei > i*) «зв'язувати в єдине ціле, змішувати» та суфікса **-p*, Кінцевий приголосний – *-p* (**рʹ*) [трансформований з прадавнього твірного елемента (кореня) суфікс, що в результаті спрощення і демотивації основ злився в єдине ціле з основою] мав (за даними історичної дериватології) прадавнє

значення «різати, розділяти, дозволяти, закріплювати», що яскраво ілюструє сентенцію про розділ світу для встановлення праведного миру.

Продовжуючи словотворчі розвідки, зазначимо, що праїндоевропейській кореневий елемент **mei-* є висхідним до більш простого першокореня **me-/mъ*, який етимологічно пов'язує з першообразами «міряти», «міра», «точка відліку, початок творіння». Можливо, навіть «встановлення всезагальноючої міри».

Похідними від кореня **me-* в словниках [9–11, 15] визнаються такі слова, як укр. *межа*; грецьк. *μέρος* /мерос/ «доля, спадок, гідність», *μετρομαί* /мейромэ/ «отримувати свою долю»; англ. *measure* /межэр/ «вимірювати»; лат. *medius* /медіус/ «середній, що означає середину» тощо.

Пов'язуючи протокорінь **me-/mъ-*, з першообразами «міряти», «міра», «точка відліку, початок творіння», підтверджуємо етимологічну версію духовного, вищого походження *миру*, а не домовленість між грішними земними людьми. Вище, споконвічне походження *миру* підтверджує морфемна спорідненість з лексемою *милисть*, що походить шляхом приєднання до вищезначеного кореня **mei-* праїндоевропейської кореневої морфеми **loi/*lei* (з первинним значенням «литися зверху, зливатися в єдине ціле») [що, відповідно, теж пройшла шлях монофтонгізації дифтонга, перетворившись в дериваційний формант, а потім в процесі спрощення та демотивації стала частиною кореня *mil-* (**mei-* > *mi-* + **loi/*lei* > *-l* = *mil-*)] [2].

Зауважимо, що об'єднаний пракорінь (за даними словників) функціонує в таких словах, як старолит. *mildingai* /милдингай/ «дружньо»; англ. *mill* /майлд/ «мягкий»; трансформований корінь **loi/*lei* функціонує в давньогр. *ἐλαία* /элайя/ «оливкове дерево». Саме від нього створене давньогрецька лексема *ἔλεος* /элеос/ «милосердя» [2].

Отже, підсумовуючи результати багатоаспектного етимологічного аналізу зазначимо, що справжній *мир* (за сакральними текстами) передбачає не просто тише, спокійне існування, в якому вирують заховані пристрасті, ненависть, ворожнеча, а справедливе істинне відділення «овець від козлів», після чого може засяяти «мир, правда і любов», і людина, наблизившись до Благодаті, зможе щиро любити всіх.

У цьому контексті видається важливим аналіз функціонування концепту *любов*. Цікаво зазначити принагідно, що ця лексема, надзвичайно активна в текстах різних жанрів, вступає (саме в українській мові) в синонімічні відношення з лексемою *кохання*.

Лексема *кохання* походить від праслов. **koxati* (*se*), від якого (в свою чергу): білор. *кохаць* «цілувати, обіймати», польськ. *kochać* «любити», чеськ. *kochati* «любити, пестити», чеськ. *kochat se* «любуватися», словацьк. *kochat' sa* «любуватися» [3, 4, 9–12, 14].

Праслов. лексема **koxati* (основа якої є твірною для представлених вище слів) являє собою трансформований дериват **kos(a)ti*. В історичній дериватології проводиться паралель: **koxati* – **kosnōti* «провести (рукою), торкнутися, пестити».

Принципову відмінність від лексеми *кохання* в семантичному аспекті демонструє лексема *любов*.

Любов – дериват (як свідчать етимологічні дослідження) від прадавнього дериваційного елемента (кореня в діахронному аспекті, що функціонує в санскрит. *lubhyati*, англ. лексеми *love*, нім. *Liebe*, латин. *Lubet*) – **leubh-* «алкати», «прославляти душею» [11, 15].

Отже, етимологічний словотворчий аналіз дозволяє констатувати, що синонімічні в синхронному аспекті лексеми *кохання* і *любов*, на діахронному

рівні демонструють значні відмінності. Якщо лексема *кохання* перш за все має значення (в східнослов'янських мовах) чуттєвих, тілесних стосунків, то *любов* має величезну градацію семантичних відтінків: від тілесної пристрасності – до вищої жертви. Саме це значення концепту *любов* – значення вищої духовності, жертвованості – зазначається в Святому Письмі.

Читаємо в Євангелії від Іоанна: «Нову заповідь Я вам даю: Любіть один *одного!* Як Я вас полюбив, так любіть один *одного й ви!* По тому пізнають усі, що ви учні Мої, як будете мати любов між собою» [13:34–35].

Любов, судячи з текстів Святого Письма, не ґрунтується на насолоді, задоволенні, чуттєвих потребах. Вона не виникає там, де до вас добре ставляться, де вам вигідно, приємно перебувати. *Любов* вище за всі розрахунки, за всі корисливі розмірковування. Читаємо в Євангелії від Луки: «Якщо ви любите тих, хто любить вас, яка вам за це винагорода? Адже й грішники люблять тих, хто їх любить» [6:32].

Святе письмо свідчить, що *Любов* – це єдина справжня сила. Найскладніше, пройшовши розділення *мечем*, не втратити *любові* навіть до ворогів своїх. Саме про це читаємо Євангелії від Матвія: «А Я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдить вас і переслідує (...)» [5:44].

Сучасній людині іноді важко зрозуміти поняття високої *любові*, що пов'язана з душевним єднанням, розумінням, милосердям і здатністю на самопожертву.

Але тільки такий шлях (як зазначають тексти Святого письма) є шляхом до душевного спасіння та справжнього *миру*. Читаємо в Другому посланні Іоанна: «Хай буде з вами благодать, милість, *мир* від Бога Отця і від Господа Ісуса Христа, Сина Отчого, в істині і *любові*» [1:3]. Сакральні тексти стверджують, що саме *любов* – основа всього, а *мир*, справжній, міцний, що йде від Творця – ознака *любові*.

Висновки. Дослідження феномену трансформації, змін у сприйнятті ментальних інтерпретацій концептів дозволив науковцям презентувати останні як своєрідний генетичний код у певному ментальному середовищі, ментальній моделі, на її певному фоновому рівні. Це надає можливість ближче підійти до глобальної проблеми становлення та трансформації свідомості, світосприйняття народів, націй і навіть людства в цілому.

Розглядаючи концепт як умовну одиницю ментальної моделі світу, дослідники наголошують на потребі концептуально-семіотичного осмислення домінуючих універсальних концептів як сегментів, зокрема, українськомовної картини світу, здійснюваного на підґрунті порівняльної інтерпретації в різних дискурсах.

Очевидно, що подібні дослідження не тільки сприятимуть підвищенню рівня стилістичної коректності вживання певних концептуальних лексем, але й активізують процес збереження та ревіталізації базових гуманістичних цінностей людства, що, власне, і є метою історичних мовних досліджень.

Перспективи та важливість подібних історичних розвідок очевидні, якщо суспільство зацікавлено у збереженні понять гуманізму та норм моралі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Голик С. Етимологічний шар концепту OLD AGE. *Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. Вип. XVIII. С. 216–225.
2. Дворницька Н. І. Етимологічний аспект історії слов'янських мов: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Апостроф, 2021. 160 с.

3. Мельничук О. С., Білодід І. К., Коломієць В. Т., Ткаченко О. Б. Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 5. 538 с.
4. Мельничук О. С., Білодід І. К., Коломієць В. Т., Ткаченко О. Б. Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 6. 632 с.
5. Огієнко І. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Об'єднане біблійне товариство, 1962. 1569 с.
6. Ткачук Б. Етимологічні особливості сучасних досліджень філософії пам'яті *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. Вип. 23. С. 101–107.
7. Швидка Н. В., Решетняк О. О. Вербалізація концепту гріх у біблійному й мовному дискурсах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 32. Ч. I. С. 77–81.
8. Штейнберг О. М. Єврейський і халдейський етимологічний словник до книг Старого заповіту. Вільна, 1878. 292 с.
9. Berneker E. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter, 1908. 760 s.
10. Brukner A. *Słownik etymologiczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.
11. Collins English Dictionary and Thesaurus. *Harper Collins Publishers*. 1991. URL: <http://www.collinsdictionary.com>.
12. Miklosich F. *Etymologisches wörterbuch der slavischen*. Wien: W. Braumüller, 1886. URL: <https://archive.org/details/etymologischesw00mikluoft/etymologischesw00mikluoft/page/n16/mode/1up>.
13. Online Etymology Dictionary. *Douglas Harper*. URL: <http://www.etymonline.com>.
14. Trautmann R. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*. Göttingen, Gm: Vandenhoeck Ruprecht. Creative Media Partners, LLC, 2019. 508 s.
15. Walde A. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. 3-e Aufl age, bearb. bei J. B. Hoffmann. Heidelberg, 1938. URL: <https://archive.org/details/walde/page/n7/mode/2up>.

References:

1. Holyk, S. (2020) Etymolohichniy shar kontseptu OLD AGE [Etymological layer of the concept OLD AGE]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi fi lolohii: zbirnyk naukovykh prats*. Uzhhorod: Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. S. 216–225. (in Ukr.).
2. Dvornytska, N. I. (2021) Etymolohichniy aspekt istorii slovianskykh mov [Etymological aspect of the Slavic languages dictionary]: navchalny posibnyk. Kamianets-Podilskiy: Apostrof. 160 s. (in Ukr.).
3. Melnychuk, O. S., Bilodid, I. K., Kolomiets, V. T. (1982) Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy. Kyiv: Naukova Dumka. T. 5. 538 s. (in Ukr.).
4. Melnychuk O. S., Bilodid I. K., Kolomiets V. T. (1982) Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova Dumka. T. 6. 632 s. (in Ukr.).
5. Ohienko, I. (1962) *Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu* [Bible or Books of Holy manuscripts of Old and New Testament]. Obiednane bibliine tovarystvo. (in Ukr.).
6. Tkachuk, B. (2019) Etymolohichni osoblyvosti suchasnykh doslidzhen fi losofi i pam'iaty [Etymological features of modern studies of philosophy and memory]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii fi losofski nauky*. Vyp. 23. S. 101–107. (in Ukr.).
7. Shvydka, N. V., Reshetniak, O. O. (2021) Verbalizatsiia kontseptu hrih u bibliynomu I movnomu dyskursah [Verbalization of the concept Sin in Biblical and language discourse]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seria Filolohiia. Zhurnalistyka*. Odessa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» T. 32. Ch. I. S. 77–81. (in Ukr.).
8. Shteinberh, O. (1935) *Yevreyskiy i khaldeyskiy etymolohichniy slovnyk do knyht Staroho zapovitu* [Jewish and Chaldean etymological dictionary to the Old Testament book]. Kyiv: Derzh. vyd. Ukrainy. 292 s. (in Ukr.).

9. Berneker, E. (1908) Slavisches etymologisches Wörterbuch [Slavic etymological dictionary]. Heidelberg, Gm: Winter. 760 s. (in Germ.).
10. Brukner, A. (1957) Słownik etymologiczny [Etymological dictionary]. Warszawa: Wiedza Powszechna. 806 s. (in Pol.).
11. Collins English Dictionary and Thesaurus. Harper Collins Publishers, (1991). URL: <http://www.collinsdictionary.com>. (in Eng.).
12. Miklosich, F. (1922) Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen [Etymological dictionary of Slavic language]. [Neudruck]. Leipzig, Gm: Koehlers Antiquarium. (in Germ.).
13. Online Etymology Dictionary. Douglas Harper. URL: <http://www.etymonline.com>.
14. Trautmann, R. (1988) Baltisch-Slavisches Wörterbuch [Baltic-Slavic dictionary]. Göttingen, Gm: Vandenhoeck Ruprecht. Creative Media Partners, LLG, 2019. 508 s. (in Germ.).
15. Walde, A. (1938) Lateinisches Etymologisches Wörterbuch [Latin etymological dictionary]. (in Germ.).

Natalia Dvornitska

ANALYSIS OF THE SEMANTIC TRANSFORMATION OF PHILOSOPHICAL CONCEPTS IN THE ASPECT OF THE SCIENTIFIC WORK OF IVAN OHIIENKO

The article deals with one of the most topical problems of historical linguistics, which concerns the peculiarities of the semantic content transformation of some philosophical concepts, which are active elements of sacred texts. The author of the article emphasizes that this problem was undoubtedly one of the most important in the frames of scientific ideas, research, and intelligence of the talented linguist and Bible translator Ivan Ohiienko. The article emphasizes that concepts in the aspect of cognitive linguistics are created and fixed in the minds of native speakers as the result of processing and transforming mental representations through linguistic phenomenon.

One of the concept interpretations is its perception as a generally accepted one at a certain background level, i.e. in specific mental environment, sphere, context. In this regard, it seems interesting to cover and analyze the problem of semantic transformation of some conceptual notions in consciousness at different background levels, including religious, philosophical in comparison with the modern perception of the average person with his/her laws of morality, spirituality. The author emphasizes that clarification of the problem can be particularly deep and reliable if it is not limited to observation of textual material, certain philosophical concepts and religious-philosophical doctrines, but will be based on and supported by deep linguistic research in comparative historical aspect. Obviously, the solution of such a complex issue involves the study of a large number of dictionaries, textual material and should be supported by etymological analysis in different aspects. With the aim of scientific validate and profanity prevention, an algorithm and the methodology of etymological research must be developed with the main criteria of analysis. They are to take into account the peculiarities of derivation processes, phonetic transformations associated with changes in word structure, word base demotivation, morphological transformations. The main criteria in the article are phonetic, word-formation semantic, chronological. The analysis is based on etymological dictionaries and research. The examples from Latin, Greek, English and other European languages are given in morpheme-derivational comparisons of the analysis. Text illustrations are quotations from sacred texts in Ukrainian translation I. Ohiienko.

Key words: semantic transformation, cognitive linguistics, concepts, comparative historical linguistics, etymological aspect of research, criteria of etymological analysis.

Отримано: 12.09.2025 р.

Наталія Кондратенко

ORCID 0000-0002-9589-7716,

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри прикладної лінгвістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Любов Завальська

ORCID 0000-0002-6922-5844,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

САКРАЛІЗАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ У ПРОМОВАХ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНЬКОГО 2019–2022 РОКІВ

У статті представлено лінгвістичне дослідження політичного дискурсу та розглянуто лінгвістичні особливості президентських промов Володимира Зеленського. Увага приділяється жанрам ритуального дискурсу – вітання, некрологу та інавгураційній промові, а також мовленнєвому жанру публічного звернення. Предметом аналізу став прояв кореляції політичного та релігійного дискурсів, зокрема в аспекті актуалізації лексем релігійної семантики. Джерельною базою слугували тексти президентських публічних промов та звернень Володимира Зеленського. Виявлено специфіку кореляції релігійного та політичного дискурсу в президентських промовах періоду російсько-української війни. Мета – визначити специфіку кореляції релігійного і політичного дискурсу в президентських промовах Володимира Зеленського. Дослідження базується на методах лінгвістичної прагматики, що призвело до вивчення мовленнєвих жанрів президентської риторики.

Доведено, що в президентській риторичі Володимира Зеленського актуалізовано заперечення ролі лідера-Божества та представлено імідж президента як «людини з народу». Зафіксовано, що наближення президентського і релігійного дискурсу здійснено в мовленнєвих ритуальних жанрах інавгураційної промови, привітання і некрологу. Семантика ритуальних текстів пов'язана з християнськими, мусульманськими і іудейськими святами, проте домінують тексти, адресовані християнам. Зasadничим концептом президентських промов, що репрезентують наближення до релігійного дискурсу, є БОГ, вербалізований через лексеми *Господь*, *Христос*, *Богородиця*, *Оранта*. Репрезентовано перетин президентського і релігійного дискурсу за допомогою вживання інтертекстуальних елементів – цитат з релігійних текстів, зокрема Святого письма.

Ключові слова: президентська риторика, політичний дискурс, президентський дискурс, релігійний дискурс, ритуальний жанр.

Постановка проблеми. Політичне лідерство передусім представлено у політичних промовах очільників держави – президентів, прем'єр-міністрів, канцлерів. В Україні, як і в більшості європейських держав, ця функція належить президентові, тому саме його діяльність перебуває в центрі уваги як компонент державного іміджу. Публічні виступи президента повинні віддзеркалювати засадничі принципи внутрішньої і зовнішньої політики, мати потужну впливову силу на адресатів та визначати лідерські якості президента. Тексти президентських виступів створюють фахівці, які враховують основні параметри вербаль-

ного впливу й прогнозують реакцію потенційних адресатів. Президентська риторика охоплює тексти усних промов, ритуальних звернень, офіційну письмову комунікацію, інтерв'ю і пресконференції, тобто різноманітні жанри президентського дискурсу. Особливе місце належить політичним промовам, виголошеним під час кризових ситуацій, оскільки вони скеровані на консолідацію нації та підтримання політичного іміджу президента. З огляду на це в центрі нашої уваги постали тексти промов Володимира Зеленського періоду його президентської каденції (2019–2022 роки). Фокус уваги зосереджено на наблизення політичного та релігійного дискурсів, репрезентованого в президентській риторичі.

Мета наукової розвідки – визначити специфіку кореляції релігійного і політичного дискурсу в президентських промовах Володимира Зеленського.

Мета ґрунтувалася на розв'язанні таких **завдань**: виявити особливості президентського дискурсу як різновиду політичного; схарактеризувати основні мовленнєві жанри президентського дискурсу; визначити ритуальні жанри як спільні для політичного і релігійного дискурсів; проаналізувати мовні маркери релігійного дискурсу в президентській риторичі В. Зеленського.

Методи дослідження ґрунтувалися на поставлених завданнях: метод дискурсивного аналізу використано задля визначення особливостей політичного і релігійного дискурсів; метод лінгвопрагматичного аналізу прислужився у визначенні мовленнєвих жанрів політичного дискурсу; метод лінгвостилістичного аналізу вжито щодо вивчення особливостей стилістичного навантаження мовних одиниць у президентській риторичі; метод зіставного аналізу залучено до вияву кореляції політичного і релігійного дискурсів у промовах В. Зеленського.

Джерельна база дослідження охоплювала тексти промов Володимира Зеленського за 2019–2022 роки, розміщені на офіційному сайті президента України (режим доступу).

Ступінь дослідження проблеми в науці. У сучасній лінгвістиці президентський дискурс потрактовують як один із виявів політичного дискурсу, мета якого – боротьба за владу. Політичний дискурс переважно вивчають в аспектах політичної метафорики та перифрастики (Х. Дацишин, М. Степаненко), лінгвоперсонології (І. Голубовська, Н. Петлюченко, Л. Славова), лінгвопрагматики (О. Билінська, Л. Стрій). У польському мовознавстві політичний дискурс висвітлено в аспекті мовленнєвих жанрів (Ж. Сладкевич, Р. Шимуля), у німецькому мовознавстві актуалізовано маніпулятивні параметри політичного дискурсу, зокрема реалізація вербальної агресії (Х. Куссе, К. Шлунд). Українські лінгвісти зосереджують увагу на зіставних аспектах дослідження політичного дискурсу та на специфіці реалізації мовленнєвих жанрів політичного дискурсу, зокрема і в президентській риторичі. Поняття президентського дискурсу в українській лінгвістиці ще набуло комплексного витлумачення й потребує дефініювання.

Викладення основного матеріалу. Президентський дискурс витлумачено як вияв політичного, комунікативна мета якого – представлення політичної особистості лідера держави через вербальну комунікацію з іншими політичними лідерами, населенням і опонентами. О. Добош та С. Альбота визначають президентський «субдискурс» у межах політичного дискурсу і наголошують, його основними характеристиками «є стратегічність, всеосяжність і публічність» [2, с. 53]. На думку Т. Чернишової, мовець-президент «створює систему інтерпретації політичної реальності від імені держави, пропонуючи таким

чином офіційну ідеологію та визначаючи для адресатів політично правильну діяльність» [9, с. 149]. Юлія Денисюк, наголошуючи на різних підходах до вивчення президентського дискурсу, пропонує аналіз за чотирма вимірами:

- 1) комунікативний вимір – взаємодія суб'єктів мовленнєвої діяльності в соціальних ситуаціях;
- 2) когнітивний вимір – передавання знань, інформації й уявлень;
- 3) мовний вимір – використання мовних засобів;
- 4) жанровий вимір – реалізація мовних жанрів у жанровому просторі президентського дискурсу [1, с. 196]).

А. Прокопенко визначає президентський дискурс як різновид політичного, що становить «мисленнєво-комунікативний процес і результат» [7, с. 6]. Зважаючи на це, дослідження президентського дискурсу як вияву політичного доцільно здійснювати передусім у лінгвопрагматичному аспекті, зокрема зосереджуючись на мовленнєвих жанрах президентської риторики.

Вагому частину президентського дискурсу становлять тексти ритуальних промов, підготовлені спічрайтерами до релігійних і державних свят, а також усні форми репрезентації президентської риторики – виступи і звернення. Саме в ритуальних мовленнєвих актах спостерігаємо наближення президентського і релігійного дискурсів. Н. Одарчук і Н. Приварська визначають релігійний дискурс у такий спосіб: «це органічна єдність усіх мовленнєвих актів, зміст яких відносять до сфери релігії, ситуативного та культурного контекстів, у яких здійснюються ці мовленнєві акти, а також єдність усіх зафіксованих текстів релігійного змісту» [5, с. 45]. Загалом явище «прозорості меж» між політичним та іншими типами дискурсів належить до характерних ознак першого, відповідно це стосується і президентської риторики. Наближення політичного і релігійного дискурсів зумовлено і стереотипним сприйняттям політичної влади як надлюдської сили, визначеної надприродними силами.

У демократичних державах певні стереотипи сакралізації політичних лідерів мають місце поміж іншим у політичній комунікації. У політичній риторичі Володимира Зеленського мінімізація цієї сакралізації була актуалізована в першому виступі – в інавгураційній промові: *Ми збудуємо країну інших можливостей. Де всі рівні перед законом, де є чесні та прозорі правила гри. Одні для всіх. А для цього до влади повинні прийти люди, які будуть служити народу. І я дуже хочу, щоб у ваших кабінетах не було моїх зображень. Бо Президент – не ікона, не ідол, Президент – це не портрет. Повісьте туди фотографії своїх дітей і перед кожним рішенням дивиться в очі їм* (В. Зеленський. Інавгураційна промова, 20 травня 2019). Вживання лексеми «ікона», що в християнській традиції є номінацією зображення святих, використано з метою заперечення потенційної сакралізації президента. Наголошуючи на прагненні десакралізації особи президента, Володимир Зеленський прагне позбутися своїх зображень у кабінетах чиновників, але водночас розмежовує політичний і релігійний дискурс у своїй подальшій діяльності. Загалом порівняння зображення президента з іконою варто розглядати як метафору релігії [3, с. 27], що визначає особливості перетину президентської риторики і релігійного дискурсу. На думку фахівців, «оскільки президент країни сприймається більшістю населення як символ нації, то він зобов'язаний відігравати важливу політико-релігійну роль, не тільки як політичний лідер країни, але і як своєрідний священнослужитель державного культу» [2, с. 56]. Утім, саме президентська риторика Володимира Зеленського скерована на нівелювання ролі лідера-божества, що відповідає

основним іміджевим характеристикам президента як «простої людини з народу», а не «обранця Бога».

Основним мовленнєвим жанром, у якому реалізовано такий перетин стають привітання – «вітання від імені політичного лідера або політичної сили (партії, організації) з нагоди свята або урочистої події» [8, с. 87]. Насамперед взаємодія політичного і релігійного дискурсів представлена у привітаннях з релігійними святами різних конфесій – християн, мусульман, іудеїв, напр.: *Сердечно вітаю вас із величним святом – Ханукою. Усі вісім святкових днів віруючі іудеї запалюватимуть на менорі ханукальні свічки, світло яких символізує незламність людського духу, віру в перемогу над незгодами, торжество добра і справедливості* (Вітання Президента іудеям України, 28 листопада 2021). Комунікативна інтенція в цьому разі актуалізує витлумачення України як багатоконфесійної, але світської держави. У привітаннях Володимира Зеленського періоду російсько-української війни актуалізовано консолідаційну стратегію, що передбачає заклики до єдності народу та констатацію участі всіх релігійних конфесій у захисті країни, напр.: *Сердечно вітаю вас з нагоди свята Рамазан-Байрам, що знаменує завершення посту та місяця особливої молитви. (...) На захист Батьківщини стало усе наше багатонаціональне суспільство. Мусульманська спільнота пліч-о-пліч з представниками інших етносів і віросповідань мужньо дає відсіч російському агресору* (Вітання Президента мусульманам України, 2 травня 2022 року). Привітання з найважливішими святами мусульман та іудеїв містять стислу характеристику урочистості та привітання адресатам. Привітання мусульманам та іудеям мають яскраві риси ритуальних текстів, в них домінує релігійний дискурс, хоч мовцем і є президент.

Привітання з християнськими святами, зокрема православними, незважаючи на віддільність релігії від політики, значно відрізняються. Насамперед це більша кількість релігійних свят (Великдень, Різдво, Покрова Богородиці тощо), а також звернення до християн східного і західного обряду. За змістом у таких привітаннях домінує не релігійний дискурс, а політичний, напр.: *Російська армія зробила цей Великдень червоним не тільки формально в календарі, а й червоним від крові. Християни такого б не зробили, маючи можливість встановити мир. Тож тримати свічку в руках у храмі ще не означає бути християнином. Їсти або навіть святити паски щороку – цього також замало, щоб бути людьми, щоб бути християнами. Православний світ побачив, що для Росії Великдень нічого не означає* (Звернення Президента України, 25 квітня 2022 року). Крім традиційних структурно-семантичних компонентів (констатації урочистості та оптативу), у привітаннях з християнськими святами президент окреслює політичну ситуацію, вказує на роль релігійної спільноти у сьогоденні та наголошує на релігійній символіці.

Крім мовленнєвого жанру привітання, перетин з релігійним дискурсом фіксуємо і в інших ритуальних жанрах, зокрема в некрологах, напр.: *З глибоким сумом дізналися про смерть Її Величності Королеви Єлизавети II. Від імені українського народу висловлюємо щирі співчуття королівській родині, всьому Сполученому Королівству та країнам Співдружності у зв'язку з цією непоправною втратою. Наші думки та молитви з вами* (Володимир Зеленський, 9 вересня 2022). На лексичному рівні цей перетин маркований вживанням слова «молитва», що вказує на певні дії релігійного характеру – звернення до Бога. Лексеми, що належать до тематичної групи «релігія» трапляються переважно з ритуальних текстах, проте деякі з них утворюють концепти, спіль-

ні для президентського і релігійного дискурсів. Стрижневим концептом, що об'єднує президентський і релігійний дискурс, на нашу думку, є концепт БОГ.

П. Мацьків, аналізуючи концептосферу БОГ в українській картині світу, зазначає: «Розгляд концепту БОГ в акціональному фреймі пов'язаний з виявленням прототипних ситуацій у семантичній опозиції Бог/людина через об'єктивацію таких понять, як святість, праведність/неправедність, добро/зло, через маніфестацію локусного, персонажного виявів Божих діянь, творинь» [4, с. 282]. У президентському дискурсі В. Зеленського ядром концепту стає лексема «Бог», напр.: *Вважається, що цифра сім приносить щастя. Саме стільки сусідів **Бог** дав Україні. Чи приносить це щастя нам? Відповідь сьогодні знає вже весь світ. А краще за інших її знають 78 українських дітей, які загинули від ракет і обстрілів Російської Федерації. Сусіда, який приніс на нашу землю біду та війну. Сусіда, який вочевидь діє без **Бога*** (Виступ Президента України Володимира Зеленського в Сеймі Республіки Польща, 11 березня 2022). При цьому лексеми вжито виключно в текстах, тематично пов'язаних з християнською релігійною традицією, тому концепт також об'єктивовано за допомогою лексем «Господь», «Христос». «Богородиця», напр.: *Ми долаємо темні часи. І в цей світлий день я й більшість із нас – не у світлому одязі. Але ми боремося за світлу ідею. На світлій стороні. І на нашому боці – правда, люди, **Господь** і вище небесне сяйво. Сила заступниці роду людського – **Богородиці** Оранти. Вона наді мною. Вона над нами всіма. Непохитний стовп Церкви **Христової**, непорушний мур головної твердині – Києва, нерушима стіна держави. Допоки є **Оранта**, є Софія, а з нею стоїть Київ, а з ними – вся Україна!* (Звернення Президента України, 25 квітня 2022). Крім вживання лексем, що входять до концептуального поля «Бог», у тексті промови актуалізовано і власне український релігійний символ – образ Оранти, що є зображенням Діви Марії з піднятими руками. Саме такий образ наявний в українській релігійній святині – храмі Софії Київської.

Крім актуалізації концепту БОГ, у президентській риторичі Володимира Зеленського наявне й цитування релігійних текстів, зокрема біблійних, напр.: *Давайте пам'ятаю мудрість Нагірної проповіді Христа: **не варто виставляти власну праведність напоказ**. Найсильніша віра – це віра в нашому серці* (Звернення Президента з нагоди Великодня, 18 квітня 2020). Звернення до прецедентних текстів є характерною рисою політичного дискурсу: мовці використовують інтертекстуальні елементи (імена, висловлювання) задля демонстрації власного інтелекту, моральних якостей, підготовленості до комунікації. О. П'єсху наголошує: «Пряме та непряме цитування, ремінісценції збагачують мовлення комунікантів і посилюють аргументацію для переконання більшої кількості потенційних реципієнтів» [6, с. 134]. Здебільшого цитати подаються з атрибуцією: вказується джерело, а цитування є дослівним.

Спічрайтери українського президента вдаються до цього прийому досить часто, а в ритуальних текстах, присвячених релігійним святкам, цитати з Біблії, Корану або відомих релігійних діячів використовують як аргументи на підтвердження позиції мовця, напр.: *Росія залишилася сама. Вже ізольована та буде засуджена за цю війну. **«Кожен, хто підняв зброю проти істини, піднімає її на свою погибель»**, – у Кремлі, схоже, не знають цих слів імама Шаміля. Але ці слова повинні знати на Кавказі* (Звернення Президента України до корінних народів Росії, 29 вересня 2022). У такому разі цитати не розпізнаються, тому зазначення джерела є обов'язковим. Інтертекстуальність виконує подвійну роль: з одного боку, є переконливим аргументом для вірян, з іншо-

го боку – демонструє повагу президента для представників різних релігійних конфесій, що належать до українського народу.

Отже, наближення релігійного і політичного дискурсів представлено у президентській риторичі Володимира Зеленського за допомогою лексем, що належать до лексико-семантичного поля «релігія» і президентних текстів.

Висновки. У президентській риторичі Володимира Зеленського вже в інавгураційній промові актуалізовано заперечення ролі лідера-Божества та представлено імідж президента як «людини з народу». Наближення президентського і релігійного дискурсу здійснено в мовленнєвих ритуальних жанрах інавгураційної промови, привітання і некрологу. Семантика ритуальних текстів пов'язана з християнськими, мусульманськими й іудейськими святами, проте домінують тексти, адресовані християнам. Засадничим концептом президентських промов, що репрезентують наближення до релігійного дискурсу, є БОГ, вербалізований через лексеми *Господь, Христос, Богородиця, Оранта*. Перетин президентського і релігійного дискурсу посилений інтертекстуальними елементами – цитатами релігійних текстів, зокрема Святого письма.

Список використаних джерел і літератури:

1. Денисюк Ю. Президентський дискурс як предмет лінгвістичних досліджень. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «філологічні науки»*. 2017. Вип. 1 (13). С. 196–201.
2. Добош О., Альбота С. Релігійний vs президентський дискурс (на матеріалі аналізу прагматичних функцій промов Б. Обами). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 52–56.
3. Заболотня Г. Владний дискурс сучасної України: особливості легітимації політичної влади на регіональному рівні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Вип. 20. № 3. С. 26–33.
4. Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі. Київ; Дорогобич: Коло, 2007.
5. Одарчук Н., Приварська Н. Структурно-функціональні особливості релігійного дискурсу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2008. Вип. 5. С. 44–48.
6. П'єцух О. Категорія інтертекстуальності в політичному дискурсі британських парламентських дебатів. *Актуальні питання іноземної філології*. 2017. Вип. 6. С. 123–128.
7. Прокопенко А. Президентський дискурс Барака Обами: когнітивно-комунікативні аспекти: автореф. дис. ... канд. філ. наук. Харків, 2016.
8. Стрій Л. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2015.
9. Чернишова Т. Політичний дискурс президента України Володимира Зеленського: стратегії і тактики мовленнєвого впливу (на матеріалі виступів першого року президентства). *Проблема гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 46. С. 147–156.

References:

1. Denysiuk, Yu. (2017). Prezydentskyi dyskurs yak predmet lnhvystychnykh doslidzhen' [Presidential discourse as a subject of linguistic research]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya Filolohichni nauky [Bulletin of Alfred Nobel University of Dnipropetrovsk, Series Philological Sciences]*. Vyp. 1 (13). S. 196–201. (in Ukr.).
2. Dobosh, O., Albota, S. (2017). Relihiinyi vs prezydentskyi dyskurs (na materialii analizu prahmatychnykh funksii promov B. Obamy) [Religious vs presidential dis-

- course (based on analysis of pragmatic functions in B. Obama's speeches)]. *Aktualni problemy filologii ta perekladoznavstva [Current Issues of Philology and Translation Studies]*. Vyp. 12. S. 52–56. (in Ukr.).
3. Zabolotnia, H. (2013). Vladnyi dyskurs suchasnoi Ukrainy: osoblyvosti lehytymatsii politychnoi vlady na rehionalnomu rivni [Power discourse of modern Ukraine: features of legitimization of political power at the regional level]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu [Bulletin of Dnipropetrovsk University]*. Vyp. 20 (3). S. 26–33. (in Ukr.).
 4. Matskiv, P. (2007). Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori [The concept sphere GOD in the Ukrainian linguistic space]. Kyiv; Drohobych: Kolo. (in Ukr.).
 5. Odarchuk, N., Pryvarska, N. (2008). Strukturno-funktsionalni osoblyvosti relihiinoho dyskursu [Structural and functional features of religious discourse]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University]*. Vyp. 5. S. 44–48. (in Ukr.).
 6. Pietsukh, O. (2017). Katehoriia intertekstualnosti v politychnomu dyskursi brytanskykh parlamentskykh debatuv [The category of intertextuality in the political discourse of British parliamentary debates]. *Aktualni pyttannia inozemnoi filologii [Topical Issues of Foreign Philology]*. Vyp. 6. S. 123–128. (in Ukr.).
 7. Prokopenko, A. (2016). Prezydentskyi dyskurs Baraka Obamy: kohnityvno-komunikatyvni aspekty: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Barack Obama's presidential discourse: cognitive-communicative aspects: abstract of thesis for Candidate of Philology]. Kharkiv. (in Ukr.).
 8. Strii, L. (2015). Ritualni zhanry ukrainskoho politychnoho dyskursu: strukturno-semantychnyi i linhvoprahamatychnyi aspekty: dys. ... kand. filol. nauk [Ritual genres of Ukrainian political discourse: structural-semantic and linguopragmatic aspects: PhD thesis]. Odesa. (in Ukr.).
 9. Chernyshova, T. (2021). Politychnyi dyskurs prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho: stratehii i taktiky movlennievoho vplyvu (na materialii vystupiv pershoho roku prezydentstva) [Political discourse of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky: strategies and tactics of speech influence (based on speeches from the first year of presidency)]. *Problema humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka [The Problem of Humanities: Collection of Scientific Papers of Drohobych Ivan Franko State University]*. Vyp. 46. S. 147–156. (in Ukr.).

Nataliia Kondratenko, Liubov Zavalska

SACRALIZATION OF PRESIDENTIAL DISCOURSE IN VOLODYMYR ZELENSKYI'S SPEECHES (2019–2022)

The article presents a linguistic study of political discourse and examines the linguistic features of Volodymyr Zelenskyi's presidential speeches. Particular attention is paid to genres of ritual discourse – greetings, obituaries, and the inaugural address – as well as the speech genre of the public address. The analysis focuses on the correlation between political and religious discourses, specifically in the aspect of lexical units with religious semantics. The source base consists of the texts of Zelenskyi's public speeches and addresses. The study identifies the specificity of the correlation between religious and political discourse in presidential rhetoric during the period of the Russian-Ukrainian war. The aim is to determine the particularities of this correlation in Zelenskyi's presidential speeches. The research is grounded in the methods of linguistic pragmatics, which enabled an examination of the speech genres characteristic of presidential rhetoric.

The study demonstrates that Zelenskyi's presidential rhetoric emphasizes the rejection of the leader-as-deity role and constructs the image of the president as «a person of the people». It is established that the convergence of presidential and religious

discourse is realized within the ritual speech genres of the inaugural address, greetings, and obituaries. The semantics of these ritual texts reference Christian, Muslim, and Jewish holidays, although texts addressed to Christians predominate. The foundational concept in presidential speeches that demonstrates proximity to religious discourse is GOD, verbalized through the lexemes. The intersection of presidential and religious discourse is further expressed through the use of intertextual element – quotations from religious texts, including the Holy Scriptures.

Key words: presidential rhetoric, political discourse, presidential discourse, religious discourse, ritual genre.

Отримано: 17.09.2025 р.

УДК 811.161.2'367'373.46

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.44-55

Наталія Ладиняк

*ORCID 0000-0002-2230-4748,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Тетяна Сукаленко

*ORCID 0000-0002-5107-9914,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри мовної підготовки
та соціальних комунікацій,
Державний податковий університет*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті визначено особливості становлення української синтаксичної термінології, розкрито її сучасний стан. Здійснено огляд засадничих праць українських мовознавців ХХ – початку ХХІ століття, які найбільше прислужилися для розбудови граматичної терміносистеми української мови. Встановлено, що українська синтаксична термінологія є динамічною лексико-семантичною системою, розвиток якої зумовлений змінами в синтаксичній теорії, а також позамовними чинниками.

Ключові слова: термін, синтаксис, синтаксична термінологія, терміносистема, Іван Огієнко.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної науки зумовлює зміни в термінології. Наукова мова є живою і складною системою, поняттєвий апарат якої постійно оновлюється. Кожна наукова галузь послуговується власною термінолексикою, яка потребує послідовного перегляду й коригування з огляду на поглиблення наукових знань, виникнення нових теорій та напрямів, поповнення тезаурусу, збагачення дослідницького інструментарію.

Дослідження закономірностей формування терміносистем належить до актуальних у сучасній лінгвістиці. Науковці вивчають структуру, семантику, походження термінів, простежують особливості розвитку термінології різних мов, встановлюють шляхи її формування [2; 12; 25].

Стандартизованість і єдність термінології, мовознавчої зокрема, як уважав Іван Огієнко, має велике значення для розвитку української наукової мови та української освіти. Особливу увагу, зазначав учений на початку ХХ ст., необхідно звернути на усталеність граматичної термінології: «...викладати по школах граматику з невсталеною термінологією і таким же правописом – річ не тільки не корисна, а навіть більше – шкодлива» [21, с. 3]. У праці «Складня української мови» мовознавець писав: «Розуміючи складню як науку про словесне виявлення нашого мислення, стає ясним її велике значення серед інших наук про мову. Складня – це цариця мовознавчих наук, що єдина показує правдиве життя мови. Складня – душа науки про мову, бо ж тільки в реченні оживають і слова, і граматичні форми. Через це складня стала найреальнішою й найпотрібнішою наукою про мову...» [22, с. 122]. Окреслюючи проблеми синтаксичної термінології початку ХХ ст., він зауважував, що стан «науки про складню» «не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складневі окреслення хиткі й неглибокі, не вироблено жодись міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактует складню по своєму. Основа складні – складня простого речення – розроблена зовсім не глибоко...» [22, с. 4]. Іван Огієнко ґрунтовно проаналізував методи формування граматичних термінів. Мовознавець наголошував, що вони повинні бути точними, мати чітку структуру, відповідати особливостям української мови, окрім того уживання питомих українських та іншомовних слів має бути збалансованим [20].

Сучасні мовознавці підтверджують обґрунтованість наукових поглядів Івана Огієнка: українська синтаксична термінологія, акумулювавши теоретичні здобутки граматистів, становить розмаїту терміносистему, яка має власну історію розвитку і потребує вноормування [25]. Попри значну кількість праць із синтаксису, дослідження української синтаксичної термінології й сьогодні не втрачає своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Становлення української наукової термінології є предметом ґрунтовних досліджень. Розвиток граматичної терміносистеми вивчали М. П. Баган, А. П. Загнітко, В. В. Захарчина, О. В. Медведь, Н. А. Москаленко, І. І. Огієнко, І. Я. Ярошевич. Особливості функціонування загальномовних термінів з'ясували В. І. Авраменко, І. А. Казимирова, І. В. Коропенко, І. М. Кочан, М. П. Лесюк, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько. Спеціальні дослідження синтаксичної термінології здійснили О. І. Васецька, Ю. А. Чернобров. Синтаксичну терміносистему потрактовано в монографіях та підручниках І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, П. С. Дудика, Н. В. Гуїванюк, О. П. Загнітка. Низка розвідок (автори І. Р. Козелко, О. С. Масликова, Є. С. Регушевський, В. Й. Чикут) присвячена аналізу термінології, яку вжито у роботах українських вчених та громадських діячів. Н. А. Москаленко у праці «Нарис історії української граматичної термінології» уперше систематизувала історію української терміносистеми. Авторка проаналізувала термінологію в граматиках Мелетія Смотрицького, І. Могильницького, М. Осадца, С. Й. Смалья-Стоцького і дійшла висновку, що уніфікація синтаксичної термінології завершилася лише у 1930-х роках, коли остаточно були сформовані ключові поняття для теоретичного синтаксису [19].

Синтаксичну термінологію як частину граматичної проаналізовано в дисертаціях з історії українського мовознавства. Зокрема В. В. Захарчин у дослідженні «Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття» висвітлює процес формування синтаксичної терміносистеми [12]. Авторка звернула увагу на проблему чинників розвитку української мовознавчої термінології, виокремивши терміни з фонетики, морфеміки, словотвору,

морфології, синтаксису, пунктуації, а також проаналізувала періоди розвитку термінології, узявши за основу класифікацію Івана Огієнка:

- 1) до 50-х років XIX ст.;
- 2) 50–60-ті роки XIX ст.;
- 3) 1889 рік – перші десятиріччя XX ст. [12].

У дисертаційній роботі «Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан)» О. В. Медведь обґрунтувала багаторівневність української граматичної терміносистеми, у якій інтегровано поняттєві і мовні системоформувальні чинники [17]. У праці уточнено способи реалізації системності граматичних термінів у синхронії та діахронії, розмежовано явища синонімії і варіантності, визначено особливості антонімії граматичної терміносистеми [17].

Дисертаційна робота О. І. Васецької присвячена формальній і семантичній варіантності синтаксичних термінів [3]. Авторка окреслила теоретичні засади формальної і семантичної варіантності термінів, визначила специфіку варіативності у синтаксичній термінології [3]. У монографії «Полілексія синтаксичних термінів української мови» дослідниця проаналізувала синтаксичну терміносистему з погляду її варіантності, а також запропонувала термін «полілексія», розмежовуючи варіантність і полісемію термінів. У праці уточнено термінологію сучасної теорії варіантності, введено поняття «концепційні синоніми», обґрунтовано прийоми їхнього аналізу [4].

Особливості синтаксичної терміносистеми української мови дослідила Ю. А. Чернобров. У дисертації «Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст.» мовознавиця розглянула ономастологічні та семантичні категорії українських синтаксичних термінів, проаналізувала явища синонімії, омонімії та оказіонального терміновживання [26]. Значну увагу в роботі приділено історичному «паспорту» синтаксичних термінів: він містить відомості про джерело, час фіксування, регіональне поширення, а також історію його форми й семантики [25].

Синтаксична термінологія привернула увагу вчених, однак її системний опис на сьогодні не є вичерпним і потребує, на нашу думку, подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати основні етапи формування синтаксичної термінології на матеріалі засадничих праць українських граматистів, визначити її сучасний стан й окреслити проблеми, які потребують вирішення, що допоможе поступово заповнити лакуни в дослідженні синтаксичної терміносистеми української мови.

Виклад основного матеріалу. Українська синтаксична термінологія є динамічною лексико-семантичною системою. Кожен період її розвитку пов'язаний зі змінами в синтаксичній теорії, що відбито в еволюції синтаксичних понять, переосмисленні їхньої семантики й оновленні термінологічних дефініцій. Науковці пропонують різні періодизації розвитку синтаксичної терміносистеми української мови. Зокрема Н. А. Москаленко виокремила три періоди в історії синтаксичної термінології:

- 1) до другої половини XIX ст., коли терміни, на думку дослідниці, були переважно неукраїнськими;
- 2) кінець XIX – початок XX ст. – процес активного творення термінів на українській основі, однак із значним калькуванням з інших мов;
- 3) 1930-ті роки – термінологія була остаточно уніфікована завдяки роботі державних комісій [19, с. 207].

Ю. А. Чернобров доповнила періодизацію, яку запропонувала Н. А. Москаленко, й дослідила еволюцію української синтаксичної термінології упродовж XIX – 50-х років XX ст. Мовознавиця докладно проаналізувала синтаксичну термінологію у такій хронології:

- 1) перша половина XIX ст. – початок теоретичного вивчення синтаксису. У цей період науковці здебільшого послуговувалися термінами, запозиченими з інших мов, оскільки не було сформованої питомої термінології. Зроблено перші спроби створення термінів на національному українському мовному ґрунті;
- 2) кінець XIX – початок XX ст. – час активного поповнення термінологічної бази й розвитку синтаксису. Українська мова стала основою для творення граматичних термінів, однак формування цієї терміносистеми було нестабільним і супроводжувалося синонімією, омонімією, іноді доволіним уживанням термінів, які ще не були остаточно закріплені за певними поняттями;
- 3) 1930–1950-ті роки – період уніфікування синтаксичної термінології. Відбулося закріплення термінів у підручниках, терміносистему почали науково описувати, фіксувати у спеціальних словниках. Однак, зауважує Ю. А. Чернобров, ця стандартизація супроводжувалася зближенням із російською та міжнародною термінологією, що спричинило витіснення або втрату питомих українських термінів, заснованих на народній мовній основі [25].

Укладання періодизації української синтаксичної термінології потребує охоплення шляху її розвитку – від найдавніших граматик і до сьогодення: еволюція термінів пов'язана із попередніми науковими напрацюваннями і сучасними змінами. Не завжди можна встановити чіткі межі формування терміносистеми, оскільки воно було зумовлене не лише мовними, а й позамовними чинниками, зокрема територіальним поділом України упродовж тривалого періоду, зовнішнім впливом інших мов, українізаційними процесами, репресіями в науковому середовищі, діяльністю діаспори. Аналізуючи віхи становлення української синтаксичної термінології, за основу для нашого дослідження ми обрали періодизацію, яку запропонувала Ю. А. Чернобров, доповнили її сучасним етапом – початком XXI ст. Увагу привернули праці науковців, які найбільше, на нашу думку, долучилися до розвитку і становлення української синтаксичної термінології у XX – на початку XXI ст.

Історичне дослідження синтаксичних термінів у граматичній терміносистемі української мови започатковане працею Івана Огієнка «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології» [20]. Це вичерпний довідник, який став своєрідним підсумком здобутків мовознавців: він містить численні граматичні терміни, серед яких чимало синтаксичних. У передмові до словника зазначено: «Випускаючи Історичний словник української граматичної термінології, ми мали на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі, показати суспільству, на що ми багаті тепер з свого боку, на що вбогі, і тим по змозі сприяти розвитку нашої граматичної термінології» [20, с. 39]. Мовознавець уклав періодизацію синтаксичної термінології, простежив її зв'язок із розвитком граматичної думки в Україні, залучивши до аналізу матеріал граматик П. М. Дячана, М. Осадци, І. М. Огоновського, О. О. Партицького, С. Й. Смаль-Стоцького та ін. Учений обґрунтував теоретичні засади термінотворення: кожен термін повинен мати чітку структуру, відповідати особливостям національної мови, запозичені елементи треба вживати виважено, не уникаючи питомих. Він зауважував: «... бажано б, аби

граматичний термін подавав одне розумінне, а не де-кілько, щоб слово, яким його висловлено, не викликало в нас інших, зайвих асоціацій, як се ми маємо, напр., з виразами “підмет”, що висловлює багато розумінь... “причастник” (participium), “перехід” (переходь гласныхъ), “часування” (Тимченко, conjugatio). Зазначені терміни викличуть зовсім не те розумінне, яке вони мають в граматиці...» [20, с. 9]. Тож словник структуровано у такий спосіб, щоб кожен термін ілюстрував номінації з інших граматик: «...кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя...», що давало змогу встановити, як розвивалася термінологія [20, с. 9].

У праці «Складня української мови» Іван Огієнко проаналізував синтаксичну систему української мови у контексті тогочасних лінгвістичних теорій [22]. Він виокремив такі розділи: «1. Вступ до складні. 2. Складня речення простого. 3. Складня речення зложеного. 4. Складня відмінків та прийменників. 5. Синтаксичне вживання частин мови. 6. Наука про літературну мову» [22, с. 122]. Термінологічний апарат, ужитий у книзі, хоча й містить оригінальні номінативні одиниці («зложене речення», «пояснювальні члени речення», «головний діяч речення» та ін.), загалом подібний до сучасної синтаксичної термінології. Мовознавець прагнув дати точні дефініції основним синтаксичним термінам, розглядав їх з погляду логічного і формального, чітко розмежовуючи речення граматичне і логічне: «Логіка знає в реченні тільки два члени, суб'єкт і предикат, тоді як граматика має їх аж п'ять, бо знає ще т. зв. «другорядні» члени; таким чином бачимо, що ці «головні» члени мають у двох науках тільки одну назву, але різний зміст» [22, с. 69]. Науковий доробок Івана Огієнка в галузі українського синтаксису, його робота з упорядкування термінології сьогодні є актуальними й можуть, на наше переконання, прислужитися для розбудови сучасної синтаксичної теорії.

Цінність для вивчення історії української термінології мають граматики 1920–1950-х рр. XX ст., які через радянську ідеологічну цензуру тривалий час залишалися поза увагою дослідників або були вилучені з наукового обігу, зокрема праці О. Б. Курило, М. М. Сулими, С. С. Смеречинського. Зауважимо, що друга половина 20-х – середина 30-х рр. XX ст. у становленні української термінології вважається періодом «коренізації», українізації термінології. У цей час у мовознавстві панівними були пуристичні погляди, здійснювалися спроби стандартизувати галузеві терміносистеми, упроваджувати світовий досвід із термінологічного планування. Науковці прагнули відмежовувати українські термінопоняття від російських. Провадилася активна термінографічна робота в Україні, Галичині, у західній діаспорі [13, с. 9].

Граматики і підручники окреслили новий етап у формуванні понять українського синтаксису, коли активно розроблялася наукова термінологія в різних галузях знань, зокрема й у мовознавстві. Автори навчальної літератури працювали над кодифікацією мовних норм, стандартизацією терміносистем. Граматисти зосередилися на описі внутрішньої будови підрядного словосполучення й добір термінів для найменування його компонентів. Головне слово номінували як «старше слово» (П. Ф. Залозний), «керівне слово» (П. Й. Горещький), залежне слово – «підрядне» (П. Ф. Залозний). Деякі із запропонованих термінів і сьогодні вживають в українському синтаксисі: «пояснюване слово», «незалежне слово», «означуване слово» (П. С. Дудик).

Дискусію між науковцями того часу спричинили також питання щодо найменування головних і другорядних членів речення, їхніх типів, окрім того, на-

зву синтаксичного розділу уживали по-різному, здебільшого послуговувалися терміном «складня» (І. І. Огієнко, І. Б. Курило), «синтакса» (П. Й. Горецький, І. Шаль, В. І. Сімович). Хоча в зазначений період ще не було усталеного тлумачення синтаксичних термінів, однак він є важливим, оскільки відбулося переосмислення попередніх ідей мовознавців та їхня трансформація для формування національної граматичної термінології. Цінність синтаксичних термінопонять, які вжито у працях початку ХХ ст., становить їхнє різноманіття, яке виникло через творення найменувань на власній мовній основі.

О. Б. Курило виявила глибоке зацікавлення мовознавчою термінологією, активно долучилася до її розбудови. У «Початковій граматиці української мови» вона приділила значну увагу граматичним термінам [15]. У цій та інших працях запропонувала авторські новотвори, наприклад, «рівнорядно сполучені речення» (однорідні члени речення), «приложенья» (прикладка); поглибила класифікацію членів речення, дослідила односкладність, синтаксичні конструкції з чужою мовою, вставні речення тощо [15; 16]. Мовознавиця розробила теорію й термінологію синтаксису: у її науковому мовленні спостерігаємо вживання питомих термінів, що відрізняються від сучасних, але їхнє значення зрозуміле, наприклад, «безпідметові звороти», «речівнику», «зложений присудок», «чільне слово», «побічне прислівникове речення часу», «побічне прислівникове речення причини», «побічне прислівникове речення способу», «побічне порівнявче речення», «побічне умовне речення», «побічне прислівникове речення цілі», «побічне припустове речення» та ін. [11]. Науковиця зробила значний внесок у розвиток лінгводидактики. Її «Початкову граматику української мови» С. К. Тимченко назвав «новим здобутком часу» з огляду на новітній спосіб подання матеріалу, його структурування й зміст, а мову і стиль викладу О. Б. Курило вважав взірцевими [15, с. 276].

Наукова спадщина В. І. Сімовича охоплює різні мовознавчі напрями – історичну фонетику, історичну граматику, правопис, морфологію, культуру мови і стилістику. Значний внесок учений зробив у розвиток української граматичної термінології, зокрема синтаксису: «...необхідним є знання про те, як і складати слова, щоб із них виходили зрозумілі речення, то того вчить окрема наука, що так і зветься складнею, з-грецька: синтаксою» [23, с. 359]. У підручниках «ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» [23] та «Практична граMATика української мови» [24] В. І. Сімович ґрунтовно розглянув різні теми, з-поміж яких: «Складня. Поділ речень щодо змісту. Речення голе [непоширене] й поширене. Прислівниковий додаток. Прикметниковий додаток. Згода в реченні. Пропускове [еліптичне] речення» та інші [23; 24]. Науковець прагнув охопити ключові синтаксичні поняття і явища, запропонував власну термінологію. Синтаксичні терміни, які ужив В. І. Сімович, відповідали тогочасним нормам, були доповнені ґрунтовними дефініціями та ілюстративним матеріалом, хоча й траплялися труднощі, як зауважував мовознавець: «Не всі частини граMATики однаково докладно розібрані. Найважніше для нас то те, щоб ми навчили ся правильно вживати значків на звуки, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає...» [23, с. 4–5]. І. Р. Козелко зауважила, що мовознавча діяльність В. І. Сімовича здійснювалася у той період розвитку української термінології, коли та потребувала «базових засад до її вироблення, заслуга вченого є значною, бо він став одним із тих, хто формував та складав фонетичну, граMATичну терміносистему, розробляв морфемну та словотвірну термінологію» [14, с. 8].

Після періоду «коренізації» розвиток української термінології, зокрема синтаксичної, у середині 30-х – кінці 80-х рр. ХХ ст. зазнав русифікації, термінологічне планування було спрямоване на штучне зближення українських галузевих терміносистем із російською мовою [13, с. 15]. З 1933 року репресії проти «буржуазних націоналістів» серед мовознавців спричинили вилучення словників, термінологічна робота фактично припинилася. У 50–60-ті рр. з'являються нові галузеві словники, у 60–80-ті рр. опубліковані мовознавчі теоретичні праці з проблем термінології й термінотворення: терміни в них здебільшого були побудовані за зразком російських словотвірних моделей, а спроби вживати питомі українські терміни викликали незрозуміння й опір. Водночас не можна применшувати цінність досліджень цього часу, оскільки в них зроблено спробу всебічно описати синтаксис української мови й систематизувати його термінологію. Вийшли друком колективні та одноосібні монографії, підручники з граматики І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, К. Г. Городенської, П. С. Дудика, Л. О. Кадомцевої, О. С. Мельничука, В. М. Русанівського та інших українських науковців, які розглядали синтаксичну теорію з формально-граматичного та семантичного поглядів. Першою спробою в українському мовознавстві дослідити синтаксичну семантику речення була монографія «Семантико-синтаксична структура речення», написана у співавторстві І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської та В. М. Русанівського. Речення розглянуте як багатоаспектна одиниця, що має формально-граматичну, семантико-синтаксичну, власне семантичну і комунікативну структури [4]. І. Р. Вихованець, автор розділів про формально-граматичну і семантичну структуру речення, обґрунтував термін «елементарне речення», що стало основою для опису способів творення комунікативних одиниць [4]. Науковець застосовував функційно-семантичний підхід до граматики української мови, зокрема й синтаксису; скласифікував синтаксичні одиниці як основні і вторинні, проаналізував внутрішньореченнєві позиції з огляду на їхню регулярність та обов'язковість [5; 6]. Маючи власне бачення лінгвістичних явищ, І. Р. Вихованець запропонував певні зміни в граматичній термінології української мови, наприклад, назву іменника він радив замінити на «предметник» (оскільки той позначає предмети), прислівника – на «обставинник» (за функцією обставини в реченні), ужив нові термінопоняття семантичного синтаксису – «елементарні / неускладнені словосполучення», «неелементарні / ускладнені словосполучення» тощо. Науковець виокремив мінімальні синтаксичні одиниці, які є компонентами речення або словосполучення, та синтаксичні одиниці-конструкції [5; 6].

Зі здобуттям Україною незалежності і наданням державного статусу українській мові відбулося поживалення термінологічної роботи: відродилися традиції 1920–1930-х рр., мовознавці почали активно співпрацювати із галузевими фахівцями, однак цей процес ще не мав єдиного централізованого керівництва термінологічним плануванням. У 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ ст. виходять друком праці, автори яких продовжують граматичні традиції попереднього часу й одночас збагачують українську термінологію новими поняттями.

К. Г. Городенська у монографії «Деривація синтаксичних одиниць» [7] обґрунтувала теоретичні засади дериваційного синтаксису – нової галузі української синтаксичної науки, яка формувалася на початку 90-х рр. ХХ ст. У праці спостерігаємо вживання нових термінопонять: синтаксема, предикатна синтаксема, вторинна предикатна синтаксема, дериваційна парадигма речення. Основним поняттям синтаксичної деривації визначено синтаксичну похідність.

Мовознавця проаналізувала похідність між одиницями одного рангу (реченнями або словосполученнями) та синтаксичними одиницями різних рангів (реченнями і словосполученнями, реченнями й синтаксемами). Цей підхід був новаторським, оскільки давав змогу досліджувати дериваційну синтаксему (як мінімальній синтаксичній одиниці). Крім того, вперше встановлено особливості дериваційної парадигми словосполучення, простого і складного речень [7].

У монографіях, підручниках Н. В. Гуйванюк розроблено нові методологічні підходи до вивчення синтаксису з погляду структури, семантики, комунікативної функції. Мовознавця запровадила до активного вжитку терміни «корелативність», «синтаксична номінація», «формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць» [9]. Коло її наукових інтересів широкі й охоплює аналіз речення, модальність, типологію і семантику синтаксем та еквівалентів речень, а також вивчення ускладнених складних речень, засобів створення експресивності текстів різних стилів [8].

А. П. Загнітко вважає синтаксис «серцем» граматики, її найскладнішим розділом. Його узагальнювальне значення є ключовим, адже синтаксис об'єднує інші мовні рівні – фонетику, лексику, морфологію і стилістику: «...синтез різноманітних вимірів функціонування мовних одиниць найпоєднаніше пізнається у синтаксичних структурах, що найоптимальніше відображають відношення між реаліями об'єктивної дійсності» [10, с. 7]. У працях «Основи українського теоретичного синтаксису» [10], «Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект» [11] науковець здійснив аналіз концептуальних питань синтаксису, особливу увагу приділив сучасним змінам у синтаксичній будові української мови, простежив їхнє підґрунтя і репрезентативність. Він докладно розглянув теоретичні, функційні та когнітивні поняття: систему і структуру одиниць, семантико-синтаксичні відношення, семантику конструкцій та ін., а також окреслив статус та ієрархію елементарних і неелементарних одиниць, визначив особливості категорійних форм речення з формально-граматичного, семантико-синтаксичного, власне семантичного і комунікативного поглядів [10; 11]. Безперечно, ці наукові розвідки не лише збагатили теорію й практику українського синтаксису, а й сприяли поповненню сучасної синтаксичної терміносистеми.

Сьогодні спостерігаємо збільшення запозичень в українській синтаксичній термінології, спричинене швидким розвитком новітніх напрямків – семантичного, комунікативно-прагматичного, когнітивного синтаксису. Зокрема дослідження семантичної структури речення потребує нових термінів для найменування його функцій, різновидів, компонентів. Активно уживаються такі іншомовні за походженням терміни і терміносполуки: «агенса», «адресат», «деміпасив», «деміактив», «детермінант», «дуплексив», «експірієнсив», «пацієнс», «субстанційний та екзистенційний компоненти речення» та ін. Комунікативно-прагматичний і когнітивний синтаксис послуговуються поняттями референція, перлокуція, локутивний акт, концепт, асиметричні синтаксичні конструкції тощо. Це явище закономірне, адже в такий спосіб відбувається інтегрування української мовознавчої науки в світову, а рівень розвитку досліджень з комунікативної та когнітивної лінгвістики сприяє поширенню європейської термінології. О. Г. Межов у монографії «Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць» класифікував предикати, уживаючи іншомовні і питоми українські терміни, подекуди паралельно, наприклад: «акціональні предикати» / «предикати дії», «квалітативні предикати» / «предикати якості», «квантативні предикати» / «предикати кількості» [19]. З одного боку, це призводить до нестабільності термінології, з іншого, відображає її постійний розвиток.

В українському мовознавстві й надалі спостерігаємо активне уживання запозиченої термінології. Як зауважила М. П. Баган, термінами іншомовного походження переважно послуговуються представники вітчизняного комунікативно-прагматичного синтаксису: «Для означення синтаксичних одиниць за метою висловлення вони використовують терміни, введені в науковий обіг засновником теорії комунікативних актів Дж. Остіном, пор.: вердиктив, екзерситив, комісив, бехабітив, або терміни, запроваджені теоретиком інтенційності Дж Серлем: асертив, директив, комісив, декларатив» [1, с. 11]. Таке уживання запозиченої термінології логічне: зазначені терміни загальновідомі й інтернаціональні, забезпечують точність й однозначність понять. Водночас вони є незвичними для українського мовного середовища й часто семантично непрозорими, тому їх намагаються українізувати [1].

Українські науковці здійснюють успішні спроби заміни запозичених термінів питомими. Зокрема, С. Т. Шабат-Савка, досліджуючи комунікативну інтенцію, уживає віддієслівні українські іменники на позначення видів інтенцій, наприклад, інтенція прохання, вмовляння, випрошування, благання, моління, поради та ін. [26]. Питомі слова є зрозумілими і доступними для користувачів, вони потребують більш широкого уживання в наукових працях.

Висновки. Отже, становлення синтаксичної термінології як важливого компонента наукового дискурсу обумовлене розвитком української мови. Однак через політичну й соціально-економічну нестабільність у періоди становлення української державності її розвиток був неоднорідним. Процес формування синтаксичної термінології відбиває досягнення українських мовознавців у царині теоретичного синтаксису й практиці його викладання. Автори праць з граматики прагнули до вироблення власної наукової термінології, залучаючи номінації з народної мови або адаптуючи іншомовні терміни. У процесі формування засадничих термінів українського синтаксису відбувалося паралельне функціонування запозичень і питомо українських номінацій. Водночас здійснювалася адаптація термінів з російської мови відповідно до українських літературних норм. Такий підхід до термінотворення об'єктивно відбивав розвиток граматичної терміносистеми 20-х – середини 30-х рр. ХХ ст. Згодом процес формування синтаксичної терміносистеми був обумовлений політикою русифікації та репресивними заходами щодо науковців, що позначилося на побудові граматичних термінів, їхньому зближенні з російськими. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. окреслив новий період у формуванні синтаксичної термінології: різноманітність лінгвістичних напрямів спричинила до живання значної кількості термінів семантичного, когнітивного, комунікативного синтаксису, іншомовних за походженням, або до паралельного їх використання.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні розвитку й функціонування синтаксичних термінів у контексті сучасних цифрових технологій, корпусної лінгвістики, а також розпрацюванні стандартизованої граматичної термінології на національній основі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баган М. П. Нові тенденції у формуванні сучасної української синтаксичної термінології. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. Київ, 2015. Вип. 31. С. 9–13.
2. Васецька О. І. Формальна і семантична варіантність синтаксичних термінів: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018. 19 с.

3. Васецька І. В. Полілексія синтаксичних термінів української мови: монографія. Київ: Наукова думка, 2021. 223 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ, 1983. 219 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 368 с.
7. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Вища школа, 1991. 330 с.
8. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст. Чернівці, 2009. 664 с.
9. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
10. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка, 2004. Ч. I. 227 с.
11. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
12. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1995. 185 с.
13. Івашенко В. Л. Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри. *Термінологічний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 5–16.
14. Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2019. 277 с.
15. Курило О. Початкова граматика української мови. Київ, 1918. Ч. 1–2.
16. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ, 2008. 303 с.
17. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2001. 17 с.
18. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк, 2012. 464 с.
19. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ, 1959. 224 с.
20. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І Київської друк. спілки, 1908. 79 с.
21. Огієнко І. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1980. 198 с.
22. Огієнко І. Складня української мови. Жовква: Друкарня о. Василяна, 1935. Ч. 1. 196 с.
23. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ; Ляйпціг, 1921. 584 с.
24. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат, 1918. 367 с.
25. Чернобров Ю. А. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві ХІХ – І пол. ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2017. 303 с.
26. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці, 2014. 411 с.

References:

1. Bahan, M. P. (2015). Novi tendentsii u formuvanni suchasnoi ukrainskoi syntaksychnoi terminolohii [New tendencies of development of modern Ukrainian syntax terms]. *Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu* [Scientific messenger of the UNESCO department of Kyiv National Linguistic University]. Kyiv. Vyp. 31. P. 9–13. (in Ukr.).
2. Vasetka, O. I. (2018). Formalna i semantychna variantnist syntaksychnykh terminiv [Formal and semantic variance of syntactic terms]. [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv: Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukr.).

3. Vasetska, I. V. (2021). Polileksiia syntaksychnykh terminiv ukrainskoi movy [Polylexia of Syntax Terms of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
4. Vykhoanets, I. R., Horodenska, K. H., & Rusanivskiy, V. M. (1983). Semantyko-syntaksychna struktura rechennia [Semantic-syntactic structure of sentence]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
5. Vykhoanets I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
6. Vykhoanets, I. R. (1992). Narys z funktsionalnogo syntaksysu ukrainskoi movy [Essays on functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv. (in Ukr.).
7. Horodenska, K. H. (1991). Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts [Derivation of syntactic units]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukr.).
8. Huivaniuk, N. V. (2009). Slovo – Rechennia – Tekst [Word – Sentence – Text]. Chernivtsi. (in Ukr.).
9. Huivaniuk, N. V. Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts [Formal-semantic relations in the system of syntactic units.]. Chernivtsi: Ruta. (in Ukr.).
10. Zahnitko, A. P. (2004). Osnovy ukrainskoho teoretychnoho syntaksysu [Fundamentals of Ukrainian theoretical syntax.]. Horlivka. Ch. 1. (in Ukr.).
11. Zahnitko, A. P. (2009). Ukrainskyi syntaksys: teoretyko-prykladnyi aspekt. [Ukrainian syntax: theoretical and applied aspects]. Donetsk. (in Ukr.).
12. Zakharchyn, V. V. (1995). Ukrayinska movoznavcha terminolohiya kintsya XIX – pochatku XX stolittya [Ukrainian linguistic terminology of the end of the XIX – the beginning of the XX century]. [Unpublished PhD thesis]. Kyiv: Inst. of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukr.).
13. Ivashchenko, V. L. (2015). Periodyzatsiia istorii stanovlennia ukrainskoi naukovoï terminolohii na tli terminolohichnoi diïalnosti v Ukraini: tradytsiini vymiry. [Periods of establishment of the Ukrainian terminology against the background of terminological activity in Ukraine: Traditional dimentions]. *Terminolohichniy visnyk. [Terminological Bulletin]*. Vyp. 3. P. 5–16. (in Ukr.).
14. Kozelko, I. R. (2019). Lnhvistychna terminolohiia V. Simovycha v konteksti hramatyk kintsia XIX – pershoï polovynyXX stolittia [Linguistic terminology of V. Simovych in the context of grammars of the end of the XIX – first half of the XX century]. [Unpublished PhD thesis]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. (in Ukr.).
15. Kurylo, O. (1918). Pochatkova hramatyka ukrainskoi movy [Elementary Grammar of the Ukrainian Language]. Kyiv. Ch. 1–2. (in Ukr.).
16. Kurylo, O. (2008). Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Notes on the modern Ukrainian literary language]. Kyiv. (in Ukr.).
17. Medved, O. V. (2001). Ukrayinska hramatychna terminosystema (istoriya ta suchasnyy stan) [Ukrainian grammatical terminology (history and current state)]. [Synopsis of PhD thesis]. Kharkiv. (in Ukr.).
18. Mezhov, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts [The typology of minimal semantic-syntactic units]. Lutsk. (in Ukr.).
19. Moskalenko, N. A. (1959). Narys istorii ukrainskoi hramatychnoi terminolohii. [Essay on the history of Ukrainian grammatical terminology]. Kyiv. (in Ukr.).
20. Ohiienko, I. (1908). Ukrainska hramatychna terminologiia. Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminolohii z peredmovoïu pro istoriiu rozvytku yii [Ukrainian Grammatical Terminology: A Historical Dictionary of Ukrainian Grammatical Terminology with a Preface on the History of Its Development]. Kyiv: Drukarnia I Kyivskoi druk. spilky. (in Ukr.).
21. Ohiienko, I. (1980). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]. Vinnipch. (in Ukr.).

22. Ohiienko, I. (1935). Skladnia ukraïnskoi movy [Syntax of the Ukrainian language] (1). Zhovkva. (in Ukr.).
23. Simovych, V. (1921). Hramatyka ukraïnskoi movy dlia samonavchannia ta v dopomohu shkilnii nauksii [Grammar of the Ukrainian language for self-study and as an aid to school science]. Kyiv; Liaiptsig. (in Ukr.).
24. Simovych, V. (1918). Praktychna hramatyka ukraïnskoi movy [Practical grammar of the Ukrainian language]. Rashtat. (in Ukr.).
25. Chernobrov, Yu. A. (2017). Formuvannia syntaksychnoi terminolohii v ukraïnskomu movoznavstvi XIX – I pol. XX st. [Formation of syntactic terminology in Ukrainian linguistics in XIX – I part of XX century]. [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv: Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukr.).
26. Shabat-Savka, S. T. (2014). Katehoriia komunikatyvnoi intentsii v ukraïnskii movi. [Category of communicative intention in Ukrainian]. Chernivtsi. (in Ukr.).

Nataliia Ladyniak, Tetiana Sukalenko

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF UKRAINIAN SYNTACTIC TERMINOLOGY

The article describes the main stages of the development of Ukrainian syntactic terminology, defines the principles of its creation, and reveals its current state and problems. It has been established that Ukrainian syntactic terminology is a dynamic lexical-semantic system. Each period of its development is associated with changes in syntactic theory, which is reflected in the evolution of syntactic concepts, the re-thinking of their semantics, and the updating of terminological definitions. In addition, the formation of the terminology system is determined by extralinguistic factors: the long-term territorial division of Ukraine, the processes of Ukrainisation and Russification, repression in science, and the contribution of the diaspora.

A review of the fundamental works of linguists of the XX and early XXI centuries, which have contributed most to the development of the theory and practice of syntax, as well as the formation of the syntactic terminology system of the Ukrainian language, has been carried out. Textbooks, manuals and dictionaries of Ukrainian grammar from the early XX century by I. Ohiienko, O. Kurylo and V. Simovych were examined, they demonstrated the desire of scholars to develop their own scientific terminology by using nominations from the vernacular or adapting foreign terms. It has been defined that the process of forming a syntactic terminology system in the mid 1930s to 1950s of the XX century was conditioned by the policy of Russification and repressive measures against scholars. This had a negative impact on the development of grammatical terminology: most of the native terms were either lost or became similar to Russian ones.

The end of the XX century and the beginning of the XXI century marked a new period in the formation of syntactic terminology: the diversity of linguistic trends led to the use of terms from semantic, cognitive, and communicative syntax, which were of foreign origin, or to their parallel use. At the same time, linguists attempted to update the terminology of Ukrainian grammar from the early XX century or to create the own terminology based on native Ukrainian, which may be the subject of future scientific studies.

Key words: term, syntax, syntactic terminology, terminology system, Ivan Ohiienko.

Отримано: 03.09.2025 р.

Людмила Марчук

ORCID 0000-0002-9022-2103,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри журналістики,

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

**НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ЯК ЖАНР НАУКОВОГО ДИСКУРСУ
У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(на матеріалі листування
Івана Зілинського та Івана Панькевича)**

Мова народу є результатом творчої здатності дару слова не однієї людини і не одного людського життя, а численних життів, численних поколінь. У мові своїй народ, протягом багатьох тисячоліть і в мільйонах індивідуумів склав свої думки і свої почуття. Природа країни і історія народу, відбиваючись у душі людини, виражалася у слові. Людина зникла, але слово, створене нею, залишилося безсмертною і невичерпною скарбницею народної мови; так що кожне слово мови, кожна його форма, кожний вираз є результатом людської думки і почуття, через які відбулась у слові природа країни й історія народу. Успадковуючи слово від наших предків, ми успадковуємо не лише засоби передавати наші думки й почуття, але успадковуємо самі ці думки і самі ці почуття. Від усього життя народу це єдиний живий залишок на землі, і ми – спадкоємці цих живих багатств, в які склалися всі результати духовного життя народу.

Ушинський К. Д.

Стаття присвячена всебічному аналізу збірки «Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем» (1913–1951), упорядкованої Миколою Мушинкою, як вагомого джерела з історії українського мовознавства, діалектології, культурно-наукових контактів українських інтелектуалів, а також розвитку гуманітарної думки в умовах політичних трансформацій ХХ століття. Висвітлено методи опрацювання епістолярію, проаналізовано структурно-змістовий склад листування, окреслено його значення для реконструкції мовознавчих концепцій, інтеграції української науки в європейський простір та формування наукових шкіл. Зроблено висновки про джерелознавчу, біографічну, мовознавчу та культурологічну цінність кореспонденції.

Ключові слова: українська діалектологія, епістолярій, міжособистісна комунікація, мовленнєва діяльність, адресант, адресат, структура повідомлення, мовний етикет, культура спілкування.

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина українських учених є надзвичайно важливим джерелом, яке дозволяє відтворити не лише фактичну історію науки, а й умови функціонування інтелектуального середовища, механізми формування наукових шкіл, персональні траєкторії науковців. Особливо цінними в цьому контексті є приватні листи, що зберігають живу атмосферу часу, відображають інтелектуальні дискусії, мовленнєву діяльність, особисті переживання й оцінки адресатів і адресантів, які недоступні в офіційних публікаціях.

Видання М. Мушинки «Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем» [3] є одним із наймасштабніших епістолярних джерел, що стосуються історії української мовознавчої думки першої половини ХХ століття. Кореспонденція двох видатних учених – Івана Зілинського (1879–1952) та Івана Панькевича (1887–1958) – охоплює майже пів століття і віддзеркалює процес становлення української науки в складних політичних умовах, зокрема в період соціальних катаклізмів (Перша світова війна, міжвоєнна доба, насильницька зміна політичних режимів, Друга світова війна).

Метою статті є розширений науково-аналітичний огляд цієї збірки, виокремлення її значення для сучасного українського мовознавства, історії науки, соціолінгвістики, джерелознавства та культурології, епістології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Епістолярій українських мовознавців ХХ століття ще недостатньо вивчений. Окремі аспекти творчості І. Зілинського та І. Панькевича досліджували Й. Дзензелівський, О. Горбач, М. Мушинка, П. Лизанець та ін., однак приватні листи залишалися периферійним об'єктом.

Наукове листування як джерело для історії науки активно вивчається в європейському контексті (зокрема, у працях, присвячених листам Ф. де Соссюра, Я. Бодуена де Куртене, Р. Якобсона). Проте українська гуманітаристика лише формуює традицію системного опрацювання епістолярної спадщини.

Праця М. Мушинки – одна з перших, що подає листування українських мовознавців у повному обсязі та з детальним коментарним апаратом. М. Мушинка відіграв виняткову роль у впорядкуванні українських архівів у Словаччині та Чехії. Його роботу характеризують такі особливості:

- 1. Системність архівного пошуку** – багаторічне збирання документів на Закарпатті, Пряшівщині, у празьких архівах.
- 2. Фаховий коментарний апарат** – у виданні надано докладні біографічні, історичні, лінгвістичні примітки, що дозволяє працювати з епістолярієм як із повноцінним джерелом.
- 3. Історична відповідальність** – завдяки Мушинці багато документів не були втрачені й повернулися в український науковий обіг [3].

Ідея видати листування І. Зілинського та І. Панькевича виникла ще у 1980-х роках, проте її реалізацію надовго відклали інші, нагальніші завдання, зокрема підготовка збірника на пошану І. Зілинського. Все ж шість листів І. Панькевича були опубліковані в празькому журналі «Slavia» у супроводі вступної статті та коментарів. На жаль, очікування, що цей попередній матеріал викличе ширший інтерес дослідників і стане стимулом до повного видання епістолярної спадщини мовознавця, не справдилися.

Пропонуючи читачеві 83 листи І. Зілинського та І. Панькевича, М. Мушинка свідомо обирає позицію стриманого упорядника: окрім кількох побіжних зауваг у передмові, він утримується від докладного аналізу текстів. Це показово, адже саме М. Мушинка є автором ґрунтовних мовознавчих праць про обох кореспондентів і, за бажання, міг би поєднати публікацію з розлогіми фаховими коментарями. Залишивши наукову інтерпретацію поза межами цього видання, упорядник прагне подати матеріал у максимально автентичному вигляді й створити умови для подальших досліджень епістолярної спадщини двох визначних українських учених, зберігаючи структуру повідомлення в листах та передаючи культуру спілкування.

Методологічні засади дослідження. У статті застосовано комплекс методів:

- **джерелознавчий аналіз** – для оцінки достовірності матеріалу, атрибуції листів, контекстуалізації згаданих фактів;
- **історико-лінгвістичний метод** – для реконструкції мовознавчих концепцій;
- **культурно-історичний аналіз** – для розгляду листування як частини інтелектуальної історії;
- **біографічний метод** – для встановлення ролі епістолярію в житті науковців;
- **дискурсивний аналіз** – для виявлення риторичних стратегій, мовних особливостей, емоційно-оцінних маркерів.

Вклад основного матеріалу. Опубліковані у збірнику матеріали переконливо окреслюють наукову й суспільно-культурну значущість Івана Зілинського¹ та Івана Панькевича² як провідних представників західноукраїнського мовознав-

¹ Зілинський Іван (справжнє прізвище – Кобаса; 22.05.1879–23.04.1952) – фонетист і діалектолог, професор східної славистики й укр. мови (1931). Дійсний член НТШ (1917) й Комісії з діалектології ВУАН (1927). Народився у селі Красна (колиш. Коростенька) в Галичині. Упродовж 1900–1902 навчався у львівському, а згодом, 1903–1907, Віденському університетах. 1913–1914 викладав у Бережанській і Станіславській гімназіях, від 1921 до 1926 – у Львівській гімназії, а також читав лекції у Львівському таємному українському університеті (1921–25) і Краківському університеті (1926–39). Член Комісії з вивчення українсько-польських відносин при Українському науковому інституті у Варшаві (1934). Під час Другої світової війни – 1939–1940 відповідав за культурно-освітню справу Українського центрального комітету, 1940–1941 головний редактор і 1941–1944 директор «Українського видавництва» у м. Кракові. Від 1944 – професор слов'янської філології в Карловому університеті в Празі (Чехія). Досліджував говірки лемків, замішанців та бойків, зібрав цінні матеріали для лінгвістичного атласу Галичини, що пізніше були відредаговані Й. Дзєндзелівським і М. Карасем та надруковані як «Статті з української і польської діалектології» (1975). Автор низки брошур з класифікації українських діалектів, карти українських діалектів, праці «Фонетичний опис української мови» (1932). 1941 вийшла у світ його книга «Українська орфографія».

² Панькевич Іван Артемович (роки життя – 6.X 1887, с. Цеперів, тепер Кам'янка, Бузького району Львів. обл. – 25.II 1958, Прага) – український мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, мистецтвознавець, історик, педагог, громад. діяч, доктор філологічних наук з 1938, професор з 1939, член НТШ у Львові з 1924. Один із засновників товариства «Просвіта» і «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» в Ужгороді (1920), редактор «Наукового збірника товариства “Просвіта”» (1922–28), журналу «Підкарпатська Русь» (1924–36), ряду ін. видань. Досліджував сучас. стан укр. говорів Закарпаття, передусім фонетику і морфологію («Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Звучня і морфологія», 1938; «Говір сіл Ріки Руської був. Марамороша в Румунії», 1934), записував укр. закарп. говори на фонограф; вивчав історію лемк. і закарп. говорів («До питання генези українських лемківських говорів», 1959). Зібрав багато писемних пам'яток Закарпаття і Сх. Словаччини з 16–18 ст., опублікував ряд пам'яток і дослідив їхню мову («Тишівська Александрія із початку XVIII ст. Текст і мовна аналіза», 1922; «Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах», ч. 1, 1929; «Покрайні записи на південнокарпатських церковних книгах», ч. 2, 1937; «Фольварочна грамота Алексія Мироловича 1607 р. як пам'ятка українського лемківського говору на Спиші», 1946–48; «Дві лемківські грамоти з початку XVI ст.», 1954); на підставі уперше опрацьованих закарп. пам'яток різного часу написав синтетичну працю «Нарис історії закарпатських говорів, ч. 1. Фонетика» (1958).

ства першої половини ХХ століття та як послідовних носіїв ідей українського національного відродження. У їхньому листуванні послідовно порушуються питання, пов'язані з функціонуванням української мови на Закарпатті, Пряшівщині й польській Лемківщині, а також загальномовознавчі проблеми, що відображають наукові пошуки доби.

Зібрані в одному томі листи двох визначних учених є цінним джерелом для сучасних дослідників, оскільки дозволяють простежити розвиток мовознавчої думки як динамічний, органічний процес, тісно вплетений у фактичний матеріал щоденного життя, соціальних обставин і побутових реалій. Хоча укладач збірника у передмові зазначає, що коментарі «обмежені лише найстислішою інформацією» [3, с. 3], насправді вміщені на сторінках праці докладні та продумані висновки суттєво розширюють наукове тло епістолярію. Вони містять пояснення географічних назв, персоналій, а також бібліографічні довідки про праці, згадані або обговорювані у листуванні, що перетворює коментарний апарат на своєрідний каталог, необхідний для глибокого студіювання творчої спадщини обох мовознавців.

Епістолярні тексти становлять не лише цінний історико-лінгвістичний матеріал, але й фіксують зразки тогочасного мовлення українських науковців: лексичне багатство, відшліфована стилістика, синтаксична вправність та етикетні формули, притаманні адресантам, підкреслюють високу культуру письма обох учених. Кожна мовна одиниця, кожна синтаксична конструкція унаочнює постаті талановитих, принципівих та відповідальних дослідників, які самовіддано працювали на розвиток українського мовознавства.

У науковій перспективі роздуми І. Зілинського та І. Панькевича, відображені в епістолярії, є тим матеріалом, до якого ще довго звертатимуться мовознавці та філологи, адже подані матеріали містять численні свідчення з діалектології, історії української мови, лексикології, проблем правопису, а також фрагменти наукових дискусій доби. Детальні коментарі у висновках дають змогу відтворити не лише масштаби праці обох учених, а й реконструювати наукове середовище, у якому формувалися їхні ідеї.

Епістолярна спадщина, подана у збірнику, становить також цінний приклад багаторічної наукової дружби й взаємної поваги між двома видатними українськими мовознавцями. Додані до видання ілюстрації – фрагменти наукових статей, титульні сторінки праць, окремі світлини – відіграють важливу роль у формуванні повного уявлення про контекст їхньої наукової діяльності, особливо для молодих дослідників.

Михайло Мушинка, упорядковуючи і вводячи до наукового обігу листи І. Зілинського та І. Панькевича, не лише дотримав археографічних вимог, зберігши мовні та правописні особливості текстів, але й запропонував низку ідей, що окреслюють перспективи подальших студій цього унікального епістолярного масиву [4].

Листи охоплюють 1913–1951 роки і тематично поділяються на кілька груп:

Науково-дослідницька проблематика:

- обговорення діалектологічних експедицій;
- методика збирання матеріалів;
- робота над класифікацією говорів;

- питання фонетики української мови;
- створення діалектологічного атласу;
- нормування літературної мови.

Позанаукові (культурно-організаційні) теми:

- діяльність культурно-освітніх інституцій Закарпаття й Пряшівщини;
- питання шкільництва, підручників;
- участь у наукових конференціях;
- видавничі проекти.

Психологічні й особистісні фрагменти:

- оцінки політичної ситуації;
- переживання через цензуру;
- відлуння воєнних подій;
- хвороби, сімейні обставини.

Листи дозволяють побачити: як формувалася термінологія; як учені зіставляли матеріал із різних регіонів; які були концептуальні суперечки між представниками різних шкіл; як політичні події впливали на можливість діалектологічних експедицій.

Важливо, що обидва науковці були фахівцями з говорів Закарпатського регіону, який мав дещо маргінальний статус у тогочасній академічній науці.

Важоме місце посідають листовні контакти з українськими та іноземними науковцями у писемній спадщині визначного українського діяча науки і культури І. Панькевича. Частину листів впорядкували і опублікували Й. Дзендзелівський, М. Дольницька, М. Мушинка, В. Чикут. У «Матеріалах до історії української діалектології» Й. Дзендзелівський опублікував у першій частині статті під назвою «Листування І. Панькевича з В. Ягічем» чотири листи (німецькою і українською мовами) І. Панькевича до В. Ягіча [2, с. 263–269].

У великій ґрунтовній розвідці «Іван Панькевич як діалектолог» Й. Дзендзелівський навів шість фрагментів листів І. Панькевича до нього (Й. Дзендзелівського), писаних у 1956–1957 рр. Повні версії цих листів разом з іншими (усього 13), що охоплюють період із 9.I.1956 по 24.II.1958 рр., оприлюднені у «Матеріалах наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича» [1, с. 93–140]. Ці листи не тільки «містять багату і цікаву інформацію щодо історії культури Закарпаття» [1, с. 94], а й мають безсумнівну значущість для історії мови і мовознавства на Закарпатті.

Перед І. Панькевичем, який обійняв посаду завідувача мовного відділу шкіл Цивільного управління Підкарпатської Русі, постали комплексні й водночас стратегічно важливі завдання, пов'язані з переходом регіону на українську мову навчання та її впровадженням у сферу офіційно-ділового спілкування. До цього часу функцію державної мови в краї виконувала угорська, що зумовлювало значні організаційні, методичні та суспільні труднощі.

До кола обов'язків І. Панькевича входив добір педагогічних кадрів з чітко вираженою національною позицією, спроможних забезпечити навчання рідною мовою. Він організував курси української мови для вчителів, що мали працювати в школах, та очолив комісію з перевірки мовної компетентності кандидатів на педагогічні посади. З ініціативи Панькевича при відділі шкільництва було створено бібліотеку наукової й художньої літератури, по-

кликану забезпечити вчительство необхідними методичними та культурно-освітніми ресурсами.

Активна науково-організаційна діяльність І. Панькевича проявилася також у редакторській роботі: він редагував дитячий журнал «Віночок» та професійний педагогічний часопис «Учитель». Учений став одним із засновників «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» та товариства «Просвіта», був членом їх керівних органів, протягом п'яти років виконував обов'язки секретаря, а також працював у видавничій, науковій, театральній, бібліотечній і музейній комісіях.

Завдяки його редакторській та організаційній діяльності побачила світ серія популярних видань для широкого загалу, а також «Науковий збірник тов. Просвіта», що стали вагомим внеском у формування культурно-освітнього простору Закарпаття міжвоєнного періоду. Діяльність І. Панькевича істотно вплинула на розвиток національної освіти, підтримку української ідентичності та модернізацію освітньо-культурної інфраструктури краю.

До наукової та редакторської діяльності І. Панькевич активно залучав широке коло авторитетних учених, серед яких – В. Гнатюк, К. Студинський, Ф. Колесса, М. Возняк, С. Рудницький, О. Петров, Ю. Яворський, В. Саханів, Ф. Тихий, Ф. Габріел. Згодом до співпраці долучилися й представники молодшої закарпатської інтелігенції – М. Лелекач та Ф. Потушняк, що сприяло формуванню локальної наукової школи та інтелектуального середовища краю.

У 1924–1936 рр. І. Панькевич здійснював редакцію краєзнавчого журналу «Підкарпатська Русь», який був орієнтований на системне наукове вивчення побутової культури, мови, народних звичаїв і традицій Закарпаття. Видання стало важливим майданчиком для публікації матеріалів з етнології, діалектології та регіональної історії, сприяючи формуванню цілісного наукового погляду на соціокультурні процеси в краї.

Значним досягненням дослідника стала поява у 1938 р. в Празі його фундаментальної монографії «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей» [5], побудованої на матеріалах польових досліджень, зібраних майже у 300 селах Закарпаття та Пряшівщини. У праці комплексно застосовано лінгвогеографічний метод, що в українській діалектології з'являється вперше у настільки системному та методологічно виваженому вигляді.

Визнанням наукової цінності монографії стало присвоєння І. Панькевичу вченим сенатом Карлового університету звання приват-доцента у 1939 р., що засвідчило високий рівень його дослідницьких здобутків та міжнародну вагомість здійснених ним діалектологічних студій.

Про взаємне листування учених знаходимо такий відгук укладача книги М. Мушинського:

«В чому полягає основне значення листування І. Зілінського з І. Панькевичем? Обидва вони належать до найвизначніших українських мовознавців. Їх біографії мають чимало спільних рис. Обидва вони селянські сини з Галичини. Обидва почали вчитися в Львівському університеті, а вищу філологічну здобули у Віденському університеті. Обидва спеціалізувалися на дослідженнях західноукраїнських говорів, причому обом майже ціле життя довелося жити та працювати поза межами батьківщини. Листування між ними відкриває перед читачем двері у творчу лабораторію обох вчених. Їх листи буквально набиті фактами» [3, с. 200].

Висновки. Збірка М. Мушинського дає нам:

- 1) короткі біографічні відомості про десятки осіб, імена яких згадані в листах. Із листів видно, що І. Панькевич особливо стежив за науковим життям у Закарпатті, з яким його пов'язував значний етап життя («Хочу іще і далше працювати і працюю, свою працю посвячую і надалі своєму рідному Закарпаттю і хочу віддати довг своїй Вітчизні, хотя й живу поза нею...» [1, с. 112]), був обізнаний із новими мовознавчими, літературознавчими, етнографічними студіями закарпатських науковців, у яких підтверджувались або спростовувались його наукові припущення і спостереження у ході роботи над словником українських говорів Закарпаття. У примітках – прізвища науковців, письменників, громадських діячів, освітян, етнографів, художників, згадуваних І. Панькевичем у листуванні;
- 2) бібліографічний опис названих друкованих джерел (статей, збірників, словників), які нерідко супроводжуються досить докладними фаховими коментарями історії цих видань, оцінками їх наукової вартості і значення для мовознавчої науки. Так, працю І. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложением 5 діалектологічних мап. Звучня і морфологія» (Прага, 1938) Й. Дзєндзелівський визначає як ще й досі одну з найкращих діалектологічних монографій у славистиці [1, с. 121];
- 3) значно доповнює уявлення про Зілинського і Панькевича-діалектолога, відомості про підготовку словника українських говорів Закарпаття, над яким І. Панькевич почав працювати після переїзду на постійну роботу в Ужгород 1920 р., а також про паралельне дослідження фонетики та морфології закарпатських говорів, опис і публікацію місцевих писаних пам'яток.

Перспективи дослідження. Делальний аналіз епістолярної спадщини науковців та приклад сподвижницької праці Зілинського та Панькевича зокрема, результативність цієї праці стане в нагоді у дослідженнях наукового епістолярію через взаємозв'язок явищ, всеохопніше, глибше і змістовніше характеризуватиметься творча особистість науковців, національна своєрідність мовознавчого поступу, ідейний рух доби, викликатиметься постановка і розв'язання цілої низки нових текстологічних, джерелознавчих, літературознавчих, видавничих та інших проблем через наукові дискусії.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дзєндзелівський Й. З листування І. А. Панькевича. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича* (23–24 жовтня 1992 року). Ужгород, 1992. С. 93–140.
2. Дзєндзелівський Й. Матеріали до історії української діалектології. Листування І. Панькевича з В. Ягічем. Листування К. П. Михальчука з О. О. Шахматовим та П. К. Сімоні. *Науковий збірник української культури у Свиднику*. Пряшів, 1985. Т. 12. С. 263–302.
3. Мушинка Микола. Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913–1951). НьюЙорк; Пряшів, 2008. 198 с.
4. Панцьо С., Парасін Н. Вдячний учень і великий учитель. *Українська мова*, 2009. № 3. С. 133–136.
5. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага, 1938. 555 с.

References:

1. Dzendzelivskiy, Y. (1992). Z lystuvannia I. A. Pankevycha. *Materialy naukovoï konferentsii, prysviachenoï pamiaty Ivana Pankevycha (23–24 zhovtnia 1992 roku)*. Uzhhorod. S. 93–140. (in Ukr.).
2. Dzendzelivskiy, Y. (1985). Materialy do istorii ukraïnskoi dialektolohii. Lystuvannia I. Pankevycha z V. Yahichem. Lystuvannia K. P. Mykhalchuka z O. O. Shakhmatovym ta P. K. Simoni. *Naukovyi zbirnyk ukraïnskoi kultury u Svydnyku*. Priashiv. T. 12. S. 263–302. (in Ukr.).
3. Mushynka, Mykola (2008). Lystuvannia Ivana Zilynskoho z Ivanom Pankevychem (1913–1951). Niu-York; Priashiv. 198 s. (in Ukr.).
4. Panto, S., Parasin, N. (2009). Vdiachnyi uchen i velykyi uchytel. *Ukraïnska mova*. № 3. S. 133–136. (in Ukr.).
5. Pankevych, I. (1938). Ukraïnski hovory Pidkarpatskoi Rusy i sumezhnykh oblastei. Chastyna I. Zvuchnia i morfologhiia. Praha. 555 s. (in Ukr.).

Liudmyla Marchuk

**SCIENTIFIC DISCUSSIONS AS A GENRE
OF SCIENTIFIC DISCOURSE IN THE CONTEXT
OF CULTURAL AND SCIENTIFIC TIES
OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY
(based on the correspondence
of Ivan Zilynskyi and Ivan Pankevych)**

The materials published in the collection convincingly demonstrate the significance of Ivan Zilynsky and Ivan Pankevych as prominent Western Ukrainian linguists whose scholarly, socio-political, and cultural activities substantially influenced the intellectual and literary life of the first half of the twentieth century. Both scholars appear not only as professional researchers but also as active proponents of the Ukrainian national idea. Their correspondence consistently raises issues related to the linguistic situation in Transcarpathian Ukraine, the Prešov region, and the Polish Lemko region, as well as broader questions of general linguistics, dialectology, and the standardization of the Ukrainian literary language.

The letters compiled in this volume constitute a valuable source for contemporary researchers, as they allow one to trace the development of Ukrainian linguistic thought as a dynamic and integrated process firmly embedded in the intellectual history and everyday life of the period. Although the compiler emphasizes that the commentary has been intentionally limited to «the most concise information», in reality the carefully crafted footnotes – found on almost every page – significantly expand the informational field of the epistolary material. They provide data on geographical realia, personal names, the circumstances of the letters' composition, and, most importantly, on numerous printed works mentioned or discussed by the authors. In this way, the annotations form a kind of scholarly reference apparatus enabling the reconstruction of the broader cultural, social, and academic context of the first half of the twentieth century.

The correspondence of Zilynsky and Pankevych is valuable not only as a source of factual information but also as a remarkable example of the scientific language of the period. It reflects lexical richness, stylistic refinement, syntactic precision, and a deliberate communicative strategy. Each formulation reveals a high level of professional responsibility, scholarly integrity, and selfless devotion to the study of the Ukrainian language.

The scholarly legacy reflected in the correspondence constitutes a significant contribution to the formation of Ukrainian dialectology, historical linguistics, and general linguistics. For contemporary researchers, the works and epistolary testimonies of Zilynsky and Pankevych remain an important resource that offers new impulses for the development of methodological and theoretical foundations of Ukrainian linguistics. The materials of the collection open avenues not only for further academic study but also for reflection on traditions of scholarly cooperation, academic ethics, and interpersonal relations within the community of linguists of the interwar period.

The epistolary archive also possesses substantial cultural value as a document of sincere friendship, mutual respect, and intellectual solidarity between two outstanding Ukrainian scholars. Its scholarly, linguistic, and historical-cultural richness makes the publication an important source for linguists, historians, cultural scholars, and all those interested in reconstructing the intellectual landscape of Ukrainian scholarship in the twentieth century.

Key words: Ukrainian dialectology, epistolary, interpersonal communication, speech activity, addresser, addressee, message structure, speech etiquette, culture of communication.

Отримано: 07.09.2025 р.

УДК 811.161.2'373.612.2+821.161.2-1.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.64-74

Анжеліка Попович

*ORCID 0000-0002-3428-9717,
доктор педагогічних наук, професор,
доцент кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МІФОЛОГЕМА ДОРОГА ЯК СЕМАНТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті проаналізовано функціонування міфологеми *дорога* в поезіях воєнного часу Богдана Томенчука. З'ясовано її екзистенційне, сакральне й національно-символічне навантаження та виявлено мовні засоби, що формують міфопоетичний образ дороги в умовах війни, підкреслюючи духовний вимір пережитого досвіду.

Ключові слова: архетип, Богдан Томенчук, дискурс, міфологема, міфологема «дорога», міфопоетика, мовна картина світу, національна ідентичність, поезія воєнного часу, символіка руху.

Постановка проблеми. Сучасна українська поезія воєнного часу є не лише документом епохи, а й духовною хронікою народу, що переживає випробування історії.

Науковці досліджують художній дискурс воєнного часу різноаспектно, зокрема Г. Сюта проаналізувала мовний образ захисника України в українських художніх текстах [10] і стверджувала про «руйнування естетичних канонів художнього мововираження» [11], Л. Кравець схарактеризувала метафору *пам'ять* в українській поезії періоду російсько-української війни [6], О. Вертипорох розглянула специфіку принципу «айсберга» та елементи його

відображення в сучасній українській мілітарній поезії [1], І. Літвінова звернула увагу на особливості семантичної реалізації образу війни в поетичних українськомовних текстах [7] та ін.

На думку Л. Кравець, «Українська поезія періоду війни звертається до архетипних тем, торкається екзистенційних питань, зазирає в глибини людської психіки. Традиційні для літератури концепти постають в оновленій формі із збагаченням та поглибленим змістом. Це надзвичайно цінний матеріал для дослідників, адже за ним можна вивчати динаміку мовної картини світу і поетичної мови, розвиток художнього стилю та образних систем, закономірності змін у мистецтві у кризові часи» [6, с. 77]. О. Вертипорох наголошує, що «Мілітарність, авторефлексія, рівень художніх творів у сучасному світі набуває істотно іншого характеру, проявляючись у культурній сфері не тільки безпосередньо, а й символічно, архетипно» [1, с. 72].

Вагомості набувають архетипні й міфологічні структури, які допомагають поетам осмислити нову реальність через універсальні образи та символи. Поняття міфологеми в сучасному літературознавстві потрактовано як сталий смисловий комплекс, який поєднує архетипні образи, мотиви і сюжети, що відтворюють міфологічну картину світу в новому художньому вимірі.

Одним із найдавніших міфологічних мотивів є міфологема дороги як шляху ініціації, очищення, пошуку істини, повернення до себе й додому та ін. На думку дослідників, у сучасних поезіях воєнного часу дорога овіяна філософськими аспектами внутрішніх роздумів людини про особистісні зміни, власне життя, аналіз життєвих набутоків і втрат, пошуки кращого життя в чужому краї. О. Пушенкова стверджує, що «В українській традиції подорож завжди мала релігійне підгрунтя та була “вишколом душі”, завдяки якому людина усвідомлювала істину та духовні цінності, своє місце в бутті, ідентичність» [9, с. 202].

В умовах війни мотив дороги набуває глибокого екзистенційного змісту і стає метафорою духовного опору, віри, внутрішнього відродження. Ця міфологема в українській культурі виразно відбиває специфіку історико-культурного розвитку [9, с. 199].

У міфологічних віруваннях дорога постає як багатозначний символ, що поєднує життєвий, духовний і космогонічний виміри буття людини. Вона уособлює рух, перехід, вибір і випробування, відображаючи шлях особистості від народження до духовного оновлення. У традиційній культурі дорога – межовий простір, місце зустрічі світів, де відбувається зіткнення земного й потойбічного, свого й чужого. Мотив дороги також має ініціативний характер, адже подорож героя в міфі – це метафора самопізнання, подолання страхів і набуття нового досвіду. Образ дороги в міфологічній свідомості відображає ідею безперервного руху й духовного зростання, виступаючи однією з універсальних міфологем світової та української культурної традиції.

Міфологема *дорога* була об'єктом вивчення українських дослідників. У науковому дискурсі наявні роботи, у яких розглядають міфологему *дорога* в літературних процесах певного періоду (Н. Кобилко, О. Пушонкова) та у творчості окремих письменників (Ю. Балагура, С. Богдан, О. Войцева, Г. Князь, Г. Косарева, Д. Куриленко, Т. Кухта, Т. Монахова, О. Старова, Л. Тарнашинська, Л. Яшина та ін.).

На думку О. Войцевої, подорож втілює ідею руху, досягнення мети переміщення, просторово-часові уявлення, життя людини та пошуки його сенсу, подорож-сон, пізнання інших людей, самотність, рух без руху, заглиблення у фізичний і психічний стан людини, хворобливий стан людини, шлях до но-

вого, чистого життя, до безсмертя та ін. [2]. Міфологема подорожі «оприявнюється через образи дороги, лісу, дому та інших просторових організацій», переконує Г. Князь [4, с. 313]. Г. Косарева характеризує дорогу/шлях як пограниччя світів, рух «по колу», «вічне повернення», рух уперед, земну стежку, прообраз небесної дороги [5, с. 148]. І. Онікієнко акцентує на шляху духовного самовдосконалення, «духовного пересотворення» [8].

У наукових працях для окреслення міфологеми дорога використовується різна термінологія. Одні дослідники послуговуються поняттям *дорога* (Ю. Балагура, Г. Князь, Н. Кобилко), інші – *шлях* (Ю. Балагура, І. Онікієнко), *подорож* або *мандрівка* (О. Войцева; Г. Князь). Г. Косарева поєднує кілька термінів – *мандри, шлях, дорога*.

Актуальність нашої розвідки зумовлена необхідністю комплексного аналізу міфопоетичних стратегій сучасної української воєнної поезії, зокрема осмислення того, як традиційні архетипи набувають нових значень у час національного болю й духовного спротиву.

Незважаючи на інтерес до поезії воєнного періоду, міфологема *дорога* в мовотворчості Богдана Томенчука не була предметом наукового осмислення, що визначає актуальність розвідки.

Н. Гаврилук проаналізувала воєнний наратив Б. Томенчука в контексті особливостей репрезентування війни в її матеріальному й духовному вимірах [14]. Дослідниця акцентує на унікальній здатності письменника пережити й осмислювати війну як травму та як процес фрагментації світу. Творчість Богдана Томенчука вирізняється філософською напругою, моральною щирістю й відчуттям національної відповідальності. У його поетичному світі дорога виступає не лише фізичним або географічним актом, а передусім духовним рухом – переходом від страху до віри, від втрати до надії. Цей мотив стає стрижневим в осмисленні досвіду війни, що водночас є дорогою через страждання до очищення, через хаос до відновлення світла.

Мета статті – виявити особливості функціонування міфологеми *дорога* в поезії воєнного часу Богдана Томенчука та визначити мовні засоби її символічного та світоглядного навантаження.

Виклад основного матеріалу. Міфологема дороги/подорожі є однією з найдавніших і найпродуктивніших у світовій культурі. Цей архетип переосмислюється в сучасній поезії, зберігає сакральність, набуваючи психологічної та соціальної конкретики. В українській літературі через міфологеми зберігається тяглість культурної пам'яті, репрезентується національна міфопоетика як спосіб духовного самозахисту.

У воєнному контексті міфологема дороги отримує нове семантичне наповнення. Дорога стає не лише рухом у просторі, а метафорою виживання, переходом крізь втрату, біль і спустошення до духовного оновлення. Дорога – це і фронтний шлях, і втеча з рідного дому, і шлях внутрішньої боротьби. Міфопоетика стає формою осмислення травми й збереження цілісності національного світогляду.

У мовотворчості Б. Томенчука фіксуємо мовні одиниці з семантикою переміщення: шлях (Нам постелиться **шлях** в табори, в табори; А в ній фігура богочоловіча / В кромішню темінь прокладає **шлях**); походи (Тоді завіщо підставляли груди / В **походах** порубцьовані стрільці); напрям (Тут я та осінь в пізнім рандеву / Паяц із піднятим середнім пальцем / І красномовний **напря**м на Москву); манівці (На **манівцях** непізнанної суті); крок (І ми такі нестримні що не **крок**; *Що крок, то кров*); хода (*На сю ходу нема у тебе ради; Німа хода*

без ніг; *А ми йдемо... І ту ходу не чують*); тропа (Про що оця ледь видима **тропа?**); стежка (І **стежки** родові забрели у моріг); слід (Погоня зло винюшку мій **слід**) та дієслова руху: йти (Коли **йшли** вони проти орди...; Ти **йшов** сюди як завойовник, / А сам попався у полон; **Йдем** не любити, а вбивати); брести (Хтось **бреде** цвинтарями війни...; І **брели** вояки берегами заплаканих втрат); марширувати (**Марширує** війна по Чумацьким гостинці...); бігти/ біг (Пів подиху хоча б, аби такі **добігти**; *Що буде далі? Біг по колу?*); топтати (Хіба ж ти не бачиш, як **топчуть** безумці; **Топчуть** землю, як долю мою). Через ці лексеми поет моделює реальний і сакральний простір.

Міфологема дороги постає як багатовимірною метафора, що структурує внутрішній духовний простір ліричного героя. Дорога в інтерпретуванні Б. Томенчука – метафора духовного виживання, символ екзистенційного переходу й випробування, що активує архетипну ініціацію. Мотив дороги поєднується з образом війни та утворює метафоричний комплекс «*дорога через темряву*», який актуалізує досвід національної та особистісної травми: *Збираєси болі і себе в дорогу, / Чи тільки болі, бо тебе – нема?* Метафора «*збираєси болі*» посилює емоційну напругу та відтворює кризу ідентичності. Антитеза «*болі / себе*» передає внутрішній конфлікт ліричного героя.

Поет створює образ шляху як випробування власної віри: *Пустелею йде богомільний народ...; І на прощу прийдуть невідомлені жертви й призвідці*. Алегорія пустелі («*Пустелею йде богомільний народ*») ґрунтується на просторі випробування, а дорога функціонує як інтертекстуальна алюзія на біблійний мотив Мойсеєвого переходу. Оксиморон «*жертви й призвідці*» загострює морально-етичний контекст.

Ліричний герой Б. Томенчука проходить внутрішній шлях ініціації, спрямований на подолання болю та досягнення прозоріння: *Надколоте небо у душу шкребе, / Дорога до себе уже за плечима... / <...> Дорога до себе – найдовша з доріг*. Складна розгорнена метафора «*надколоте небо*» уособлює зміну світопорядку, психологічний дискомфорт увиразнює персоніфікація «*небо у душу шкребе*», анафора «*Дорога до себе*» підкреслює домінують «*повернення до себе*».

Внутрішню гармонійну діалектику духовного шляху й трансцендентний вимір передано в рядках: *І так багато в неба висоти, / І до самого неба ця дорога, / Якщо вертатись – то навіщо йти? / Якщо не йти, то як пізнати Бога?*

Міфологема дороги трансформується від античного мотиву пошуку дому до християнської концепції Хресної дороги, що передбачає шлях страждання як умову онтологічного відродження: *Ти не квапся... Дорога та добре відома... / Ще таких не булО, хто б туди не дійшов. / Тут гостина гуде...А ти будь як удома.../ Бо жіноча лиш тут, а там тільки Господня любов...* Шлях моделюється як попередньо визначений і немінучий («*Дорога та добре відома*»). Риторичне узагальнення «*Ще таких не булО, хто б туди не дійшов*» – філософема про смертність і рівність усіх перед вищим задумом, антитеза «*тут / там*» підкреслює різницю між земною реальністю і сакральним простором.

Отож мотив дороги поступово переростає з побутового й екзистенційного в глибинно сакральний, набуваючи функції міфопоетичного коду, крізь який осмислюється досвід війни, духовна криза й пошук трансцендентного сенсу.

Мотив дороги стає молитовним ритмом, у якому поєднується рух і стояння, дія і спогад: *І крізь пам'ять тиміє невідзаний хтось, / Деь туди, де видніють отворені брами... / І назустріч йому вийде певно що Бог / Той котрий на іконах зі свічкою в серці*.

Міфологема дороги набуває національно-символічного виміру, функціуючи як метафора колективної пам'яті, спільної долі та національного коду. Дорога перестає бути лише просторовою траєкторією руху, вона трансформується в знакову структуру і осмислюється як історична неперервність українського народу та його здатність до внутрішнього й зовнішнього спротиву: *Туди, на північ треба нам обом ... / Хай поведе молитва бабці Анни, / Мо' Бог озветься в найстрашнішу мить*. Метафора дороги як поклику реалізується через персоніфікацію «*поведе молитва*», де молитва набуває функції провідника. Символом родової пам'яті виступає ім'я бабці Анни, емоційну невизначеність і напруженість ситуації підсилює еліipsis «*Мо' Бог озветься*».

Дорога маркована семантикою втрат і семантикою духовної тягlostі, тому ліричний герой рухається «*дорогою втрат*», але несе в собі «*живу присутність рідної землі*». Це – синестезійна метафора, де «*присутність землі*» відчувається на тілесно-духовному рівні: *Як пальці, складені у дзуськи, / Стежки, котрими ми ідем. / І пам'ять чорно-білим бузьком / Крильми сягає за Едем*. Порівняння «*стежки, як пальці, складені у дзуськи*» символізує спротив і напруження та створює образ, у якому співіснують наївність і виклик. Множинність індивідуальних шляхів підкреслює метафора «*стежки як пальці*». Образ «І пам'ять чорно-білим бузьком / Крильми сягає за Едем» поєднує метафору пам'яті «чорно-білий бузьок» як культурно маркований символ дому, добра і повернення, на дуальність національної історії вказує оксиморон «*чорно-білий*», а інтертекстуальна алюзія на Едем вводить у текст біблійну символіку втраченої гармонії.

Б. Томенчук використовує фольклорну стилізацію: *Ох, Україно-Україно, / При трьох дорогах, трьох вітрах / Кому ти пахнеш нафталіном, / Як у бабусиних куфрах? / <...> Скажи і Джері, і Миколі / Аби вертались звідусіль, адже образ «три дороги, три вітри» – архетипний трикратний мотив, широко представлений в міфології. Метонімія «Кому ти пахнеш нафталіном» передає травматичну пам'ять минулого, заховану «у бабусиних куфрах», оніми (Джері, Миколі) уособлюють покоління українців, розкиданих війною.*

Початки семантика дороги поєднується з символікою жертвості: *А вони все ішли, не питали ні шляху, ні броду / І Вітчизну убиту несли на зболілих руках*. Градація «*не питали ні шляху, ні броду*» підкреслює непохитність волі, метонімія «*зболілі руки*» – виснажений народ, що стає носієм пам'яті та історичної відповідальності.

Дорога виконує функцію міфопоетичного універсалу, який з'єднує індивідуальний екзистенційний досвід із загальнонаціональним міфом. Вона відтворює рух народу через випробування, фіксує «пам'ять шляху» та підтверджує тяглість української традиції, водночас наповнюючи її новим змістом, воєнним і трагічно-екзистенційним.

Дорога виступає не лише просторовою траєкторією, а й глибинною екзистенційною моделлю повернення до дому, який репрезентує сакральний центр буття, внутрішній осередок ідентичності. Дім постає теологічною вершиною шляху, куди спрямовані рух, пам'ять і надія ліричного суб'єкта. У воєнний період ця семантика загострюється, адже дім може бути зруйнованим, утраченим, але здобувати нову якість – символ воскресіння, неперервності роду й національного існування: *Коли можеш – не клич... Не о тім нині річ, / Попри втому доріг незникому, / Попри стогін і ніч, метушино протиріч, / Повернуся нарешті додому...; Тут небо пахне завтрашнім дощем, / І самогон крутіший, аніж віскі, / Тут навіть стіл зостався той іще, / Шо ми під нього*

мандрували пішки... / Тут не забуті наші «Шо?» і «Га?»; А ти ідеши через імлу, / Поки свою забуту мову / Не вчуєш в грудях, як стрілу.

У поезіях домінує метафора дороги як випробування, що долається попри «*втому доріж*», «*стогін і ніч*», «*метушню протиріч*». Дорога – метафоричне моделювання життєвої ініціації, а дім – метафора відновлення цілісності. Концепт дому реалізований через емоційно наснажену метафорику повернення, яка має і обрядово-міфологічну природу (повернення «з темряви») і модерну, екзистенційну. Анафора «*Попри втому... Попри стогін...*» створює ритм поступального руху, підкреслює наполегливість шляху, градація «*стогін – ніч – метушня протиріч*» поступово нарощує драматизм, моделюючи перешкоди дороги. Сенсорна метафора «*небо пахне дощем*» персоніфікує простір дому, робить його живим, здатним до емоційної взаємодії. Синекдоха «*Тут навіть стіл зостався той іще*» уособлює всю домівку як простір збереженої пам'яті. За допомогою метонімії «*самогон крутіший, аніж віскі*», «*наші "Шо?" і "Га?"*» актуалізується локальна, регіональна ідентичність дому. Метафора «*мова як стріла*» поєднує біль, прозоріння і символізує повернення до себе. Мова постає як найглибший структуротворчий елемент домівки – те, що «*чується в грудях*». Інверсія «*Поки свою забуту мову / Не вчуєш в грудях...*» загострює увагу на «забутій мові», актуалізуючи її як домінуючу тексту.

Дім у системі мовотворчості Б. Томенчука – джерело сили, пам'яті й відродження, а дорога як духовний рух до нього набуває особливої вагомості в умовах війни.

Міфологема дороги може зазнавати протилежної семантичної трансформації. Вона перестає означати рух до дому чи духовного відродження й перетворюється на довгий шлях війни, що визначає екзистенційний досвід людини й нації. Образ дороги набуває онтологічного виміру, адже дорога – стан буття в умовах тотальної загрози. Автор відтворює образ дороги як довгий шлях війни й дорога стає дорогою війни: *І настав білий світ, ніби Чорна Діра... / Марширує війна по Чумацьким Гостинці... / У вселенськiм астралі – комп'ютерна гра... / Де вбивають за те, що ми це – українці...* Образність підсилюється метафорою «*білий світ, ніби Чорна Діра*», а персоніфікація «*марширує війна*» надає війні ознак живої, активної сили, здатної рухатися дорогою народу. «*Чумацький гостинець*», традиційно пов'язаний з історичною пам'яттю, набуває іронічно-трагічного забарвлення: дорога, якою ходили чумаки, стала ареною сучасної війни. Відчуття розщепленої реальності передається через метафору «*у вселенськiм астралі – комп'ютерна гра*» і війна осмислюється як віртуалізована, абсурдно відчужена подія, що має реальні наслідки («*де вбивають за те, що ми це – українці*»). Відтак підкреслюється дисонанс між глобальним відчуттям нерезальності та реальною смертю.

Опосередковано образ дороги як апокаліптичний початок шляху боротьби українців («*Де перестріли нас вороги*») Б. Томенчук відтворює в поезії «Згорбився місяця пів силует»: *Згорбився місяця пів силует, / Всілися круки на браму. / Виийште, мамо, бронезилет. / Чорне по чорному, мамо. / Білим по білому, мамо, сніги / Під закривавленим сонцем, / Де перестріли нас вороги / З ангелом-охоронцем.* Страшну загрозу відтворює метафора «*Згорбився місяця пів силует*». Тут дорога – не рух, а стан початку боротьби. Персоніфікація «*Всілися круки на браму*» вводить мотив смерті та навислої загрози, гіпербола «*закривавлене сонце*» моделює межову ситуацію, коли природа реагує на трагедію. Образ дороги тут лише окреслений («*Де перестріли нас вороги*»), але він відтворює переломний момент – початок боротьби, момент зіткнення

з ворогом. Кожен новий образ («круки», «браму», «сніги») нашаровується та формує градацію напруги.

Обов'язок під час війни стає вищим за особисті інтереси: *Уста шепочуть: Боже сохрани / Цю мить любові у пору війни / Збираєш боли і себе в до-рогу, / Чи тільки боли, бо тебе – нема?* Готовність вирушати на війну відбито через метафору «збираєш боли», де біль можна взяти в дорогу. Мотив само-втрати, характерний для поезії воєнного часу, підкреслюється за допомогою риторичного питання «Чи тільки боли, бо тебе – нема?».

Почасти в поезіях Б. Томенчука подибуємо уособлення дороги з війною. Як у дорозі трапляються різні ситуації, позитивні й негативні етапи, так і на війні: *Куди тобою йде твоя війна / По цих крізь тебе виритих окопах.* Повтор займенників «тобою, твоя, тебе» увиразнює причетність до боротьби кожного українця, який проблеми держави «пропускає» через себе («тобою йде твоя війна»).

Поет вважає, що дорога під час війни – обов'язок кожного: *Не ми починали цю вашу війну, / Та мусим ставати до битви... / Ми знаєм: когось принесуть на щитах, / Погасне судьба за судьбою. / Та знаємо також: Вітчизна свята / Нікому не буде рабою... Повтори «ми знаєм», «та знаємо також» переконують у розумінні потреби «ставати до битви», йти на війну, захищати Україну та моделюють колективну свідомість українців. Етичний вимір дороги як воєнного обов'язку стає для Б. Томенчука категорією національної необхідності.*

Небезпека, випробування, що з'являються в дорозі, невизначеність майбутнього автор передає через риторичні запитання й метафори («дороги снігами постелиш», «замети тиші»): *Куди завтра, доле, дороги снігами постелиш? / Заметами тиші чи, може, вздовж лева меча?* Нагромадження метафор уособлюють смертельний спокій («дорога, постелена снігами»); безпеку, приховану під зовнішнім спокоєм («замети тиші»); дорогу як смертельний шлях, символ невідвратної загрози («дороги вздовж лева меча»). Дорога стає сакралізованим простором війни, що поєднує особисту і національну долю в єдиному екзистенційному русі.

Дорога може набувати негативного виміру, перетворюючись на дорогу-пастку, яка символізує згубний шлях загарбника. Таке інтерпретування дороги корелює з архетипом ворожого шляху, що в українській культурі традиційно пов'язаний із мотивацією руйнації, насильства й кармічного повернення: *Ти йшов сюди як завойовник, / А сам попався у полон.* Дорога стає метафоричною пасткою, первинним рухом агресора до чужої землі та інтерпретується як самозасудження, як шлях, що мав принести перемогу, а призводить до втрати свободи. Універсальний архетип «дорога як випробування» у Б. Томенчука перетворено на модель *дороги-відплати*. Антитеза «йшов – попався» демонструє переосмислення очікуваних ролей, а метафора «попався у полон» акцентує на тому, що агресор став заручником власної жорстокості.

Автор підкреслює, що шлях завоювання не призводить до тріумфу, а втягує у насильство й перетворюється на дорогу зі слідами крові: *Вони йдуть, запиваючи кров'ю свій намір, / Сморід їхніх онуч постає над усі смороди, / Воскресвають мерці з формалінних петрових кунст-камер, / І оружно стоять у заюшені їхні ряди...* Моральне падіння нападників відтворено за допомогою метафори «запиваючи кров'ю свій намір», що гіперболізує жорстокість та підкреслює вампіричну природу агресії, та метонімія «сморід їхніх онуч...», яка передає дегенеративність загарбника через деталь побуту (онучі → нечисть). Містично-гротескний образ «мерці з формалінних кунст-камер» – алюзія на

імперські практики демонстрування «трофеїв», що характеризує цивілізаційний розпад ворога. Отже, дорога – це шлях не людей, а спотворених істот, і це посилює антилюдяну сутність агресора.

Багаторівнева антитеза міститься у строфі *А ви відважні, людолови, / Таки відважились, прийшли... / Ви чули – мама голосила? / Йдемо по тебе, не на ви. / Вона упала, волосина, / В її дитятка з голови*. Поеднується іронічний оксиморон, який змальовує завойовників (*відважні, людолови*) і демонструє фальшивість їхньої відваги, та слова із суфіксами *-ин, -к (волосина, дитятко)*, що відтворюють контрастність й передають крихкість українського цивільного життя, яке нищить ворог. Антитегічне зіставлення загалом характерне для поезії воєнного часу.

Бій у Б. Томенчука порівнюється з пекельними танцями: *А ці ідуть куди страшніші персів, / В аркан, братове... А відтак – в голак... / Бо це насправді наш пекельний танець*. Порівняння «страшніші персів» є біблійно-історичною алюзією, адже «перси» символізують безжалюгідного завойовника, тому це збільшує масштаби загрози. Стан напруження підкреслює оксиморон «пекельний танець», фольклоризацію образу створюють етнографізми «аркан», «голак», відтак боротьба українців стає складником традиційного культурного коду.

Б. Томенчук підкреслює цивілізаційну бездомність і духовну порожнечу агресора, позбавляє загарбника можливості ототожнитися з землею як культурою: *І знову безрідні ідуть племена / По душу не їхнього роду... Підсилення образу через епітет безрідні племена; Прийдуть народи без землі, / На ту, що ти покинеш, землю...; Війна... То справді ідуть людолови / По душу і тіло, і слово твоє...; Хіба ж ти не бачиш, як топчуть безумці / Усе, що так ревно любив і люблю?; Вони завтра за море прийдуть, / Як ми їх не вгамуємо нині...*

Перифрази на означення завойовників (*народи без землі, безрідні племена, страшніші персів, відважні людолови, закланні юрми, людолови, безумці тощо*) виконують функцію морального засудження, етичного дистанціювання, деіндивідуалізації загарбника як загальної загрози. Дорога стає безмежним маршрутом агресії, що охоплює простір «за море», створюється перспективна модель загрози: *Вони завтра за море прийдуть, / Як ми їх не вгамуємо нині...*

Мотив дороги набуває аксіологічного навантаження і пов'язаний із внутрішньою енергією любові до Батьківщини, моральним вибором та рухом до перемоги. Дорога в цьому вимірі перестає бути просторовою координатою, перетворюючись на символ національної стійкості, духовного світла й «нескореного руху» українців навіть у найтемніші періоди історії: *І ми такі нестримні що не крок / І світлосінь в кожнісінькому кроці / Любов'ю до Вітчизни і жінок*. Подибуємо домінування метафорики світла («світлосінь»), яка виконує функцію символу життєствердності, внутрішнього «світлу», що протистоїть темряві війни. Лексема «*крок*» набуває метонімічного значення як позначення руху історії та боротьби. Повтор «*крок / кроці*» підсилює відчуття поступальності руху й безперервності опору. Цілісність ліричного героя відтворюється через поєднання особистої та колективної любові.

Дорога у Б. Томенчука – шлях віри та молитви: *Світе, отямся, це просто масакра... / Се не побойце, се не війна. / Ти вже нарешті прокинешся, Боже? / Ми ж і за Тебе ідемо на ви... / Вірую, віруєш – ми переможемо... / Стань перед нами і благослови*. Риторичний діалог ліричного героя з Богом і світом передає звернення до персоніфікованих сил (апострофа). Риторичне питання («Ти... прокинешся, Боже?») створює ефект емоційної напруги, відтворюючи стан духовного випробування.

Дорогу як рух до перемоги зображено в таких рядках: *Ми йшли і знали: на могилі вражій / Важкий побідний закопаєм хрест... Поет використовує метафору «побідний хрест» (як символ перемоги) і метонімію «могила вража» (узагальнення ворога як явища). Хрест тут виступає не лише символом смерті, а й знаком подолання зла, актом сакральної перемоги.*

У строфі «А нам – *іти*... І з Хресної дороги / Не звернемо... Хоча *іти і іти*... / Видніється Голгота перемоги – / Одна на зачудовані світи...» фіксуємо, біблійні алюзії, які створюють міфологізований образ українського шляху. Метафора «Хресна дорога» відбиває національне страждання і жертвність, а оксиморон «Голгота перемоги» стає символом переможного відродження. Повтор (*іти*..., *Хоча іти і іти*) відтворює ритм виснажливого руху, безперервності боротьби, замовчування акцентують на невимовності болю, але й водночас на силі внутрішньої рішучості. Поєднання сакральної образності з мотивом дороги утворює міфопоетичну модель шляху, що веде через страждання до воскресіння нації.

Висновки. Отже, у творчості Б.Томенчука міфологема *дорога* виконує низку стилістичних функцій, зокрема використовується як екзистенційна метафора людського життя в умовах війни, як шлях із різними можливостями, зустрічами й ухваленими рішеннями та як духовний архетип пошуку Бога, себе, дому і гармонії. Дорога стає національним символом шляху України та кожного українця через випробування й перешкоди, зокрема пов'язаними з війною.

Образ дороги поєднує архетипне та сучасне, сакральне й буденне, індивідуальне й колективне. Через міфологему дороги поет вибудовує модель духовної витривалості, у якій найважчий шлях стає священним, бо призводить до внутрішнього очищення, воскресіння віри й перемоги українського народу над загарбниками.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вертипорох О. Принцип «айсберга» в сучасній українській поезії про війну. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. № 3 (210). С. 71–76.
2. Войцева О. А. Міфологема «podróż» / «подорож» та її мовні репрезентанти у романі Ольги Токарчук «Bieguni» («Бігуни»). *Записки з українського мовознавства*. 2024. Вип. 31. С. 186–196.
3. Кобилко Н.А. Міфологема «дорога» в українському літературному дискурсі (на матеріалі творів химерної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Бердянськ, 2017. 23 с.
4. Князь Г. О. Міфологічна подорож героя як ініціація в поемі «Мазепа» Дж. Г. Байрона. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 311–316.
5. Косарева Г. Інтерпретація міфологем у романі Валерія Шевчука «Три листки за вікном». *Волинь-Житомирщина*. 2009. Вип. 19. С. 139–155.
6. Кравець Л. Метафори *пам'яті* в українській поезії періоду російсько-української війни. *Культура слова*. 2023. Вип. 99. С. 74–85.
7. Літвінова І. М. Репрезентація образу війни в сучасній українській поезії (на матеріалі текстів за березень-травень 2022 року). *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. 2022. Вип. 2023. С. 103–110.
8. Онікієнко І.М. Лексико-інтонаційна структура вираження ірраціональних станів як передбачення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса «Палімпсести». *Філологіка*. Кривий ріг, 2020. Вип. 21. С. 180–195.
9. Пушонкова О. Міфологема подорожі як смисловий конструкт. *Одинадцять Богданівських читання*: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. 2021. С. 199–202.
10. Сюта Г. Мовний образ захисника України в текстах періоду війни. *Культура слова*. 2023. Вип. 99. С. 54–73.

11. Сіута Г. Трансформація художньо-естетичного канону української поетичної мови в час війни. *Культура слова*. 2024. Вип. 101. С. 102–111.
12. Томенчук Б. Вишійте, мамо, бронезилет: поезія. Брустури: Дискурсус, 2023. 328 с.
13. Томенчук Б. Facebook: офіційна сторінка письменника. URL: <https://www.facebook.com/bogdan.tomenчук.297956>.
14. Havryliuk N. War Discourse in Bohdan Tomenchuk's Poetry: language and memory. *Respectus Philologicus*. 2025. № 48 (53). P. 100–108.

References:

1. Vertyporokh, O. (2024). Pryntsyv «aiberha» v suchasnyy ukraynskyy poezii pro viynu [The «Iceberg Principle» in Contemporary Ukrainian Poetry about the War]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky [Scientific Notes. Series: Philological Sciences]*. Vyp. 3 (210). S. 71–76. (in Ukr.).
2. Voitseva, O. A. (2024). Mifologhema «podróz» / «podorozh» ta yii movni reprezentanty u romani Olhy Tokarchuk «Bieguni» [The Mythologeme «podróz» / «journey» and Its Linguistic Representations in Olga Tokarczuk's Novel «Flights»]. *Zapysky z ukraynskoho movoznavstva [Notes on Ukrainian Linguistics]*. Vyp. 31. S. 186–196. (in Ukr.).
3. Kobylko, N. A. (2017). Mifologhema «doroha» v ukraynskomu literaturnomu dyskursi (na materialy tvoriv khyvernoy prozy) [The Mythologeme «Road» in Ukrainian Literary Discourse (Based on Works of Magic Realism)] (Author's abstract of PhD dissertation [Abstract of PhD dissertation]). Berdiansk. (in Ukr.).
4. Kniaz, H. O. (2021). Mifolohichna podorozh heroia yak initsialytsiia v poemi «Mazepa» Dzh. H. Bairona [The Hero's Mythological Journey as Initiation in Lord Byron's Poem «Mazepa»]. *Zakarpatski filolohichni studii [Transcarpathian Philological Studies]*. Vyp. 16. S. 311–316. (in Ukr.).
5. Kosarieva, H. (2009). Interpretatsiia mifologhem u romani Valerii Shevchuka «Try lystky za viknom» [Interpretation of Mythologemes in Valerii Shevchuk's Novel «Three Leaves Outside the Window»]. *Volyn-Zhytomyrshchyna [Volyn-Zhytomyr Region]*. Vyp. 19. S. 139–155. (in Ukr.).
6. Kravets, L. (2023). Metafory pamiaty v ukraynskyy poezii periodu rosiisko-ukraynskoi viiny [Metaphors of Memory in Ukrainian Poetry during the Russian-Ukrainian War]. *Kultura slova [Culture of the Word]*. Vyp. 99. S. 74–85. (in Ukr.).
7. Litvinova, I. M. (2022). Rerezentatsiia obrazu viiny v suchasnyy ukraynskyy poezii (na materialy tekstiv za berezen-travien 2022 roku) [Representation of the Image of War in Contemporary Ukrainian Poetry (Based on Texts Written March-May 2022)]. *Movoznavchyy visnyk [Linguistic Bulletin]*. 2023. S. 103–110. (in Ukr.).
8. Onikiienko, I. M. (2020). Leksyko-intonatsiina struktura vyrazhennia irratsionalnykh staniv yak peredbachennia vlasnoho shliakhu v poetychnii zbirtsi V. Stusa «Palimpsesty» [The Lexical-Intonational Structure of Expressing Irrational States as a Prediction of One's Own Path in V Stus's Poetry Collection «Palimpsesty»]. *Filolohika: zbirnyk naukovykh prats [Filolohika: Collection of Scientific Papers]*. Kryvyi Rih. Vyp. 21. S. 180–195. (in Ukr.).
9. Pushonkova, O. (2021). Mifologhema podorozhi yak smyslovyy konstrukt [The mythologeme of the journey as a semantic construct]. In *Odynadtsiaty Bohdanivski chytannia [The Eleventh Bohdan Readings]: Zbirnyk materialiv Vseukraynskoi naukovo konferentsii*. S. 199–202. (in Ukr.).
10. Siuta, H. (2023). Movnyy obraz zakhysnyka Ukrainy v tekstakh periodu viiny [The Linguistic Image of the Defender of Ukraine in Wartime Texts]. *Kultura slova [Culture of the Word]*. Vyp. 99. S. 54–73. (in Ukr.).
11. Siuta, H. (2024). Transformatsiia khudozhno-estetychnoho kanonu ukraynskoi poetychnoi movy v chas viiny [Transformation of the Artistic-Aesthetic Canon of poetry in Ukraine during the war].

- Ukrainian Poetic Language in Times of War]. *Kultura slova [Culture of the Word]*. Вип. 101. S. 102–111. (in Ukr.).
12. Tomenchuk, B. (2023). Vyshyite, mamо, bronezhylet: Poeziia [Embroider, Mother, a Bulletproof Vest: Poetry]. Discourse Publishing. (in Ukr.).
 13. Tomenchuk, B. (n.d.). Facebook: Ofitsiina storinka pysmennyka [Facebook: Official Page of the Writer]. URL: <https://www.facebook.com/bogdan.tomencuk.297956>. (in Ukr.).
 14. Havryliuk, N. (2025). War discourse in Bohdan Tomenchuk's poetry: Language and memory. *Respectus Philologicus*. Vol. 48 (53). P. 100–108. (in Eng.).

Anzhelika Popovych

THE MYTHOLOGEME OF THE ROAD AS A SEMANTIC COMPONENT OF THE LINGUISTIC WORLDVIEW IN CONTEMPORARY UKRAINIAN WARTIME POETRY

The article offers a comprehensive analysis of the mythologeme of the road as one of the key semantic components of the linguistic worldview in contemporary Ukrainian wartime poetry, based on the works of Bohdan Tomenchuk. It demonstrates that under the conditions of war, the road acquires a multidimensional meaning, functioning as a space of movement, trial, existential crisis, and spiritual quest. The study examines the archetypal, psychological, and national-symbolic aspects of the mythologeme, which shape a complex system of images through which the poet interprets the experience of war. In B. Tomenchuk's poetry, the road appears not only as a physical path but also as a metaphor of moral choice, memory, trauma, and the return to a sacred home. The analysis identifies linguistic units with the semantics of movement, transition, and initiation that structure the chronotope of the lyrical hero's inner and outer journey. It is shown that the road motif intertwines with biblical and mythological allusions, forming a model of spiritual ascent, and also transforms into the image of the road of war or the road-as-trap, which foregrounds the moral dimension of resistance. The study reveals that the mythologeme of the road in B. Tomenchuk's poetry becomes a code of national continuity, encompassing collective experience, shared memory, and the symbolism of resilience. It is argued that through the image of the road, the poet constructs a mythopoetic space in which the archetypal and the contemporary, the sacred and the everyday, the individual and the national intersect. This approach demonstrates how an updated worldview emerges in wartime poetry, where the path becomes a symbol of spiritual endurance, inner renewal, and the affirmation of victory as an existential and value-based dominant.

Key words: archetype, Bohdan Tomenchuk, discourse, mythologeme, mythologeme «road», mythopoetics, linguistic worldview, national identity, wartime poetry, symbolism of movement.

Отримано: 08.09.2025 р.

Олена Похилюк

ORCID 0000-0003-2786-4055,

кандидат філологічних наук, старший викладач,

Комунальний заклад вищої освіти

«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ДОМІНАНТ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті досліджуються синтаксичні домінанти поетичного мовлення як структурно-функціональні одиниці, що виконують ключову роль у формуванні ідіостилу автора, емоційно-ритмічної організації вірша та стилістичної виразності тексту. Здійснено аналіз актуальних підходів до вивчення синтаксичних домінант у сучасній лінгвістиці – від класичних стилістичних до корпусно-кількісних та когнітивно-прагматичних моделей. Окрема увага приділяється методологічним аспектам виявлення повторюваних синтаксичних структур і встановлення їх домінантного статусу в межах поетичного дискурсу. Розкрито функції інверсій, парцеляцій, еліптичних конструкцій як засобів семантико-емоційної організації тексту. У роботі узагальнено теоретичні положення щодо зв'язку синтаксичних домінант з ідіостильовою специфікою мовлення та художнім задумом автора, з урахуванням досвіду вітчизняної лінгвістически, зокрема праць Н. Гуїванюк, О. Кульбабської, С. Бибики, а також сучасних корпусних досліджень. Запропоновано поєднання кількісного та інтерпретаційного аналізу як ефективну стратегію вивчення синтаксичних домінант у поетичних текстах.

Ключові слова: синтаксичні домінанти, поетичне мовлення, ідіостиль, інверсія, парцеляція, еліipsis, корпусна лінгвістика, експресивний синтаксис, художній текст.

Постановка проблеми. Аналіз синтаксичних домінант у поетичному мовленні є актуальним напрямом сучасної лінгвістики, оскільки синтаксична організація тексту в поезії є не лише інструментом семантичного кодування, а й важливим чинником експресії та стилістичної ідентичності твору. Поетичний дискурс вирізняється високим ступенем структурної варіативності, зокрема завдяки інтеграції синтаксичних фігур – парцеляції, еліipsis, інверсії, які в поетичному контексті набувають домінантного значення, формуючи мелодико-ритмічні моделі інтерпретації. Відтак синтаксична домінанта розглядається як координат порядкування елементів вірша, що визначає читацьку сприйнятність та емоційний фон тексту. Як зауважує О. Кульбабська, «сучасна синтаксична думка все частіше спирається на комплементарність формально-структурного й комунікативного аналізу, зокрема в поетичному мовленні» [12, с. 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як підтверджують результати сучасних лінгвістических студій, синтаксична організація поетичного мовлення дедалі частіше розглядається як системна складова індивідуального стилю автора. Значний внесок у розроблення проблеми синтаксичних домінант здійснено в працях Н. Гуїванюк, О. Кульбабської, О. Підгорної, де синтаксичні конструкції аналізуються з позицій експресивної функції, емоційної виразності та текстотворчого потенціалу. Зокрема, в колективній монографії «Синтаксис української мови: на перетині традицій та інновацій» синтаксичні домінанти розглядаються як ключові ідіостильові ознаки, що структурують

мовну систему художнього твору [13]. У працях С. Бибика, Л. Ставицької та А. Моклиці поглиблюється розуміння поняття мовної домінанти як динамічного організаційного принципу авторського мовлення, а не лише як частотної одиниці. Експресивні синтаксичні структури, такі як парцельовані, еліптичні та інверсивні конструкції, активно досліджуються в контексті поетичного стилю в працях І. Паламарчука, Н. Куршиної, Н. Кондратенко, Л. Завальської. Корпусні та стилеметричні методи аналізу синтаксичних моделей, запропоновані Д. Стеценко та І. Окульською, стали вагомим етапом кількісної верифікації синтаксичних домінант у поетичних текстах. Змістовно важливими є також студії Н. Дарчук, О. Зубань та В. Сорокіна, в яких поетичне мовлення розглядається як стилістично диференційована система із синтаксично маркованими центрами. Узагальнюючи, варто констатувати, що сучасна лінгвістика значною мірою окреслила значення синтаксичних домінант у поезії, однак низка аспектів залишається недостатньо висвітленою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як свідчить аналіз опрацьованих джерел, дотепер не отримала достатньої систематизації типологія синтаксичних домінант у межах ідіостильової парадигми українських поетів різних епох. Більшість досліджень акцентують або на окремих синтаксичних явищах (інверсіях, еліпсисах, парцеляціях), або на загальних стилістичних рисах, не поєднуючи їх у цілісну ієрархічну модель домінантних конструкцій. Не розроблені також чіткі методологічні критерії визначення синтаксичної домінанти як одиниці не лише формальної, а й когнітивно-естетичної структури тексту. Крім того, ще не повністю досліджено механізми взаємодії синтаксичних домінант із іншими рівнями мовної організації поетичного тексту – фонетичним, лексичним, стилістичним. Недостатньо вивчено й зіставлено корпуси поезій з метою виокремлення узагальнених синтаксичних моделей, які формують стилістичне ядро віршованої мови. Зважаючи на це, актуальним є інтегративний підхід, що поєднує кількісно-корпусні, прагматичні та інтерпретаційні методи в аналізі синтаксичних домінант як тексто- й стильотворчих одиниць.

Мета статті. Дослідження має на меті з'ясувати особливості синтаксичних домінант поетичного мовлення як ключових структурно-функціональних одиниць, що визначають ідіостиль автора, емоційно-ритмічну організацію віршованого тексту та його стилістичну виразність; охарактеризувати методологічні підходи до їх виявлення на основі сучасних корпусних, інтерпретаційних і прагматичних моделей аналізу.

Виклад основного матеріалу. Методологічно дослідження синтаксичних домінант поетичного мовлення базується на поєднанні структурно-текстуального аналізу та прагматико-комунікативної інтерпретації. Такий підхід дозволяє не лише виявляти зразкові синтаксичні структури в корпусі поетичних текстів, а й аналізувати їх функціональну релевантність у межах строфічної організації, а також їхній вплив на емоційно-ритмічне оформлення висловлення. У цьому контексті надзвичайно важливо виокремлювати повторювані структурні моделі, досліджувати їхню позиційну функцію в межах строфи та поетичного рядка й ідентифікувати синтаксичні механізми, що забезпечують стилістичну виразність. Як наголошується в дослідженні Н. Дарчук, О. Зубань та В. Сорокіна, «поетичні тексти українською мовою характеризуються специфічною варіацією синтаксичних конструкцій, спрямованих на створення стилістичної виразності» [7, с. 5]. Ця теза підкреслює, що синтаксичні домінанти

не є випадковим явищем, а результатом функціонального добору, пов'язаного з художньою стилізацією.

Особливу увагу дослідники звертають на такі структури, як інверсії, парцельовані та еліптичні конструкції, що демонструють сталість у межах індивідуального стилю. Зокрема, О. Підгорна зауважує: «Повторюваність інверсивних, еліптичних та парцельованих конструкцій у творах одного автора засвідчує функціональну сталість обраної синтаксичної моделі» [12, с. 37]. Це дає підстави розглядати синтаксичні домінанти як маркери ідіостилу, що формують мову поетичного тексту на глибинному структурному рівні.

Н. Гуїванюк описує: «Інверсія у поетичному синтаксисі є не просто зміною порядку, а засобом модифікації смислу через синтаксичне підкреслення» [13, с. 310]. У поетичній практиці Лесі Українки, як стверджує І. Паламарчук, «інверсія в ліриці Лесі Українки не є випадковою, вона програмує сприйняття змісту, формуючи семантичну домінанту речення через зміну позиційної ваги компонентів» [11, с. 90]. Отже, інверсійна конструкція не лише варіює порядок слів, а й посилює змістову навантаженість окремих елементів речення, зміщуючи фокус читача на ключові смислові вузли. Такий ефект виникає саме завдяки зміні позиційної актуалізації, що є предметом системного лінгвістичного аналізу.

Одним із ключових феноменів, що набуває особливої ваги, є парцеляція як прийом розділення цільного синтаксичного блоку на автономні сегменти. У контексті поезії парцеляція не лише розмиває межі між ритмічними групами, а й вводить паузи, які виконують функцію семантичних акцентів. У статті Н. Торчинської та М. Торчинського парцеляція описується як «синтаксична домінанта поетичного синтаксису» [15], що дозволяє визначати провідні інтенції мовлення, виокремлювати ключові концепти й емотивні зони тексту.

У дослідженні експресивного синтаксису поетичного дискурсу Лесі Українки (2023–2024) встановлено, що у понад 400 поетичних творів авторки виявлено явні тенденції до застосування реченневих конструкцій з функціональним наголосом, серед яких інверсія, розширені вставні конструкції, порушення кордонів простого речення. Синтаксичні домінанти тут трактуються не лише в репрезентативному вимірі, а й у прагматичному: «семантичний простір поетичного дискурсу формується через обрані синтаксичні структури, що продукують виразний емоційний ефект» [1].

Особлива увага приділяється методам кількісного визначення частотності певних синтаксичних одиниць у корпусі поезій. Сучасні корпусні технології, включно з обчислювальними інструментами для аналізу синтаксично-функціональних метрик (як-от *StyloMetric* для української мови [2023 р.]), забезпечують можливість виокремлення домінантної структури через алгоритмічну оцінку частоти, позиційної релевантності та взаємодії з ритмічними параметрами [2]. Це відкриває шлях до кількісно-компаративного порівняння домінантних синтаксичних моделей між різними авторами чи поетичними епохами. Як зазначають дослідники, «синтаксичний профіль тексту є статистично стабільним при достатньому обсязі корпусу, а його варіативність виявляє ідіостильові відхилення» [2]. Алгоритмічна оцінка частоти, пропонує авторами, комбінована з якісним аналізом ритмічної структури, відкриває можливість для компаративного зіставлення синтаксичних моделей між різними авторами або поетичними епохами.

Важливу роль у цьому відіграє не лише сама частота, але й прагматична доцільність появи певної структури в кульмінаційних або римованих позиціях, що надає їй статусу емоційної домінанти. Відповідно, об'єднання кількісного

підходу з якісним структурно-функціональним аналізом забезпечує глибше розуміння того, як синтаксис формує ритм, емоційне напруження та художню інтенцію поетичного висловлення. Така аналітика відкриває перспективи створення стилістичних профілів авторів, що може бути корисним як для літературознавчих, так і для міждисциплінарних лінгвістичних досліджень.

У цьому контексті важливим є спостереження О. Підгорної щодо можливості відстеження синтаксичних домінант не лише на рівні фігуративного синтаксису, але й через кількісно вимірювані патерни, що визначають домінантні синтаксичні типи висловлень у поезії певного автора чи стилістичної школи. Як наголошує дослідниця, «повторюваність інверсивних, еліптичних та парцельованих конструкцій у творах одного автора засвідчує функціональну сталість обраної синтаксичної моделі» [12, с. 37].

Подібне спостереження зроблено й у праці Л. Гнатюк, де парцеляція тлумачиться як регулярний засіб синтаксичної експресії, що виконує «не лише емоційно-ритмічну, а й структурно-домінантну функцію» [5, с. 73]). У зв'язку з цим інструментальна оцінка частоти парцельованих структур у корпусі одного автора дає змогу виокремити їх як формальну синтаксичну домінанту, що має ключову стилістичну вагу.

І. Паламарчук у дослідженні синтаксису поезії Лесі Українки також наголошує на системному використанні інверсій як засобу ритміко-синтаксичної організації висловлення: «інверсія в ліриці Лесі Українки не є випадковою, вона програмує сприйняття змісту, формуючи семантичну домінанту речення через зміну позиційної ваги компонентів» [11, с. 90]. Подібна переоцінка інверсії як структурно-семантичної домінанти може бути підтверджена кількісним аналізом позиційного синтаксису, що передбачено корпусно-статистичними підходами.

На значущості ідіостильового виміру синтаксичних домінант наголошує й Н. Шатілова, зазначаючи, що «стійкі синтаксичні конструкції – це не лише засіб індивідуалізації мовлення, а й структурна матриця для репрезентації авторської картини світу» [16, с. 125]. Таким чином, корпусна фіксація таких конструкцій набуває не лише описової, а й інтерпретаційної функції, відкриваючи перспективи міжавторського зіставлення через синтаксичну призму.

На користь інтеграції кількісних методів у дослідження синтаксичних домінант виступають і результати Н. Дарчук, О. Зубань і В. Сорокіна, які вказують на «можливість стилістичної класифікації українського поетичного мовлення через аналіз частотності й типології речень» [7, с. 7]. Це дозволяє виявити узагальнені синтаксичні профілі поетів різних епох, що може бути використано як підґрунтя для стиліметричних і авторознавчих досліджень.

Важливий внесок у теоретичне обґрунтування синтаксичних домінант зроблено О. Бондарем, який акцентує на їх когнітивно-дискурсивному статусі: «домінантна конструкція – це не лише структурно частотна одиниця, а й смисловий центр, який активізує ключові концепти поетичного дискурсу» [4, с. 45]. Таким чином, частотність у поєднанні з дискурсивною релевантністю утворює підґрунтя для виділення домінант.

С. Лаврентьєва своєю чергою наголошує на поєднанні статистичних та якісно-інтерпретаційних підходів: «узагальнення типових синтаксичних схем на підставі корпусного аналізу не виключає необхідності контекстуальної інтерпретації їх функціональної навантаженості» [9, с. 54]. Це означає, що числові дані повинні тлумачитися у світлі загальної поетики тексту.

Н. Куршина звертає увагу на багаторівневу організацію експресивного синтаксису, вказуючи, що «системна присутність певних синтаксичних моделей в авторському корпусі є маркером поетичної інтенції» [8, с. 198]. Така

інтенція виявляється, зокрема, в домінуванні еліптичних або анафоричних структур, що легко піддаються кількісному аналізу.

Робота Н. Кондратенко та Л. Завальської на матеріалі поезії Лесі Українки демонструє ефективність поєднання експресивного синтаксичного аналізу з якісною стилістикою. Авторки наголошують, що «відбір синтаксичних моделей у Лесі Українки свідомо спрямований на активацію ритміко-семантичних взаємодій, що обумовлюють цілісність тексту» [1, с. 86]. Це ще раз підтверджує, що саме синтаксичні домінанти можуть бути ключем до розкриття поетичного стилю.

Парцельовані конструкції, що є важливим елементом синтаксичної експресії, розглядаються також у статті Н. Торчинської та М. Торчинського, де зроблено висновок, що «структурна сегментація речення через парцеляцію забезпечує не лише стилістичну виразність, а й виступає носієм смислової домінанти» [15, с. 105].

Таким чином, сучасна лінгвістика поступово виходить на новий рівень осмислення синтаксичних домінант поетичного мовлення – як явищ, що можуть бути досліджені як за допомогою якісного дискурсивного аналізу, так і засобами кількісної корпусної лінгвістики. Це відкриває перспективи побудови типології поетичних ідіостилів на синтаксичному рівні з використанням релевантних метрик і цифрових ресурсів.

Теоретично характеристика синтаксичної домінанти також пов'язана із концепцією ідіостилу автора. Н. Шатілова визначає синтаксичні домінанти як «маркери ідіостилу письменника» [16], що дозволяє трактувати поетичне мовлення як індивідуалізований синтаксичний ряд, артикуляційно специфічний до автора. Важливо зауважити, що домінантна синтаксична модель може бути унікальною для кожного поета або групи творів, що піддаються жанровому аналізу.

Поглиблене осмислення синтаксичних домінант як прояву ідіостильової специфіки письменника пропонує авторський колектив колективної монографії під редакцією О. Кульбабської, де зазначено, що ідіостиль формується на основі взаємодії традиційних і індивідуальних елементів, а ключовим механізмом його репрезентації є функційно марковані мовні засоби, зокрема синтаксичні. Так, «домінантна синтаксична структура, що трапляється в тексті досить часто, може претендувати на маркування ідіостилу автора, адже категорія індивідуального в стилі письменника створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності» [14, с. 62; 13, с. 432].

Узагальнюючи попередні концепції, С. Бибик виокремлює два продуктивні підходи до вивчення авторського стилю – системно-функційний і рівневий – останній з яких передбачає саме аналіз «домінантного рівня мовних одиниць», де синтаксис часто виступає провідним [3, с. 40]. Підтвердженням цього є також міркування Н. Гуванюк: «саме в синтаксисі окреслюється виразно і власне авторська стилістика твору» [6, с. 517].

Сучасна синтаксична парадигма, як зазначає О. Кульбабська, повинна ґрунтуватися на комплементарності структурного, семантичного й функційного підходів, адже «лише у взаємодії цих аналітичних рівнів можна виявити стилетвірні домінанти в авторському мовленні» [13, с. 19]. З цієї позиції особливої ваги набуває категорія мовної домінанти як матеріальної одиниці тексту, що виявляє «організаційний принцип художнього мовлення» [10, с. 56], інтегруючи і синтаксичну структуру, і концептуальний задум.

У розрізі ідіостилістичних студій поняття домінанти тлумачиться як інтегративна одиниця з високим частотним, семантичним та експресивним потенціалом. Це уможливило ідентифікацію синтаксичних домінант не лише через корпусні методи, а й через лінгвопсихологічний аналіз: «синтаксичні домінанти – це виразні у мовному плані, провідні, часто вживані конструкції-маркери, що визначають

синтаксичну своєрідність художнього тексту, є ідіостильовою ознакою мовотворчості, суголосні з творчою концепцією письменника» [13, с. 433].

Таким чином, авторська мовотворча парадигма виявляється у відборі та повторюваному застосуванні синтаксичних структур, які відповідають не лише мовній системі, а й художній інтенції. Це дозволяє зробити висновок, що синтаксична домінанта – це не лише структурна одиниця, але й когнітивно-психологічна проєкція світоглядного бачення автора, що реалізується через мовну організацію художнього твору.

Таким чином, у дослідженні синтаксичних домінант важливими є такі компоненти: виявлення домінантних синтаксичних конструкцій – через корпусний аналіз та ручну класифікацію інверсій, еліпсисів, парцеляцій, вставних структур тощо; позиційна локалізація – аналіз розподілу домінантних елементів у межах строфи, контексту зміни темпу чи мелодики, структурної переривності; функціонально-прагматичний аналіз – як синтаксична домінанта впливає на семантико-емоційне навантаження, як вона спрямовує увагу читача до ключових елементів; порівняльний аспект – зіставлення домінантних моделей у творах різних авторів або жанрів доводить їх роль як ідіостилістичних маркерів.

У поетичному дискурсі студії 2021–2024 рр. фокусували увагу на багатьох аспектах синтактичної експресії, проте явливості синтаксичних домінант залишалася ключовим індикатором стилістичної унікальності. Наприклад, у корпусному дослідженні поезій українських поетів виявлено, що парцеляція та еліпсис вживаються з такими частотами, які статистично вище, ніж у прозаїчному стилі, що підтверджує їх домінантний статус у поетичному мовленні [15].

Сучасні дослідники також звертають увагу на експресивний синтаксис у поетичних текстах як системне явище. У дослідженні Н. Куршини виявлено широке поширення інверсійних конструкцій і семантичних вставок, що функціонують як домінуючі синтаксичні засоби, підкреслюючи емоційність висловлювання [8].

Зважаючи на думку провідних сучасних мовознавців про те, що «ритмічні властивості синтаксичних одиниць у поезії є не менш значущими, ніж фонетичні або лексичні маркери стилю» [13, с. 270], окремо треба зазначити, що синтаксичні домінанти взаємодіють з іншими виразними засобами: фонетичними (алітерація, асонанс), лексичними (лексичні повтори) та метафоричними структурами. Ця інтеграція семантико-формальних рівнів створює комплексний ефект поетичної експресії, посилюючи роль синтаксичних домінант як центрального медіатора поетичного змісту.

Висновки. Дослідження синтаксичних домінант поетичного мовлення вимагає синтетичного підходу, який поєднує корпусний аналіз, традиційний структурний підхід і прагматико-прагматичну інтерпретацію. Синтаксичні домінанти – інверсії, парцеляції, вставні конструкції – є маркерами ідіостилію, ключовими виразними засобами, що формують мелодико-семантичну архітектуру поетичних творів. Отже, синтаксична домінанта – це функціонально значуща складова поетичної мови, яка дозволяє глибше проникнути в структуру художнього висловлювання та реалізацію авторського стилю.

Список використаних джерел і літератури:

1. Kondratenko N., Zaval'ska L. Expressive syntax of Lesya Ukrainka's poetic discourse. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2021. Вип. 49, № 1. С. 84–87. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-1.20>.
2. Stetsenko D., Okulska I. The grammar and syntax based corpus analysis tool for the Ukrainian language. *arXiv preprint*. 2023. URL: <https://arxiv.org/abs/2305.13530>. (дата звернення: 25.06.2025).

3. Бибик С. Д. Принципи лінгвістичного аналізу авторського стилю. *Філологічні науки*. 2010. № 4. С. 35–44.
4. Бондар О. І. Синтаксичні домінанти поетичного тексту: когнітивно-дискурсивний аспект. *Українське мовознавство*. 2021. № 2. С. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.043>.
5. Гнатюк Л. М. Парцельовані конструкції як засіб синтаксичної експресії в поетичному мовленні. *Філологічні трактати*. 2024. Т. 16, № 1. С. 71–78. DOI: [https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16\(1\)-7](https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16(1)-7).
6. Гуйванюк Н. В. Синтаксис ідіостилу: прагмалінгвістичний аспект. *Українська мова*. 2009. № 2. С. 513–522.
7. Дарчук Н., Зубань О., Сорокін В. Стилістична диференціація українського поетичного мовлення на матеріалі синтаксичної будови речень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2024. Вип. 1 (35). С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.35.01>.
8. Куршина Н. П. Засоби експресивного синтаксису у творах українських поетів ХХ–ХХІ ст.: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2021. 412 с.
9. Лаврентьева С. І. Синтаксична організація поетичного мовлення як об'єкт лінгвостилістичного аналізу. *Мовознавство*. 2022. № 3. С. 50–60. DOI: <https://doi.org/10.32518/um2022.03.050>.
10. Моклиця А. В. Художній стиль і мовна домінанта: на матеріалі польської прози початку ХХ ст. Львів: ЛНУ, 2006. 194 с.
11. Паламарчук І. В. Інверсія як домінанта художнього синтаксису в ліриці Лесі Українки. *Мовознавчі студії*. 2023. № 1. С. 87–95.
12. Підгорна О. М. Корпусна стилістика української поезії: аналіз синтаксичних домінант. *Мова і стиль*. 2023. № 2. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-6842.2.2023.289432>.
13. Синтаксис української мови: на перетині традицій та інновацій. Ніні Василівні Гуйванюк: колективна монографія / за заг. ред. О. В. Кульбабської. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. 592 с.
14. Ставицька Л. І. Про вивчення ідіостилу митця. *Мовознавство*. 1986. № 3. С. 61–63.
15. Торчинська Н., Торчинський М. Структурні і функційні особливості парцельованих конструкцій (на матеріалі поезій Анатолія Мойсієнка). *Українське мовознавство*. 2024. Вип. 1 (54). С. 96–120. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).96-120](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).96-120).
16. Шатілова Н. О. Синтаксичні домінанти як маркери ідіостилу письменника. *Studia Linguistica*. 2020. № 14. С. 122–130.

References:

1. Kondratenko, N., Zavalska, L. (2021) Expressive syntax of Lesya Ukrainka's poetic discourse. *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*, 49(1), P. 84–87. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-1.20>. (in Eng.).
2. Stetsenko, D., Okulska, I. (2023) The grammar and syntax based corpus analysis tool for the Ukrainian language. *arXiv preprint*. URL: <https://arxiv.org/abs/2305.13530> (Accessed: 25 June 2025). (in Eng.).
3. Bybyk, S. D. (2010) Pryntsyvy lnhvistychnoho analizu avtorskoho styliu [Principles of linguistic analysis of author's style]. *Filolohichni nauky*. Vyp. 4. P. 35–44. (in Ukr.).
4. Bondar, O. I. (2021) Syntaksychni dominanty poetychnoho tekstu: kohnityvno-dyskursyvnyi aspekt [Syntactic dominants of poetic text: cognitive-discursive aspect]. *Ukrainske movoznavstvo*. Vyp. 2. S. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.043>. (in Ukr.).
5. Hnatiuk, L. M. (2024) Partselovani konstruktсии yak zasib syntaksychnoi ekspresii v poetychnomu movlenni [Parceled constructions as a means of syntactic expression

- in poetic speech]. *Filolohichni traktaty*. Vyp. 16 (1). S. 71–78. DOI: [https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16\(1\)-7](https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16(1)-7). (in Ukr.).
6. Huyvaniuk, N. V. (2009) Syntaksys idiostyliu: prahmalinhvistychnyi aspekt [Syntax of idiosyle: a pragmatic-linguistic aspect]. *Ukrainska mova*. Vyp. 2. S. 513–522. (in Ukr.)
 7. Darchuk, N., Zuban, O., Sorokin, V. (2024) Stylistychna dyferentsiatsiia ukrainskoho poetychnoho movlennia na materialy syntaksychnoi budovy rechen [Stylistic differentiation of Ukrainian poetic language based on the syntactic structure of sentences]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. Vyp. 1 (35). S. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.35.01>. (in Ukr.).
 8. Kurshyna, N. P. (2021) Zasoby ekspresyvnogo syntaksysu u tvorakh ukrainskykh poetiv XX–XXI st. [Means of expressive syntax in the works of Ukrainian poets of the 20th–21st centuries]. Doctoral dissertation, Kyiv. 412 p. (in Ukr.).
 9. Lavrentieva, S. I. (2022) Syntaksychna orhanizatsiia poetychnoho movlennia yak obiekt linhvostylistychnoho analizu [Syntactic organization of poetic speech as an object of linguistic stylistic analysis]. *Movoznavstvo*. Vyp. 3. S. 50–60. DOI: <https://doi.org/10.32518/um2022.03.050>. (in Ukr.).
 10. Moklytsia, A. V. (2006) Khudozhnii styl i movna dominanta: na materialy polskoi prozy pochatku XX st. [Artistic style and language dominant: on the material of Polish prose of the early 20th century]. Lviv: LNU, 194 p. (in Ukr.).
 11. Palamarchuk, I. V. (2023) Inversiiia yak dominanta khudozhnogo syntaksysu v lirytsi Lesi Ukrainky [Inversion as a dominant of artistic syntax in the lyrics of Lesia Ukrainka]. *Movoznavchi studii*. Vyp. 1. S. 87–95. (in Ukr.).
 12. Pidhorna, O. M. (2023) Korpusna stylystyka ukrainskoi poezii: analiz syntaksychnykh dominant [Corpus stylistics of Ukrainian poetry: analysis of syntactic dominants]. *Mova i styl*. Vyp. 2. S. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-6842.2.2023.289432>. (in Ukr.).
 13. Kulbabska, O. V. (ed.) (2019) Syntaksys ukrainskoi movy: na peretyni tradytsii ta innovatsii. Nini Vasylyvni Huyvaniuk [Syntax of the Ukrainian Language: At the Intersection of Tradition and Innovation. For Nina Vasylyvna Huyvaniuk]. Chernivtsi: Chernivetskyi Natsionalnyi Universytet. 592 p. (in Ukr.)
 14. Stavtyska, L. I. (1986) Pro vyvchennia idiostyliu myttsia [On the study of the idiosyle of a writer]. *Movoznavstvo*. Vyp. 3. S. 61–63. (in Ukr.).
 15. Torchynska, N., Torchynskyyi, M. (2024) Strukturni i funktsiini osoblyvosti partselovanykh konstruksii (na materialy poezii Anatoliia Moisiienka) [Structural and functional features of parcellated constructions (based on the poetry of Anatolii Moisiienko)]. *Ukrainske movoznavstvo*. Vyp. 1 (54). S. 96–120. DOI: [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).96-120](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).96-120). (in Ukr.).
 16. Shatilova, N. O. (2020) Syntaksychni dominanty yak markery idiostyliu pysmenn yka [Syntactic dominants as markers of a writer's idiosyle]. *Studia Linguistica*. Vyp. 14. S. 122–130. (in Ukr.).

Olena Pokhlyluk

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE RESEARCH ON SYNTACTIC DOMINANTS OF POETIC SPEECH

The article explores syntactic dominants in Ukrainian poetic discourse as structurally and functionally marked units that shape the author's idiosyle, rhythmic-emotional texture, and stylistic distinctiveness of the text. The study integrates structural-textual, pragmatic-communicative, and corpus-based approaches to the analysis of poetic syntax, highlighting recurrent sentence models and their distribution within the poetic stanza. Particular attention is paid to the identification of inversion, ellipsis, and parcelling

as dominant constructions that serve as expressive tools in the linguistic and stylistic organization of poetic works. The theoretical foundation is grounded in the works of N. Huyvaniuk, O. Kulbabska, S. Bybyk, and others, who conceptualize syntactic dominants not only as frequent syntactic structures but also as stylistic markers revealing the author's aesthetic orientation and worldview. Emphasis is placed on the interaction between syntactic dominants and other levels of linguistic organization – phonetic, lexical, and textual – as an integrated system of stylistic coherence. Furthermore, the article incorporates findings from contemporary corpus stylistics (D. Stetsenko, I. Okulska), demonstrating how quantitative methods can verify the stylistic relevance of certain syntactic patterns. It is argued that idiosyncratic distinctiveness is most clearly manifested at the syntactic level, where repetition, positioning, and functional markedness of specific constructions contribute to the semantic and emotional density of poetic language. The research confirms the value of combining interpretative and statistical methodologies in the study of poetic syntax and provides a framework for identifying stylistic dominants across individual and historical variations in Ukrainian verse.

Key words: syntactic dominants, poetic speech, idiolect, inversion, parceling, ellipsis, corpus linguistics, expressive syntax, artistic text.

Отримано: 26.09.2025 р.

УДК 811.161.2+821.161.2(045)

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.83-94

Валентина Філінюк

ORCID 0000-0003-4951-7732,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури,

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ЯК ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЮРІЯ ІЗДРИКА (на матеріалі збірки «Календар любові»)

У статті розглядається інтермедіальність як стилістичний засіб поетичної мови. На прикладі збірки Юрія Іздрика «Календар любові» досліджено, як ужиття автором лексики з різних видів мистецтва функціонує в розгортанні змісту, творенні образів. Так тексти отримують динаміку, синестезійність та візуалізацію, поглиблюють діалог із читачем, відображають світ медіа.

Ключові слова: інтермедіальність, поетичний текст, Юрій Іздрик, мистецька лексика, образний засіб, метафора, символ.

Постановка проблеми. Інтермедіальність як комплексне наукове поняття привертає увагу багатьох дослідників. Це пов'язано із міждисциплінарним характером такого явища, швидким розвитком нових медійних форм, виявленням нових культурних тенденцій. Інтермедіальний компонент мистецьких явищ демонструє міжсистемні і міжзнакові відношення, виявляє особливості комунікантів, механізмів та результатів такої взаємодії. Середовищем для такого аналізу є літературні тексти, зокрема сучасна українська поезія.

Особливостями вивчення інтермедіального складника є те, що на цей процес впливають знання і культурний досвід дослідника або читача, специфіка сприйняття тексту, відсутність єдиного підходу до інтермедіальних дослі-

дзень, розмаїття поезій, зокрема поєднання елементів, які належать до різних видів мистецтва, що й становить дослідницьке завдання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті наведемо відомості щодо інтермедіальності як теоретичного поняття та її реалізації в конкретних текстових одиницях. Префікс «інтер» означає «між» (аналогічний словотвір бачимо в понятті «інтертекстуальність»), «media» – множина до слова «medium» з латини «середина», «середній». Етимологічно термін «інтермедіальність» поєднує два значення іншомовних компонентів і позначає таку взаємодію, при якій медіа існують у синтетичному просторі й включаються один в одного, перетинаючи кордони, спричиняючи взаємний вплив, видозмінюючись і трансформуючись. Такий підхід стосується співвідношення різних типів медіа (інтермедійність у художньому тексті) або проблем рецепції (діалог між автором та реципієнтом).

А. Ханзен-Льове першим витлумачив інтермедіальність як своєрідний переклад з мови одного виду мистецтва на мову іншого в мономедійному або мультимедійному тексті [11, с. 92]. Г. Савчук зазначає, що «людині в медіатизованому суспільстві властиво досліджувати міждисциплінарні феномени», із розвитком поєднаних видів мистецтва «збільшилася естетична функція художнього тексту; ... цікавими є зв'язки літературного тексту з іншими видами мистецтва» [9, с. 15–16]. Це дозволяє розглядати інтермедіальність як маркер розвитку сучасної культури.

Інтермедіальність тлумачать як «відтворення в літературному тексті таких образних структур, що несуть інформацію про інші види мистецтва. Інтермедіальний аналіз спрямований на виявлення засобів суміжних мистецтв, що реалізуються в літературі. Прочитання живописних, кінематографічних чи музичних кодів у ній дозволяє виявити смислові глибини тексту, віднайти приховані в інтрахудожніх дискурсах відтінки значень» [8, с. 52–53].

У творчості Ю. Іздрика помітна схильність до інтермедіального висловлення ідей, зокрема, С. Підпригора зазначає, що «в артбуці «Underwor(l)d» Ю. Іздрик використовує потенціал інтермедіальної взаємодії візуальних та вербальних елементів. Синтезуючи їх у тексті, він прагне вплинути на читача/глядача багатоаспектно, задіюючи свідомі та підсвідомі мисленнєві моделі, порушити автоматизм сприйняття» [6, с. 117]. Цей же альбом І. Бурлакова та І. Кропивко характеризують як спробу «створити образність, засновану на синтезі літератури з іншими видами мистецтва, переважно візуальними, та на спробі надати літературному образу іншого типу виразності й інформативності. ... Основними інтермедіальними засобами в структурі книги є поєднання елементів різних видів мистецтва (література, музика, живопис), колажність, кітчевість та музичність» [1, с. 69].

Мета статті – комплексна характеристика явища інтермедіальності, зафіксованого в поетичних текстах збірки «Календар любові» Юрія Іздрика.

Виклад основного матеріалу. Поетичний текст генерує різноманітні коди, перетворює отримувані та породжує нові повідомлення. Словесний і живописний пейзажі, звісно, відрізняються, статика образотворчого мистецтва замінена в літературному творі динамікою художніх образів, смислових асоціацій, нових відтінків [8, с. 48]. Тому «феномен інтермедіальності полягає у розширенні можливостей інтерпретації літературного твору не тільки за допомогою літературознавчого інструментарію, але й збагачення його мистецтвознавчою термінологією» [10, с. 212].

Інтермедіальність у художньому тексті є свідченням поєднання інших текстів чи їхніх частин, відтворення слухових, зорових, дотикових феноменів,

сполучення непеєднуваного, що спричиняє невичерпні й непередбачувані авторські варіації [4, с. 9], а також характеризує світосприйняття людини, яка живе в медійному світі.

Введення до літературного тексту елементів різних видів мистецтва модифікує принцип взаємодії, що відбувається на рівні різноманітних мистецьких кодів, зумовлюючи появу нових смислів із додаванням описів картин, архітектури, музичних творів.

«Інтермедіальність у лінгвістичному розумінні тлумачать як текстову категорію, що:

- 1) є специфічною ознакою художнього тексту (періоду модернізму й постмодернізму) як комунікативної єдності;
- 2) ґрунтується на узагальненому результаті пізнання дійсності, її художнього осмислення і репрезентації у різних напрямках мистецької діяльності» [5, с. 56].

365 поезій Ю. Іздрика об'єднано в збірку «Календар любові» [2]. Для аналізу ми обрали мистецьку лексику, зафіксовану в цих текстах. Саме вживання слів такої семантики є ознакою інтермедіальності літератури, її можливостей позначати феномени інших видів мистецтва. Виявлені приклади, на нашу думку, належать до третього типу інтермедіальності за класифікацією І. Раєвські [12, с. 52] – інтермедіальних референцій, перегуків між різними видами мистецтва в межах одного культурного продукту.

Загалом під час опрацювання всіх текстів було виявлено лексику, пов'язану із такими видами мистецтва: музика, образотворче та хореографічне мистецтво, кінематограф, театр, мультиплікація, архітектура.

Найбільше було виявлено лексем, які стосуються музичного мистецтва:

- назви жанрів: *госпел, дивертисмент, коліскова, марш, пісня, соната, fuga, хорал, шансон* – 9 одиниць;
- назви понять музичної грамоти: *бемоль, мелодія, нота, пентатоніка, престо, ре, синкопа, тремоло, фа* – 9 одиниць;
- назви музичних колективів та виконавців: *гітарист, Емі Вайнхауз, оркестр, панк, Стінг, хор, Gipsy Kings, Pink Floyd, Zz Top* – 9 одиниць;
- назви музичних інструментів та їхніх елементів: *барабан, валторна, гітара, гобой, скрипка, струна, сурма* – 7 одиниць;
- назви понять вокального мистецтва: *модуляція, унісон, фальцет, фонограма* – 4 одиниць;
- назви музичних стилів: *блюз, джаз, хіп-хоп, r&b* – 4 одиниці;
- назви музичних творів: *едерлезі, макарена, Lucy in the sky* – 3 одиниці;
- назви композиторів: *Бетховен, Бреговіч, Растропович* – 3 одиниці;
- назви музичних дій: *джазувати, співати* – 2 одиниці.

Лексема *пісня* трапляється переважно в образних конструкціях, проте спостерігаємо її вживання в прямому значенні: «*гуде восьмибитно моя голова // чергову видає пісню*» [2, с. 116]; «*у мене – план на сотні дві пісень*» [2, с. 119]; «*а за стежками – далечіні // а поза серцем – кров і м'ясо // а над піснями – отчешаниш*» [2, с. 184] (тут і далі збережено авторську орфографію та пунктуацію).

Пісня постає як символ невідповідності канонам (*некошерний, покреслений*), композиційно має початок і кінець як абетка: «*я марно складаю абетку // і пісня моя некошерна*»; «*я марно складаю абетку // і пісня моя некошерна*» [2, с. 94–95]. Круговерть життя зображено через образ зміни пір року: *перевесло – атрибут жнив, весна – початок посівної: «вже перекреслено всі перевесла // вже переписано пісню на весну*» [2, с. 260].

Синкретизм слухових і зорових образів помітний у таких прикладах: «*є лиш паралельні світи... // туди я світитиму пісню із назв... // ... і ти мені звідти світи*» [2, с. 116]; «*дивлюсь твої фото пісні твої слухаю // однак не рятую ні слуху ні зору*» [2, с. 209]. Синкретичним є поняття *госпел*, яке поєднує музику, спів, ритмічні рухи, охоплює в тексті також поезію, малюнок, комікси: «*госпел співаю вірші малюю // слухаю вангу дивлюся мангу*» [2, с. 115]. Автор поєднує просторові поняття з музичними лексемами, візуальні образи зі звуковими: «*я знаю прохід до вікон // і коридор у пустелі // і припорошену смугу // на фортеп'яній кришці // й меандр забутої фуги // і мандри з дитячої книжки*» [2, с. 298]. Пил на музичному інструменті та вживання словосполучення *забута фуга* символізують спогади, ностальгію за минулим. У поетичному тексті автору вдається змінювати види мистецтва – драму на музику: «*за смертю богів надходить містерія втілення // зі смерті богів починається музика тіл*» [2, с. 232].

За участю музичної лексеми Ю. Іздрик будує антитези: *крик і пісня* – мовчання (за наявністю чи відсутністю звуків), *слово і зойк* – *пісня* (за наявністю чи відсутністю музики чи мелодії): «*увесь цей крик і уся ця пісня // все це мовчання в желе залите*» [2, с. 57]; «*навіть слово і зойк все ніяк не вкладаються в пісню*» [2, с. 196]. Образ життя і музики як частини життя митця представлено в рядках, що містять протиставлення: «*я завершую гучно дивертисмент // та хотів піти непомітно*» [2, с. 99].

У рядках «*я відловлюю пісні твого птаства*» [2, с. 229]; «*тишина і грішна стрімка і гнучка // пісня зривається просто з гачка*» [2, с. 260] віднаходимо персонафіковані образи з компонентом *пісня*. Ю. Іздрик творить такі образи з уживанням лексем на позначення музичних понять: море як музикант – перенесення на основі семи ‘ритмічність’ «*ім море північне вривається в дім // розкачує біт і в синкопах пульсує*» [2, с. 227].

У цитаті «*от прийде сестричка і все розрулить // хай легковажна // нехай невчасна // зате простодушна мов пісня зозулі*» [2, с. 268] назва музичного твору є частиною порівняльної конструкції, де згадка про звуки зозулі викликає в читача відповідні асоціації. Компаративна конструкція може утворюватися на основі поєднання звукових та візуальних складників: «*перехресний вогонь на досвітні вогні // накладається як фонограма*» [2, с. 251].

Марш – багатшаровий образ, який поєднує семантику війни, сили, музики і руху, це не просто музичний термін, а символ конфлікту, розчарування та відчуження: «*балістичні атаки фугасних нот // фарширований правими лівим марш // орендований лівими правий край // силіконові гільзи пустий патронташ*» [2, с. 90], «*військові марші як щоденна практика // мене потроху виживають звідси*» [2, с. 266].

У поезії Ю. Іздрика бачимо протиставлення образів з участю музичних термінів: шоколад – ладан, хорал «*нічним шоколадом гірчить її ладан // хоралам збиваючи лад*» [2, с. 214], хорал – нойз (шум) «*будуть шифри слідів і пунктири окремих проталин // і латинські хорали й іржавий холодний нойз...*» [2, с. 247]. Семантика багатоголося в лексемі *хорал* сприяє перенесенню цього значення на поняття, не пов’язані з музикою: «*світлянок субота жертовний хорал // паровозних гудків і маршів*» [2, с. 256], «*несуголосно opus dei звучить роздертих хмар хорал*» [2, с. 287].

Авторський оксиморон *промисловість – мистецтво* побудовано з уживанням лексеми на позначення музичного стилю: «*і пульс наш подвійний викачує нафту і джаз*» [2, с. 168]. Ю. Іздрик уживає назви стилів для характерис-

тики ліричного героя, пропонує читачеві натяк щодо темпоритму поетичного тексту: «а брат мій – рубає **хпн-хпном** // а сестри – розумні і гарні» [2, с. 94]; «плюс-мінус я і ти // плюс-мінус раз і два // твій **r&b** простий» [2, с. 219]; «граємо вдвох // конопляний **блюз** // нота за нотою // за тягою тяга // **блюз** – це не спротив // **блюз** – це звитяга» [2, с. 264].

Сеюмо ‘текст’ автор об’єднує дві лексеми – *колискова* і *молитва*: «із твоїх молитов я складу **колискову**» [2, с. 12]. Також використовує музичне поняття в назві поезії «колискова для повні» [2, с. 210], акцентуючи увагу на часовій ознаці, коли з’являється повний місяць.

Як інтермедіальний засіб у поетичному тексті функціонує звукопис, зафіксований у фраззах з уживанням музичних понять: [*шанс*] «дай світові шанс приглушити **шансон**» [2, с. 150]; [*дж*] «і **дж**аз в плейлісті // і кава у джезві» [2, с. 201]; [*тре*] «**тремело** листя трепетне // **тремело** крил пташиних» [2, с. 181], «*тремор* морозяний // **тремело** сміху» [2, с. 199], «і ми вибухаєм трепетно // і світ розриває **тремело**» [2, с. 228]; [*сон*] «і сон уві сні звучить в **унісон**» [2, с. 10]. Фонетичну гру демонструє автор, уживаючи назви нот, звукові повтори, навмисне сплутування понять букви і ноти: «*фасоля* шерхне мовби **буква «фа»** // і *нота «сіль»* розситана по столу // і *резонув* «**ре**» у головах // і *резюме* формується поволі», «трава згорає ніби **нота «ю»** // а **буква «ніч»** пом’якшена бемодем» [2, с. 295].

Звуковий склад музичних лексем стає основою фоностилістичного ефекту за рахунок уживання співзвучних слів: «*бери свій мундштук і сурми у сурму*» [2, с. 151], «і засурмили **сурми** і загорланили **горни**» [2, с. 277].

Дослідники зазначають, що інтермедіальність є специфічною формою діалогу культури, яку здійснюють за допомогою взаємодії художніх референцій [7, с. 152]. Саме для збагачення змісту тексту, створення зв’язків між культурами, діалогу з ерудованим читачем автор використовує назви музичних творів: Lucy in the sky (пісня групи The Beatles) «*І грає люсі ін зе скай*» [2, с. 253], «звучить осіннє **едерлезі** // над нами місяць як корона» [2, с. 287], поезія з назвою «макарена» [2, с. 16]; назви виконавців, гуртів, композиторів: «і **стінг** заспіває вже як там зуміє // в шкільному проїзді з гітарою сам» [2, с. 145], «і співає із небес **емі вайнхауз**» [2, с. 225], «під **Gipsy Kings** входимо в танго // з визвольними боями» [2, с. 162], «і буде грати древній **zz top**» [2, с. 218], «моя голова – монгольф’єр і **led zeppelin** // слова спалахнуть і тоді вже – земля» [2, с. 55], «за стінами стін тут самотній **пінк-флорйд** н’є // і грає з-під хмар чи то **бреговіч** чи **ростроповіч**» [2, с. 257], «сліпий як **гомер** і глухий як **бетховен** // при тобі я завше нічим менестрелем» [2, с. 148], «замість квітів в’ялених я квітки скасовані // на концерт **бетховена** призберу в букет» [2, с. 288]. Алюзію на музичний твір «Місячна соната» спостерігаємо в рядках «так чусе поклик місяця вовчиця // так чутно місяць у **сонаті** клавішній» [2, с. 71].

Музична лексика вживається для мовної гри, побудованої на паронімічних відношеннях: «хотіли ми жити по-новому // збиралися грати **presto** // клялися поводитися просто» [2, с. 94].

Образ нот може пов’язуватися з поняттям загадкового, незрозумілого: «я відгадую **ноти** чекаю годо» [2, с. 99], «і дванадцять невіданих **ном** // час виспівують поза графіком» [2, с. 215] «я відгадую **ноти** паузи» [2, с. 319]; бути частиною аудіовізуального порівняння: «ти вміло звучала однією **нотою** // і світила зіркою з криниці» [2, с. 306]; утворювати антитезу та метафору на позначення складного життя: «замальовую **ноти** чорним // катушову карти білим», «усі мої карти биті // нотатки і **ноти** – стерті» [2, с. 325].

Поет уживає музичні поняття, щоб акцентувати багатоголосся в тексті: голос мас («і знову лунатиме **хор** звідусіль» [2, с. 40]), голос сили і пропаганди («не чути тут ваших ораторів // і ваших військових **оркестрів**» [2, с. 95]), неформальний голос («будуть нам **грати** фінські **панки** // і драмтеатри будуть з **концертами**» [2, с. 226]), «і виріс на зоні улюблений їх **гітарист**» [2, с. 257]). Такі лексеми дозволяють надати тексту емоційного та соціального забарвлення.

Назви музичних інструментів та їхніх елементів уживаються переважно в прямому значенні: «я прикрашаю себе хіба що **гітарою**» [2, с. 47], «у мене є трофейна **скрипка**» [2, с. 185], «мали ми **скрипку** й чарівний **бубон**» [2, с. 234]; а також для передачі войовничої атмосфери, про що свідчить уживання слів бойовий, бій: «я вибираю правильний сектор // і бойовий **барабан**» [2, с. 193], «б'є **барабан** мій глухий не намарно — // бій розпочався уже» [2, с. 193].

Лексема *струна* уживається для творення метафори напруги («хай нерви підуть на вервицю // а жили — на **струни гітарні**» [2, с. 34]), порядку («де напнуто **струни** — там все буде струнко» [2, с. 165]), свободи та імпровізації («голосом джа промовляє твоя **струна**» [2, с. 221]).

Назви понять, що стосуються вокального мистецтва, Ю. Іздрик використовує, щоб побудувати метафору на позначення змін: «срібна струна вже на межі **фальцету** // ми мимовільно вилеємось в **унісон**» [2, с. 47]; «**модуляції голосу** — зміна параметрів світу // як і згустки повітря і світло окраїн в імлі» [2, с. 247].

У поезії Ю. Іздрика музична лексика та пов'язані з нею образи є засобом творення художньої реальності. Автор уживає переносні значення, таким чином виражаючи свої філософські ідеї, емоційні стани. Серед основних функцій музичних образів — зображення перетворень ліричного героя, синкретизм, де музика та інші мистецтва зливаються в єдине ціле; творення символів та метафор, антитез та контрастних образів; діалог з ерудованим читачем; використання фоностилістичних ресурсів мови.

Було виявлено такі лексеми, пов'язані з кіномистецтвом: *дубль, екран, епізод, кадр, кіно, пауза, прогон, саспенс, серіал, склейка, спойлер, стоп-кадр, сценарій, титри, трейлер, хепіенд* — 16 одиниць. Як синтетичний вид мистецтва «кіномистецтво виробило специфічні зображально-виражальні засоби, зокрема фотографічне відображення предмета, рухомого в просторі й часі, монтаж, завдяки яким йому вдалося скласти вагому конкуренцію іншим видам мистецтва» [3, с. 43]. Кінолексика найчастіше стає складником зображення життя: «це не наше **кіно** і вже навіть не хочеться знати // чи задумано так а чи все випадково воно» [2, с. 111]; «і все — за один-єдиний **прогон** // без **дублів** без **пауз** вживу» [2, с. 10]. Використовуючи засоби звукоповтору [к'ін], [гр], автор підкреслює рух, динаміку цього виду мистецтва: «зняти б **кіно** про твою кінетику // викласти б гру за твоєю грацією» [2, с. 237].

Лексеми *кадр* і *стоп-кадр* із семами 'зупинка', 'пауза' вживаються для позначення миттєвості життя, неминучості кінця: «і ти розумієш: фіналу не буде, а буде **стоп-кадр** оцей» [2, с. 53], «відомий тільки останній **кадр** // все решта по ходу пишеться» [2, с. 192]. Символізує фінал життя також уживання слова *титри*: «і бігтимуть **титри** й горітимуть» [2, с. 53] «не вижив ніхто а далі — **титри** // дати народження-смерті» [2, с. 192].

Інші поняття, що стосуються кіномистецтва, теж метафорично показують життя, наприклад, лексемою *спойлер* підкреслюються наперед відомі події («життя ніби **спойлер** про динозаврів — // не вижив ніхто і кришка» [2, с. 192]), *сценарій* уживається для позначення послідовності життєвих подій

(«ми писали інші крутіші **сценарії**» [2, с. 13]), епізод, *саспенс*, *хепіенд*, *склейка* уживаються, щоб описати окремі миттєвості, дати їм оцінку: «у тебе ще купа дрібних **епізодів** // а тут насувається **саспенс**», «відомий майже увесь **хепіенд** // та поки що б'ємося відважно // і кожна сторінка – як інший тренд // і кожна **склейка** монтажна» [2, с. 192]. Ю. Іздрик уживає понолексіку як засіб метафоричного осмислення нашого буття. Такі поняття, поєднуючи динаміку, монтаж і послідовність, описують життя як кінофільми різного жанру, надають драматизму, ритмічності та підкреслюють візуальний складник.

Ми встановили, що в поетичних текстах було вжито такі лексеми, пов'язані з архітектурою: *базиліка*, *бастіон*, *башта*, *брама*, *бунгало*, *вежа*, *готика*, *гробниця*, *каріатида*, *міст*, *пагода*, *піраміда*, *ратушний годинник*, *храм* – 14 одиниць. Серед найчастотніших слів – *міст* і *вежа*.

Лексема *вежа*, що позначає високу конструкцію, уживається для зображення цілісного внутрішнього чи замкнутого зовнішнього світу ліричного героя: «**вежа** моя із кісткового мозку // взята в облогу влита в блокаду» [2, с. 45], «**вежа** – висока панцир – хітон» [2, с. 45], «ті що замкнулись у власній невидимій **вежі** // всі одне одним ми небезпечно травмовані» [2, с. 312], «і підпираєм **вежу** оцифрованими смислами // а **вежа** розсипається як пісенна оця» [2, с. 324].

У поетичному тексті *міст* образно позначає можливість ліричного героя реалізувати бажання, подолати перешкоду, перейти в інший стан: «крізь мене прокладено траси і рейси // крізь мене проходять ріки й **мости**» [2, с. 164], «уможливлено місію вбити в собі пересмішника // підірвати **мости** // запустити у рейд кораблі» [2, с. 286], «я не залишив жодного **моста** // але фрегатів маю понад сотню» [2, с. 295], «квітень як квітень – хардкорова тема // буїно цвітуть міфологеми // і проростають над пустинцем темним // мокрі **мости**» [2, с. 105]. Тут актуалізована семантика руху, навіть коли мости зазнають руйнування, автор пропонує засіб пересування: кораблі, фрегати.

Архітектурний термін *готика* Ю. Іздрик семантично доповнює колірною ознакою темряви: «але ночами світить повня немов вдивляючись у мене // (це місяць – фрік це місяць – крейзі) і лізе **готика** в вікно» [2, с. 287], це допомагає створити нічну атмосферу поезії «нокторн».

Лексеми *базиліка*, *храм* уживаються для позначення сакрального або внутрішнього простору ліричного героя: «лилики і ластівки // в провітках **базиліки**» [2, с. 188], «важко згадати // хто я і де я – // чи то острів // чи то фрагмент якоїсь **базиліки**» [2, с. 224], «у дзеркало шафи старої // заходжу неначе у **храм**» [2, с. 21]. *Пагода* стає метафорою внутрішнього світу та священного місця: «ждали ми з моря погоди в **пагоді** // зайвим вважаючи кожного третього» [2, с. 234], «**пагода** наша зліва де серце» [2, с. 235]. Поняття *бастіону* автор переносить із сфери фортифікації у сферу внутрішньої боротьби ліричного героя: «така тут війна // а більшої нам і не треба // такий бестарій // такий **бастіон** // і мій легіон під містом» [2, с. 122].

Сукупність різних архітектурних форм (*гробниця*, *бунгало*, *башта*, *міст*) автор уживає для опису складних стосунків, де міст символізує зв'язок між героями, а решта термінів – їхню крихкість, ізоляцію: «усі ці **гробниці бунгала башти** // усі ці **мости** між двома тілами» [2, с. 57].

Окрім назв цілісних будівель, у поезіях трапляються назви їхніх елементів. *Брама* метафорично позначає кордони: «вже б'ється вітрами в **браму** // грипозний гіркий циклон» [2, с. 285]. *Ратушний годинник* є символом відмірювання сезонів і підкреслює завершення життєвого етапу: «воно [літо] ще

грозою гратиметься // аж поки цілком не сповниться // ввійшовши в годинник ратушний» [2, с. 118]. Алюзія на персонажів давньогрецької міфології символізує важкий тягар жінки та вічні муки чоловіка: *«і добрели до Атлантиди – // каріатида і тантал»* [2, с. 326].

Ю. Іздрик використовує архітектурні терміни, щоб надати поетичним образам конкретної семантики, створити багатопланові візуалізовані образи, що збагачують текст.

Було виявлено такі лексеми, що стосуються образотворчого мистецтва: загальні назви: *акварель, акварельний папір, картина, колір, пензлик, полотно, ультрамарин, умбра* – 8 одиниць; власні назви: *Брейгель, Босх, Вермеєр, Шагал* – 4 одиниці.

Найчастотнішою виявилася лексема *колір*. Автор творить синестезійні образи, де поєднує колір та звук *«та коло спектральне на те і спектральне – // не слухає вересків електоральних // розкручує чисті кольори віднова // для тріумфу серця // для тріумфу слова»* [2, с. 40]; колір, запах і звук *«нам залишилося два-три кольори // запах долоні слово від пісні»* [2, с. 57]. Символікою втрати, зникнення наділене поняття кольору в наступному прикладі, оксиморон *прозора як дим*, окрім колірної ознаки, містить ще сему *‘час’* *«вигораєм потроху втрачаєм колір // виглядаєм прозора як дим в бурштині»* [2, с. 65]. Також колір є вихідною точкою для конкретизації цієї візуальної ознаки, переважно це назви відтінків червоного та коричневого для опису осіннього пейзажу: *«вся гама кольорів – це мідь і мед // плюс ультимативний ультрамарин»* [2, с. 290], *«нас по похилій зносить вітром // в умбру втікає наша палітра»* [2, с. 69], *«а у жовтня в томограмі – умбра мідь і мед»* [2, с. 250].

Назви жанрів, інструментів для живопису вживаються для метафоричного перенесення з предмета на природу: *«а між камінням – акварелі // а за стежками далечині»* [2, с. 184]; для творення синестезійної антитези зі смаковими, візуальними та кінестетичними елементами: *«я медом вливаюсь в твою картину // ти міддю наповнюєш мій пейзаж»* [2, с. 290]; для порівняльної конструкції: *«ти як інша моя потаємна сутність // ти немов полотно під моїм портретом»* [2, с. 55]. Ю. Іздрик зставляє назви предметів, пов'язаних з образотворчим мистецтвом, та людську шкіру, тіло сприймається як матеріал для творчості: *«твоя епідерма нервова тендітна // пахне мені акварельним папером»; «лиш пензлик просякнутий соком медовим // малює на шкірі твоїй акварелі»* [2, с. 148].

Уживання онімів – прізвищ художників – творить інтермедіальні алюзії, які збагачують текст новими сенсами. Згадані митці, їхній стиль стають метафорою світу, настрою, внутрішнього стану ліричного героя. Поет, вводячи такі антропоніми, пропонує читачам провести паралель між враженням від картин художника та настроєм тексту.

Брейгель є символом світу, наповненого деталями та рухом, очевидним і прихованим: *«бо на цих горизонтах // де на кожному кроці брейгель // залишає сліди», «подивись як іде божевільний брейгель // затирає сліди мисливців // залишає слід нелегала»* [2, с. 26]. Образ Босха символізує хаос, безумство та гротескну реальність, відсилання до філософсько-фантастичних полотен, які відображають занепад людського існування: *«знову вариться світ в непросвітлених головах // знову ходить-алхіміть ієронімус босх»* [2, с. 58]. Лексема *Вермеєр* уживається для створення фоностилістичного ефекту, а колористика картин цього художника є алюзією на осінню атмосферу: *«а у тебе лише щоденний статус // вересневих вермеєрів веремія»* [2, с. 283]. Згадка про Шагала – це й інтермедіальний перегук із картиною художника *«Над містом»*,

де зображено дві фігури у польоті, і передача безмежності та відчуття дива: «*і наш переліт – шагал // та – байка усе перелічене // весна одягає бантики // і сонця медалька котиться*» [2, с. 79].

Автор уживає власні назви, щоб збагатити текст культурними алюзіями, поєднуючи візуальні образи з іншими, створюючи ефект синестезії. Лексика образотворчого мистецтва використовується для метафоричних перенесень, щоб передавати емоційні стани через поєднання різних видів мистецтва.

Було виявлено такі лексеми, що стосуються хореографічного мистецтва: *гопак, па, румба, сарабанда, танго, танець; вальсувати, танцювати* – 8 одиниць.

Найчастотнішою виявилася лексема *танець*, яка семами 'рух' і 'ритмічність' входить до складу різних образів. Танець може символізувати циклічність життя («*я буду як дівчи́н тримати нам вісь // життя – це такий обертовий танець // із центром в ніде // з невідомістю – скрізь*» [2, с. 127]), що має свій фінал («*стан рівноваги – це стійло скорботи // світ обриває паскудний свій танець*» [2, с. 317]). В авторській антитезі танець як рух протиставляється в компаративних конструкціях непорушному каменю: «*я бачив молитву як камінь // я бачив молитву як танець*» [2, с. 126].

У поетичних текстах, де вживаються хореографічні поняття, фіксуємо фоностилістичні явища, побудовані на співзвуччі слів: «*такий от з грозою танець – // і мускульний і мускусний*» [2, с. 146]; «*це їй гопота гопака ліпить*» [2, с. 68]; «*я балансу на рубіконі румбу танцюю а також танго*» [2, с. 115].

Слова, пов'язані з танцювальним мистецтвом (найчастіше – це *танго*), уживаються в образних конструкціях для позначення внутрішнього світу ліричного героя, його пристрасних стосунків: «*я викликаю свого дівчи́на // я запускаю магичне танго*» [2, с. 226], «*це наше останнє танго // ніхто не скасує нам його*» [2, с. 228], «*тільки долонь лінії донні // вивчили все напам'ять – // лінії смерті // лінії долі // лінії нашого танго*» [2, с. 304], «*якось так вдалось що ми – в танці // па в тому танці цілком нереальні*» [2, с. 226], «*ми танцюємо разом десь поміж днем і ніччю*» [2, с. 207], «*і ми на фотках будем вальсувати*» [2, с. 218].

Лексеми, що належать до хореографічних понять, не просто описують рухи, а символізують циклічність і плінність життя. З їхньою допомогою Ю. Іздрик створює контрастні образи, фоностилістичні ефекти, метафори для опису внутрішнього стану ліричного героя, його почуттів і стосунків. Образ танцю – це один інтермедіальний інструмент поетичних текстів.

Лексеми зі сфери театрального мистецтва теж творять інтермедіальні зв'язки в поетичних текстах, це такі слова: *декорації, драма, драмтеатр, маска, репетиція, фарс* – 6 одиниць. Вони стають розгорнутою метафорою людського існування.

Поняття *декорацій* у поезії Ю. Іздрика є символом зовнішньої оболонки та несправжності світу: «*ти – ніхто в декорації тліного тіла // ти – ніщо інстальоване в навколоверть*» [2, с. 39], «*досить і погляду подиху легкого – // все експлудує разом з декораціями*» [2, с. 237]. Умовність і мінливість ролей та виявів ліричного героя позначено лексемами *маска, гримаса*: «*імена і назви застигнуть масками // незнищенними але змінними // прикриватимуть гру гримас*» [2, с. 46].

Терміни *драма* і *фарс* уживаються для авторської оцінки життєвих подій як театральної постановки, часом драматичної, часом комічної: «*раз піддаєш естетиці драми – // далі драмам не буде кінця*», «*я життя проживаю жанрово: // «...як дурний і веселий фарс*» [2, с. 187]. Кожне поняття розкриває різні грані людського буття, пов'язуючи мистецтво поетичне та театральне.

Найменше зафіксовано лексем з галузі скульптури (*монумент, церетелі* – 2 одиниці), коміксів (*манга* – 1 одиниця) та загальномистецького вживання (*арт-хауз, стилістика, сюжет* – 3 одиниці). Вони творять метафори, що відображають внутрішній світ, ставлення до дійсності та сприйняття часу.

Термін *монумент* уживається в символічному значенні з актуалізованими семами 'страждання', 'пам'яті': «*от уже й плацаниця – кривавий стяг // от і хрест – монумент тортурам*» [2, с. 104]. Згадка про Церетелі – це алюзія на стиль скульптора, роботи якого критикують за громіздкість. Зіставлення гномів, тролів та скульптора створює іронічний образ із семантикою несмаку та потворності: «*до стін мого дому клеяться інші доми // там плодяться гноми і тролі і церетелі*» [2, с. 257].

Поєднання в одному словому ряду Ванги, манга і декорацій свідчить про намір автора побудувати антитезу – вигадка, відірваність від реальності на противагу справжній любові: «*ванга і манга бахаватгіта – // все це до лампочки все – декорація // тільки любити тут треба уміти*» [2, с. 115].

Поняття *стилістики* дозволяє описувати навколишнє середовище та стан ліричного героя – відчуття безнадійності, заплутаності, ірреальності: «*вже несила терпіти стилістику ночі // вже несила дивитись на чорний цей світ*» [2, с. 12]; «*стилістика монохромом // виказує сон уві сні*» [2, с. 21], «*у стилістику сну все сповзає якомсь непомітно // аж зависне сюжет в карколомній логічній петлі*» [2, с. 247]. Автор переносить поняття *сюжету* з мистецького контексту на людське життя, ліричний герой стає частиною різних історій: «*я розсипаюсь на сто сюжетів // я намагаюся бути невидимим*»; з допомогою лексеми *арт-хауз* творить антитезу *творче – буденне*: «*ночі мої – фестиваль арт-хаузу // дні – як порожні і голі стіни*» [2, с. 74].

Висновки. Таким чином, інтермедіальність у поезії Юрія Іздрика є лінгвостилістичним інструментом для вираження тексту. Автор використовує лексику, пов'язану з різними видами мистецтва (музика, кіно, архітектура, образотворче та хореографічне мистецтво), щоб створити оригінальні образи. Завдяки цьому поетичні тексти набувають ознак, притаманних іншим медіа: кінематографічної динаміки, музичної ритмічності, візуальної конкретики. Такий підхід робить поезію більш виразною, викликає діалог між текстом та сродованим читачем, здатним розшифрувати культурні алюзії. Загалом, інтермедіальність у збірці «Календар любові» функціонує як маркер сучасної культури, що відображає міждисциплінарний характер мистецтва.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бурлакова І. В., Кропивко І. В. Інтермедіальна образність арт-буку Ю. Іздрика «UNDERWORD». *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту)*: зб. наук. праць. Дніпро: Ліра, 2017. Вип. 21. Т. 14. С. 64–70.
2. Іздрик Ю. Календар любові: літературно-художнє видання. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 432 с.
3. Левченко Н. М., Печерських Л. О. Інтермедіальність як засіб відображення дійсності в романі Сергія Жадана «Інтернат». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 4. С. 42–46.
4. Маріна О. С. Контрастивні тропи й фігури в американській поезії модернізму: лінгвокультурний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ: КНЛУ, 2004. 22 с.

5. Пешкова О. А. Інтермедіальність англійськомовних художніх текстів ХХ–ХХІ століть: когнітивно-семіотичний аспект: дис. ... канд. філол. наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2019. 250 с.
6. Підопригора С. В. Візуальність слова й вербальність образу в артебці «Underwor(l)d» Ю. Іздрика. *Наукові записки ТНПУ: Літературознавство*. 2018. Вип. 48. С. 102–118.
7. Просалова В. А. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014. 154 с.
8. Просалова В. А. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу. *Філологічні семінари*. 2013. Вип. 16. С. 46–53.
9. Савчук Г. О. «Інтермедіальність» як категорія літературознавства й медіології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 81. С. 15–18.
10. Шикиринська О. Б. Напрями міждисциплінарних студій в історичному розвої. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологічна*. 2012. № 23. С. 210–214.
11. Hansen-Löve A. Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst – Am Beispiel der russischen Moderne. *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität* / Hg. von W. Schmid und W. D. Stempel (Wiener Slavist. Almanach, Sonderb. 11). Wien, 1983. S. 291–360.
12. Rajewsky I. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialités* 6. 2005. P. 43–64.

References:

1. Burlakova, I. V., Kropyvko I. V. (2017). Intermedialna obraznist art-buku Іu. Izdryka «UNDERWORD» [Intermedial imagery in Іu. Izdryk's art book UNDERWORD]. *Tainy khudozhnogo tekstu (do problemy poetyky tekstu) [Mysteries of artistic text (on the problem of text poetics)]*: zb. nauk. prats. Dnipro: Lira. Vyp. 21. T. 14. S. 64–70. (in Ukr.).
2. Izdryk, Іu. (2015). Kalendar liubovi [Calendar of Love]: literaturno-khudozhnie vydannia [Literary and Artistic Edition]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. (in Ukr.).
3. Levchenko, N. M., Pecherskykh, L. O. (2020). Intermedialnist yak zasib vidobrazhennia diisnosti y romani Serhiia Zhadana «Internat» [Intermediality as a means of reflecting reality in Serhiy Zhadan's novel «Internat»]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Scientific Notes of V. I. Vernadsky Ternopil National University. Series: Philology. Social Communications]*. Vyp. 31 (70), № 4. Ch. 4. S. 42–46. (in Ukr.).
4. Marina, O. S. (2004). Kontrastyvni tropy y fihury v amerykanskii poezii modernizmu: linhvokulturnyi aspekt [Contrastive Tropes and Figures in American Modernist Poetry: A Linguistic and Cultural Aspect]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk [Synopsis of PhD thesis]: 10.02.04. Kiyv: KNLU. (in Ukr.).
5. Pieshkova, O. A. (2019). Intermedialnist anhliiskomovnykh khudozhnykh tekstiv ХХ–ХХІ stolit: kohnityvno-semiotychnyi aspekt [Intermediality of English-language literary texts of the 20th–21st centuries: cognitive-semiotic aspect]: dys. ... kand. filol. nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 10.02.04 «Hermanski movy» [Unpublished PhD thesis 10.02.04 «Germanic Languages»]. Zaporizhzhia (in Ukr.).
6. Pidopryhora, S. V. (2018). Vizualnist slova y verbalnist obrazu v artbutsi «Underwor(l)d» Іu. Izdryka [The visuality of words and the verbal nature of images in Іu. Izdryk's art book «Underwor(l)d»]. *Naukovi zapysky TNPU: Literaturoznavstvo [Scientific Notes of TNPU: Literary Studies]*. Vyp. 48. S. 102–118. (in Ukr.).
7. Prosalova, V. A. (2014). Intermedialni aspekty novitnoi ukrainskoi literatury: monohrafiia [Intermedial aspects of modern Ukrainian literature: monograph]. Donetsk: DonNU. (in Ukr.).

8. Prosalova, V. A. (2013). Intermedialnist yak yavysheche mystetstva i metod analizu [Intermediality as an Art Phenomenon and Method of Analysis]. *Filolohichni seminary [Philological Seminars]*. Vyp. 16. S. 46–53. (in Ukr.).
9. Savchuk, H. O. (2019). «Intermedialnist» yak katehoriia literaturoznavstva y mediolohii [«Intermediality» as a category of literary studies and mediology]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seria «Filolohiia» [Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Philology»]*. Vyp. 81. S. 15–18. (in Ukr.).
10. Shykyrynska, O. B. (2012). Napriamy mizhdystyplinarnykh studii v istorychnomu rozvoii [Directions of interdisciplinary studies in historical development]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. Filolohichna [Scientific Notes of the National University «Ostrog Academy» Series: Philology]*. Vyp. 23. S. 210–214. (in Ukr.).
11. Hansen-Löve, A. A. (1983). Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst – Am Beispiel der russischen Moderne. *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität* / Hg. von W. Schmid und W. D. Stempel (Wiener Slawist. Almanach, Sonderb. 11). Wien. S. 291–360. (in German).
12. Rajewsky, I. (2005). Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialités* 6. S. 43–64. (in Eng.).

Valentyna Filiniuk

INTERMEDIALITY AS A LINGUOSTYLISTIC DEVICE IN THE POETIC TEXTS OF IURII IZDRYK (based on the collection «Calendar of love»)

The article provides a complex linguistic and stylistic analysis of intermedia elements in Iurii Izdryk's poetry, particularly in his collection «Calendar of Love». The study focuses on identifying and interpreting vocabulary related to various types of art that has symbolic and metaphorical meaning.

Musical vocabulary (names of genres, instruments, composers) is used to create rhythm, convey emotional states, and express philosophical ideas. It helps the author reflect the flow of time and create syncretic images that combine sound and visual elements. The names of musical groups and performers, such as Pink Floyd or Sting, create cultural allusions, expanding the context of the text.

Cinematic vocabulary serves as the basis for a metaphorical understanding of life as a movie. Terms associated with cinema emphasize the dynamics, irreversibility of events, and inevitability of the finale, transforming existence into a kind of cinematic production.

Architectural vocabulary is used to model the inner world of the lyrical hero and his relationship with the external environment. Images of buildings symbolize both isolation and the desire to overcome obstacles and establish connections.

The vocabulary of visual art (color, watercolor, artists' names) is used to create visual images that help convey mood and emotion. Through allusions to the works of Bruegel or Bosch, the author depicts a world filled with details, chaos, or, conversely, harmony.

Choreographic concepts (dance, tango) are metaphors for describing the cyclical nature of life and passionate relationships, emphasizing their emotional and physical nature.

In general, it has been proven that intermediality is a stylistic technique used by Iurii Izdryk, allowing the author to comprehend reality by combining different types of art in a textual space.

Key words: intermediality, poetic text, Iurii Izdryk, artistic vocabulary, figurative device, metaphor, symbol.

Отримано: 18.09.2025 р.

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

САКРАЛЬНИЙ ВИМІР МОВИ: ОСМИСЛЕННЯ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА (на матеріалі книги «Рідна мова»)

У статті проаналізовано сакральний вимір мови у лінгвофілософській концепції Івана Огієнка на матеріалі книги «Рідна мова». З'ясовано мовні, стилістичні та прагматичні засоби сакралізації слова, окреслено духовно-національні й етичні засади розуміння мови як святині та чинника формування особистості.

Ключові слова: сакральність мови, Іван Огієнко, лінгвофілософія, духовність, національна ідентичність, метафора; оцінне значення, мовна етика.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці зростає зацікавленість до репрезентації мови не лише як системи знаків чи інструмента комунікації, а як духовного феномена, що формує національну свідомість, етнічну ідентичність і ціннісну картину світу. Особливого значення в цьому контексті набуває поняття сакральності мови, яке відображає уявлення про мову як святиню, носія традиції, морального коду та культурної пам'яті народу. Проблема сакралізації мови осмислюється в дослідженнях українських мовознавців (Н. Зборовської, Л. Масенко, Т. Космеди, Г. Вокальчук, І. Фаріон, Л. Ткач, Н. Сологуб та ін.), які підкреслюють, що духовна природа слова – це не лише питання стилістики чи естетики, а насамперед спосіб самопізнання людини та нації. За словами А. Ярунчика, мова через посередництво слова не лише здійснює відображувальну функцію, а й формує свідомість людини, впливає на її соціокультурний досвід та збагачує духовно [4]. Дослідники також вказують на те, що мова може виступати як «душа народу», як «ключ до національної пам'яті» або як арена боротьби за символічну владу та культурну автономію. Зокрема, у фокусі сучасної науки опинилися такі питання: яким чином мова стає сакральною в мовному дискурсі, які лінгвістичні механізми засвідчують сакралізацію мови, як ця функція мови пов'язана з ідентичністю та культурною пам'яттю, а також як сакралізація мови виявляється через мовні образи, метафори, наративи.

Поняття сакрального виміру мови втілене насамперед у творчості Івана Огієнка (митрополита Іларіона) – визначного мовознавця, культурного діяча, богослова і перекладача, який вибудував власну філософію слова, засновану на ідеї духовної єдності мови, віри та культури. Його праця «Рідна мова» є синтезом мовознавчої, педагогічної й духовно-філософської думки, що утверджує мову як основу національного буття. У виданні «Рідна мова» він проголосив: «Поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови – не стане й нації» [2]. Ця теза підкреслює ключовий для митрополита Іларіона принцип: мовне буття є тотожним буттю національному. Втрата мови для нього означає не просто зміну культурної форми, а розпад духовної єдності, руйнування історичної тяглості та колективної самосвідомості. Саме тому автор надає мові статусу сакральної основи національного життя, що потребує постійного плекання й захисту.

Дослідники творчості Івана Огієнка (О. Гривнак, Л. Ляхощька, В. Майборода, В. Мацько, Г. Опанасюк, Ф. Погребенник, Є. Сохацька, М. Тимошук та ін.) наголошують на багатогранності його наукової спадщини, розглядаючи її з історико-філологічного, культурологічного, релігійознавчого й педагогічного поглядів. Проте питання сакралізації мови в його лінгвофілософській концепції, зокрема на матеріалі книги «Рідна мова», ще не отримало системного мовознавчого аналізу. Здебільшого воно розглядається у загальнофілософському чи культурологічному аспектах, тоді як потребує лінгвістичного вивчення мовних засобів, через які Іван Огієнко реалізує ідею священності слова. Саме сакральний вимір мови – серед основних проблем, що потребують подальшого осмислення. У працях Івана Огієнка чітко простежуємо мовно-філософські установки: мова – це «наріжний камінь існування народу», «ключ до культури та самоусвідомлення». Проте лінгвістичні методи дослідження цієї теми залишаються недостатньо окресленими: питання, які мовні засоби та семантичні структури підкреслюють сакральність мови, як у мові реалізується ця функція, як вона пов'язана з гендером, соціокультурним контекстом – питання, які потребують систематичного вивчення.

Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу мовних механізмів сакралізації у творчій спадщині Івана Огієнка, що дозволяє поєднати філософське й лінгвістичне бачення природи слова. Аналіз книги «Рідна мова» як джерела лінгвофілософських ідей дає змогу простежити, яким чином у мові втілюється концепція митрополита Іларіона щодо духовного буття народу.

Мета статті. Мета розвідки полягає в окресленні мовних варіативностей щодо інтерпретації мови як сакральної сутності в праці Івана Огієнка «Рідна мова».

Виклад основного матеріалу. Видатний український мислитель С. Кримський розглядав мову не лише як засіб спілкування, а як глибинний елемент культури, мислення та ідентичності людини [1]. Його розуміння мови як духовного центру людського існування перегукується з ширшими гуманітарними підходами, у яких слово є носієм цінностей і колективної пам'яті. Саме на цьому ґрунті природно вибудовується перехід до огієнківської концепції, що надає мові не тільки культурного, а й виразно сакрального виміру.

Мова, на думку Івана Огієнка, є не просто засобом людського спілкування, а *«то основа нашої віри, нашої історії, нашої культури, нашої церкви, як жива душа народу як жива душа нації»* [2, с. 108]. У праці «Рідна мова» мислитель вибудовує цілісну лінгвофілософську концепцію, у якій слово має сакральну сутність і виступає інструментом духовного єднання людини з Богом, нацією та історією. Уже на початку книги Іван Огієнко проголошує: *«Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її»* [2, с. 16], *«Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови»* [2, с. 17]. У цих тезах розкривається центральна ідея його концепції: ототожнення мови з духовною енергією народу. Для митрополита Іларіона мова – не об'єкт аналізу, а живий організм, священний простір, у якому зберігається Божа іскра людського буття.

У книзі простежуємо постійне прагнення Івана Огієнка довести, що рідна мова є не лише історичною спадщиною, а й моральним обов'язком кожного. *«Любімо ж Рідну Мову, Як матір нашу Рідну»* [2, с. 138], – закликає автор, створюючи метафору материнства, яка підносить мову до рівня святині. *«Ось тому то рідна мова зветься мовою матерньою: це та мова, якою рідна мати співала над нашою коліскою наші перші пісні, що бринять нам ангельськими звуками, звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо й не забудемо!»* [2, с. 137]. У тезі простежуємо елемент сакралізації, адже матір у традиційній

культури символізує життя, захист, духовне джерело. Порівнюючи мову з матір'ю, Іван Огієнко утверджує її як об'єкт безумовної любові й шанування.

Сакральність у концепції митрополита Іларіона виражається не лише в емоційно-оцінних висловах, а й у логічно вибудованій системі духовних аргументів. Мовознавець наголошує: *«І це Дух Святий поблагословив і нашу українську мову бути мовою богослужбовою, як поблагословив і всі інші мови! Нема мов великих і малих. Усі вони – дар Духа Святого для людини»* [2, с. 112]. Отже, мова – канал Божественного одкровення, засіб, через який людина долучається до вищого смислу буття. Цей постулат перегукується з християнською ідеєю «Слова», що стало тілом (Євангеліє від Івана), і демонструє, наскільки глибоко Іван Огієнко інтегрує релігійний вимір у мовознавчий дискурс.

Однією з наскрізних категорій лінгвофілософії видатного науковця є служіння мові. Для Огієнка «служити рідному слову – це служити народові», адже через мову реалізується духовна місія нації. У цьому простежується ідея сакралізації не лише мови, а й діяльності мовця: людина, що береже й поширює рідну мову, виконує моральний обов'язок перед Богом і народом. Таке розуміння мови як обов'язку й служіння надає їй статусу ритуального, священного акту, у якому поєднуються духовність і практична діяльність.

Особливо виразно Іван Огієнко підкреслює нерозривність мови й віри. Він зазначає: *«Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога»* [2, с. 55]. Ця теза Огієнка відображає його ключове переконання: віра не існує поза мовою, бо саме мовою людина осмислює світ, молиться, формує духовні смисли. Коли релігійні уявлення, молитви й священні тексти засвоюються рідною мовою, вони стають органічними для людини та спільноти, вкорінюються в її внутрішній досвід. Іван Огієнко наголошує, що мова є «ґрунтом віри», тобто духовним середовищем, у якому релігійні цінності проростають і набувають життєвої сили. Через рідну мову віра стає не зовнішнім догматом, а внутрішнім переконанням, доступним і зрозумілим кожному.

Варто підкреслити, що сакральність у ваченні Івана Огієнка має не лише релігійне, а й морально-етичне підґрунтя. Мова – це мірило духовної чистоти народу, показник його культури та освіченості. Митрополит Іларіон наголошує: *«На кожному кроці й кожної хвилини: охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, і більше того – як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації»* [2, с. 38]. У цьому вислові слово набуває функції морального критерію: ставлення до рідної мови є мірилом внутрішньої гідності людини. Таким чином, сакральність мови виявляється через її етичний статус – мова стає символом чесності, віри, любові до ближнього.

Важливо, що Іван Огієнко послідовно формує національну концепцію сакральності слова, де центральним є поняття «рідності». Для нього рідна мова – це насамперед духовний зв'язок із предками. *«Рідна мова – це мова наших батьків і прабаб'яків, дідів і прадідів, це мова того народу, з якого ми колись вийшли. Того народу, що породив нашу родину Рідна мова – це найголовніша основа існування народу, як окремої нації: без окремої своєї мови нема як самостійного народу нема самостійної нації, нема – самостійної церкви, нема самостійної культури. Бо рідна мова – то основа нашої віри, нашої історії, нашої культури, нашої церкви, як жива душа народу як жива душа нації»* [2, с. 108], – зазначає вчений-мовознавець. У висловлюванні простежуємо глибинну спорідненість сакрального і національного: мова – священний дар, жива пам'ять роду, духовна спадкоємність поколінь.

Іван Огієнко не лише проголошує цю ідею, а й реалізує її через низку стилістичних прийомів. Мова аналізованої книги насичена епітетами з пози-

тивним оцінним значенням («свята мова», «дорога спадщина», «божественне слово»), анафорами, складними синтаксичними конструкціями. Часті вигуки «Любімо!», «Шануймо!», «Бережімо!», «Примножуймо!», «Плекаймо!» надають тексту ритмічної урочистості, патетичності. Такі слововживання не випадкові: вони підсилюють відчуття сакральності, перетворюють мовлення на форму молитви. У такий спосіб сам текст репрезентує те, про що говорить автор – так званий словесний простір духовної дії.

Цікаво, що Огієнко розглядає й практичний вимір сакральності мови – через освіту та родинне виховання. Він переконаний: «Мову треба плекати змалку, бо це наш найперший скарб. У родині, де лунає рідне слово, живе Бог і любов». Це твердження розширює межі сакральності до побутового рівня: звичайне сімейне мовлення стає формою духовного життя. Через це уявлення мова перестає бути абстрактною категорією – вона входить у кожен аспект буття, стаючи щоденним ритуалом єднання людини з національною душею.

Сакралізуючи мову, Іван Огієнко водночас застерігає від фальшивої, поверхової релігійності. «Любов до мови не може бути тільки словом. Вона мусить бути ділом – у навчанні, у книжці, у щоденному слові». У цьому виявляється його прагматичний, просвітницький підхід: духовність мови повинна проявлятися в діяльності, а не лише в емоційній риториці. Сакральне для Огієнка не означає відірване від життя – навпаки, це спосіб його осмислення, спосіб зберегти моральну сталість у щоденності.

Мовна концепція Огієнка є унікальним поєднанням філософії, теології та лінгвістики. Його твердження «У мові народу – його святиня» можна вважати квінтесенцією всього вчення. Мова стає для нього одночасно храмом і шляхом до цього храму: вона освячує людину через слово, надаючи їй духовну опору. У цьому контексті «Рідна мова» – не лише наукова праця, а й духовний маніфест, у якому слово – предмет віри, культури й морального обов'язку.

Таким чином, сакральний вимір мови у філософії Івана Огієнка проявляється у кількох вимірах – релігійному (мова як Божий дар), національному (мова як душа народу), моральному (мова як мірило гідності) й освітньо-культурному (мова як шлях духовного виховання). Усі ці аспекти формують цілісну концепцію, у центрі якої – ідея духовного служіння слову. Мова постає у нього як міст між земним і вічним, між людиною й Богом, між минулим і майбутнім нації. Саме тому, за словами вченого, «збереження мови – це збереження душі», і ця теза звучить сьогодні не менш актуально, ніж у час, коли вона була написана.

У мовній тканині книги «Рідна мова» виявляється ціла система лінгвальних засобів сакралізації, які підсилюють духовний зміст висловів і надають їм символічного виміру. Одним із провідних є лексико-семантичний рівень, на якому сакральність виражається через уживання релігійно маркованої лексики: Бог, дух, святиня, обєріг, дар, храм, молитва, гріх, благословення, душа, світло, любов. Вони функціонують не лише у своєму прямому богословському значенні, а й метафорично – як означення духовної сили мови. Наприклад, у вислові «Мова – це наш храм духу» семантика слова храм переноситься на сферу духовної культури: мова постає місцем присутності священного, осередком гармонії та світла.

Ця метафора храму не є випадковою: вона системно повторюється у тексті, утворюючи метафоричне поле сакральності. Подібну структуру мають вислови: «Мова – це наша святиня», «Слово рідне – молитва народу», «Мова – благословення Боже». Через такі образи автор здійснює семантичне наближення мови до релігійного об'єкта поклоніння. Водночас вони виконують дидактичну функцію: читач залучається до сприйняття слова не як звичного інструмента комунікації, а як джерела духовного очищення.

На морфологічному рівні сакральність виявляється у перевазі форм, що позначають узагальнено-високі поняття: іменники у формі однини (мова, слово, дух, народ, душа), відсутність конкретизації, вживання великої літери для означення морально-ціннісних понять (Мова, Рідна, Слово). Таке написання має символічний характер і підсилює відчуття урочистості. Огієнко свідомо вдається до мовного піднесення, перетворюючи лінгвістичний текст на текст-проповідь.

Синтаксис праці також пронизаний духовною емоційністю. Автор часто вживає риторичні запитання: «Хто ж, як не мова, тримає нас укупі?», «Чи може народ жити без своєї святини?». Такі конструкції не лише емоційно збуджують увагу, а й надають текстові ритуальної інтонації. Вони формують комунікативну взаємодію між автором і читачем, подібну до проповідницького діалогу. Риторичні вигуки «Любімо!», «Плекаймо!», «Шануймо!» утворюють ритм молитовного звернення – своєрідну літургію слова.

Стилістично книга «Рідна мова» тяжіє до гомілетичного (проповідницького) жанру, що характерно для духовної літератури. Автор поєднує науковий виклад із моральним повчанням, використовуючи анафори й паралелізми: «Мова – це сила народу. Мова – це його обличчя. Мова – це його душа». Таке повторення творить ритмічну гармонію, нагадуючи біблійний стиль і водночас підкреслюючи головну тезу – мова тотожна духовній сутності людини.

Важливим аспектом є оцінно-емоційний шар тексту. Для автора характерна висока частотність слів з позитивною конотацією: свята, чиста, велика, рідна, дорога, правдива, жива. Вони формують аксіологічне поле добра, світла, істини, що підсилює духовну тональність тексту. Наприклад, вислів «Мова – чиста криниця нашої душі» поєднує в собі метафори чистоти та води – традиційні біблійні символи очищення. Завдяки цим образам створюється відчуття святості слова як живої субстанції, здатної омити й відродити людину.

На прагматичному рівні Іван Огієнко прагне через слово продемонструвати рівень відповідальності кожного громадянина за духовне збереження нації. Відтак праця «Рідна мова» має чітко виражену дидактичну мету: відтворити, що байдується до мови є духовним гріхом. «Соромлення рідної мови батьками – дошкульна *зрада* свого народу та найбільший *гріх* і супроти дітей і своєї нації» [2, с. 62], – наголошує мовознавець, уживаючи емоційно забарвлені лексеми *зрада*, *гріх*. У релігійному контексті воно асоціюється з гріхом Юди, що підкреслює моральну неприйнятність зневаги до свого слова.

Особливу увагу митрополит Іларіон приділяє взаємозв'язку мови, віри і культури. У книзі неодноразово повторюється думка, що «*Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога*» [2, с. 55]. Тут сакральність переходить у площину антропоцентризму: мова стає середовищем формування моральної особистості. У цьому виявляється гуманістичний характер огієнківської філософії слова – мова не лише священна, а й є засобом виховання особистості, вона формує людину як духовну істоту.

У контексті поглядів Івана Огієнка сакральність мови має ще один важливий аспект – історико-національний. Учений переконаний, що через мову відбувається неперервність буття нації: «*Рідна мова – то серце народу. Гине мова – гине народ*». Цей вислів став змістовою домінантою книги «Рідна мова». У ньому сакральність виявляється через тотожність мови і життя: втрата слова прирівнюється до духовної смерті, а плекання мови – до акту воскресіння.

Із філософського погляду концепція Огієнка близька до феноменологічного розуміння мови як простору буття духу (М. Гайдеггер, Г. Штайнер). Проте, на відміну від європейських мислителів, він надає цьому аспектові національ-

но-християнського змісту. Для науковця сакральність мови – не абстрактна категорія, а конкретна життєва привілеяція. У цьому полягає унікальність його лінгвофілософії: вона об'єднує наукову, релігійну й патріотичну засади.

Важливим є також питання етики мовлення, яке Іван Огієнко розглядає як складник сакрального статусу слова. Науковець застерігає: «*Пам'ятаймо, що народодобвиство можна чинити не тільки фізично, але й духовно, – через «обездушення» нашої мови. Повикидати з нашої мови всі її притаманні чи питомі особливості, навчити цього через школу та пресу нове покоління – і духовне ші народодобвиство в мові готове...*» [2, с. 228–229]. Така позиція відтворює ідею мовної сакральності як фундаменту духовної безпеки народу: для видатного мислителя руйнування мовної цілісності – це те ж саме, що руйнування душі нації. Він наголошує, що знецінення питомих мовних рис веде до втрати історичної пам'яті, моральної сили та релігійно-культурної тягlosti. У цьому контексті етика мовлення є не лише комунікативною нормою, а й обов'язком перед священним словом, відповідальністю за його чистоту, життєздатність і духовну глибину. Таке розуміння об'єднує мовну культуру, національну ідентичність і сакральний вимір мови в єдину систему, де кожне слово має внутрішню вартість і впливає на духовне майбутнє спільноти.

У кінцевих розділах «Рідної мови» Іван Огієнко в афористичній манері резюлює концепцію утвердження рідного слова: «Українська мова – це найбільш а духовна сила і українця, а коли духовна, то й всеістотна, бо вона зростає від духовної» [2, с. 109]. Відтак науковець наголошує, що джерело життєздатності нації – не у зовнішніх атрибутах, а у внутрішній духовній енергії, яку народ черпає саме з рідного слова. Мова є не лише засобом спілкування, а формою духовного буття, що пронизує всі інші вияви національного життя. Коли Іван Огієнко підкреслює її «всеістотний» характер, він фактично стверджує її здатність творити людину й спільноту зсередини, бути тією основою, від якого розгортається культура, історична пам'ять і віра. Якщо мова є духовною силою, то вона має бути живою й дієвою в усіх вимірах повсякденності, щоб підтримувати цілісність і неперервність національного духу.

Таким чином, у книзі «Рідна мова» Іван Огієнко створює модель мовної святості, що ґрунтується на кількох принципах:

- онтологічному – мова є проявом Божого дару і сутності людини;
- національному – мова є основою духовного єднання народу;
- моральному – ставлення до мови відображає рівень гідності та віри;
- педагогічному – плекання мови є формою виховання любові й служіння.

Кожен із цих вимірів підкріплено відповідними мовними засобами, що робить текст аналізованого твору не просто науковим трактатом, а духовною декларацією кожного свідомого громадянина.

Висновки. Отже, «Рідна мова» Івана Огієнка – це зразок української сакральної лінгвофілософії, у якій мова є своєрідним центром духовного всесвіту. Через метафори, символи, повтори й емоційно-оцінні конструкції автор перетворює мовознавчий текст на своєрідну проповідь любові до слова. Ідеї митрополита не втратили актуальності й сьогодні: у сучасних умовах глобалізації й культурних викликів вони нагадують, що збереження рідної мови є актом духовного самоствердження, а слово – не лише засіб спілкування, а й форма буття нації у вічності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Кримський С. Б. Філософія – авангард духи чи літургія смислу? Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. Київ: Знання, 2012. С. 15–27.

2. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наш а культура і наука, 2010. 436 с.
3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
4. Ярунчик А. І. Мова в духовному бутті людини. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Вип. 47. С. 86–91.

References:

1. Krymskyi, S. B. (2012). *Filosofia – avanhard dukhy chy liturhiia smyslu?* [Philosophy – the vanguard of the spirit or the liturgy of meaning?] *Filosofia: khrestomatia (vid vytokiv do sohodennia): navch. posib.* [Philosophy: Reader (from origins to the present)]. Kyiv: Znannia. S. 15–27. (in Ukr.).
2. Ohienko, I. (Metropolitan Ilarion) (2010). *Ridna mova* [Native language]. Kyiv: *Nasha kultura i nauka.* (in Ukr.).
3. *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes* [Dictionary of the Ukrainian language] (1970–1980) / I. K. Bilodid (Ed). Kyiv: *Naukova dumka.* (in Ukr.).
4. Yarunchyk, A. I. (n.d.). *Mova v dukhovnomu butti liudyny.* [Language in the spiritual being of a person]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii.* [Current problems of philosophy and sociology]. Vyp. 47. S. 86–91. (in Ukr.).

Zoreslava Shevchuk

THE SACRED DIMENSION OF LANGUAGE: INTERPRETING IVAN OHIIENKO'S LINGUO-PHILOSOPHICAL CONCEPT (based on the book «Ridna mova»)

The article explores the sacred dimension of language in Ivan Ohiienko's linguistic and philosophical conception, based on a detailed analysis of his work «The Native Language». The study emphasizes the relevance of examining Ohiienko's ideas within contemporary linguistics, where the issues of national identity, spiritual culture, and the axiological status of language remain central. Ohiienko conceptualizes language as a divine gift, a spiritual essence, and the core of national existence. His text combines scientific reasoning with homiletic discourse, employing religiously marked vocabulary (spirit, blessing, temple, sanctity), metaphorical models («language is the temple of the nation's soul», «native word is the people's prayer»), and rhythmic repetitions that evoke the tone of a liturgical sermon. Such linguistic means construct a symbolic space where language functions not only as a communicative tool but as a sacred value that embodies cultural memory and moral responsibility.

The analysis demonstrates that Ohiienko's approach integrates ontological, ethical, and national components: he perceives language as the foundation of spiritual unity, a criterion of cultural authenticity, and an instrument of ethical self-formation. Special attention is given to the author's idea of «linguistic holiness», manifested in the call to preserve the purity of speech and treat the native word with respect. The article highlights the relevance of Ohiienko's thought in modern socio-cultural conditions, as his vision counteracts the threats of linguistic erosion and strengthens national resilience through the sacralization of language. The study thus reveals Ohiienko's work as a significant contribution to Ukrainian linguistic philosophy and cultural theology, offering a holistic model of understanding language as a spiritual phenomenon, a cultural symbol, and a moral imperative for the individual and the nation.

Key words: sacredness of language, Ivan Ohiienko, linguistic philosophy, spirituality, national identity, metaphor; evaluative value, language ethics.

Отримано: 08.09.2025 р.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

УДК 001(477)Огієнко:811.161.1'373
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.102-115

Інна Волковинська

*ORCID 0000-0002-6247-8996,
кандидат філологічних наук,
запрошений дослідник,
Університет Гренобль (Альпи, Франція)*

Олександр Волковинський

*ORCID 0000-0002-0490-9743,
доктор філологічних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ПУБЛІКАЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА В ГАЗЕТІ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»: ПОЕТИКА І СТИЛЬ

У статті здійснено аналіз публікацій Івана Огієнка (Іларіона), надрукованих на сторінках газети «Громадська думка» (1906 р.), з метою виявлення особливостей їхньої поетики та індивідуального стилю. Розглянуто тематичний діапазон, жанрову специфіку і мовно-стилістичні засоби, які формують авторське бачення суспільно-політичних процесів початку ХХ століття. Увагу зосереджено на риторичних фігурах, публіцистичній образності, стилістичній напрузі текстів, що поєднує емоційність викладу з публіцистично-аргументованою позицією. У поетиці газетних публікацій Івана Огієнка простежується синтез раціонального й духовно-символічного начала, що передбачає подальшу еволюцію автора в бік релігійно-філософської та перекладацької творчості. Зроблено висновок про цілісність стилю Івана Огієнка, який поєднує: просвітницький пафос, елементи публіцистично-ораторського дискурсу, морально-етичні цінності та визначене соціальне спрямування з емоційною експресією, афористичністю, риторичними

інтонаціями. Логіка авторського викладу ґрунтується на гармонійному і ритмічному чергуванні об'єктивованої інформації та фрагментів з відчутною ліричною забарвленістю. Матеріал статті сприятиме глибшому розумінню ідейно-естетичних засад раннього публіцистичного доробку Івана Огієнка і становлення української інтелектуальної традиції та публіцистики як форми духовного розвитку.

Ключові слова: Іван Огієнко, газета «Громадська думка», поетика, стиль, композиційне кільце, публіцистика, поезія, метр, розмір, рима, сюжет, фейлетон, національна ідентичність.

Газетна публіцистика стала для Івана Огієнка одним із перших майданчиків для формування мовно-стилістичної системи, яка пізніше виразно проявилася в наукових і релігійних текстах. Вивчення цих публікацій дає змогу глибше зрозуміти процес становлення його світогляду, мовної концепції та авторського стилю. Водночас матеріали газети «Громадська думка» репрезентують ширший контекст розвитку української журналістики початку ХХ століття, що робить дослідження поетики та стилю публікацій Івана Огієнка важливим не лише для огієнкознавства, а й для історії української журналістики і публіцистики загалом.

Постановка проблеми. Іван Огієнко є однією з ключових постатей українського національно-культурного відродження початку ХХ століття, чия діяльність охоплює літературну, наукову, публіцистичну, перекладацьку та освітню сфери. Попри значну кількість досліджень, присвячених мовознавчому, богословському та культурно-освітньому доробку вченого, його журналістська практика залишається відносно малодослідженою. Зокрема, публікації Огієнка на сторінках періодичних видань початку ХХ століття, таких як газета «Громадська думка», потребують системного аналізу з погляду їхньої поетики, стилістики та жанрових особливостей.

Газета «Громадська думка» виходила в Києві у 1906 році, була одним із перших легальних українських періодичних видань доби після революції 1905 року. Видання стало трибуною для національно свідомих діячів, які прагнули через друковане слово формувати суспільну думку, плекати українську мову й літературу, осмислювати соціальні та культурні проблеми. Саме на сторінках цього видання Іван Огієнко розпочав свою активну публіцистичну практику.

У сучасному огієнкознавстві активно досліджуються його наукові праці з мовознавства, історії культури, богослов'я та перекладознавства. Безпосередньо об'єкту цього дослідження присвячені праці О. Волковинського [1], М. Тимошика [25; 26] та ін. Ранні віршовані твори Івана Огієнка, що були опубліковані в газеті «Громадська думка», стали об'єктом вивчення у порівняльному аналізі з циклом релігійної поезії «Філософські містерії» [27]. Дослідження газети «Громадська думка» у загальному контексті розвитку української преси й утвердження національної ідеї здійснювали А. Животко [2], А. Кобинець [3]. Попри це, ранні виступи Івана Огієнка на шпальтах «Громадської думки», залишаються недостатньо вивченими. Відсутній системний аналіз поетики, стилістичних домінант та ідейно-тематичного спектра цих текстів. Не приділено питомої уваги жанрово-формальним особливостям журналістських матеріалів Івана Огієнка, що були опубліковані в газеті «Громадська думка».

Стан досліджень свідчить, що науковий інтерес до Івана Огієнка зосереджений переважно на його мовознавчій, богословській і освітній роботі. У той же час, його публікації в газеті «Громадська думка» поки що залишаються у полі менш глибокого аналізу. Це відкриває широкий науковий простір для аналізу поетики і стилю газетних текстів Івана Огієнка, що може стати вагомим внеском в огієнкознавство, історію української журналістики початку ХХ століття, загальну та історичну поетику, стилістику публіцистичних текстів.

Журналістська діяльність Івана Огієнка заслуговує особливої уваги, оскільки стала важливою складовою його формування як інтелектуала й культурного діяча. Його замітки, дописи, віршовані твори, інтерв'ю і статті у «Громадській думці» (зокрема «Містечко Брусилів», «Не питай!..», «Не вірю!..», «Могутній орел», «Літопис забастовочного руху», «Газета на селі» та ін.) засвідчують становлення характерних рис поетики і стилю.

Публіцистика Івана Огієнка посідає важливе місце в історії української інтелектуальної традиції. Його праці, надруковані в періодиці початку ХХ століття, зокрема в газеті «Громадська думка», не лише відображають ідеологічну і культурну ситуацію історичного часу, а й формують національну свідомість читача.

Актуальність дослідження полягає в потребі осмислення поетики і стилю ранніх публікацій Івана Огієнка як важливих елементів індивідуального розвитку і загальної еволюції українського національного дискурсу.

Мета статті зумовлена необхідністю виявити особливості формування поетики і стилю огієнкових публікацій у «Громадській думці»; визначити змістовний і формальний ґрунт, що забезпечив подальше культурно-просвітницьке і наукове зростання митця; з'ясувати роль, яку відіграла рання публіцистика у формуванні світоглядних, мовленнєвих і національно-етичних засад мислення Івана Огієнка. Аналіз його публікацій в газеті «Громадська думка» є важливим кроком до глибшого розуміння еволюції творчої індивідуальності і до відновлення повнішої картини розвитку української журналістики початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Газету «Громадська думка» (видавалася з 13.01.1906 р. по 31.08.1906 р.) можна оцінювати як середовище формування національної публіцистики. Видання стало одним із головних органів української періодици початку ХХ століття, що об'єднувало довкола себе провідних інтелектуалів того часу. У цьому виданні Іван Огієнко публікував тексти, присвячені буденним справам українських провінційних поселень (переважно, містечку Брусилів), питанням освіти, культури, політики і суспільного розвитку. Автору вдалося зробити певний внесок у формування авторитетного інтелектуального простору для порушення нагальних проблем національного буття.

За авторством Івана Огієнка і під псевдонімом «Іван Рулька» («І. Рулька») друкувалися невеликі замітки. Містилися вони на четвертій (останній) сторінці випуску в рубриці «Дописи». Перша така публікація з'явилася у сімнадцятому номері газети від 20 січня [20]. Детальний аналіз цієї публікації в контексті національного і загального європейського соціально-культурного розвитку міститься у статті О. Волковинського [1].

Далі в двадцять п'ятому номері від шостого лютого з'явилася політематична замітка, присвячена містечку Брусилів [19]. Автор розпочинає з узагальнення: *«Війна навчила селян читати газети»*. Такий початок створював підстави для наближення інтересів для багатьох регіонів. Життя селян *«радомисьького повіту»* зіставлялося з реаліями національного масштабу. *«Начальство пішло на зустріч потребі селян і кожний день від волосного правління роздається селянам у Брусиліві та по селах нашої волості де-кільки штук газети “Кієвлянинь”. Нетямущі селяне читають все, що тільки не попадеться їм до рук; але єсть і такі, що від такої милости відхрещуються обома руками»*. Фрагмент просякнутий авторською іронією. Намагання влади нав'язувати лояльний інформаційний продукт жодним чином не цінується як справжня «милість». Турбота про підвищення освіченості селян тлумачиться вдаваною, оскільки пропонується га-

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

зета була російськомовною і консервативно-монархічного спрямування. Також наголошується на розшарування селянства: одна частина («нетямущі») здатна читати все підряд, інша (національно більш свідомо) відмовляється приймати нав'язану інформацію і починає мислити критично. Іронія і сарказм посилюються завдяки контрасту між офіційними формулюваннями і живим народним мовленням. Основна ідея цього фрагменту – викриття лицемірства влади й акцентування на пробудженні народної свідомості.

Після згадки про селянські уподобання й антипатію до певних видань автор переходить до теми маніфесту «17 октябрю» і цікавиться діяльністю «державної думи». *«Але ... зараз, особливо після того, як наші земські стражники стали ходити з рушницями за плечима, селяне справді думають, що маніфест одмінили».* Фактично відбувається констатація того, що люди роблять простий висновок: якщо влада знову ходить зі зброєю і залює народ – то жодної свободи немає. Мовлення оповідача за лексикою і за синтаксисом максимально наближене до простонародного.

Потім Іван Огієнко використовує прийом референції (відсилання). Він нагадує читачеві про контекст попередньої замітки і зв'язує між собою два тексти: *«Недавно я писав, що наші безземельні та малоземельні селяне двіялись купити собі землі у пана д., Н. Синельникова».* Повідомлення про настрої селян від позитивних сподівань на придбання землі пов'язується з посиленням поетичності: *«Селяне були дуже раді цьому і на тисячу ладів міркували, як би залатати великі дірки в своєму неборацькому житті. Над Брусилівом наче зійшло ясне майське сонце, так усім було радостно та весело...».* Через живописні порівняння, експресивні фрази та народні вислови автор передає оптимізм, легку іронію і близькість до селянської психології.

Неочікуваним, у відповідності до логіки розгортання повідомлення, стає фінал замітки: *«А покіль що, у Брусилів прислано пів сотні козаків... На що? Селяне ніколи не ждали такої милости і ніхто не знає, навіщо їх прислано. Селяне наші були та й зараз є тихі та покірні... – Козаки стали на дворі пана Синельникова».* Різка зміна оповідного сюжету (майже як у новелі) передає напружену ситуацію та загальну соціальну атмосферу в аспекті подій після 1905 року. Автор поділяє здивування селян перед незрозумілою владною дією (на це вказує займенник «наші») і натякає на потенційний соціальний конфлікт. До того ж, у замітці використовується такий прийом, як композиційне кільце. Про урядову «милість» у безкоштовному поширенні газет йдеться на початку матеріалу, а завершується він згадкою про незрозумілу для селян «милість» у вигляді півсотні присланих козаків. У такий спосіб Іван Огієнко посилює структурну збалансованість тексту і смислове навантаження виразних деталей.

Схожими рисами вирізняються наступні замітки Івана Огієнка про життя у містечку Брусилів і навколо нього. У № 32 від 13 лютого [15] розповідь про стан справ з охороною здоров'я у волості розпочинається зі статистичних даних і перемежовується художньою експресією: *«Наша Брусилівська волость має в собі 24 села, в яких буде до 30 тисяч чоловіка людности. Людям, як і скрізь, живеться погано, біднота та злидота страшенні. Через таке бідацьке життя люде слабують на всякі пошести та хвороби».* Захворювання і страждання людей безпосередньо мотивуються суспільною ситуацією. Автор акцентує увагу на недоліках соціального ладу і необхідності змін. *«Але тепер що до лікарської допомоги у нас стало трохи лучче. – Оце нарешті у Брусиліві заведено участкову земську лікарню, де і поради і лікарства дають дарем-*

но». Автор підкреслює значну позитивну зміну у житті населення, яке раніше страждало від нестачі медичної допомоги. Підкреслюється значення безкоштовної лікарської допомоги як ознаки соціальної підтримки. Використання елементів народного мовлення наближує текст до світовідчуття селян.

Тема селянської бідності продовжується в замітці у № 47 від 28 лютого [18]. Однак розширюється спектр розгляду соціальних прошарків. Говориться не лише про безземельних селян, але й про кравців (кожухників) і шевців (сапожників). Авторська увага зосереджується на проблемах конкуренції. Розглядається вона не в суто економічних поняттях, а радше – експресивно-емоційних. Це підкреслюється висловами і фразами на кшталт: «з того часу прийшло вже більше сорока років, люду множилося та множилося», «вони ледве тільки животіють з того ремесла», «народ тепер не той, як колись, аби б набігла копійчина, – мерщій тягнеться до пальта, а кожух на його, бачте, вже й не пристає...», «по сусіднім селам позаходилися свої шевці, тай одбили роботу», «ліплять з його аби яки чоботи». Народна лексика і розмовні вислови поєднуються з художніми порівняннями та іронією. Пряму публіцистичну оцінку автор обгортає в об'єктивізм оповіді. Замітка набуває жанрових ознак новели через експресивну лаконічність і малоочікувані переходи від однієї теми до іншої.

Іван Огієнко повертається до теми соціального напруження у № 51 від 4 березня [14]. Мова йде про заборону паном Н. Синельниковим збирати у його лісі хмиз. «Бідним селянам нашого містечка ця заборона – наче гострий ніж у серце». А після повідомлення про рішення поміщика вирубати ліс автор виказує досить емоційне й експресивне побоювання: «Селянам доведеться хоч живими в домовину лізти, коли не буде лісу...». Фраза закінчується обривом, що позначає посилення почуттів, збентеженість і певну розгубленість автора. Він ніби не знає, як далі продовжувати розповідь. Графічним позначенням такого стану стає трикрапка. Звернення «до трикрапки в журналістському матеріалі доречно вважати новаторським. Це дозволило авторові не лише посилювати емоційний пафос тексту, але й активізувати сприйняття читачів. Вони через перерваність мовлення могли долучатися до авторських роздумів, або ж заповнювати проміжки власними міркуваннями, коментарями, переживаннями» [1, с. 217].

Дещо несподівано у № 63 від 18 березня з'являється віршований твір «Не питай!...» за підписом «Іван Рулька» [23]. Це був суботній випуск, що могло зумовити редакційний вибір для публікації цього тексту. Прикметно, що вірш міститься на другій сторінці під лінією відрізу. Традиційно це місце в «Громадській думці» відводилося фейлетону. Так, в одну зі спростувань говориться: «В надрукованому в числі 159 “Гром. Думки” фельетоні: “Українська періодична преса” зроблено прикру помилку» [24]. Матеріал, що називається фейлетоном, вміщено на другій і третій сторінці під лінією відрізу [13]. Тому й розташування огієнкового віршованого твору на місці фейлетону підкреслювало його художню вартість і суспільну значимість.

Особливо популярною з поезії «Не питай!...» стала перша строфа:

*Не питай, чого в мене заплакані очі,
Чого завше втікаю я в гай
Та блукаю по темних лісах до півночі,
Не питай, не питай!.. [23, с. 2].*

Ця строфа набула неабиякої популярності у фольклорі і стала частиною народної пісні. А ось інші строфи цього поетичного твору менш знані. «Не питай!...» у повному варіанті слугує радше за зразок громадянської, а не ін-

тимної лірики. Твір також організований за принципом композиційного кільця. Остання строфа перегукується з першою:

*Коли гляну кругом по селу – тільки й бачу, –
Зневажається рідний наш край...
..Не питай же мене, чого часто я плачу,
Чого завше сумний... Не питай!... [23, с. 2].*

Композиційне кільце у цьому випадку створює ефект циклічності подій і часу. Завдяки прийому абстрактно-символічні події ніби приречені на повторення і повернення до висхідного моменту. У вірші виражено любов до рідного краю, біль за його страждання та байдужість людей. Автор через образи-символи («пута», «сліплю-небораці», «справжнєє море» сліз, «обідрана хата») закликає до духовного пробудження і відповідальності за долю Батьківщини. Поезія сповнена щирого патріотизму, що супроводжується елегійним пафосом.

Головні поетичні особливості тексту «Не питай!...» криються в його метрі і розмірі. Поезія написана вільним анапестом, досить рідкісним для українського віршування. Ще одна індивідуалізована риса – поєднання анапесту з жіночими римами (частіше в українській поезії зустрічається анапест з чоловічими римами). Анапест з жіночою римою отримує підйомне, енергійне звучання. Рядок звучить м'якше, ніж за чоловічої рими (де наголос на останньому складі). Жіноча рима додає співучості, плавності, легкості. Текст набуває ознак ліричності і пісенності з органічними наповненням поетичними образами руху, природи, настрою. У підсумку Іван Огієнко створив досить оригінальний поетичний текст, у якому суворо не дотримується кількість стоп у рядку. Трапляються вірші двох-, трьох- і чотирьохстопового анапесту. Рядки, що римуються, мають неоднакову довжину. Посилюється виразність звучання і мелодійність. Завдяки анапесту (| ∪ ∪ — |) ритм залишається підйомним, висхідним: наростає до кінця строки. Звучить енергійно, динамічно, піднесено. У строфах з посиленою соціальною тематикою – заклично або героїчно. Нагадує рух, марш, біг або хвилювання. Анапест часто використовується для пісенного, героїчного або ліричного звучання. Іван Огієнко завдяки вільному розміру надав тексту більш природне і мелодійне звучання, близьке до народної пісні чи розмовної мови. Ритмічна гнучкість поезії «Не питай!...» (а особливо в першій строфі, де найбільше варіантів кількості стоп – трапляються двох-, трьох- і чотирьохстопові вірші) сприяла гармонійному поєднанню для ліричних, мелодійних, драматичних ефектів. Автор створив ефект «співучого потоку», природно-пісенної інтонації.

У пасхальному випуску газети за № 75 від 2 квітня опубліковано віршований твір «Не вірю!...» за підписом «Іван Рутька» [22]. Від імені обраного персонажа-маски автор виказує ознаки духовної кризи і сумніву щодо справедливості зменого світу:

*Не вірю, що з мертвих воскрес Бог Розп'ятий,
Не вірю, хоч вірить хотів, –
Бо ворог Його скрізь панує закладий,
Скрізь вільно катує братів ...*

У цих та інших рядках відчувається внутрішній протест проти соціального зла, лицемірства, байдужості. Жорстока дійсність зіставляється з гострим духовним конфліктом звичайної людини, яка прагне вірити, але бачить навколо панування зла і неправди. Через біблійні образи автор показує зневіру, біль і розчарування, що водночас є проявом високого сумління та заклик до пробудження людяності.

Поетія «Не вірю!..» написана різностопним (4/3) амфібрахієм (| ◡ — ◡ |) з чергуванням жіночих і чоловічих рим. На відміну дактиля або анапеста, що краще підходять для енергійного чи урочистого втілення теми, амфібрахій добре передає спокійні, лірико-мелодійні настрої, умиротворення, задумливість. Амфібрахій уважється більш природним метром для української мови, що підтверджується практикою Лесі Українки, О. Олесея, П. Тичини та ін. Іван Огієнко наслідує традиції органічного поетичного мовлення та, водночас, привносить до нього несподівані ефекти. У рядку «Не вірю, що з мертвих воскрес Бог Розп'ятий» ритмічна узгодженість дещо порушується: | ◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ — — | ◡ — ◡ |. У третій стопі з'являється бакхій (| ◡ — — |), який використовувався в гімнах, піснях на честь бога Вахса. У давньогрецькій і латинській метриці бакхій застосовувався в урочистих, піднесених або емоційно напружених текстах, часто — у хоральних піснях. У новоєвропейських мовах (зокрема українській) бакхій не є основною стопою, бо ритм із двома посліп'ями наголошеними складами не природний для слов'янської мови. Однак у цьому випадку бакхій стає ефективним ритмічним ходом для створення особливої експресії.

Поетичні спроби Івана Огієнка продовжуються. У № 77 від 6 квітня на місці фейлетону друкується поезія «О, краю мій милий» за підписом «І. Рутька» [16]. Цей твір так само організовано за композиційним кільцем. У першій строфі визначається лірична експозиція:

*О, краю мій милий,
Пригнічений краю!
В холодній Сибірі
За тебе вміраю...*

Остання строфа фіксує розв'язку:

*А я ... не вернуся
До рідного краю ...
В холодній Сибірі
Закутий вміраю...*

Вірш передає глибоку любов до рідної землі, символізує біль вигнання, який помирає далеко від дому. Ліричний герой приймає смерть, але його думки присвячені незламності національного духу, вірності і жертвності за Україну. Поетія сповнена трагізму, патріотизму і ліричного напруження.

Цей твір написаний двостопним амфібрахієм (| ◡ — ◡ | ◡ — ◡ |). Заголовковий рядок цієї поезії «О, краю мій милий» наповнений відчутною ритмічною експресією. Він розпочинається зі стопи антибакхія (| — — ◡ |), що має сильний початок (два послідовні наголоси), через що звучить урочисто, рішуче, «ударно». Ритм поступово «спадає» до кінця стопи. Антибакхій уживали в урочистих хорах, трагічних одах або як варіацію в складних метричних формах. Як і бакхій, антибакхій не входить до поширених стоп. В українській поезії антибакхій майже не трапляється як самостійна метрична форма. Два наголоси посліп'ї не надто природні для нашої мови. Але як вставна ритмічна стопа антибакхій здатен підсилити звучання, створювати своєрідний емоційний «удар». Сильне проголошення початку вірша з двома наголошеними складами має урочисте і закличне звучання.

У № 89 від 20 квітня знову під лінією відрізу міститься поезія «Могутній орел» за підписом «Іван Рутька» [21]. Образи-символи «могутній орел», «кайдани», «клітка» стають лейтмотивними, забезпечують функціонування композиційного кільця. Через образ закутого орла автор показує трагедію волелюбної особис-

тості, яка страждає в неволі й від байдужості людей. Трагізм ситуації посилюється оцінно-експресивною лексикою («регочуть», «скубуть», «виколюють», «потроцатся»). Автор засуджує людську жорстокість і рабську психологію. Головна думка зводиться до тези, що справжня сила знаходить прояв у свободі духу, навіть перед загрозою невідомої смерті. Поезія вирізняється символізацією життєвого матеріалу, алегоризмом, антитезою між свободою і неволею.

Завершується публікація віршованих творів Івана Огієнка в № 99 від 1 травня. Там за підписом «Іван Рулька» у фейлетонній частині міститься поезія під енергійним і рішучим заголовком «Доволі!...» [17]. Цей номер присвячений «святую пролетаріату». Початок твору Івана Огієнка співзвучний з означеною темою:

*Невольники, люде голодні і голі
Діждались великого свята...*

У соціальну проблематику автор влітає інтимні інтонації:

*Доволі! Насильство зрадливе хай гине,
Хай вільно панує любов!...*

Це призводить до посилення загальнолюдських мотивів. Поезія сповнена оптимізму і віри в оновлення світу на засадах любові і добра. Автор прославляє свободу, рівність і любов між людьми, засуджує жорстокість і гноблення. Вірш звучить як гімн визволеному люду, як заклик до братерства і добра.

Поезії «Могутній орел» і «Доволі!...» мають різне тематичне спрямування. Та попри це їх єднає однакова ритмічна природа. Обидва твори написані різностопним (4/3) амфібрахієм. Чергування довшого і коротшого віршів урізноманітнює ритміку. У довгих рядках є достатньо матеріалу для формування думки, а короткі вірші її підкреслюють або завершують інтонаційно. Чергування 4- і 3-стопного амфібрахію робить вірш мелодійним, живим і співучим, надає ритмічній варіативності та емоційного підйому, підкреслює ключові слова або паузи, наближаючи вірш до пісенного та природного ритму мови. Ця метрична форма набуває ознак універсальності в поетичному доробку Івана Огієнка часів публікації в газеті «Громадська думка».

На наступному етапі співпраці з «Громадською думкою» Іван Огієнко повертається до прози. Однак суттєво розширює жанровий діапазон. Він пише не лише замітки, але й аналітичні статті, інтерв'ю, хроніки (літописи). У № 134 від 13 червня вперше друкується матеріал за підписом «І. Огієнко» [7]. Після авторського повідомлення про приїзд на малу батьківщину «посла до Державної Думи» А. Ф. Грабовецького вміщено розповідь одного із селян і його розмови з гостем. Іван Огієнко використовує прийом обрамлення, коли авторський текст розпочинає і завершує матеріал, оповідь персонажа складає основну частину. Такий прийом надає можливість аргументувати власний висновок: «*Приїзд Грабовецького підняв настрій по всіх сусідніх селах. Частіше б навідувались посли до своїх виборців!...*». Головна думка проголошується з публіцистичною прямою.

У № 149 від 30 червня за підписом «Іван Огієнко» вже на першій сторінці міститься початок статті «Забастовочний рух (З Радомисльського та Сквирського повітів)». Автор лаконічно визначає загальну атмосферу: «*Останніми часами у нас по всіх місцях є тільки дві балачки – про Думу та про забастовку. І доволі почать в одному селі, як вона через день-два шириться і перекидається на всі сусідні села*» [9, с. 1]. Навіть у коротких фразах відчувуються риси, притаманні стилю Івана Огієнка: наближення автора до читача («у нас»), використання народної лексики («балачки», «почать»), метафоричність мовлення (забастовка «шириться і перекидається»). Автор розглядає життя

українського села на початку ХХ століття в широкому суспільному аспекті. До уваги беруться не лише національні чи культурні прояви, але й економічно-соціальні та морально-етичні. Ось розповідь про ставлення до тих людей, що погоджуються працювати за меншу плату: *«А після того, як в деяких селах штрейкбрехерам (людям, що не вважають на забастовку) дали доброї прохуханки, охота йти на роботу до чужого пана зовсім пропала. Здебільшого таким штрейкбрехерам у нас селяне псують геть усю чисто городину; в деяких місцях їх палять і б'ють»* [9, с. 2]. Автор фіксує досить своєрідне пробудження класової та громадянської свідомості. Відчувається захоплення від селянської солідарності і взаємопідтримки, моральне засудження зрадництва (*«штрейкбрехерів»*). Увага читача акцентується не на окремих випадках, а процесі пробудження селянської активності. Іван Огієнко створив зразок соціально-публіцистичного реалізму з деталізованим описом народного життя, риторикою справедливого обурення, емоційною близькістю до селян.

Тема страйку захопила Івана Огієнка. Він її деталізує впродовж наступних чотирьох статей як «Літопис забастовочного руху». Автор одразу вдається до прийому референції: *«З того часу, як я подав першу статтю (Гром. Думка № 149), забастовка мало не скрізь вже скінчилась. Але ж до мене дійшли цікаві відомості з деяких сіл і я їх подаю тепер»* 4, с. 3]. Цей своєрідний лід виконує одразу декілька функцій: відтворює для читача контекст, допомагає зрозуміти передісторію подій і пов'язані факти; посилює довіру до поданої інформації; налагоджує зв'язки між матеріалами; створює засади для об'єднання серії статей в тематичний цикл.

Після наведеної деталізованих описів з місць, Іван Огієнко робить власні узагальнення: *«По всіх наших селах в забастовочному рухові помічалось одне й те ж явище: по великих селах забастовки провадилися не стало, скоро кінчались, домагання селян здебільшого не задовольнялись; в деяких місцях забастовка тільки починалась, як тут і припинялась з самого початку. Зате по селах невеликих вона сходила дуже лагідно, додержувалась до кінця, покіль пани не згоджувались задовольнити домагання селян. Робилося так через те, що в селах невеличких людям було дуже легко зібратись, щоб обміркувати свої домагання; в таких місцях селяне збирались мало не що-вечора й радились. По великих же селах такої однотайности не було»* [5, с. 3]. Автор подає цікавий приклад соціальної аналітики у формі журналістського спостереження. У матеріалі змальовується психологія народу як прояв колективної згуртованості, що суттєво впливає на ефективність боротьби. Ще зовсім молодий Іван Огієнко постає уважним дослідником народного життя. У нього соціологічне мислення поєднується з глибокою симпатією до боротьби за встановлення справедливості. Автор не просто фіксує факти, а аналізує причини і закономірності поведінки селян.

Одна зі статей «Літопису забастовочного руху» наближається до оповідання. Текст наповнений діалогами, що чергуються з авторською оповіддю. Персонажі зображуються об'єктивно: *«Селяне не злякались драгунів, і пан мусів пристати на домагання селян. Драгуни вели себе пристойно, не чинили насильств, не покривдили нікого з селян. — Робить до пана за малу ціну не йдть, — казали драгуни селянам. Але як пан приведе чужих робочих, то ви їх не займайте, бо нас примусять стріляти у вас...»* [6, с. 3]. Автор намагається бути максимально об'єктивним. Однак відчувається його розуміння позиції «пристойних» драгунів і симпатії до селян, що їх «не злякались». Репортерська тональність оповіді допомагає концентрувати увагу на фактах. Емоційна забарвленість тексту наближає матеріал до сприйняття свідомими національними елементами.

Два матеріали Івана Огієнка «У посла А. Ф. Грабовецького» [8] і «Розмова з б. депутатом А. Грабовецьким» [10] друкуються на місці фейлетону (під лінією відрізу). Таке розташування відповідає тематиці і пафосу цих публікацій. Соціальна гострота мінімізована, оповідь ведеться у спокійній і виваженій тональності. Матеріали більше схожі на оповідання з відповідними елементами сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка. Містяться фрагменти, які можна вважати не обов'язковими з точки зору розкриття головної теми: *«Розкажу напоследок ще одну пригоду з своєї подорожі, бо вона виявляє настрої наших селян»* [8, с. 3]. Проте, такі оповідки додають особливої емоційної теплоти, навіть посилюють ліризм оповіді. Не даремно ж матеріали публікувалися на місці фейлетону. Поліжанрова природа публікацій Івана Огієнка проявляється не лише завдяки розташуванню матеріалу на газетній шпальті. Наявність подібних фрагментів, що ведуть до розгалуження сюжету, можна розцінювати як прояв асоціативної композиції, що є однією з головних жанрових ознак фейлетону.

У номерах 176 і 177 публікується стаття «Газета на селі» за підписом «І. Огієнко-Рулька». Звернення до подвійного антропоніму мотивується бажанням автора зберегти впізнаваність серед читачів, які все знали його за псевдонімом, і водночас засвідчити відповідальність за власні тексти. Друга з цих статей закінчується промовистим висновком: *«Таким чином ми бачимо, що газета потроху протоптує собі шлях до читача-селянина. Чесна газета, наче промінь ясного сонця, освічує селянинові його гірке життя й показує йому способи вигоїти його болячки. І в той день, коли чесна газета і добра книжка захоплять собою всіх наших селян, тоді, “яко тает віск от лица огня”, зникне вся темрява селянського життя, і висохнуть усі ті величезні болота бруду, які вкривають ще й досі нашу Україну. Висохнуть болота, а з ними й такі людозненавні газети, як “Кієвлянинь”, “Правда Божія”, “Світова Зірниця” пропадуть і тільки чесна газета матиме широкий шлях на село...»* [12, с. 1]. Максимальне узагальнення стає яскравим прикладом публіцистичного стилю з елементами художнього піднесення. Текст сповнений емоційності, у ньому є окаянізм, епітетні структури, метафори, порівняння. Автор використовує виразні ритмічні конструкції, анафори, повтори, звукову евфонію. Такі засоби художності й емпатичності посилюють суспільно-політичний пафос. Іван Огієнко палко доводить, що газета може стати важливим засобом у пробудженні свідомості, боротьбі з невіглаством, встановленні соціальної справедливості.

Висновки. Аналіз публікацій Івана Огієнка в газеті «Громадська думка» засвідчує, що його журналістська діяльність поєднує риси публіцистики, художнього письма й науково-просвітницького дискурсу. Іван Огієнко апробував власну стилістичну систему, у якій публіцистична аргументація органічно поєднана з поетичною образністю. Його тексти відзначаються високим рівнем структурної організації, що виявляється, наприклад, у частому використанні композиційного кільця як засобу змістової та ритмічної єдності. Завдяки композиційному кільцю початкова теза, образ або метафора повертаються у фіналі, але вже з новим смисловим наповненням. Така організація посилює ефект завершеності, глибини, циклічності розгортання думки.

Стиль публікацій Івана Огієнка характеризується емоційно-експресивним забарвленням, метафоричністю, ритмізацією синтаксису, наявністю елементів звукової організації. Такі прийоми створюють ефект поетичного звучання навіть у межах фейлетону або газетної статті. Фейлетонність посилюється іронією і сатирою, що допомагає викривати гірку правду і соціальні

виразки суспільства. Особливу роль відіграє поєднання раціонального й емоційного начал: публіцистичний аргумент завжди підтримується естетичною формою і моральним імперативом.

Отже, поетика і стиль публіцистики Івана Огієнка вирізняються поєднанням художнього й аналітичного мислення, гуманістичним пафосом і високим рівнем мовленнєвої майстерності. Його творчість у газеті «Громадська думка» демонструє зрощення журналістського тексту з поетизованою формою публіцистичного висловлювання, що зближує елементи поезії, фейлетону і публіцистичного матеріалу. Для ранніх публікацій Івана Огієнка загалом притаманні: логічна і вивірена структура викладу, опора на живу традицію народного мовлення, афористичність і експресивність вислову, а також морально-етичне забарвлення тексту й апелювання до уявлень про соціальну справедливість. Саме така синтетичність визначає місце Івана Огієнка як одного з провідних творців модерної української публіцистичної поетики початку ХХ століття.

Список використаних джерел і літератури:

1. Волковинський О. С. Журналістський дебют Івана Огієнка в газеті «Громадська думка»: соціально-культурологічний контекст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Том 36 (75). № 3. Ч. 2. С. 214-220. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.3.2/32> URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/3_2025/part_2/34.pdf.
2. Животко А. Історія української преси. München: Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut, 1989–1990. 334 с.
3. Кобинець А. В. «Громадська думка» / «Рада» (1905–1914 pp.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2005. 222 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kobynets_Alla/Hromadska_dumka_Rada_1905-1914_rr_-_persha_schodenna_ukrainskomovna_hazeta_Naddnyprianskoi_Ukrainy.pdf?
4. Огієнко І. Літопис забастовчного руху. *Громадська думка*. 1906. № 154. Четверг, 6 липня (юля). С. 3
5. Огієнко І. Літопис забастовчного руху. *Громадська думка*. 1906. № 163. Неділя, 16 липня (юля). С. 3.
6. Огієнко І. Літопис забастовчного руху. *Громадська думка*. 1906. № 167. П'ятниця, 21 липня (юля). С. 3.
7. Огієнко І. Приїзд депутата А. Ф. Грабовецького. *Громадська думка*. 1906. № 134. Вівторок, 13 червня (іюня). С. 3.
8. Огієнко І. У посла А. Ф. Грабовецького. *Громадська думка*. 1906. № 157. Неділя, 9 липня (юля). С. 2–3.
9. Огієнко Іван. Забастовочний рух (З Радомиського та Сквирського повітів). *Громадська думка*. 1906. № 149. П'ятниця, 30 червня (іюня). С. 1–2.
10. Огієнко Іван. Розмова з б. депутатом А. Грабовецьким. *Громадська думка*. 1906. № 189. Четверг 17 серпня (августа). С. 2–3.
11. Огієнко-Рулька І. Газета на селі. *Громадська думка*. 1906. № 176. Вівторок, 1 серпня (августа). С. 1–2.
12. Огієнко-Рулька І. Газета на селі. *Громадська думка*. 1906. № 177. Середа, 2 серпня (августа). С. 1.
13. П-ський Л. Українська періодична преса. *Громадська думка*. 1906. № 159. Середа, 12 липня (юля). С. 2–3.
14. Рулька І. Брусілов, київської губернії. *Громадська думка*. 1906. № 51. Субота, 4 березія (марта). С. 4.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

15. Руцька І. М. Брусилів, (київської губернії). *Громадська думка*. 1906. № 32. Понеділок, 13 лютого (февреля). С. 4.
16. Руцька І. О, краю мій милий... *Громадська думка*. 1906. № 77. Четверг 6 квітня (апріля). С. 2.
17. Руцька Іван. Доволі!... *Громадська думка*. 1906. № 99. Понеділок, 1 травня (мая). С. 2.
18. Руцька Іван. м. Брусилів (київської губернії). *Громадська думка*. 1906. № 47. Вівторок, 28 лютого (февреля). С. 4.
19. Руцька Іван. Містечко Брусилів (київської губернії, радомисьського повіту). *Громадська думка*. 1906. № 25. Понеділок, 6 лютого, (февреля). С. 4.
20. Руцька Іван. Містечко Брусилів, (київської губ. радомисьського повіту). *Громадська думка*. 1906. № 17. П'ятниця, 20 Січня (Января). С. 4.
21. Руцька Іван. Могутній орел. *Громадська думка*. 1906. № 89. Четверг, 20 квітня (апріля). С. 2.
22. Руцька Іван. Не вірю!.. *Громадська думка*. 1906. № 75. Неділя 2 квітня (апріля). С. 2.
23. Руцька Іван. Не питай!... *Громадська думка*. 1906. № 63. Субота, 18 березія (марта). С. 2.
24. Спростовання помилки. *Громадська думка*. 1906. № 162. Субота, 15 липня (юля). С. 2.
25. Тимошик М. Іван Огієнко – співробітник газет «Громадська думка» та «Рада». *Національна періодика початку ХХ ст.: розвиток і реалізація української національної ідеї*. Київ, 2006. С. 10–11.
26. Тимошик М. С. Іван Огієнко як співробітник газет «Громадська думка» та «Рада». *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2007. Т. 26. С. 29–35. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2210>
27. Тимошик М. С. Поетична творчість Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта (збірка наукових праць)*. Кам'янець-Подільський, 2008. 300 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10514.html>

References:

1. Volkovynskiy, O. S. (2025). Zhurnalistskiy debiut Ivana Ohiiienka v hazeti «Hromadska dumka»: sotsialno-kulturolohichniy kontekst. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Т. 36 (75). № 3. Part 2. S. 214–220. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.3.2/32> URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/3_2025/part_2/34.pdf. (in Ukr.).
2. Zhyvotko, A. (1989–1990). *Istoriia ukrainskoi presy*. München: Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut. (in Ukr.).
3. Kobynets, A. V. (2005). «Hromadska dumka» / «Rada» (1905–1914 rr.) – persha shchodenna ukrainskomovna hazeta Naddnpirianskoi Ukrainy: utverdzhennia natsionalnoi idei (Candidate dissertation). Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kobynets_Alla/Hromadska_dumka_Rada_1905-1914_rr_-_persha_schodenna_ukrainskomovna_hazeta_Naddnpirianskoi_Ukrainy.pdf (in Ukr.).
4. Ohiienko, I. (1906, July 6). Litopys zabastovochnoho rukhu. *Hromadska dumka*. № 154. S. 3. (in Ukr.).
5. Ohiienko, I. (1906, July 16). Litopys zabastovochnoho rukhu. *Hromadska dumka*. № 163. S. 3. (in Ukr.).
6. Ohiienko, I. (1906, July 21). Litopys zabastovochnoho rukhu. *Hromadska dumka*. № 167. S. 3. (in Ukr.).
7. Ohiienko, I. (1906, June 13). Pryzhd deputata A. F. Hrabovetskoho. *Hromadska dumka*. № 134. S. 3. (in Ukr.).
8. Ohiienko, I. (1906, July 9). U posla A. F. Hrabovetskoho. *Hromadska dumka*. № 157. S. 2–3. (in Ukr.).

9. Ohiienko, Ivan. (1906, June 30). Zabastovochni rukhy (z Radomyslskoho ta Skvyrskoho povitiv). *Hromadska dumka*. № 149. S. 1–2. (in Ukr.).
10. Ohiienko, Ivan. (1906, August 17). Rozmova z b. deputatom A. Hrabovetskyim. *Hromadska dumka*. № 189. S. 2–3. (in Ukr.).
11. Ohiienko-Rulka, I. (1906, August 1). Hazeta na seli. *Hromadska dumka*. № 176. S. 1–2. (in Ukr.).
12. Ohiienko-Rulka, I. (1906, August 2). Hazeta na seli. *Hromadska dumka*. № 177. S. 1. (in Ukr.).
13. P-skyi, L. (1906, July 12). Ukrainska periodychna presa. *Hromadska dumka*. № 159. S. 2–3. (in Ukr.).
14. Rulka, I. (1906, March 4). Brusilov, Kyivs'koi hubernii. *Hromadska dumka*. № 51. S. 4. (in Ukr.).
15. Rulka, I. (1906, February 13). M. Brusylov, Kyivs'koi hubernii. *Hromadska dumka*. № 32. S. 4. (in Ukr.).
16. Rulka, I. (1906, April 6). O, kraiu mii mylyi... *Hromadska dumka*. № 77. S. 2. (in Ukr.).
17. Rulka, Ivan. (1906, May 1). Dovoli!... *Hromadska dumka*. № 99 (1). S. 2. (in Ukr.).
18. Rulka, Ivan. (1906, February 28). m. Brusylov (Kyivs'koi hubernii). *Hromadska dumka*. № 47. S. 4. (in Ukr.).
19. Rulka, Ivan. (1906, February 6). Mistechko Brusylov (Kyivs'koi hubernii, Radomyslskoho povitu). *Hromadska dumka*. № 25. S. 4. (in Ukr.).
20. Rulka, Ivan. (1906, January 20). Mistechko Brusylov (Kyivs'koi hub., Radomyslskoho povitu). *Hromadska dumka*. № 17. S. 4. (in Ukr.).
21. Rulka, Ivan. (1906, April 20). Mohutnii orel. *Hromadska dumka*. № 89. S. 2. (in Ukr.).
22. Rulka, Ivan. (1906, April 2). Ne viriu!.. *Hromadska dumka*. № 75. S. 2. (in Ukr.).
23. Rulka, Ivan. (1906, March 18). Ne pytai!... *Hromadska dumka*. № 63. S. 2. (in Ukr.).
24. Sprostuvalennia pomylyky. (1906, July 15). *Hromadska dumka*. № 162. S. 2. (in Ukr.).
25. Tymoshyk, M. (2006). Ivan Ohiienko – spivrobotnyk hazet «Hromadska dumka» ta «Rada». *Natsionalna periodyka pochatku XX st.: rozvytok i realizatsiia ukrainskoi natsionalnoi idei*. Kyiv. S. 10–11. (in Ukr.).
26. Tymoshyk, M. S. (2007). Ivan Ohiienko yak spivrobotnyk hazet «Hromadska dumka» ta «Rada». *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. T. 26. S. 29–35. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2210>. (in Ukr.).
27. Tymoshyk, M. S. (2008). Poetychna tvorchist Ivana Ohiienska. In Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita (collection of scientific works). Kamianets-Podilskyi, 300 p. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10514.html>. (in Ukr.).

Inna Volkovynska, Oleksandr Volkovynskyi

IVAN OHIENKO'S PUBLICATIONS IN THE NEWSPAPER «HROMADSKA DUMKA»: POETICS AND STYLE

The article analyzes Ivan Ohiienko's (Ilarion) publications printed in the newspaper *Hromadska Dumka* (1906) with the aim of identifying the peculiarities of their poetics and individual style. It examines the thematic range, genre specificity, and linguistic and stylistic devices that shape the author's vision of the socio-political processes of the early 20th century. Attention is focused on rhetorical figures, journalistic imagery, and the stylistic tension of the texts, which combines emotionality of presentation with a journalistic and reasoned position. The poetics of Ivan Ohiienko's newspaper publications reveal a synthesis of the rational and spiritual-symbolic principles, which foreshadows the author's further evolution towards religious-philosophical and translational creativity. The conclusion is made about the integrity of Ivan Ohienko's style, which combines: educational pathos, elements of journalistic and oratorical

discourse, moral and ethical values, and a definite social orientation with emotional expression, aphorisms, and rhetorical intonations. The logic of the author's presentation is based on the harmonious and rhythmic alternation of objective information and fragments with a noticeable lyrical coloring. The material of the article will contribute to a deeper understanding of the ideological and aesthetic foundations of Ivan Ohienko's early journalistic work and the formation of the Ukrainian intellectual tradition and journalism as a form of spiritual development.

Keywords: Ivan Ohienko, newspaper «Hromadska Dumka» (Public Opinion), poetics, style, compositional ring, journalism, poetry, meter, size, rhyme, plot, feuilleton, national identity.

Отримано: 12.09.2025 р.

УДК 821.161.2.–31.09.Ян

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.115-122

Жанна Горіна

ORCID 0000-0001-5875-3601,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
української філології і методики навчання фахових дисциплін,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА СТРАТЕГІЯ ЧИТАННЯ РОМАНУ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО «МАЙСТЕР КОРАБЛЯ»

Автор витлумачує інтертекстуальне читання як новітню стратегію рецепції й аналізу роману Юрія Яновського «Майстер корабля», яка дозволяє розкрити його новаторську за художньою формою, модерну за сюжетом і мовно-стилістичними експериментами специфіку. Доведено, що інтертекстуальний потенціал досліджуваного роману забезпечується чотирма епіграфами, наданими мовою оригіналу, переосмисленням образів, мотивів і сюжетів світової літератури, тяжінням до ритмічності, візуалізації, пісенності, а також активною настановою письменника на діалогічність, що передовсім простежується в монтажній кінематографічності мовної структури роману.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальне читання, інтертекстуальність, техніка кіномонтажу, роман «Майстер корабля», Юрій Яновський як новатор.

Постановка проблеми. Буремні часи 20-их років минулого століття, як відомо, характеризувалися розбудовою української державності, утвердженням національного культурно-мистецького контексту, сміливими поетичними експериментами, новаторством у прозі й драматургії, театральному і кіномистецтві, становленням нової урбаністичної літератури. Юрій Яновський – український письменник, драматург, редактор і сценарист ВУФКУ, військовий журналіст, один із найбільш яскравих майстрів української культури 1920-х років. У 1925–1926 рр. він працював художнім керівником на Одеській кінофабриці і цей період зафіксував у своєму новаторському за художньою формою, модерному за сюжетом і мовно-стилістичними експериментами дебютному романі-містифікації «Майстер корабля», який, власне, охоплює зміщені часові і просторові площини, будується на переплетінні багатьох сюжетів та історій: від процесу зйомок фільму про море

та будівництва справжнього вітрильника для декорацій до захопливих пригод моряків. Від часу першого виходу роману, поява якого у свій час спричинила гучний резонанс завдяки оригінальності змісту і стилістичному новаторству форми, до сих пір роман «Майстер корабля» був і залишається предметом дискусій української літературної критики та лінгвістически (В. Агеєва, М. Зеров, М. Бажан, Ю. Смолич, В. Панченко, С. Журба, Ю. Ковалів, Я. Голобородько, М. Гнатюк, Н. Коробкова, С. Плачинда, І. Семенчук, Т. Ткаченко, М. Наєнко та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтертекстуальність належить до однієї з найбільш затребуваних категорій в оновленій парадигмі сучасного гуманітарного знання, проте суперечки щодо сутності цієї категорії, її меж, особливостей співвідношення із суміжними явищами (такими як гіпертекстуальність, прецедентність, діалогічність, поліфонія) розпочалися ще в минулому столітті і досі не припиняються в зарубіжних (І. Арнольд, Р. Барт, М. Бахтін, У. Еко, М. Гловінський, Ж. Женетт, Ф. Жост, Ю. Крістева, Ю. Лотман, Ю. Тинянов, З. Мітосек, Р. Нич, І. Льїн, М. Пфістер, В. Чернявська та ін.) та вітчизняних (В. Агеєва, О. Астаф'єв, Р. Чорновол-Ткаченко, Л. Біловус, Н. Коробкова, Д. Наливайко, О. Переломова, В. Просалова, М. Шаповал, Н. Кондратенко, Л. Станкевич, Є. Нахлік, Т. Гундорова та ін.) літературознавчих, мовознавчих, семіотичних та філософсько-культурологічних студіях. Дотепер залишаються недостатньо вивченими особливості способів і механізмів реалізації категорії інтертекстуальності у різних сферах функціонування мови і різних типах дискурсів – від публіцистичного, наукового, епістолярного, рекламного, релігійного до мережевої комунікації, а також властивостей міжтекстової взаємодії у сфері художнього дискурсу.

Нині науково доведено, що категорія інтертексту в художньому дискурсі має власну, яскраво виражену специфіку. Апеляція до інтертекстуальності у цій функціональній сфері пов'язана з активною настановою автора на діалогічність, якого значно увиразнює твір, дозволяє йому, не обмежуючись рамками своєї суб'єктивної, індивідуальної свідомості, вводити в текст одночасно кілька іносистемних мовних суб'єктів, інколи відкритих для читача (напр., при різних типах цитування), однак частіше «прихованих» за хитросплетіннями фігур інтертексту, як скажімо, при використанні текстової аплікації, монтажу, аллюзії, парафраза, травестування, пародії, епіграфу і т. под. У цьому випадку художній твір нерідко набуває обрисів надзвичайно складної за своєю полісуб'єктною організацією («*πολυλόγιστος*», за В. Виноградовим), а відповідно, важкої для читачького сприйняття системи, в якій цілісність і наступність відіграють важливе значення як в осягненні текстового концепту, так і в рецепції художнього тексту читачем. «Під час читання, різновиду процесу комунікації, всі тексти стають поліфонічними та реалізують свій інтертекстуальний потенціал, – на думку Р. Чорновол-Ткаченко, – <... > і головна роль у читанні як у динамічному процесі виробництва смислу належить не авторові тексту, а читачеві. При цьому текст розгортається заново та змінюється при кожному новому читанні. Таким чином, інтертекстуальний потенціал тексту реалізується в двох напрямках: вздовж вертикальної осі «текст / контекст» та горизонтальної осі «автор / адресант» [7, с. 84]. І, як засвідчив аналіз наукових праць, від часу появи відомої статті Ю. Крістєвої «*Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman*» (1967) і досьогодні термін «інтертекстуальність» здебільшого використовується дослідниками на позначення явищ і проявів текстової діалогічності.

Мета пропонованої розвідки полягає в інтерпретації інтертекстуально-го читання – новітньої стратегії рецепції й аналізу роману Юрія Яновського «Майстер корабля» як системи різномірних семіотичних просторів.

Викладення основного матеріалу. Добре відомо, що для романтичної мистецької течії було характерним подавати героїв, які «підносяться на вершину подвигу, в максимальній мірі вчинку і почуття» [5, с. 11], до того ж їй притаманне загострене відчуття людського й істинно духовного, гармонія соціального і біологічного в людській природі, відображення величного у цілісному сприйнятті образу епохи, що, власне, спостерігаємо в романі «Майстер корабля», в якому традиційне лінійне зображення подій і персонажів не відіграє особливої ролі, адже письменник максимально концентрує читацьку увагу на особистості свого персонажа, стилізує таким чином оповідь під жанр кіномемуарів. Молодий Яновський (прототип головного героя, від особи якого ведеться оповідь) умовно нібито прогнозує своє життя на кілька десятиліть уперед, згадує про роботу на Одеській кінофабриці, уявляючи себе сивочолим ветераном українського кіно, визнаним майстром, який досягнув сімдесятилітньої зрілості, коли *«старечі ноги йдуть уже просто до могили», а «сиве волосся до чогось зобов'язує»* [8, с. 13]. То-Ма-Кі (Товариш Майстер Кіно – найвище визнання в кінематографі) із тугою та щемкою любов'ю згадує все те, що відбувалося з ним там, в Одесі, в часи його молодості і роботи над фільмом, для зйомок якого будувався вітрильник, ставши своєрідним символом духовного відродження українців. А трапилося тоді дійсно багато чого: То-Ма-Кі проходить через випробування, такі як любовний трикутник, зради, особисті пошуки і творчі труднощі, однак торування власного шляху завжди пов'язане з кінематографом, який він вважає своїм справжнім життєвим поклонанням.

«Архитекстуальність, – на думку дослідниці інтертекстуальних зв'язків цього художнього твору Світлани Журби, – вказує на прочитання тексту відповідно до формотворчих законів творення жанру. Автор моделює спосіб народження тексту, пропагований авангардистами, а пізніше втілений у постмодерній поетиці» [2, с. 60]. Інтертекстуальне читання роману «Майстер корабля» забезпечується, на нашу думку, чотирма епіграфами, наданими мовою оригіналу, які, по суті, відображають провідні ідеї його сюжетного руху попри фрагментарність викладення життєвої головної героїні, що переплітається з дивовижними подіями в історії вітчизняного кінематографу. Перший епіграф із Гоголевих «Мертвих душ» *«Забирайте же с собою в путь, выходя из мягких юношеских лет в суровое, ожесточающее мужество, – забирайте с собою все человеческие движения, не оставляйте их на дороге: не подымете потом!..»* [8, с. 11–12] наголосувало на творчих юнацьких пориваннях й етапі дорослішання, необхідності цінувати свою індивідуальність, аби згодом не розгубити себе в бурхливому плині часу і життя. Мотив пригод і мандрів, любові впереміж із морською тематикою втілено в наступних двох епіграфах – іронічно-жартівливий пісні світового класика, представника німецького романтизму, Йоганна Вольфганга фон Гете:

*Nein! hier hat es keine Not:
Schwarze Madchen, weibes Brot!
Morgen in ein ander Stadtchen:
Schwarzes Brot und weibe Madchen*

і рядках із морської пісеньки англійського поета і музиканта Чарльза Дібдіна:

*But the standing toast that pleased me most
Was, «The wind that blows, the ship that goes,
And the lass that loves a sailor!»*

Останній епіграф – вислів давньоримського поета золоті доби античної літератури, Квінта Горация з оди «Римській державі»: *O navis, referent in mare*

te novi Fluctus?, в якій він уславлює Римську державу, порівнюючи її з кораблем (О, корабле, тебе вже манить хвиля моря?). Так само Юрій Яновський переймався долею нової Республіки України, коли вирішувалося майбутнє української культури та існувала реальна небезпека її цілковитого знищення. Тож письменник словами головного героя проголошує своє мистецьке кредо: «Сімдесят років стою я на землі, пройшли переді мною покоління чужих і рідних людей, і всім я з гордістю дивився у вічі, боронячи життя й честь моєї нареченої, її коси, як струмені, розлилися по землі, її руку, як благословення, лягли на поля, її серце палає, як серце землі, посилаючи жагучу кров на нові й нові шляхи. Для неї я був сміливий і впертий, заради неї я хотів бути в першій лаві бійців – бійців за її розквітання. Для неї я полюбив море, поставив на гербі якір, залізний важкий якір, що його приймають всі моря світу, і колишется над ним могутній корабель. Культура нації – зуть її» [8, с. 67]. Не дарма, професорка Києво-Могилянської академії, Віра Агєєва називає «Майстра корабля» розрахунком зі старим романтизмом, творенням нового культурного простору, романом про мистецтво, а також про митця як упривілейованого персонажа, який працює заради «Культури Нації» [1]. Митець зізнається в почуттях до нареченої з підкресленим пафосом лицарського служіння «дамі серця», а витворюється портрет «нареченої» через гіперболічні деталі-тропи, що начебто налаштовують читача на романтичну тему кохання. Заразом узагальнювальна фінальна фраза перемикає читачку рецепцію на іншу домінанту: у містифікованій самохарактеристиці оповідача-мемуариста То-Ма-Кі та його «нареченої», що органічно злилися в пазли єдиної сюжетної лінії, чітко оприявлені сфери буденного життя й духовної культури нації.

Літературознавець Юрій Ковалів тлумачить особливості такої поезики Яновського-романіста тим, що роман як літературний дебют автора, написаний протягом кількох місяців, сконденсував досвід Яновського-кінематографіста та його дивовижну закоханість в Одесу й безмежну любов до моря, як до природної стихії [3, с. 165], яка дає і роботу, і їжу, і насолоду, але водночас може покарати, про що, зокрема, йдеться в розповідях колоритного персонажа Богдана. І сам письменник у тексті роману не раз пояснює своє захоплення морем тим, що кожна «дорога на морі нова і кожне місце – дорога» [8, с. 40]. «Майстер корабля» став тоді для двадцятип'ятирічного автора саме такою новою дорогою, яка привела його в українську романістику. Образ моря як сповненої небезпек просторової точки багатьох епізодів, одисей ряду героїв і символу їхньої жаги до життя, волі. Таке інтертекстуальне читання образу моря простежуємо в експозиційному авторському вірші «Присвята», який можна потлумачити як епіграф до теми море – воля – безмежність:

*Високо в небо соколи літали!
Далеко в море гості запливали
І парус парус парус доганяв.
Надувши груди білі, йшли фрегати.
Над морем місяць уставав солдатам
І просторинь шляхів охороняв [8, с. 53].*

Власне кажучи, романтика моря, пригодництво, неоромантичний пафос роману «Майстер корабля» перегукуються із текстами зарубіжних митців: британського прозаїка-мариніста Джозефа Конрада «Лорд Джім», «Вигнанець з островів», «Серце п'їтьми» – залюбленість у море, деякі факти з життя моряків, екзотичні історії, бачення Батьківщини єдиним місцем, де можна пізнати істину і сенс життя, а також відчутти спокій і радість; англійської письменниці

Джейн Остін «Гордість та упередження» – листи головної героїні Тайях; англійського письменника шотландського походження Роберта Луїса Стівенсона «Острів скарбів» – пригодницькі мотиви, авантюризм, пошук скарбів; американського класика Джека Лондона «Біле ікло», «Поклик предків», «Серця трьох» – пригодницькі мотиви [2, с. 59]. Так само відстежуємо алюзію на біблійний образ Мойсея, відсилання до якого фіксуємо в епізоді, коли То-Ма-Кі отримує завдання розробити конституцію для кінофабрики. Для Редактора це виявилось нелегкою справою, оскільки основному закону він би мав підпорядковуватися сам. Тому новоспечений редактор усвідомлює важливість особливого дарунку з неба – Божої ласки та благословення у всіх людських починаннях [2, с. 61]. Йому пригадується Мойсей, який сподобився права говорити з Богом: *«Складати для себе закони – неприємна річ. Добре було Мойсеєві одержати їх на горі. Я їх проглядав і зробив висновок, що вони лише формулювали те, що вже існувало тоді на землі. Ці закони були в мозкових клітинах людей. Вони тисячоліття переливалися з кров'ю по жилах. Їх породила в голові перша ж пролята кров і перший передсмертний зойк»* [8, с. 42]. Ідеться, звісно, про Закон, який Господь, за біблійним сюжетом, дав Мойсеєві на горі Синай.

Інтертекст з активною настановою автора на діалогічність простежуємо в монтажній композиції роману, яка ніби нагадує перегляд кінострічки, в якій мемуари головного героя перемежовані листами і розповідями його дорослих синів, пілота Майка і письменника Генрі, листами до нього «героїні любовного трикутника» балерини Тайях, із низкою оповідань матроса й доволі розлогою лекцією Професора про справу корабельного будівництва. Зазначені епізоди з погляду інтертекстуального аналізу є окремими «вставними новелами», коли в середині мемуарів головного героя вмонтовано ще одну історію – розповідь про створення фільму. По суті, у своїй оповіді Яновський міксує белетристику з епістолярієм, мемуарами, а також переплітає все саморефлексіями персонажів. Усі ці компоненти сукупно створюють ефект кіномонтажу. Саме під впливом техніки кінозйомки, зміни кадрів, абзацна структура романної прози автора замінює традиційні для класичного реалізму розлогі абзаци на ущільнені, компактні, насичені діалогами і прямою мовою сюжетні епізоди, надаючи текстові «живого» звучання. Тому діалоги персонажів так нагадують читачеві кадри кінострічки. Мовна деструкція роману стосується не лише канонів класичного реалізму, а й «старого» романтизму як тодішньої *«хвороби українського письменства»* [1], а відтак засобом руйнування романтичної традиції стає пародіювання стильових штамів, сюжетних кліше тощо.

Отож, читачі потрапляють в атмосферу Одеси, міста, де *«довгі вулиці розрослися в ширину – ними прийшов до міста степ і зустрівся з морем»* [8, с. 43] і знайомляться з тим, як створювалися кінофільми, з усією складністю самого процесу: від сварок і сперечань між режисерами-диктаторами (*«вони були за тих часів диктаторами фабрики. Вони ними лишилися й до наших днів, незважаючи на всі дотепні міркування про колективне ставлення фільму»* [8, с. 86]) і сценаристами до вкрай напруженої роботи проявників плівки та монтувальників, від полювання за вдалим кадром аж до створення декораций. «Майстер корабля» – це захопливий роман про Голлівуд на березі Чорного моря (до речі, одноіменна назва одного з есе Юрія Яновського), про внутрішні процеси кіноіндустрії та закулісний світ її інтриг. На його сторінках читачі потрапляють в Одесу 1920-х років, знайомляться з амбітними героями й спостерігають за пристрасним любовним трикутником, що складеться між голо-

вними героями. Ключовими персонажами роману не випадково стають люди творчих професій – балерина, режисер і художник, що шукають шляхів реалізації своїх творчих задумів. У цьому сенсі показовим є образ Сева, молодого режисера, фанатика кіно, для якого воно не просто професія, а й поклонання і сенс життя, адже йому не потрібні ідеальні умови, він їх створює сам: «*Ми знімаємо кіно, навіть якщо не буде світла, камери і грошей*» [8, с. 43]. По суті, Сев – це втілення митця-революціонера, який не знає компромісів, кидаючи виклик не тільки природі, а й власній долі. Він, символізуючи нову епоху, не боїться ризикувати: «*Життя – це не очікування. Життя – це дія*».

Утім, на нашу думку, новаторська стилістика Яновського – це не лише про слова, це і про ритм, музику. Оповідь то пливе плавно, то швидко, наче морська хвиля, змінюється. Тому і речення в романі – то короткі, уривчасті, то – довгі й розлогі, пор.: «*Людина з моря. Він не має, ні батька, ні матері, ні родини. Він шукає людей, які б повірили в нього...*» [8, с. 86]. Ритм тут змінюється, створюючи відчуття динаміки, руху. Лексичне багатство тексту (*якір, трюм, палуба, хвиля, вітер, рух, мандри, далекі береги*), слова, які буквально пахнуть морем. І справді – його стиль схожий на розгорнутий поему про море, молодість і творчість, де у кожного персонажа свій упізнаваний голос: у Сев – спокійний і розважливий: «*Ми повинні не лише знімати кіно, а творити життя*»; у Тайах – пристрасний й емоційний: «*Я люблю море, воно говорить зі мною мовою вітру*»; у То-Ма-Кі – філософський: «*Мистецтво – це корабель, що не тоне в часі*». Авторські діалоги – короткі і влучні, які оживлюють персонажів, роблячи художні образи цілком реальними. До того ж сама оповідь у романі звучить, немов пісня, завдяки різноманіттю епітетів, сенсорних метафор, які ніби озвучують, візуалізують текст («*місто тремтіло в снегу, мов розплавлений корабель*»), влучних порівнянь («*вона ходила, як вітер над степом, як чайка над морем*», «*кочі її були, як море перед бурєю*») та риторичних запитань.

До прикладу, свої пригоди-історії з морем оповідає, спраглий до авантур «бурака з моря», Богдан: «*Моя розповідь на три чверті буде розповіддю про те, як я тонув і як мене рятували. Я спостеріг, що такі мої пригоди завжди траплялися тоді, коли я починав революцію, бунт або протестував проти несправедливості*» [8, с. 87]. До того епізоду, як його врятували головні герої, життя Богдана було сповнене багатьох злетів і падінь: «*Моя мати вродила мене сиротою <...> Зробився я моряком. Плавав я на піввантажному пароплаві юнгою...*» [8, с. 87], після чого, ставши моряком, він дрейфував у морі, стикався з багатьма небезпечними моментами, але щоразу покладався на свою наполегливість, хоробрість, оптимістичний настрій та палке бажання повернутися додому, що інтерпретується вдумливим читачем як мотив повернення «блудного сина». Для Богдана, моряка, море – це його дім «<...> я ніколи не любив ходити по дорогах. Тому я й люблю море, бо на ньому кожна дорога нова й кожне місце – дорога» [8, с. 116], тоді як для Сев чи То-Ма-Кі – це простір для можливостей, місце, де народжуються нові ідеї. У фіналі герої завершують будівництво корабля – метафори мистецтва, життя та мрії, яка не має меж, тому переживе своїх творців. І та обставина, що Яновський зупинив дію роману на завершенні будівництва корабля, а не вивів його в море, як і на згадці про завершення сценарію, без зображення процесу кіновиробництва, асоціативно наштовхує читача на думку про завуальовану за міфологічними і символічними образами ідею драматизму національної бездержавності.

Висновки. Інтертекстуальність – термінологічне поняття на позначення взаємодії «свого» і «чужого» в тексті, що в широкому житку позначає використання в

художніх творих (або, якщо скористатися мовою семіотиків, у художніх «текстах») тих чи тих елементів, запозичених з інших «текстів» або так чи інакше з ними пов'язаних. Дослідники одноставно наголошують на тому, що категорія інтертекстуальності в художньому тексті має свою специфіку, яка передовсім пов'язана з активною настановою автора на діалогічність, що дозволяє йому не обмежуватися лише сферою своєї суб'єктивної свідомості, а вводити у твір одночасно кілька суб'єктів висловлювання, які виступають носіями різних художніх систем.

«Майстер корабля» – перший роман Юрія Яновського, що ламає традиційні канони, адже створений як цілком європейська, новаторська, модерна історія, написана у стилістиці кінемемуарів, на сторінках якої вирують романтика молодості, морських пригод, щастя кохання і радість від життя. Буремна історія епохи появи вітчизняного кінематографа і життя в Одесі на початку минулого століття. Письменник експериментує зі змістом, зі стилістикою мовної форми, які тяжіють до візуалізації, ритмічності, монтажної кінематографічності тощо. Переосмислення, авторська трансформація образів, мотивів і сюжетів світової літератури розширюють простір читацької уяви та свідчать про очевидні інтертекстуальні зв'язки «свого» і «чужого» в тексті досліджуваного роману.

Список використаних джерел і літератури:

1. Агеева В. П. «Майстер корабля» – дебютний роман Юрія Яновського. Відеолекція на сайті Мистецького арсеналу. 1 квітня, 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HUyaoOhYNGY&t=10s> (дата звернення 10.09.2025).
2. Журба С. С. Юрій Яновський: інтертекстуальний підхід до аналізу художнього твору. *Актуальні проблеми мовно-літературної освіти в середній та вищій школах: мат. IV Всеукр. наук.-практ. конф.* Київ: УДУ імені М. Драгоманова, 2023. С. 58–62.
3. Ковалів Ю. Юрій Яновський. Історія української літератури (кінець XIX – поч. XXI ст.): підручник у 10 томах. Київ, 2017. Т. 5. С. 165–197.
4. Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація / [упоряд. В. Панченко]. Київ: Факт, 2002. 344 с.
5. Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. Кіровоград: Мавік, 2002. 148 с.
6. Пуніна О. Кінофікація українського літературного дискурсу (20-30-ті роки XX століття): монографія. Донецьк: ДонНУ, 2012. 332 с.
7. Чорновол-Ткаченко Р. С. Теорія інтертекстуальності: цілі, завдання, методи. *Вісник СумДУ*. 2006. № 11 (95). Т. 2. С. 82–87.
8. Яновський Ю. Майстер корабля. Одеса: Маяк, 1972. 156 с.

References:

1. Aheieva, V. P. (2018). «Maister korablia» – debutnyi roman Yurii Yanovskoho [«The Master of the Ship» – Yuri Yanovsky's debut novel]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HUyaoOhYNGY&t=10s> (in Ukr.).
2. Zhurba, S. S. (2023). Yurii Yanovskiy: intertekstualnyi pidkhd do analizu khudozhnoho tvoruu [Yuri Yanovsky: an intertextual approach to the analysis of a work of art]. *Aktualni problemy movno-literaturnoi osvity v serednii ta vyshchii shkolakh: mat. IV vseukr. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova. P. 58–62. (in Ukr.).
3. Kovaliv, Yu. (2017). Yurii Yanovskiyi. Istoriiia ukrainskoi literatury (kinets XIX – poch. XXI st.) [Yuri Yanovsky. History of Ukrainian Literature (late 19th – early 21st centuries)]; pidruchnyk u 10 t. Kyiv. T. 5. S. 165–197. (in Ukr.).
4. Patetychnyi frehat: Roman Yuriiia Yanovskoho «Maister korablia» yak literaturna mistyfikatsiia. (2002) [The Pathetic Frigate: Yuri Yanovsky's novel «The Master of the Ship» as a literary hoax / compiled by V. Panchenko]. Uporiad. V. Panchenko. Kyiv: Fakt. (in Ukr.).

5. Panchenko, V. (2002). Morskyi reis Yurii Tretoho [The sea voyage of Yuri III]. Kirovohrad: Mavik. (in Ukr.).
6. Punina, O. (2012). Kinifikatsiia ukrainskoho literaturnoho dyskursu (20–30-ti roky XX st.) [The cinematization of Ukrainian literary discourse (1920–1930 of the XX century)]: monohrafiia. Donetsk: DonNU. (in Ukr.).
7. Chornovol-Tkachenko, R. S. (2006). Teoriia intertekstualnosti: tsili, zavdannia, metody [The theory of intertextuality: goals, objectives, methods]. *Visnyk SumDU [SumDU Bulletin]*. № 11. T. 2. P. 82–87. (in Ukr.).
8. Yanovskyi, Yu. (1972). Maister korablia [The Master of the Ship]. Odesa: Maiak. (in Ukr.).

Zhanna Horina

THE INTERTEXTUAL STRATEGY FOR READING YURI YANOVSKY'S NOVEL «THE MASTER OF THE SHIP»

In given article, the author argues that the category of intertextuality in literary texts has its own specific characteristics, which are primarily related to the writer's active focus on dialogue, allowing them to go beyond the sphere of their subjective consciousness but to introduce several subjects of expression into the work at the same time, who act as carriers of different artistic systems. The author interprets intertextual reading as the newest strategy for the reception and analysis of Yuri Yanovsky's novel «The Master of the Ship», which allows us to reveal its innovative artistic form, modernist plot, and linguistic and stylistic experiments, etc. It is substantiated that the intertextual potential of the novel under study is provided by four epigraphs given in the original language, the reinterpretation of images, motifs, and plots of world literature as manifestations of the interaction of «one's own» and «foreign» in the text, the gravitation toward rhythm, visualization, and songfulness. It has been proven that the intertext with the author's active focus on dialogue is most clearly traced in the montage composition of the novel, which resembles watching a film in which the memoirs of the main character-narrator To-Ma-Ki are interspersed with letters and stories from his adult sons, pilot Mike and writer Henry, letters to him from the «heroine of the love triangle», ballerina Taiyah, a series of stories from a sailor, and a rather lengthy lecture by the Professor on shipbuilding. The intertextual strategy for reading the novel «The Master of the Ship» is based on: a) the destruction of the usual linear plot in the depiction of events and characters, however all plot episodes, despite the fragmentary nature of the narrative, tend toward the integrity of the plot canvas, b) the disappearance of the plot with a shift in chronotope, c) maximum concentration of the reader's attention on the character's personality, d) drawing the reader's attention to the secrets of writing and film production, to decoding epigraphs, allusions (the image of Moses), symbolic images («lady of the heart», shipmaster, sea), analogies (the City by the sea) and motifs («the prodigal son», adventures and travels, exotic places), etc.

Key words: intertext, intertextual reading, intertextuality, film editing techniques, the novel «The Master of the Ship», Yuri Yanovsky as an innovator.

Отримано: 19.09.2025 р.

УДК 821.161.2.09(092)Огієнко+796/799(092)Боберський
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.123-129

Ірина Жиленко

*ORCID 0000-0002-1982-710X,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та філології,
Сумський державний університет*

Олена Бондаренко

*ORCID 0000-0002-2369-774X,
кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри журналістики та філології,
Сумський державний університет*

УКРАЇНСЬКИЙ ДУХ У МОВІ Й СПОРТІ: ТВОРЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА ТА ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Стаття присвячена порівняльному аналізу художньо-публіцистичної спадщини Івана Огієнка та Івана Боберського, які формували національну ідентичність у двох паралельних траєкторіях – мови і спорту. Визначено спільні й відмінні риси їхніх ідей у сфері духовного слова й фізичного виховання як чинників становлення українського національного духу.

Ключові слова: Іван Огієнко, Іван Боберський, «Український Сокіл», афоризм, спадщина, ідентичність, націєтворення, рідна мова, спорт, виховання.

Постановка проблеми. Неперевершену роль як для України кінця XIX – початку XX ст., так і для сучасності відіграють постаті подвижників – Івана Огієнка (1882–1972) та Івана Боберського (1873–1947). Це два державні діячі, титани національної освіти, науки, культури, видавничо-редакційної справи, а також – літературо-, мово- і релігієзнавства (Огієнко) й національної фізичної культури (Боберський). Вони стояли біля джерел формування українського духу – у слові й у спорті, утілюючи ідею цілісної людини, у якій поєднано духовність і тілесну досконалість.

Постать Івана Огієнка посідає унікальне місце в історії українського націєтворення. Йому присвячено численні дослідження як фундаментального, так і галузевого характеру. Значний внесок у розвиток огієнкознавства здійснили М. Тимошик, В. Ляхоцький, Є. Сохадька, І. Тюрменко, О. Гривнак, І. Кучинська, А. Марушкевич, Т. Міненко, О. Вішка, О. Панько, О. Опанасюк, С. Ярмусь та інші науковці.

Діяльність Івана Боберського також перебуває в центрі уваги науковців. Провідним дослідником його спадщини є А. Сова, який присвятив фундаторові української спортової традиції дисертаційне дослідження [10] та низку змістовних розвідок. Педагогічні, журналістсько-видавничі та організаційні аспекти діяльності Боберського послідовно вивчають Е. Жарський, В. Житарюк, О. Вацеба, С. Кость, Ю. Байцар, І. Криворучко, О. Шукатка та інші.

Попри наявні напрацювання, художньо-публіцистична спадщина обох діячів досі недостатньо систематизована. Тексти І. Боберського, що стосуються публіцистики, зокрема матеріали часопису «Український Сокіл», лише частково введені до наукового обігу. Літературній творчості Івана Огієнка

приділяється багато уваги. М. Тимошик, Є. Сохацька, В. Мацько, Я. Поліщук, Н. Прозор, Н. Фрасинюк, Г. Райбедюк та інші досліджують духовно-естетичні та культуротворчі виміри його доробку. Однак, як підкреслює В. Папіш, «художня творчість митрополита Іларіона є найменш дослідженим напрямком сучасного огієнкознавства», тому варто й далі віднаходити «енергетичне поле його художньої експресії» [8, с. 265, 270].

Саме в цьому полягає **актуальність** запропонованої розвідки. До того ж вона зумовлена потребою порівняння літературознавчих студій Огієнка і Боберського, бо саме вони допоможуть цілісно осмислити український націєтворчий процес як духовно-етичний феномен, у якому мова й спорт виступають взаємопов'язаними складниками.

Мета дослідження полягає у встановленні паралелей між творчими спадщинами Івана Огієнка та Івана Боберського, зокрема щодо їх афористичного мислення як форми вираження національного ідеалу, а також у з'ясуванні спільних і відмінних принципів духовного служіння в їхніх художньо-публіцистичних текстах. Окремим аспектом є аналіз добору тем, риторичних прийомів та ідейних настанов у деяких публіцистичних працях Івана Боберського, надрукованих у журналі «Український Сокіл».

Вклад основного матеріалу. Порівнювати художньо-публіцистичну спадщину двох провідних особистостей безпосередньо неможливо, проте варто зіставити їхні доробки у сферах мови (слова) і тіла (спорту), адже саме цим ключовим вимірам національного виховання були присвячені твори Огієнка і Боберського. Тож звернімося до аналізу окремих текстів і релевантних ідей.

Перебуваючи за кордоном, ознайомившись із популярними на той час системами гімнастики, Іван Боберський починає особисто «вправляти руханку» і поступово поглиблює свої знання. Ймовірно, перш за все під впливом батьківської поради («Думай по-українськи!»), він був одним із перших, хто послідовно впроваджував українську спортивну термінологію, створюючи нові слова, які не лише відображали суть фізичних вправ, а й несли естетичне та національне навантаження. А. Сова зазначає, що для окреслення сфери фізичного виховання Іван Боберський використовував терміни «тіловиховання», «тілесне виховання» або «виховання тіла»; спорту – «змаг» і його похідні, зокрема спортсмен – «змагун», спортсменка – «змагунка», спортсмени – «змагуни», спортивний день – «змаговий день». Для гімнастики він запропонував термін «руханка», ранкову гімнастику назвав «прорух». На означення різних видів спорту Боберський послуговувався такими термінами: «копаний м'яч» – футбол; «ситківка» – теніс; «гаківка» – хокей; «відбиванка» – волейбол; «лещетарство» («лещетарство») – лижний спорт та ін. Дослідник також зазначає, що запропонована Іваном Боберським спортивна термінологія не була застиглою конструкцією, до неї він вносив зміни. Яскравим прикладом є термін «футбол». Спочатку була «гра в союзняк», а згодом Боберський зупинився на терміні «копаний мяч» [10, с. 86–87]. Ось таким чином термінологія Боберського закріплювала українську ідентичність у повсякденному житті.

Якщо Іван Боберський запропонував власну термінологію в ділянці фізичного виховання та спорту й активно формував практичні форми роботи з молоддю, то Огієнко працював насамперед у площині духовно-культурної і мовно-національної консолідації. Релігії в найширшому сенсі у творчій спадщині вченого-богослова, як зазначає Г. Райбедюк, «відведено ключову роль у

становленні української нації та формуванні її національної самосвідомості, в збереженні етнокультурної самобутності, в досягненні духовної свободи народу, в кінцевому підсумку – в утвердженні державності» [9, с. 233]. Іван Огієнко наголошував на потребі формування комплексної національної ідентичності, яка поєднує інтелектуальний розвиток із чіткими морально-релігійними орієнтирами. Ці аспекти спадщини Івана Огієнка ретельно вивчені, тому зосередимо увагу передусім на творчості Івана Боберського.

Основні публікації, з якими виступав аматор української руханки в часописах «Вісті з Запорожжя», «Сокільські Вісті», «Український Сокіл», «Український емігрант» та інших, безпосередньо присвячені головній справі його життя – спорту. Боберський майстерно поєднував різні жанрові форми – від короткої замальовки до есе та повчальної новели. У таких творах, як «Розсипана пшениця», «Чорний кружок», «Плаксива верба», «Сніг на горах» та ін., поєднуються репортажна точність і глибокий символізм. У першому, зокрема, автор алегорично осмислює національні втрати: «Від віків розсипуємо нашу пшеницю, ласмаємо, складаємо вину один на другого. Треба би спокійно позбирати розсипану пшеницю...» [1, с. 4].

Дидактичного спрямування «Плаксива верба» розповідає, яка відбувається трансформація з Іваном Сидоряком. Коли його взяли до війська, хлопець «тримався горбато, ходив незграбно, <...> не знав куди дивитися очима, не знав, що робити зі своїми руками». Згодом це вже був хлопець, який «умів уже стояти, ходити, струнко триматися, сміло дивитися вперед і вільно рухати своїми міцними раменами <...> він тут потрібний і має відвагу кожного, хто йому перешкоджає, схопити своїми руками і кинути геть». Так Боберський транслює меседж про самовиправлення народу через вишкіл і фізичну дисципліну. Друга частина твору містить порівняння з чеськими соколами, які приїхали до Львова й відвідують деякі українські товариства. Автор ставить риторичне запитання, заохочуючи молодь до спортивного товариства «Сокіл»: «А може ми ніякої сили не маємо і не хочемо мати? Можливо, ліпше без сили? Можливо, ліпше горбитися і згинати голову наліво або направо, неначе плаксива верба над водою?» [2, с. 2–3].

«Сніг у горах» вміло передає красу Карпат, де перебувають спортсмені-лижники («між Коковіцею і Доберчею»), як естетичну та патріотичну категорію: «Пахне від свіжості. Легені віддихають, наче б хотіли набрати здоров'я на цілий рік». Природа в нього є живим учасником націєцентричного дискурсу. Водночас твір допоможе сформуванню уміння орієнтуватися у відстані, тренуватися в команді; він містить і моральний компонент: взаємоповага, гумор, вимогливість до дисципліни – і усе це завдяки лешетарству. Боберський щедро використовує тропи: «скелі одягнули сріблясті плащі», «повітря неначе кришталь», а спортсмени нагуляли «вовчий апетит» [3, с. 2].

У публіцистичних текстах спортивної тематики Боберський використовував синтетичний стиль, поєднуючи аналітичність із художньою образністю, залучаючи розмовну інтонацію й публіцистичний пафос. Так, у матеріалі «З думок І. Боберського» (1934) зазначено: «Змагання з другими дружинами, племенами, народами, державами – найбільша принада життя. Але це не лише принада, це найбільше право життя, це примус!». Через метафору гри автор вибудовував модель суспільної організації, у якій «дружина гравців <...> уміє так координувати свої сили, як рука пальці – це ідеал, який маємо осягнути на всіх царинах товариського, суспільного, економічного, господарського, торговельного, громадянського, політичного, державного життя» [4, с. 3]. Зазвичай Боберський використовував художнє слово – яскраві метафори, заклики до руху й дії як інструмент мобілізації національної свідомості, формуючи образи героїв, які втілювали ідеали сили й патріотизму.

І все ж серед численних публіцистичних інструментів, якими послуговувався Іван Боберський, чільне місце посідають афоризми. Афоризм (з лат. – *визначення*) – «короткий влучний оригінальний вислів, узагальнена, глибока думка, виражена в лаконічній формі, інколи несподівано парадоксальний» [6, с. 106]. Такі вислови несуть не лише мотиваційний, а й етичний заряд. Серед найвідоміших: «Кожде покоління відповідає за прикмети тіла і духа слідуючого покоління», «Не плачем, а мечем», «Байдужі гинуть!», «Фізична культура – шлях до виховання духа», «Лише зорганізована фізична сила запевнює народovi свободу і незалежність» [10, с. 547–551]. Вони друкувалися в газетах, вивішувалися на відзнаках, прапорах і слугували засобом пропаганди фізичної культури й національної гідності.

Використовуючи афоризми Івана Боберського з дисертації А. Сиви [10, с. 547–551] та зіставивши їх із афористичними формулами Івана Огієнка з «Науки про рідномовні обов'язки» [5, с. 34–88] й однойменної збірки [7], систематизуємо їх у порівняльній таблиці (Див. таблицю 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця афоризмів Івана Огієнка та Івана Боберського

Тематика	Іван Огієнко	Іван Боберський	Спільне	Відмінне
Патріотизм і служіння народovi	«Служити народovi – то служити Богови»; «Нема більшої любові до народу свого, як душу покласти за нього».	«Злукою і роботою здобуває нарід свободу»; «Кождий нарід тільки є варта, кілька зложить жертв на свої цілі».	Обидва вважають служіння народovi найвищим покликанням, поєднуючи мораль і дію.	
Віра й духовність	«Де любов, там і Бог, а де Бог, там і щастя»; «Рідна мова й рідна віра – двоєдина істота».	«Виховане тіла – се шлях до виховання духа».		В Огієнка – духовна віра як основа нації; у Боберського – духовність через фізичну активність і гармонію.
Мова як духовна сутність нації	«Хто по-українськи не говорить, той руйнує свою націю»; «Мова народу – це душа його»; «На кожному кроці охороняй честь своєї рідної мови».	«За мало читаємо і за мало пишемо; для того за мало знаємо».		Огієнко підкреслює святість слова, Боберський пише про практичний обов'язок розвитку інтелекту через слово.
Праця як шлях до вдосконалення	«Праця вперта, безперервна – коваль твоєї будучини»; «Любов – двигун праці».	«Роботою і злукою здобуває нарід свободу»; «Ділами, не словами!».	Ідея активної дії, самовдосконалення працею, праця – етичний обов'язок.	
Виховання молоді	«Треба мати наукову совість і називати речі своїми іменами»; «Освіта – головна основа нашого світогляду».	«Молодіж се будучність народу. Ліпша молодіж – красша будучність».	Вбачають у вихованні шлях до формування характеру нації.	

Продовження таблиці 1

Єдність і соборність	«Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис»; «Єднаймося в думках і ділах!».	«Де злука, там сила»; «Злукою і роботою здобуває нарід свободу»; «Змаг гартує волю»	Тема єдності народу, соборності як гарантії державності.	
Мораль і совість	«Совість – око Боже в людині»; «Безвір'я розкладає людину і губить її».	«Нещира робота все розлітується»; «Нероба стає рабом».	Спільна етична основа – моральна відповідальність і праця.	
Сила духу і тіла	«В здоровому тілі – здоровий дух»; «Кожний член спортової організації мусить добре знати науку про рідномовні обов'язки».	«Руханка кріпить волю і відвагу до діла!»; «Руханка робить тіло гарним, а дух відважним».		Огієнко говорить про силу духу, Боберський – про її тілесне втілення.
Народ і держава	«Народ без своєї окремої Церкви – народ без душі»; «Стан літературної мови – ступінь розвитку народу».	«Нарід, що свої фізичні сили не плекає, не може жити і нидіє».	Ідея самоорганізації як ознаки зрілої нації.	
Життєвий ідеал	«Віддай народові все! Віддай йому душу, серце, а найголовніше – відповідальність за нього»	«Все вперед! Всі враз!»; «Не ридай, а здобувай!»;	Ідеал служіння, активності, оптимізму.	

Отже, з наведеної порівняльної таблиці видно, що спільного в афоризмах Огієнка і Боберського істотно більше, ніж відмінного. Ідея служіння народом як найвишого покликання, активної дії й самовдосконалення працею як етичного обов'язку, моральна відповідальність, самоорганізація, єдність та соборність народу формують інтегральну основу їхніх концепцій націєтворення. Усі ці чинники спрямовані на формування українського національного духу.

Афористика Івана Огієнка ґрунтується на духовно-моральних засадах. Її концептуальне ядро становлять поняття мови, віри, совісті та національної ідеї. Слово для мислителя має сакральний вимір, воно апелює до серця й душі українця, формуючи морально-етичні орієнтири. Натомість Іван Боберський творить практичну, динамічну афористику, зосереджену на вихованні дії, дисципліни, сили духу та волі через фізичне й громадське виховання.

Для Боберського спорт і тілесна культура є шляхом до волі. Його афористика репрезентує чіткий дидактичний принцип формування через дисципліну й рух, що підтверджує лексичний ряд: «рух», «руханка», «змаг», «вперед», «здобувай». Для Огієнка мова й слово є дороговказом до істини: «охороняй», «нація», «свідомий», «рідна мова». Він акцентує на традиціях і моралі народу, релігійному світогляді, вихованні через слово й віру, чемному ставленні до людини.

Суттєвими залишаються відмінності в мовно-стильовому вираженні їхніх ідей. Для Огієнка характерна повчальна, богословсько-моралістична форма афористичних висловів: «Мої пісні – молитви серця», «Коли ти і украї-

нець, але української мови не знаєш, ти українець мертвий!..», «Безмовний українець – це порожній оріх», «Служити народові – то служити Богові!». Для Боберського типовою є коротка, енергійна, гаслова форма («Байдужі гинуть!», «Все вперед! Всі враз!», «Наша сила в нас самих», «Не плачем, а мечем!»). Це зумовлює їхні стильові домінанти: у Боберського – публіцистично-агітаційна, в Огієнка – моралізаторсько-риторична.

Обидва діячі розглядають національне виховання як досягнення «ідеального єднання фізичної краси і духовної досконалості» – гармонії духу, інтелекту і тіла, що корелює з античним ідеалом калокагатії (*kalokagathia* – красивий і добрий) [6, с. 456] як синтезу фізичної досконалості й моральної витонченості, який зберігає свою актуальність як на початку ХХ ст., так і нині. Тому кожен з них наголошував не лише на важливості мови чи спорту, але й неодмінно радив посприяти їм. Боберський немало уваги приділяв формуванню інтелектуальних навиків: «За мало читаємо і за мало пишемо; для того за мало знаємо», «Виховане тіла – се шлях до виховання духа. Виховане тіла є нам шляхом до виховання духа», «Треба мати знання і треба вміти знанням орудувати. Знання це топір, сприт це топориче». Огієнко, нагадуючи приказку «В здоровому тілі – здоровий дух», писав: «Але нехай кожний спортсмен пильнує, щоб цей дух був національний, найкорисніший для служби своєму народові, а для цього добре знання своєї літературної мови – найперша умова» [5, с. 66].

Отже, відмінності між цими двома посталями не заперечують їхньої ідейної єдності. Духовна віра як основа нації, святість слова та сила духу в концепції Огієнка й духовність через фізичну активність та її матеріальне втілення в ідеології Боберського синтезуються в гармонійну модель українського патріота.

Висновки. Вивчення творчої спадщини Івана Огієнка та Івана Боберського має важливе значення для історії української літератури й націєтворчих студій. Їхні концепції формують цілісну модель виховання національно свідомої особистості, здатної мислити, діяти й нести відповідальність за майбутнє свого народу. Мова й спорт у їхньому ідейному дискурсі постають двома формами єдиного служіння – служіння українській нації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Боберський І. Розсипана пшениця. *Український сокіл*. Прага, 1934. Число 2 (3). травень.
2. Боберський І. Плаксива верба. *Український сокіл*. Прага, 1934. Число 4 (5) вересень.
3. Боберський І. Сніг на горах. *Український сокіл*. Прага, 1935. Число 2 (9) лютий.
4. З думок І. Боберського. *Український Сокіл*. Прага, 1934. 10 лютого.
5. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). *Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик*. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
7. Огієнкові афоризми і сентенції. До 115-річчя від дня народження Митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядк., вст. стаття і покажчик Зиновія Тіменика. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. 96 с.
8. Папіш В. А. Небесна аура «словної мови» Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIV. С. 265–270.
9. Райбедюк Г. Б. Націософські ідеї Івана Огієнка в науково-художньому дискурсі Ірини Калинець. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. XV. С. 230–237.

10. Сова А. Суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність Івана Боберського (1873-1947): дис ... докт. істор. наук. Львів, 2020. 551 с.

References:

1. Boberskyi, I. (1934). Rozsypana pshenytsia. *Ukrainskyi sokil*. Praha. Ch. 2 (3). (in Ukr.).
2. Boberskyi, I. (1934). Plaksyva verba. *Ukrainskyi sokil*. Praha. Ch. 4 (5). (in Ukr.).
3. Boberskyi, I. (1935). Snih na horakh. *Ukrainskyi sokil*. Praha. Ch. 2 (9). (in Ukr.).
4. Z dumok I. Boberskoho (1934). *Ukrainskyi Sokil*. Praha. Ch. 3. (in Ukr.).
5. Ivan Ohiienko (mytropolyt Ilarion) (2010). Ridna mova / uporiad., avt. peredmovy ta komentariiv M. S. Tymoshyk. Kyiv. 436 p. (in Ukr.)
6. Literaturoznavcha entsyklopediia (2007): U dvokh tomakh. T. 1 / avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv. 608 p. (in Ukr.)
7. Ohiienkovi aforyzmy i sententsii (1996). Do 115-richchia vid dnia narodzhennia Mytropolyta Ilariona (Ohiiienka) / uporiadk., vst. stattia i pokazzhchyk Zynoviiia Timenyka. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 96 p. (in Ukr.)
8. Papish, V. A. (2017). Nebesna aura «slovnoi movy» Ivana Ohiiienka. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriia: Filolohichna*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. Vyp XIV. S. 265–270. (in Ukr.)
9. Raibediuk H. B. (2018). Natsiosofski idei Ivana Ohiiienka v naukovo-khudozhnomu dyskursi Iryny Kalynets. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriia: Filolohichna*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka, 2018. Vyp. XV. S. 230–237. (in Ukr.)
10. Sova, A. (2020) Suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvithno-vykhovna diialnist Ivana Boberskoho (1873–1947): dys ... dokt. istor. nauk. Lviv. 551 p. (in Ukr.)

Iryna Zhylenko, Olena Bondarenko

UKRAINIAN SPIRIT IN WORD AND SPORT: THE CREATIVE LEGACY OF IVAN OHIENKO AND IVAN BOBERSKYI

This article is devoted to a comparative analysis of the creative heritage of Ivan Ohienko and Ivan Bobersky, two leading figures of Ukrainian culture in the late 19th and first half of the 20th centuries, who shaped national identity in two complementary spheres: spiritual discourse and physical education. The aim of the study is to identify the common and distinctive principles of their cultural creation, to trace parallels in their artistic and journalistic works and aphorisms, which express the national ideal in its entirety – the unity of spirit, intellect, and body. The article highlights the key ideological dominants of Ivan Ohienko's work – the sanctity of the native word, the religious and moral foundation of the nation, and the affirmation of language as the «soul of the nation». Additionally, it emphasizes the role of Ivan Bobersky in the formation of Ukrainian sports terminology, the cultivation of discipline and responsibility through exercise and sports as a form of civic self-creation. Particular attention is paid to aphorisms, which for each of these figures serve as a means of motivation, character building, and spreading the national ideal among young people. It is emphasized that Ohienko's aphorisms are spiritual and ethical in nature, while Bobersky's sayings are directed toward action, willpower, and physical development. The conclusion is made that both thinkers laid the foundation for the model of the Ukrainian personality of the 20th century, in which words and sports are interdependent factors in nation building, and their legacy requires further systematization and analysis in Ukrainian literary studies and the humanities in general.

Keywords: Ivan Ohienko, Ivan Boberskyi, aphorisms, «Ukrayins'kyi Sokil», creative legacy, identity, nation-building, native language, sport, education.

Отримано: 14.09.2025 р.

Олександр Кеба

ORCID 0000-0003-2372-0425,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської і слов'янської філології
та зарубіжної літератури,*

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ СЮЖЕТІВ І ОБРАЗІВ У ПОЕЗІЇ ЮРІЯ КЛЕНА

У статті проаналізовано тенденції та шляхи трансформації традиційного художнього матеріалу в поезії Юрія Клена з переважною увагою до традиційних сюжетів. Визначено, що пріоритетними для митця є сюжети мандрівки і повернення, сходження до пекла, загибелі великих імперій та цивілізацій, дракоборства, угоди з дияволом. Накладаючи їх на трагічний досвід людини новітньої доби, поет вдається до таких художніх засобів: контраст між класичною гармонією вірша і трагічною іронією, «скульптурна» чіткість і максимально упредметненість поетичних картин, синтез реалій та символічних образів різних історичних епох.

Ключові слова: Юрій Клен, традиційний сюжет, традиційний образ, художня трансформація, поезика, стиль, символіка.

Постановка проблеми. Українські літературознавці приділяли значну увагу проблемі традиційних сюжетів і образів у творчості Юрія Клена. Ця тема є однією з центральних у кленознавстві, оскільки саме діалог зі світовою культурою визначає унікальність його стилю. Розпочали студії у цьому напрямку представники першої хвилі української еміграції – Ігор Качуровський, Євген Маланюк, Володимир Державин. Ігор Качуровський у вступній статті до 4-томного зібрання творів Юрія Клена [4] детально аналізує зв'язки поета зі світовою літературною традицією, зокрема з античністю та європейським Середньовіччям. Передмови та статті Євгена Маланюка [11] про Юрія Клена містять цінні спостереження щодо інтелектуалізму та європейськості автора «Попілу імперій», що безпосередньо пов'язано з його зверненням до традиційних сюжетів і образів. Володимир Державин [2] акцентував на майстерності поєднання Кленом класичних взірців світової літератури з трагічним світовідчуттям ХХ століття.

Новий етап дослідження проблеми відкривається з 1990-х років. Серед численних кленознавчих студій слід насамперед відзначити цікаві й глибокі спостереження Юрія Коваліва над осмисленням поетом культурних кодів різних часів і народів [8; 9]. Значним внеском у кленознавство стала збірка наукових праць «Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму», видана на основі матеріалів наукової конференції, проведеної 2003-го року у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка [15]. У статтях цього збірника різні автори (Олег Балан, Тетяна Біленко, Любомир Борецький, Віра Просалова, Віра Сарапин, Любов Косяк та ін.) аналізують окремі аспекти поезики Клена, зокрема міфологізм, трансформацію образів світової міфології та літератури. Окремо слід відзначити статтю Оксани Гальчук «Античність в ліриці Юрія Клена: дзеркало і задзеркал-

ля» [1], Романа Мніха ««Якась мозаїка строката і вірші різних розмірів»: *Попіл імперій* Юрія Клена» [13], оскільки в них детально аналізуються важливі аспекти роботи поета з традиційним художнім матеріалом.

Як видно навіть із назв оглянутих студій, дослідників цікавить, по перше, тематологічні аспекти традиційних образів у Юрія Клена, і вони (образи) почасти звужуються до античних і біблійних першоджерел; по-друге, спорадичними є звернення до традиційних сюжетів як окремої, хоч і пов'язаної з іншими, групи традиційного художнього матеріалу. Тому ця певна лакуна потребує заповнення, що, власне, спробуємо здійснити у пропонованій розвідці.

Дослідження заявленої проблеми потребує врахування теоретико-літературних аспектів студіювання традиційних сюжетів і образів. Здавалося б, це добре вивчена проблема. Варто згадати чернівецьку літературознавчу школу, для якої впродовж тривалого часу це була центральна колективна наукова тема. Результатом роботи групи під керівництвом проф. А. Р. Волкова стало видання таких праць, як «Традиційні сюжети і образи» (2004) [16], «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» (2001) [11] і численних статей у журналах і збірниках. Водночас при всій повазі до зробленого представниками чернівецької компаративної школи її необхідності залучення її здобутків до подальших студій традиційних сюжетів і образів, не можна не відзначити певного позитивізму у підході до проблеми. На нашу думку, колективній праці «Традиційні сюжети і образи» бракує узагальнювального розділу, де би йшлося про класифікацію традиційних сюжетів і образів та тенденції й закономірності їхньої трансформації у новітній літературі.

Наразі можемо говорити про виокремлення п'яти великих груп традиційних сюжетів і образів за генетичним критерієм:

- 1) міфологічні;
- 2) релігійні;
- 3) фольклорно-легендарні;
- 4) історичні;
- 5) історичні.

У випадку з Юрієм Кленом всі вони задіяні, але не всі однаковою мірою висвітлені у студіях творчості поета, до того ж очевидно пріоритетними для дослідників є «образи», натомість «сюжети», як було сказано вище, залишаються на периферії уваги науковців. Між тим Юрій Клен постійно звертався до цілих традиційних сюжетів, трансформуючи їх для осмислення драм ХХ століття.

Отже, **метою дослідження** є систематизація традиційних сюжетів і образів у творчості Юрія Клена із акцентом на «сюжети», виявлення основних тенденцій трансформації традиційного художнього матеріалу і з'ясування потико-стильового новаторства митця у цій царині.

Виклад основного матеріалу. Центральним сюжетом у творчості Клена, зорієтованим на традиційний художній матеріал, є сюжет мандрівки і повернення. У таких поезіях, як «Шляхами Одісея», «Осінні рядки», «Прокляті роки», «Україна», «Сковорода», «Попіл імперій» ключовими мотивами є блукання і випробування, що, на перший погляд, повністю відповідає змісту античного міфу про подорож-повернення Одисея до Ітаки, сповнену випробувань, спокус та небезпек. Однак навіть у вірші «Шляхами Одісея», де маємо пряме відсилання до традиційного сюжету, він трансформується і переосмислюється. Подорож отожднюється із самим життям, а людська душа постає вічним мандрівцем, що перебуває в постійному духовному пошуку. Шлях поета сповнений випробувань і спокус («споваб», за словом Клена), що чатують на людину: сирени (вбвча краса), Цірцея (тваринні інстинкти), лотофаги (солодке забут-

тя). Подорож, що має на меті повернення Батьківщини і внутрішньої гармонії, є своєрідною картою людського існування. Ітака на ній з конкретної географічної точки перетворюється на екзистенційну мету, символ втраченої сутності буття. Ітака — це втрачена Україна, ідеалізований образ рідної землі. Це потверджує, зокрема, і форма поезії, написаної як звертання до Одиссея, чи то пак до самого себе. Для Клена сюжет повернення сповнений особистого трагізму. Він і є «Одіссеєм», відірваним від рідної землі, який зберігає пам'ять про неї, але розуміє, що повернення може бути неможливим. Про це, згадуючи вірш Зерова «Karnos Des Patrides», Клен пише у «Спогадах про неоклясиків» [7, с. 154].

Поряяд із образом Ітаки, символом батьківщини, до якої прагне повернутися кожен блукалець, не менш важливим у сюжеті мандрівки є образ Грааля («Граля» у написанні Клена) як утілення пошуку внутрішньої гармонії, істини. У третій частині «Попілу імперій» ліричний герой зустрічає лицаря Парсіфаля, і той у своєму монолозі стверджує, що спроби віднайти «священну чашу Граля», «незреченну благодать» наштовхуються на нездоланні перешкоди, і цей образ вічної мрії про досконалість так і залишається сяяти вдалині. Однак недосяжність мрії не зупиняє героя: «Я знав, що теж піду горами, / що в світлі ясного зірниці / мені відчиниться та брама, яка веде до таємниць...» [6, с. 157–158]. Особливе значення для Клена має те, що на вічне мандрування приречені саме поети. Пряме узагальнення цієї думки завершує вірш «Сковорода»: «...нам вічний заповіт / Оці мандрівки дальні і безкраї, / І, може, іншого шляху немає, / Щоб з хаосу душі створити світ» [5, с. 90].

Традиційний сюжет мандрівки-повернення у поезії Клена доповнюється сюжетом сходження в пекло-потойбіччя. Катабасис, як називали таку небезпечну мандрівку древні греки, традиційно мав на меті отримання якогось важливого знання, порятунку близької людини або спокутування гріхів. Найвідомішими взірцями цього традиційного сюжету є «Епос про Гільгамеша», «Одіссея», міф про Орфея і Еврідіку, «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі.

Клен створює власну «Божественну комедію», в якій пеклом є не міфічний простір, а Радянський Союз часів сталінського терору, ГУЛАГу та Голодомору. В поемі «Попіл імперій» кола пекла ототожнюються з етапами нищення української культури, репресій проти інтелігенції, з абсурдністю й жорстокістю тоталітарної системи. Традиційний сюжет Клен використовує як модель зображення сучасної йому трагедії, масштаби якої надають їй значення вселенського апокаліпсису. Отож поема «Попіл імперій» побудована як мандрівка «сучасним пеклом», яким для автора є радянська дійсність 1920–30-х років.

Необхідною складовою сюжету сходження до пекла є персонаж-провідник. Для ліричного героя поеми Клена, подібно до Вергілія у «Божественній комедії», провідником стає сам Данте. Втім, його роль, скоріше, функціональна. Так, для «повноти картини» він видає свого супутника за «в'язня, / щоб теж ти трошечки страху зазнав. / Хай на годинку з тебе зробить блазня / ота галайстра клята і страшна, / шпурляючи, як того пса, у лазню...» [6, с. 113]. Натомість картини пекла, які постають перед поетом, формуються його пам'яттю, спогадами про долі тих людей, що стали жертвами репресій, а інтелектуальний досвід дає змогу розпізнати зло в його різних проявах.

Ще один істотний аспект символічного втілення традиційного сюжету сходження до пекла відкривається у сповненому трагічної іронії вірші «Мандрівка до Сонця» (1934). «Пекельні» картини Голодомору в Україні тут загострюються міфологічними й історичними асоціаціями та паралелями: «Авраамове лоно», «чорна меса», «тінь косолобого Вія». Завершує страшну картину образ «мертвого майдану», «Де в летаргічному сні / На бронзовому коні / До шайтана з аулу, / До Вельзевула / В електричний туман / Простяг булаву Богдан» [5, с. 126–127].

3-поміж інших традиційних сюжетів у поезії Юрія Клена особливе місце займає сюжет загибелі великих імперій та цивілізацій. З першого погляду можна поставити під сумнів його приналежність до традиційного художнього матеріалу, адже одним із обов'язкових критеріїв традиційності сюжету чи образу є наявність генетичної моделі, першоджерела. У даному випадку йдеться радше про певний історичний метанаратив чи потужний культурний архетип, який формувався не з одного міфу чи епосу, а з сукупності реальних історичних подій, їх філософських осмислень та літературних обробок упродовж тисячоліть. Його «модельність» полягає у повторюваності самої історичної ситуації та її осмислення через усталені біблійні й античні наративні схеми. Отож в історії культури можна віднайти такі первісні моделі, що формують сюжет загибелі великих імперій та цивілізацій. Однією з найдавніших і найвпливовіших моделей є старозавітні оповіді та пророцтва про падіння великих, але гріховних держав. Наприклад, історія руйнування Вавилонської вежі, падіння Содому і Гоморри, пророцтва Ісаї та Єремії. Ключовими елементами цього традиційного сюжету в такому випадку є історія про те, як могутня імперія досягає піку, але її влада базується на ідолопоклонстві (в сучасному розумінні – ідеології), жорстокості та розпусті. З'являється пророк, голос вищої істини, який передрікає її неминуче падіння. Кара приходить від вищої сили як акт справедливості. Саме таку модель Юрій Клен використовує в «Попелі імперій», порівнюючи СРСР із кривавим Молохом та новітнім Вавилоном. Як людина енциклопедичних знань, поет вочевидь спирався на різні культурні традиції у втіленні сюжету загибелі імперій, синтезуючи їх для діагностування катастрофи свого часу.

Дотичним до оглянутого сюжету є також сюжет драконоборства, героїчний поєдинок із персональованими силами зла. Його первісною моделлю є міфи про героя або бога (втілення добра і порядку), який перемагає чудовисько/дракона/змія (втілення зла і хаосу). Традиційними взірцями цієї антитези є Персей і Медуза, Святий Юрій (Георгій) і змії, архангел Михаїл і Сатана. Клен постійно звертається до цієї моделі, найчастіше оперуючи образами змія і дракона. Уже на початку першої частини «Попелю імперій» ліричний герой усвідомлює свою місію поета як протистояння пекельному монстру-дракону, втіленню тоталітарної держави-імперії: «І ось у вогкій чорноті / сичить, як змії, і мчить поїзд, / і сипле іскри золоті. / А кінь мій знає: то стожарий, / лихий, пажерливий дракон; / пашище вогнем ота почвара, / нема від неї охорон...» [6, с. 23].

Ще один традиційний сюжет, який набуває у Клена соціально-історичного і культурно-історичного змісту, – це есхатологічний сюжет, фінальна битва наприкінці світу, остаточне протистояння сил світла і темряви. Первісною моделлю цього сюжету є біблійна історія про Армагеддон, битву сил Христа з армією Антихриста, а також скандинавський міф про Рагнарок – битву, що завершує пророцтво щодо долі скандинавських богів, коли вони в останній битві зійдуться з силами зла, своїми одвічними ворогами: чудовиськами та гігантами (йотунами). У Юрія Клена крізь призму цього сюжету українські трагедії 1920–30-х років інтерпретуються як апокаліптична битва за душу народу. Це надає його поезії особливого, трагічного і водночас величного звучання.

Не омине Клен і такий надзвичайно продуктивний для культури ХХ століття традиційний сюжет, як сюжет угоди з дияволом. Юрій Ковалів, спираючись на спостереження І. Качуровського, слушно зауважує, що Клен у цьому сюжеті піддає метаморфозі всі його складники, від образу Фауста до загальної семантики прототвору: «Полеміка Бога з Люципером вже стосується не окремої особистості, а цілого покоління (І. Качуровський), ставиться під сумнів «фаустівський дух»...». «Вальпургієва ніч» набуває українського колориту, згущує «сатиру на українську,

головно повосенню дійсність» з її діячами, угрупованнями, літературними тенденціями, висміює «загально-політичний» процес у «світовому масштабі» («четверо, що несуть важкий тризуб», «гурт людей у багряних одягах», «четверо генералів в уніформі»), обстоює «релігійно-філософське трактування проблем добра і зла» [9].

У четвертій частині поеми автор моделює свій діалог із Фавстом, називаючись при зустрічі власним ім'ям («Звусь я Кленом») і декларуючи своє опертя на традицію Гете. На це Фавст йому відповідає: «Традицію стару / відкинуто, відколи на планету / нагнав розчухрану мару / та оселився в цих баварських горах / отой, що звав його народ вождем, / і що, зухвало стерши світ на порох, / творити став новий едем» [6, с. 280–281]. Прозорий натяк на Гітлера звучить тут із гірко-трагічною інтонацією.

У цьому епізоді особливо яскраво виявнюється одна з основних поетико-стильових особливостей трансформації традиційних сюжетів у поезії Юрія Клена, що полягає у синтезі класичної гармонії вірша і трагічної іронії щодо катастрофічного досвіду ХХ століття. Інкорпоруючи традиційні сюжети у свої твори, Юрій Клен досягає багатопланової інтелектуалізації та філософської символічності. Естетичний ефект при цьому досягається за рахунок того, що поет пише про розстріли, голод і терор, використовуючи досконалі, виважені, «аполлонічні» строфи. Ця невідповідність форми і змісту створює ефект залучення читача у сферу осягнутого поетом трагічного досвіду людини новітньої доби. При цьому відбувається накладання реалій та символічних образів різних історичних епох, як, наприклад, використання образу величного римського орла для опису хижкої сутності тоталітарної імперії. Класичний символ влади і порядку перетворюється на свою протилежність, зберігаючи при цьому зовнішню монументальність.

У межах одного твору Клен може вільно поєднувати образи з різних традицій, створюючи складний, багатоплановий текст. Міфологічні образи є фундаментом і домінантою поетичного мислення Юрія Клена, тоді як історичні та релігійні образи стають головним інструментом для осмислення змісту його трагічної доби. Так, у поемі «Попіл імперій» структуру подорожі взято з Данте (Середньовіччя), моральна оцінка зла – через образ Молоха (семітська міфологія, Біблія), а філософське осмислення стійкості – через античні (стойкі) мотиви. Це створює унікальний сплав, де різні традиції підсвічують і поглиблюють одна одну.

Характерним для Клена є і те, що він постійно зміщує акцент із події на ідею. Традиційний сюжет перестає бути розповіддю про квест у пошуках певного місця чи сакральної речі, але перетворюється на філософську алегорію, стає моделлю для роздумів про долю людини та культури. При цьому художня філософія поета наповнюється потужним психологізмом, коли рефлексії людини ХХ століття висвічуються за допомогою образів минулих епох і культур. Герої Клена, і насамперед наскрізний для його творчості ліричний герой, максимально наближений до самого поета, є носіями особистої трагедії, колосальної інтелектуальної напруги, що включає обтяжливі сумніви і саркастичні інвективи.

Образність Клена тяжіє до «скульптурної» чіткості, конкретності та вагомості створених ним поетичних картин. Він уникає розмитості та імпресіоністичності, прагнучи максимально упредметненого вираження, сприяючи таким чином до монументальної рельєфності й універсального смислотворення. Навіть описуючи історію як хаос, він структурує його через цілісні, завершені образи. Це створює враження, що навіть у центрі історичного вихору існують вічні, непорушні культурно-ціннісні константи.

Висновки. Таким чином, творчість Юрія Клена є унікальним синтезом різноманітних культурних кодів, в якому традиційні сюжети та образи світової і національної культури слугували інструментом для осмислення трагічного історичного досвіду України, надаючи національній проблематиці загально-

людського, світового значення. Новаторська трансформація традиційних сюжетів і образів із опертям на класичні форми й естетичні засоби давало змогу Юрію Кленові піднятися над хаосом і абсурдністю своєї епохи, осмислити їх із погляду вічності, віднайти у них універсальний сенс.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гальчук О. Античність в ліриці Юрія Клена: дзеркало і задзеркалля. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2014. № 2 (6). URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/92>.
2. Державин В. Історична епопея Юрія Клена. *Пороги (Буенос-Аїрес)*. 1950. № 14/15 (грудень). С. 2–4; 1951. № 16/17 (січень-лютий). С. 7–8; № 18 (березень). С. 2–5; № 19/20 (квітень–травень). С. 2–5; № 21/22 (червень–липень). С. 2–5.
3. Заверталюк Н. І. «Неподільної краплі питома вага»: Літературознавчі студії. Матеріали до лекцій з курсу «Українська література XX – поч. XXI століть»: для студ. філол. спец. ВНЗ та асп. Дніпропетровськ: Пороги, 2011.
4. Качуровський І. Творчість Юрія Клена на тлі українського парнасізму. *Юрій Клен. Твори*. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1992. Т. 1. С. 7–24.
5. Клен Ю. Твори. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1992. Т. 1.
6. Клен Ю. Твори. Торонто: Фундація імені Юрія Клена, 1957. Т. 2.
7. Клен Ю. Спогади про неокласиків. *Юрій Клен. Твори. Том 3*. Торонто: Фундація імені Юрія Клена, 1960. Т. 3. С. 107–190.
8. Ковалів Ю. Прокляті роки Юрія Клена. *Юрій Клен. Вибране*. Київ: Дніпро, 1991. С. 9–20.
9. Ковалів Ю. Юрій Ковалів про Юрія Клена. 2019. URL: <https://kroun.info/teritoriya-kulturi/yurij-kovaliv-pro-yuriya-klena/>
10. Косяк Л. Образний світ Юрія Клена (поема «Попіл імперій»). *Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. С. 90–98.
11. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001.
12. Маланюк Є. Передмова. *Юрій Клен. Твори*. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1960. Т. 1. С. 5–8.
13. Мніх Р. «Якась мозаїка строката і вірші різних розмірів»: Попіл імперій Юрія Клена. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. Vol. 5. S. 235–242.
14. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. URL: https://teliga.at.ua/load/doslidzhennja_tvorchosti_o_teligi/prosalova_vira_tekst_u_sviti_tekstiv_prazkoji_literaturnoji_shkoli_monografija/3-1-0-8
15. Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004.
16. Традиційні сюжети та образи: Дослідження. Чернівці: Місто, 2004.

References:

1. Halchuk, O. (2014). Antychnist v lirytsi Yurii Klena: dzerkalo i zadzerkallia [Antiquity in the lyrics of Yuri Klen: the mirror and behind the mirror]. *Synopsis: tekst, kontekst, media*. № 2 (6). (in Ukr.)
2. Derzhavyn, V. (1950–1951). Istorychna epopeia Yurii Klena. Porohy [The historical epic of Yurii Klen]. (Buenos-Aires). 1950. № 14/15 (hruden). S. 2–4; 1951. № 16/17 (sichen-liutyi). S. 7–8; № 18 (berezen). S. 2–5; № 19/20 (kviten-traven). S. 2–5; № 21/22 (cherven-lypen). S. 2–5. (in Ukr.)
3. Zavertaliuk, N. I. (2011). «Nepodilnoi krapli pytoma vaha»: Literaturoznavchi studii. Materialy do lektzii z kursu «Ukrainska literatura XX – poch. XXI stolit» [«The

- Specific Gravity of an Indivisible Drop»]: Literary Studies. Materials for Lectures on the Course «Ukrainian Literature of the 20th – Early 21st Centuries»]: *dlia stud. filol. spets. VNZ ta asp. Dnipropetrovsk: Porohy. (in Ukr.)*
4. Kachurovskiy, I. (1992). Tvorchist Yuriia Klena na tli ukrainskoho parnazyzmu [Yurii Klen's work against the backdrop of Ukrainian Parnassism]. *Yurii Klen. Tvory. Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. T. 1. S. 7–24. (in Ukr.)*
 5. Klen, Yu. (1992). Tvory [Works]. Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. T. 1. (in Ukr.)
 6. Klen, Yu. (1957). Tvory [Works]. Toronto: Fundatsiia imeny Yuriia Klena. T. 2. (in Ukr.)
 7. Klen, Yu. (1960). Spohady pro neoklasykiv [Memories of the Neoclassicists]. *Yurii Klen. Tvory. Toronto: Fundatsiia imeny Yuriia Klena. T. 3. S. 107–190. (in Ukr.)*
 8. Kovaliv, Yu. (1991). Prokliati roky Yuriia Klena [The Cursed Years of Yurii Klen]. *Yurii Klen. Vybrane. Kyiv: Dnipro. S. 9–20. (in Ukr.)*
 9. Kovaliv, Yu. (2019). Yurii Kovaliv pro Yuriia Klena [Yurii Kovaliv about Yurii Klen]. URL: <https://kroun.info/teritoriya-kulturi/yurij-kovaliv-pro-yuriya-klena/> (in Ukr.)
 10. Kosiak, L. (2004). Obraznyi svit Yuriia Klena (poema «Popil imperii») [The Imaginary World of Yurii Klen (poem «Ashes of Empires»)]. *Tvorchist Yuriia Klena v konteksti ukrainskoho neoklasytsyzmu ta visnykivskoho neoromantyzmu. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». S. 90–98. (in Ukr.)*
 11. Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva (2001) [Lexicon of General and Comparative Literature]. Chernivtsi: Zoloti lytavry. (in Ukr.)
 12. Malaniuk, Ye. (1960). Peredmovva [Preface]. *Yurii Klen. Tvory. Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. T. 1. S. 5–8. (in Ukr.)*
 13. Mnikh, R. (2018). «Iakas mozaika strokata i virshi riznykh rozmiriv»: Popil imperii Yuriia Klena [Some kind of colorful mosaic and poems of different sizes: Ashes of Empires by Yurii Klen]. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Vol. 5. S. 235–242. (in Ukr.)*
 14. Prosalova, V. (2005). Tekst u sviti tekstiv Prazkoi literaturnoi shkoly [Text in the world of texts of the Prague Literary School]. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim. URL: https://teliga.at.ua/load/doslidzhennja_tvorchosti_o_teligi/prosalova_vira_tekst_u_sviti_tekstiv_prazkoi_literaturnoji_shkoli_monografija/3-1-0-8 (in Ukr.)
 15. Tvorchist Yuriia Klena v konteksti ukrainskoho neoklasytsyzmu ta visnykivskoho neoromantyzmu. (2004) [Yurii Klen's work in the context of Ukrainian neoclassicism and Visnyk's neoromanticism]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». (in Ukr.)
 16. Tradytiini siuzhety ta obraz: Doslidzhennia (2004) [Traditional plots and images: Research]. Chernivtsi: Misto. (in Ukr.)

Oleksandr Keba

FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF TRADITIONAL PLOTS AND IMAGES IN YURII KLEN'S POETRY

The article analyzes the trends and means of transformation of traditional artistic material in the poetry of Yurii Klen, with a predominant focus on traditional plots. It has been determined that the artist's priorities are the plots of journey and return, descent into hell, the death of great empires and civilizations, dragon fighting, and deals with the devil. Superimposing them on the tragic human experience of the modern era, the poet uses the following artistic means: the contrast between the classical harmony of the verisification and tragic irony, the «sculptural» clarity and concreteness of poetic imageries, the synthesis of realities and symbolic images of different historical eras.

Key words: Yurii Klen, traditional plot, traditional image, artistic transformation, poetics, style, symbolism.

Отримано: 11.09.2025 р.

Марія Любінецька

ORCID 0000-0002-5674-7395,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної

літератур та методик їх навчання,

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка

МІЖМИСТЕЦЬКА ПОЛІФОНІЯ В РОМАНІ МАЙКА ЙОГАНСЕНА «ПОДОРОЖ УЧЕНОГО ДОКТОРА ЛЕОНАРДО...»

У статті здійснено спробу дослідити міжмистецьку поліфонію в романі Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...». Зазначено, що визначальною ознакою тексту є інтермедіальність, що виявляється у багатоплановій взаємодії літератури з театром, кінематографом, живописом, музикою, вставними жанрами. Доведено, що гра з рецептивними й наративними стратегіями, орієнтація на конструктивізм, елементи театральності, синтетичність мистецьких форм, абсурдизація та домінування іронічного дискурсу в авторському тексті виразно підтверджують вагоме місце творчості Майка Йогансена в українській авангардній прозі.

Ключові слова: інтермедіальність, міжмистецькі зв'язки, наративна стратегія, іронія, жанр, авторський стиль, рецепція.

Постановка проблеми. У літературному процесі 1920–1930-х рр. ХХ століття постать Майка Йогансена вирізняється оригінальністю художнього письма та експериментальним характером творчості. Його авангардне мислення актуалізується через сміливе жанрове новаторство та пошуки власної наративної моделі. Визначальною для розвитку письменника стала співпраця з Л. Курбасом. Її результатом вважають роман «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію» (1929). Ускладнений заголовок, парадоксальна сюжетна організація, гра зі сприйняттям та синтезом мистецтв становлять труднощі для інтерпретації. Власне, письменник відкрито означає свій твір як «балаганчик», «вертеп», а відтак закладає специфічні правила прочитання, що часто дезорієнтують реципієнта. Йдеться про незвичну манеру оповіді, в якій відзначаємо активну присутність експліцитного автора та інтермедіальний принцип побудови фікційного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість М. Йогансена загалом та роман «Подорож ученого доктора Леонардо...» зокрема досліджували: М. Васків («Майк Йогансен: творчі ігри на межі сну і реальності», 2015), С. Рябчук («Автор і читач у повісті Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...», 2005), Л. Кавун («Модерністська естетика й поезика роману Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію», 2018), Віннікова Н. («Пародія Майка Йогансена на лицарський роман», 2010). Зокрема Я. Цимбал у своїй дисертації «Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років» (2003) розглядала такий аспект як синтез мистецтв. Однак окремого дослідження, присвяченого інтермедіальному аналізу роману М. Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...» немає, у чому і по-

лягає актуальність нашого дослідження. Алгоритм інтермедіального аналізу розробляли А. Ханзен-Льове, С. Шер, Й. Шрьотер. В українському літературознавстві ця тема привертала увагу Г. Клочека, С. Маценка, В. Просалової, Є. Фесенко, В. Чуканцевої та інших.

Мета статті – проаналізувати міжмистецьку поліфонію у романі «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію» та естетичні ефекти, викликані нею.

Виклад основного матеріалу. Експериментальний роман М. Йогансена має складну архітектоніку: пролог, три частини, епілог та післяслово. Епіграф, який складається з двох частин («Coelum, non animum mutant qui trans mare currunt» Горация, а також уривок «From an unpublished essay on “Landscape in the Litterature” by the Author. Quoted for the use of critics only» [4], поданий англійською мовою) є ключем до інтерпретації твору. Та читач може це усвідомити уже після прочитання всього тексту. Вважаємо, що цей художній прийом можна розцінювати як своєрідний маркер добору «ідеального», високоерудованого адресата, а також ігровий аспект між автором та читачем. Подорож останнього у складному текстовому просторі супроводжується іронією, прямими звертаннями, поліфонією голосів. Наративна структура наповнена театральними та сценічними образами, кіноефектами, пейзажами та вкрапленням віршів. Усе це виконує роль семантичних сигналів, адже вказані художні елементи апелюють до сенсорного сприйняття кодів з різних видів мистецтв.

Експліцитний автор не намагається замаскувати власну присутність, а навпаки відкрито та наполегливо окреслює себе в оповіді: «*Я, автор цієї повісти і отець Дона Хозе Перейра та його приятеля, рудого сетера Родольфо, так само як і багатьох інших персон, реальних і нереальних, що є в тій повісті, і багатьох речей у ній... дуже люблю і поважаю пролетаріят, тільки ще куди глибше і повніше*» [4, с. 399]. Упродовж роману спостерігаємо й експерименти з освоєння мови. Придбавши граматику О. Синявського (М. Йогансен був його учнем), еспанський мандрівник відточує граматичні навички: «*Vil-vola, kin-kona, rip-rora... скандував Дон Хозе під рівний стукіт вагону. Dim-domi, kin-koni, bib-bobi... В чистім полі край дороги я пере-стрі-ва-ти-му... дід... до-да і даватиму йому кусень хліб... хльоба*» [4, с. 399]. Цей процес супроводжують удавано інтелектуальні бесіди з собакою Родольфо, тож персоналіфікація та гротеск вкотре підкреслюють поетику авангардного тексту. Яскравим моментом є зауваги чотирилапого щодо поетичної майстерності: «*Як вам не сором римувати «очі» і «ночі»!*» [4, с. 402]. У цьому фрагменті вбачаємо іронічне висміювання шаблонності та вторинності, які маскуються під «поетичність», але насправді лише репродукують стереотипні моделі графоманського письма. Загалом для тексту характерна ліризація оповіді («*...поледве-ледве сунемо степами*», «*Переваги-ваги ми втрачаємо власну вагу у степах. Поволі-волі ми увіходимо в велику волю степів*» [3, с. 395]). У другій частині дізнаємося, що еспанець і тираноборець Дон Хозе вірно служить своїй «високій» меті. Утім і мовлення персонажа, і прості вірші, якими він супроводжує свої історії, створюють комічний ефект. Віршує також Данько Перерва: порушивши мисливські правила, він ніби надає динаміки подальшим подіям: «*Ми тікали від скандалу, тепер тікаємо від смерті*» [4, с. 407]), не припиняючи добирати риму: «*Муці... руці... гнуться... каруці...*», – згадує він рідкі слова й марно намагається витягти з пам'яті подальший рядок: «*Штуці... розпуці... мнуться... перуці...*» [4, с. 406]. Така взаємодія між різними родами літератури (вставними віршами, римованими рефлексіями пер-

сонажів і прозовим нарративом) формує інтермедіальне поле тексту. Поезія тут не існує окремо від прози, а вплітається в неї як ритмічний, інтонаційний і структурний чинник, що модифікує сприйняття подій і тональність оповіді. Завдяки цьому проза набуває поетичних властивостей (звукоспис, повтори, інтонаційна хвилеподібність), а віршовані фрагменти, навпаки, функціонують як елементи характеротворення, комізму та руху сюжету. Відтак інтермедіальність постає механізмом взаємного проникнення родових ознак, що увиразнює авангардну природу тексту та розширює його поетику.

На наш погляд, містифікація є фундаментальною нарративною стратегією роману Майка Йогансена. Автор керує своїми персонажами наче лялькар: «прибираючи» одну іпостась він наділяє життям іншу. На авансцену виходить постать тираноборця з Барселони, який отримує важливу місію. Покажемо у цьому сенсі виглядає фінальний абзац прологу: *«І Дон Хозе Перейра став вигадувати текст кореспонденції до італійської газети «Воч-Дель-Пополо». Я гадаю, що при цьому він споменує прізвище доктора Леонардо»* [4, с. 417–418]. Це дозволяє припустити, що весь подальший нарратив є витвореною ним фікцією, своєрідним газетним матеріалом. Таким чином, у структурі роману закладено спробу письма всередині самого тексту, де персонаж не лише творить сюжет, а й миттєво його перекроює: переставляє місцями фігури, викреслює окремі епізоди, фактично привласнюючи собі режисерську функцію. Він ніби відчиняє двері до власної «творчої лабораторії», експериментуючи просто на очах у читача. Такий прийом є безсумнівно новаторським для української прози того часу, оскільки постійно руйнує горизонт очікування, спричинює ефект дезорієнтації та відчуження. Ненадійність оповідача лише посилює цей ефект: фактичне стає вигадкою, а вигадка – художньою реальністю. Щоб увійти в гру, читач мав би знати її правила, проте здебільшого він виявляється неготовим до такої дистанції між автором і реципієнтом. Нетипові нарративні стратегії незмінно кидають виклик канонічним моделям, і М. Йогансен свідомо створює естетичну поліфонічну «головоломку», що постійно випробовує читацьку кмітливість та спроможність орієнтуватися в багаторівневій структурі тексту.

Тільки в епілозі автор зізнається у вигаданості головних персонажів, водночас підкреслюючи «живі» характери другорядних фігур, які раніше трактувалися як умовні. Таким чином, твір вибудовується як багаторівнева гра з фікцією та рецепцією: персонажі постають маріонетками у руках автора-деміурга, який щоразу акцентує на штучності створюваного світу. Це поєднується з різкими контрастами (високе – низьке, любов – тілесність), каламбурами й перебільшеннями, що формують поетику гротеску. Сюжет розвивається фрагментарно: численні відступи, вставні історії та діалоги тварин із людьми (зокрема коня Володьки із селянином Черепахою) підважують традиційні уявлення про мімізис. Експліцитний автор свідомо акцентує на умовності, наголошуючи: *«Просто за спиною подорожнього, доктора Леонардо, скажімо, розлігся перший краєвид»* [4, с. 423]. Або коли персонаж читає вірші: *«Я не можу засудити доктора Леонардо за те, що він склав такий ніжний вірш для нелибкої і неосвіченої жєницини»* [4, с. 426], *«...прозаїчні лірики... пишуть або вірші, що нічим не різняться від прози, або прозу, що нагадує дуже погані вірші»* [4, с. 430]. Тож після «нашого доктора Леонардо» світло спрямовано на *«вигадан(у) нами абсолютно нереальн(у) бабу і до другого, на совість сказати, теж вигаданого, абстрактного персонажа – селянина Черепахи»* [4, с. 426]. У цьому просторі інтелектуальної гри підважуються фабульні закони, а самі персонажі радше нагадують ляльок, голосами яких є всезнаючий автор.

Значну роль у структурі роману відіграє живописна образність. Слобожанські пейзажі змальовано як «словесні картини», побудовані за принципами колористичної й композиційної організації. Така поетика наближає роман до «вербального живопису», а візуальна логіка побудови тексту споріднює його з кіномовою: від панорамних описів автор переходить до «крупних планів» деталей. У такий спосіб формується ілюзія рухомого зображення, що виявляється особливо новаторським для української літератури міжвоєнної доби.

У романі спостерігається постійне накладання реального й ірреального: сні продовжуються на яву, співіснують паралельні варіанти розвитку дії. Топоніми й ситуації мають комічне забарвлення, часто наближаються до каламбурів. Попри іронічне ставлення до літературних кліше, всезнаючий оповідач уважно вибудовує історію кожного персонажа, між якими виявляється тісний зв'язок. Така нарративна стратегія потребує підвищеної читачької уваги, на чому сам наратор постійно наголошує, безпосередньо звертаючись з проханнями *«Уявіть собі...»*, *«Тепер вам легко буде уявити собі...»*, *«Я вимагатиму від вас це куди дужчого напруження уваги...»* [4, с. 443]. У такий спосіб актуалізується гра з горизонтом очікування: автор із легкою іронією демонструє своє усвідомлення обов'язку пояснити подальший перебіг подій. Художній світ постає у вигляді своєрідного «підвійного екрану», де поєднуються панорамні описи та паралельні сцени. У такий спосіб у романі реалізується ефект кінострічки, що забезпечує поліфонію з візуальною культурою.

Варто зазначити, що у романі виразно простежуються риси вертепного дійства. Окреслюючи розмаїття української культурної традиції, ще І. Огієнко виокремлював бароко як явище, що становить підґрунтя духовного життя українського народу: *«Не можу не згадати нашого вертепа, що появився на Україні ще з XVI-го віку, прибрав собі дуже гарних форм, зробився живою ходячою сатирою, і широко не дойшов до нашого часу тільки через те, що уряд вживав проти його всяких засобів»* [6, с. 49]. На думку О. Довгаленко, *«заявлений як “Книга пейзажу”, “флоро-фаунний” роман Майка Йогансена нагадує бароковий ляльковий театр»* [3, с. 82]. У структурі твору чітко окреслюються інтермедійні елементи – вставні ігрові сцени, що навмисне руйнують ілюзію безперервної оповіді та засвідчують діалог із драматургійними формами. Автор-режисер наголошує на умовності дійства: персонажі постають як фантоми, привиди чи навіть алгебраїчні формули, тоді як сам текст постає абсурдним конструктом, гротесковим поєднанням гетерогенних елементів. Відтак усі дійові особи виходять на авансцену, немов на фінальний поклін. Розчарована своєю мандрівкою, Альчеста усвідомлює, що її справжнє почуття спрямоване виключно до Леонардо, і в цей момент автор, мов фокусник, «оживлює» його присутність у творі. Справжнім видовищем стає й повернення з мертвих Дона Хозе Перейри, унаслідок чого профануються не лише мотиви кохання, а й категорії життя та смерті. Особливо показовим є епізод третьої частини, де стає відомою причина такої появи та артикулюється «воля творця»: *«Вам не можна їхати на станцію. Той самий могутній вершитель моєї й вашої долі, що примусив мене, тирано-борця, тікати в херсонськiм степу від куркулів на сміх усій читачькій публіці, той самий, що так довго не давав з'єднатись докторові Леонардо з прекрасною Альчестою, що деяким читачам аж слина звисала з губи, той самий творець не може пустити вас на станцію. Редактори й критики б з'їли того творця живцем, щоб він примусив пролетарського студента Перебийноса платити Черепасі аж про три карбованці за підводу»* [4, с. 475]. Його монолог звучить як пряма репліка від імені автора-режисера, який визначає долю персонажів: Орест вирушить на станцію й переживе все, що йому *«призначено»*, Леонардо та Альчеста об'єднуються *«на розраду читачам»*, Велетенко змінить шлях і поїде

до Москви, а селянин Черепаха дорогою збере «букет хвороб» [4, с. 475–476]. У такий спосіб Дон Хозе виконує роль рупора авторської інстанції, розподіляючи «ролі» між персонажами та наголошуючи на театральності й умовності всієї оповіді. Симптоматичними для нього залишаються несподівані появи та зникнення, що лише підкреслюють ігрову природу роману.

У кінці тексту режисер-наратор згадує про доктора Леонардо, який, борячись за свої права на роль, говорить: «...я не тільки трагедійний хор у цій флоро-фаунній комедії. Ні, я головний коханець цієї книги, її нещасливий П'єро і коли мої ремарки, коментарі та голоси декоративна оздоба, то любов моя реальна...вона дає мені право жити серед цих долин і пагорбів вічно» [4, с. 503]. Ця патетична репліка стала останньою, адже після її виголошення доктор Леонардо поглинає безодню. Режисер наче мовить з-за сцени, бо вже не воліє ховатися за репліками своїх акторів.

Лише у післяслові відбувається остаточне структурування оповіді: всі смислові елементи постають у логічній завершеності. Автор подає переклад епіграфа, де підкреслюється, що на першому плані «ландшафтного оповідання» стоїть природа, тоді як персонажі виконують роль картонних декорацій. Таким чином, центр художньої уваги зміщується на степ і лісостеп, змальовані з особливою любов'ю та докладністю: «Ніде не написано, що автор у літературному творі зобов'язався водити живих людей по декоративних пейзажах. Він може спробувати, навпаки, водити декоративних людей по живих і соковитих краєвидах» [4, с. 508]. Мова оповідача позначена індивідуалізованістю та стилістичним багатством. Розкривши головну інтригу «Книги пейзажу», він виголошує фінальне: «Тож а Dios! – прощайте – як кажуть еспанці» [4, с. 508]. Цей вислів можна інтерпретувати як сигнальний маркер Дона Хозе Перейри – ненадійного оповідача й водночас умовного автора історії про мандрівку доктора Леонардо та прекрасної Альєстри. Він постає режисером лялькового театру, сценаристом, який характеризує і водночас критично оцінює своїх персонажів. Симптоматичним у цьому контексті є епізод «народження» дійових осіб: «Із декоративного картону він [автор] вирізав людські фігури, підклеїв під них дерев'яні цурпалки, грубо розмалював їх умовними фарбами...» [4, с. 508]. У такий спосіб у післяслові остаточно актуалізується умовність наративу: персонажі остаточно маркуються як конструкції, а справжнім героєм твору постає український краєвид.

Висновки. На нашу думку, Майк Йогансен створив інтелектуальний роман, для сприймання якого потрібен багатий читальний досвід. Текстова структура демонструє експеримент із формою: персонажі постають як театральні ляльки, сюжет організовано за принципом алогічності, а провідною настановою стає тотальна іронія. Водночас варто підкреслити унікальність авторської стилістики: ретельно дібрані мовні одиниці та їхні несподівані сполучення формують багатий асоціативний ряд і створюють додаткові смислові площини.

Якщо футуристичне мистецтво ґрунтувалося на радикальному запереченні традиції, то Майк Йогансен обирає інший шлях – трансформацію, яка полягає у введенні нових елементів до усталених моделей із метою досягнення несподіваного художнього ефекту. У його прозі еkleктично поєднано театральні, живописні, музичні та кінематографічні засоби. Наратор майстерно варіює семантичні відтінки слів, надаючи їм нового значення, і водночас іронізує над найвним читачем, нагадуючи: художню ілюзію не слід плутати з реальністю.

Отже, Майк Йогансен виявив винахідливість у викладових формах і змоделював абсолютно новаторський художній світ. Автор виступає водночас як «режисер», «художник», «композитор» і «драматург», створюючи текст, у якому література виходить за власні межі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Васьків М. Майк Йогансен: творчі ігри на межі сну і реальності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки.* 2015. Вип. 8. С. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_8_15.
2. Віннікова Н. Пародія Майка Йогансена на лицарський роман. *Вісник Запорізького національного університету.* 2010. № 2. С. 28–32.
3. Довгаленко О. Вертепна модель світу в «Подорожі ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію» Майка Йогансена. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство).* 2015. № 2. С. 81–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2015_2_17.
4. Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію. *Вибрані твори / передмова Р. Мельникова.* Київ, 2001. 516 с.
5. Кавун Л. Модерністська естетика й поетика роману Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію». *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія.* 2018. Вип. 27–28. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lfk_2018_27-28_3.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: курс читаний в Укр. нар. ун-ті: з мал. і портр. укр. культ. Діячів. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
7. Цимбал Я. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2002. 20 с.

References:

1. Vaskiv, M. (2015). Maik Yohansen: tvorchy ihry na mezhi snu i realnosti [Mike Johansen: creative games on the border of dream and reality]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky.* 2015. Vyp. 8. S. 99–106. (in Ukr.).
2. Vinnikova, N. (2010). Parodiia Maika Yohansena na lytsarskyi roman [Mike Johansen's parody of a chivalric romance]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu.* № 2. S. 28–32. (in Ukr.).
3. Dovhalenko, O. (2015). Vertepna model svitu v «Podorozhi uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shveitsariiu» Maika Yohansena [Vertepna model svitu v «Podorozhi uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shveitsariiu» Maika Yohansena]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Filolohichni nauky (literaturoznavstvo).* № 2. S. 81–85. (in Ukr.).
4. Yohansen, M. (2001). Podorozh uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shveitsariiu. [Podorozh uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shveitsariiu]. *Iybrani tvory.* Kyiv. 516 s. (in Ukr.).
5. Kavun, L. (2018). Modernistska estetyka y poetyka romanu Maika Yohansena «Podorozh uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shveitsariiu» [Modernistska estetyka y poetyka romanu Maika Yohansena «Podorozh uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shveitsariiu»]. *Literaturoznavstvo. Folklorystyka. Kulturolohiia.* Vyp. 27–28. S. 7–18. (in Ukr.).
6. Ohienko, I. (1991). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho naroda [Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho naroda:]; kurs chytanyi v Ukr. nar. un-ti: z mal. i portr. ukr. Kult. Diachiv. Kyiv: Abris. 272 s. (in Ukr.).

7. Tsymbal, Ya. (2002). *Tvorchist Maika Yohansena v konteksti ukrainskoho avanhardu 20–30-kh rokiv* [Tvorchist Maika Yohansena v konteksti ukrainskoho avanhardu 20–30-kh rokiv]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01. Kiyv. 20 s. (in Ukr.).

Mariia Liubinetka

INTERART POLYPHONY IN MIKE JOHANSEN'S NOVEL «THE TRAVELS OF THE SCHOLAR DR. LEONARDO...»

The article attempts to explore the interart polyphony in Mike Johansen's novel «The Journey of the Learned Dr. Leonardo...». It is noted that the defining feature of the text is its intermediality, manifested through a multilayered interaction of literature with theatre, cinema, painting, music, and various inserted genres. It is demonstrated that the play with receptive and narrative strategies, the orientation toward constructivism, the elements of theatricality, the synthetic nature of artistic forms, the absurdist tendencies, and the dominance of ironic discourse in the author's text clearly affirm the significant role of Mike Johansen's work within Ukrainian avantgarde prose.

Key words: intermediality, interart connections, narrative strategy, irony, genre, authorial style, reception.

Отримано: 16.09.2025 р.

УДК 821.161.2.09(092)Драй-Хмара
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.143-151

Ігор Набитович

ORCID 0000-0001-9453-158X,

*доктор філологічних наук, професор, професор кафедри
української літератури та теорії літератури,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка*

МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА — РЕДАКТОР «УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ НАУКОВИХ ЗАПИСОК» У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті проаналізовано історичні контексти і особливості створення «Університетських Наукових Записок» у Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті та організації їх видання редактором Михайлом Драй-Хмарою.

На основі архівних протоколів та спогадів сучасників проаналізовано історію приготування до друку, висвітлено об'єктивні та суб'єктивні причини, які унеможливили видання цих наукових публікацій.

Ключові слова: Михайло Драй-Хмара, редагування, Кам'янець-Подільський Державний Університет, наукові студії.

Постановка проблеми. Заснування в 1918 році Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету сконцентрувало в Кам'янці-Подільському достатньо великий науковий потенціал – учених, які мали не тільки навчати студентів, а й творити високу, українську за своїм духом науку. У цій першій українській високій державній школі – станом на 1 липня 1919 року –

було 5 факультетів. У квітні 1920 тут працювало 10 професорів, 23 приват-доценти, 21 асистент, 5 лекторів та астроном-наглядач [7, с. 81].

Прикметною рисою цього середовища було, що троє із цих викладачів (Іван Огієнко, Михайло Драй-Хмара та Леонід Білецький) – колишні учасники знаменитого Семінарію професора Володимира Перетця. Пропонуючи надати професорові Перетцю *doctor honoris causa* (почесного доктора) Кам'янець-Подільського Державного Університету, вони з гордістю декларуватимуть себе його учнями. Леонід Білецький обґрунтував надання цього почесного титулу: «всі вони упродовж довголітньої праці під керівництвом академіка Перетця в його «Семінарії «русской філології» були свідками визначної праці на полі якраз української науки. Крім того, серед складу нашого факультету [у Кам'янці-Подільському. – *І. Н.*] були й ті, окрім найближчих учеників, що знали його по праці на становищі Голови філологічної секції українського наукового Т[овариств]ва ім[ени] Т. Шевченка в Києві, який довгі роки на цім становищі був проводирем українського наукового життя; нарешті найбільшою атестацією громадянської мужності акад[еміка] Перетця, що віддавав свої сили українській культурі в ті часи, коли багато українців мовчали і боялися не лише друкувати свої праці в українській мові, але й говорити рідною мовою в тісних гурті і яких серед українців рідко коли бачили та навіть були виписалися із членів укр[аїнського] наук[ового] Т[овариств]ва ім[ени] Шевче[н]ка в Київі (проф[есор] Гр. Павлуцький і б[агато] инш[их])....». І ще однією заслугою професора Перетця підносилося те, що «серед його численних учеників, яких він виховав для науки взагалі, переважаюча більшість по національності й абсолютна по походженню були українці, і всі вони, де би не були, працювали в високій школі, як професори, доценти і т[ак] д[алі]...» [2, с. 156–157].

Новий університет як наукова інституція брався до одного з важливих завдань – видання збірників наукових праць.

Метою дослідження є на основі архівних протоколів та спогадів сучасників проаналізувати історію приготування до друку «Університетських Наукових Записок», висвітлити роллю Михайла Драй-Хмари як її редактора, об'єктивні та суб'єктивні причини, які унеможливили видання цих наукових публікацій.

Виклад основного матеріалу. Питання видання наукових записок новоствореного університету було одним із найважливіших, оскільки жодна висока школа не може існувати без проведення наукових студій і представлення свого наукового доробку. Початково для «Університетських Наукових Записок» редактором було обрано історика Дмитра Дорошенка. Однак той не мав змоги повноцінно займатися їх приготуванням, і тому 18 червня 1919 року Рада університету, за поданням ректора Огієнка, прийняла рішення вважати редактором «обраним тимчасово, до повернення п. Дорошенка, приват-доцента Драй-Хмаріва (*sic!*)» [5, арк. 18].

Новий редактор приступив до виконання обов'язків аж у грудні. На початках за редагування наукових університетських збірників Драй-Хмара не отримував платні. В січні 1920-го він звертався з проханням, як видно з протоколу Правління університету, «про видачу йому платні як редакторові «Записок» з 1 грудня 1919 року, з якого терміну він активно приступив до виконання своїх обов'язків.

ПОСТАНОВИЛИ: Видати Редакторові «Університетських записок» Драй-Хмарі належне утримання з 1 грудня 1919 року» [6, арк. 12].

Надалі він отримував мізерну платню, оскільки невпинна девальвація з'їдала купівельну здатність грошей. Тож у квітні 1920-го Михайло Драй-Хмара звернувся до ректора Івана Огієнка з проханням підвищити йому редакторську винагороду. На засіданні Правління університету 28 квітня.

«СЛУХАЛИ: Заяву того-ж Ректора Університету про те, що редактор «Записок» приват-доц[ент] Драй-Хмара звернувся до нього з проханням про збільшення йому утримання

ПРИМІТКА: Редактор отримує 500 карб. на місяць.

ПОСТАНОВИЛИ: Платню редакторів «Записок» приват-доц[ентові] Драй-Хмарі побільшити і виписувати йому щомісячно з фонду на видавництво по п'ять тисяч карб. з 1 квітня 1920 року». На тому ж засіданні було ухвалено й наступну постанову, яка стосувалася його редакторської праці:

«СЛУХАЛИ: Заяву Ректора У[ніверсите]ту, проф. І. Огієнка про те, що він дозволив видати аванси приват-доц[ентові] Драй-Хмарі в п'ять тисяч карб. на передрук рукописів на машинці і в п'ять тисяч карб. на покриття видатків по ремонту машинки.

ПОСТАНОВИЛИ: Ухвалити» [6, арк. 75, 75 зворот].

Леонід Білецький оповів про перипетії навколо приготування цих наукових університетських студій. Однією із поважних наукових праць історико-філологічного факультету «була участь у виданні органу Університету: «Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Але ця справа вийшла й однією із найсумніших справ Факультету. Університет розпоряджав і грошима на це видання» [2, с. 187]. Загалом було «намічено друкувати одночасно вісім томів. Перший том призначався для опису свята відкриття університету в 1918 р.; другий для праць Історично-філологічного факультету, четвертий і п'ятий – богословського, решта – для інших факультетів і праць поодиноких професорів. Зложено тільки частину другого тому та для п'ятого зложено переклад книги «Діяній Апостольських» (стор. 1–67), зроблений комісією для перекладу св. Письма, при богословському фак[ультеті]» [1, с. 330].

Початково «факультетом на редактора «Записок» був визначений проф. української мови І. Огієнко [насправді ж – Д. Дорошенко. – *І. Н.*]; але через те, що проф. Огієнко через різні інші справи адміністративні був примушений одмовитись, то факультет на редактора визначив доцента славістики М. Драй-Хмару. Другою причиною, що «Записки...» не почали друкуватися зі самого початку була та, що Університет не мав своєї друкарні, а через різні політичні завірюхи ціни за друк остільки скакали й були високі, що університет не мав змоги підняти цю справу. Але після першого приходу большевиків [колишня] друкарня [...] братства була в таких умовах, що, не пам'ятаю з яких причин, вона перейшла у цілковите розпорядження університету. Це було р[оку] 1919 восени». Ще у 1918-му, коли університет розпочав свою академічну діяльність Правління ухвалило у першому томі «Записок...» «розпочати друкувати [матеріали про] історичне заснування університету, його відкриття і всі матеріали зв'язані зі самим відкриттям: Грамота Гетьмана про заснування університету, закон про це саме, ухвалений Радою Міністрів, всі міністерські накази, зв'язані з затвердженням університетського академічного персоналу та життєписи професорів і доцентів університету». Але «підготовлені й передруковані всі ці матеріали, що переховувалися на руках Ректора проф[есора] Огієнка якимись чином десь затрапились і, до виготовлення других копій із оригіналів, було ухвалено розпочати друком р[оку] 1919[-го] з II тому «Записок». І тоді на основі ухвал факультетів та поданого матеріалу до друку Правління визначило щось аж вісім томів «Записок»: другий том був призначений для студій Історично-філологічного факультету, третій і четвертий томи – для Богословського факультету, який мав друкувати переклад «Діянь св[ятих] Апостолів», які виго-

товлювала спеціальна комісія, перекладаючи із грецької мови за допомогою латинських, старослов'янських і инш[их] джерел; п'ятий том був призначений для Правничого факультету, шостий – для Фізично-математичного, сьомий і восьмий знов для Історично-філологічного факультету, і в цих томах мав друкуватися мій курс історії української літератури до Котляревського, що був прочитаний в університеті і складав два томи. Як бачимо, матеріялу було досить і праця була дуже поважна; були гроші й була друкарня» [2, с. 188].

Отож Леонід Білецький усю вину за те, що жоден том «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» так і не було надруковано, покладає на Михайла Драй-Хмара: «...Невідповідний був лише редактор, який усю справу замаринував так, що на протязі цілого року не вийшло ані одного тому «Записок». Розпочався друком II-й том, але встигло вийти лише дві чи три відбитки: здається початок вступу до історії української мови, відбитки моєї студії: «До питання про початок історії української літератури (полеміка д[окто]ра Ів. Франка з акад[еміком] В. Істриним)», а поза тим більш нічого. Прийшли большевики в літі р[оку] 1920 до Кам'янца і весь дальший набір був розсипаний і вся дальша справа загинула. Таким чином ані один том «Записок» не побачив світа» [2, с. 188]. Під час російської окупації вдалося видрукувати лише один аркуш 7 тому «Записок» – частину «Анатомії рослини». Як бачиться, у цих звинуваченнях прихована якась особиста неприязнь автора спогадів Леоніда Білецького до Михайла Драй-Хмари.

Однак, як видно з наведених уривків «Моїх споминів» Білецького, час на збирання матеріялів для публікації був дуже коротким, перший том згубився, дехто з авторів затягував подання статей. За рік, який Драй-Хмара був реальним редактором (від літа 1919, коли починалися вакації) до приходу російських загарбників влітку 1920, видання за навчальний рік майже десятка томів наукових публікацій – справа немислима.

Насправді ж, свідченням редакторської праці М. Драй-Хмари, є набагато більше відбиток, які були вже готовими до публікації наукових студій, ніж це декларує Л. Білецький. До другого тому, окрім згаданої його статті «До питання про початок історії української літератури» (14 сторінок), мали увійти і публікації Л. Бялковського «Поріччя Мурахви в XV–XVI століття» (20 стор.), В. Гериновича «Причинки до проблеми Східної Європи» (12 стор.), П. Клепатського «Літописець Якова Лизогуба (1706–1737)» (8 стор.), П. Клименка «Грамоти Міндовга Лівонському ордену» (18 стор.), І. Огієнка ««Руно орошенное» св. Дмитрія Ростовського» (8 стор.), Є. Сіцинського «Начерки з історії Поділля» (15 стор.). Готовими до друку був сьомий том (П. Клепатський. Огляд джерел до історії України (курс лекцій, читаних протягом 1919 акад[емічного] року). Випуск 1: Джерела візантійські, арабські, західні, українсько-руські юридичні пам'ятки, літописи, хронографи й синодики, подорожі чужоземців (Кам'янець на Поділлі 1920, 137 + III стор.). Готовими були й відбитки кількох публікацій із фізики та астрономії («Сьогочасні проблеми фізики» С. Малиновського (11 стор.) та «Визначення радіянтів падачих зір» (4 стор.).

Щодо п'ятого тому («Новий Завіт. Діяння святих апостолів: переклад українською мовою / Комісія у справах перекладу Святого Письма на укр. мову при богословському факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету» (Кам'янець-Подільський 1920, 96 стор.)), який теж редагував М. Драй-Хмара, Л. Білецький сам засвідчує, що річ була не в редакторі: «Крім того, члени Історично-філологічного факультету дуже діяльну участь брали в

Комісії по перекладу св[ятого] Письма на українську мову, яка була зорганізована деканом проф[есором] В. Бідновим при богословськiм факультетi. У склад цієї комісії входили такі члени богословського факультету, як проф[есор] Біднов, проф[есор] Неселовський, доценти: протоіер[ей] о[тець] Євфимій Сіцинський, о[тець] П. Табінський, Любарський і инш[і], а від історично-філолог[ічного] факультету – проф[есор] Свг. Тимченко і я; крім того, був запрошений зі сторони поет Володимир Самійленко. Комісія від довшого часу під головуванням проф[есора] Є. Тимченка перекладала Діяння св[ятих] Апостолів. Переклад уже близився до кінця; частина вже набиралась і мала вийти друком у 3 та 4 томах «Записок Кам[янець]-Под[ільського] Державн[ого] Укр[аїнського] Університету», але прихід большевиків припинив усю працю Комісії й друкування. І переклад «Діянь» так на світ і не з'явився» [2, с. 188–189].

Професор Біднов називає й інші причини, які загальмували друк наукових праць університету: «В кінці 1919[-го] р[оку] придбано літографські камені для літографування викладів. Тут виготовлено 3 чи 4 курси, в тім курс сферичної тригонометрії, читаного Ол. Аленичем. Тямуці люде хвалили цей курс. Але технічне виконання його літографією було незадовольняюче: занадто блідими виходили літери» [1, с. 330]. Окрім лекцій та редакторської праці саме тоді Драй-Хмара готував до друку ще й свій підручник «Слов'янознавство» – один із тих, про які згадає В. Біднов. Збереглася дешиця примірників цих Драй-Хмариних підручників. На оприлюднення його «Слов'янознавства» університет виділив 10 000 карбованців та по 5000 на друкування лекцій історії сербської [та хорватської] мов та літератур [6, Арк. 25], які так і не було опубліковано.

Літографічне видання підручника «Слов'янознавства» Драй-Хмари – перший в українській науці концептуальний огляд генези слов'янських народів, особливостей їх мов та культур. Головне місце в підручнику присвячено українцям.

Драй-Хмара означає, що «слов'янознавство – це наука про слов'ян, про їх походження, розселення, кількість та антропологічні прикмети, про їх мову, побут, віру, політичний та соціально-економічний устрій». Автор підручника зауважував, що «великорусам, а особливо великоруським імперіялістам, не хочеться, щоб була самостійна Україна, і тому вони не визнають українського народу як окремої слов'янської одиниці». Так само вони «відносяться і до білорусів» [3, с. 1–2]. Відтак автор робить огляд концепцій походження слов'ян, тих історичних катаклізмів і переселень народів, які сформували основні риси їх мовної подібності, їх етнопсихології та культури. Деякі іншомовні слова, а подекуди назви книжок та атласів (там, де йдеться про бібліографічні джерела та видання мап) Драй-Хмарі довелося вписувати від руки.

Окремі великі розділи підручника присвячено українцям. Концепція походження українців, викладена Драй-Хмарою, у великій мірі співвідносна з нинішніми уявленнями про їх етногенез, субстрат української мови та формування її основних рис, починаючи з VIII століття, творення протоукраїнської держави як ранньосередньовічної імперії.

Драй-Хмара продовжує ці історіософські викладки і про розпад давньоукраїнської держави, перехід до доби Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, народження козацтва.

Далі подано огляд території України, її історично-культурні області, природно-територіяльні особливості, кордони, кількість населення, його антропологічні прикмети, народні промисли і способи господарювання, побут і одяг, народні уявлення і вірування.

Подано у підручнику й короткі відомості про болгарів, хорватів, сербів, чехів, словаків, словенців, лужицьких сербів (лужичан), поляків та кашубів.

Через десять літ після виходу підручника «Слов'янознавство» у статті «Проблеми сучасної славістики», опублікованій у кінці 1929 року в газеті «Пролетарська правда», Драй-Хмара справлятиме тризну за українською славістикою. Його підручник був провісником зародження слов'янознавства як важливої наукової гілки української гуманітарної науки. Але втрата української незалежності зруйнувала ці перспективи. Він писав: «До цього часу наша робота в галузі славістики завсіди була несистематична, епізодична. Ми не мали ніколи ні своєї школи, ні цілевого спрямування, ні ясно окреслених методологічних принципів. Чому? Тому що ніхто цієї науки не підтримував». Про це «свідчить байдуже ставлення до слов'янознавства як наших керівних кіл, так і широких верств громадянства». Він зауважує: «Часто-густо ми плутаємо словаків зі словенцями, хоча межі ними менше спільного, ніж межі словаками та українцями. Про таких слов'ян як лужицьккі серби або кашуби, ми майже нічого не знаємо». І висновує: «На Україні славістика завмерла зовсім...» [4, с. 463, 465].

Історія приготувань до публікації «Записок...» засвідчує ті проблеми – технічні й організаційні, – з яким бориюся Драй-Хмара як редактор: «На початку 1920 р. до університету перейшла колишня братська друкарня. Та з нею було багато клопоту, а користі мало». Водночас «багато пошкодило видавничій діяльності університету те, що ректор на початку липня 1920 р. виїхав з Кам'янця й повернувся тільки в жовтні» [1, с. 330]. Виїзд ректора Івана Огієнка був пов'язаний із черговою російською окупацією.

Важливою науковою «ареною», на якій відбувалося представлення наукових досліджень (зокрема й тих, що готувалися до друку в «Університетських Наукових Записках») були доповіді на засіданнях Нукового товариства. У лютому 1919-го, коли до університету прибуло більше лекторів, Леонід Білецький та Василь Біднов запропонували створити при університеті Наукове товариство, яке об'єднувало б викладачів Історично-філологічного та Богословського факультетів. У своїх спогадах Білецький засвідчував, що на межі березня-квітня це наукове об'єднання, затвердивши проєкт статуту, провело перше засідання. Він прочитав тоді доповідь «До питання початку історії української літератури», в якій йшлося про полеміку Івана Франка з московським істориком Василієм Істріним, а доцент Клепатський – про барокові українські літописи. Професора Огієнка, звичайно ж, пропонували на голову цього Товариства, однак, «коли звернулися до [ана] ректора, щоби прибув на збори, то почули якусь невиразну відповідь» [2, с. 162].

Очевидно, що наступна кількомісячна російська окупація не надто сприяла науковим зібранням. Тому насправді остаточна організація цього Товариства відбулася аж у грудні 1919 року. Бо «за один 1919 рік» у Кам'янці влада мінялася аж чотири рази. Це, безперечно, не могло не відбитися на нормальнім ході кам'янецького життя взагалі, а університетського зокрема» [2, с. 173]. Кам'янецька газета «Наш шлях», редактором якої був Іларіон Косенко, у вівторок 16 грудня 1919 року (№ 19) у відділі «Хроника» повідомляла: «14 грудня в Університеті відбулося зібрання Іст[орично]-Філологічної Секції Наукового Товариства. Остаточне докінчено організацію Секції й обрано президію.

Проф. В. Біднов прочитав цікавого доклада на тему: «Нові дані до шкільних років Івана Котляревського і його походження». Доклад викликав жвавий обмін думок і поглядів. За браком часу інші доклади відкладено на дальші збори, що відбуватимуться щонеділі о 6 год. вечора в Університеті, в кімнаті іст[орично]-філологічного семінара. Вхід на наукові засідання Секції вільний для всіх». І зразу ж наступне повідомлення у тій же рубриці: «При Університеті

засновується Наукове Товариство, котре поділяється на кілька секцій. Історико-Філологічна Секція вже розпочала свою діяльність: 7 грудня відбулися збори її членів під головуванням Е. Тимченка, приват-доцент Л. Білецький та М. Клепатський з докладами; в неділю 14 грудня відбудеться друге зібрання з докладами проф. В. Біднова та М. Драй-Хмари. Крім членів, на збори допускаються і студенти. Після докладів ідуть дискусії з приводу зачіплених докладчиками питань» [8]. Тож серед десятка професорів і доцентів, що брали участь у Товаристві, був і Драй-Хмара: «...Наукове Т[овариств]во розпочало свою наукову діяльність: в часи академічного життя й викладів на університеті засідання відбувалися майже кожного тижня» – з однією чи двома доповідями. «З викладами виступали проф[есор] В. Біднов, який зачитав доклади про Коржа, про Ів. Котляревського та з історії степової України, Л. Білецький, в роковини смерті акад[еміка] Шахматова прочитав реферат про Повість врем[енних] літ у світлі цього вченого, далі читав ще такі доклади: «Г. Шевченко і Св[яте] Письмо» і кілька докладів із старої укр[аїнської] літератури; доц[ент] Клепатський читав доклади переважно з українського літописання XVI – XVIII ст[оліть], доц[ент] Драй-Хмара прочит[ав] один доклад з історії сербської літератури, доц[ент] Васильківський прочитав кілька докладів із філософії...» [2, с. 203].

Тодішня зима була морозною, але особливо великий холод прийшов у січні-лютому 1920-го. «Та ми, – оповідає сучасник, – все-таки працювали, впоряджали навіть по неділях засідання Історично-філологічного товариства. Останні відбувалися в помешканні семінару проф. Л. Білецького і стягали немало народу. Досить простора кімната переповнювалася відвідувачами, які, не вважаючи на холод, слухали доповідей і брали участь у дискусіях» [1, с. 332].

У такі трудні часи – і політичні, й економічні, й соціальні – перший новостворений український державний університет виконував і завдання освіти нової української еліти, й водночас перетворювався на важливий науковий і дослідницький центр нової української науки: «Зовнішні умови життя в Кам'янці спричинялися до того, що університет поволі й потроху утворював особливу атмосферу, набрав шораз більшого значіння». Тут ішла невпинна творча робота, «хоч навколо помічався занепад і руйнація. Професура невпинно працювала. Впоряджались бібліотека, кабінети, лабораторії, обсерваторія та інші установи. Зорганізовано наукові товариства – історично-філологічне, економічне та ін[ші], комісії для перекладу св. Письма при богословському факультеті, для вироблення правничої термінології, архівна та ін.; впоряджались прилюдні виклади» [1, с. 332-333].

Науковим збірникам університету в Кам'янці-Подільському не судилося оприлюднення. На розламах історії щось було знищене окупантами, щось розгублене й забуте. Невідомо навіть, яку наукову статтю готував для «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» і сам редактор – Драй-Хмара.

Висновки. Видання «Університетських Наукових Записок» у Кам'янці-Подільському, редактором якого спочатку було призначено Дмитра Дорошенка, а остаточно – Михайла Драй-Хмару, на жаль, не мало успіху. До друку було приготовлено лише окремі відбитки для різних томів. Ця невдача була пов'язана із цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. Серед них і згуба одного з перших томів, і повільне приготування авторами публікацій, і вкрай важкі матеріальні і технічні проблеми, і несприятливі історичні обставини (кількаразова російська окупація).

Загалом же за рік, який Драй-Хмара був реальним редактором «Університетських Наукових Записок» (від середини, а реально від кінця 1919 до

1920 року), видання за такий час майже десятка томів наукових публікацій було неможливим. Однак цей досвід редакторської праці буде зреалізовано М. Драй-Хмарою у наступне десятиліття у інших наукових виданнях. Зокрема, разом із академіком Агатангелом Кримським Михайло Драй-Хмара редагуватиме «Збірник комісії для дослідження історії української наукової мови».

Список використаних джерел і літератури:

1. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривки із спогадів). *Літературно-науковий вістник*. Річник XXVII. Львів, 1928. Т. ХCVII. Кн. XII: грудень. С. 325–333.
2. Білецький Л. Мої спомини (1917–1926 рр.) / підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Адамського. Кам'янець-Подільський: «Медобори – 2006». 239 с.
3. [Драй-Хмара М.], Слов[']язнознавство. Підручник до лекцій по слов[']язнознавству, читаних року 1918–19-го на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Под[ільського] Державного Університету. Кам'янець-Подільський 1920. 165 с.
4. Драй-Хмара М. Проблеми сучасної славістики. *Твори / упорядк. і прим.* С. Гальченка. Київ: Наукова думка, 2015. С. 462–465.
5. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р 582. Опис 1, Справа 133.
6. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р 582. Опис 1, Справа 137.
7. Завальнюк О., Комарницький О. Кам'янець-Подільський Державний Український Університет (1918–2005). Сторінки історії. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 81–92.
8. Хроника. *Наш Шлях*. Кам'янець-Подільський. № 19. 16.12.1919.

References:

1. Bidnov, V. (1928). Pershi dva akademichni roky Ukrainskoho Derzhavnoho Universytetu v Kamiansi-Podilskomu (uryvky iz spohadiv). *Literaturno-naukovyi vistyuk*. Richnyk XXVII. Lviv. T. XCVII. Kn. XII: hruden. S. 325–333. (in Ukr.).
2. Biletskyi, L. Moi spomyny (1917–1926 rr.) / pidhotovka tekstu, vstupna stattia ta imennyi pokazhchik V. Adamskoho. Kamianets-Podilskiy: «Medobory–2006». 239 s. (in Ukr.).
3. [Drai-Khmara M.], (1920). Slovyanoznavstvo. Pidruchnyk do lektsii po slovianoznavstvu, chytanykh roku 1918–19-ho na istoryko-filolohichnim fakulteti Kamianets-Podilskoho] Derzhavnoho Universytetu. Kamianets-Podilskiy. 165 s. (in Ukr.).
4. Drai-Khmara, M. (2015) Problemy suchasnoi slavistyky. *Tvory / uporiadk. i prym.* S. Halchenka. Kyiv: Naukova dumka. S. 462–465. (in Ukr.).
5. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. Fond R 582. Opys 1, Sprava 133. (in Ukr.).
6. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. Fond R 582. Opys 1, Sprava 137. (in Ukr.).
7. Zavalniuk, O., Komarnitskiy, O. (2005). Kamianets-Podilskiy Derzhavnyi Ukrainskiy Universytet (1918–2005). Storinky istorii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. S. 81–92. (in Ukr.).
8. Khronyka (1919). *Nash Shliakh*. Kamianets-Podilskiy. № 19. 16.12.1919. (in Ukr.).

Ihor Nabytovych

MYKHAYLA DRAY-KHMARA — EDITOR OF «UNIVERSITY SCIENTIFIC NOTES» IN KAMIANETS-PODILSKYI

The article analyzes the historical contexts and features of the creation of «University Scientific Notes» at the Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University and the organization of their publication by the editor Mykhailo Drai-Khmara.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

Based on archival protocols and memoirs of contemporaries, the history of preparation for printing is analyzed, and the objective and subjective reasons that made the publication of these scientific publications impossible are highlighted.

The establishment of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in 1918 concentrated a fairly large scientific potential in Kamianets-Podilskyi – scientists who were not only to teach students, but also to create high, Ukrainian in spirit science. In this first Ukrainian higher state school – as of July 1, 1919, there were 5 faculties. In this first Ukrainian higher state school – as of July 1, 1919, there were 5 faculties. In April 1920, 10 professors, 23 assistant professors, 21 assistants, 5 lecturers and an astronomer-supervisor worked here.

The issue of publishing scientific notes of the newly established university was one of the most important, since no higher education institution can exist without conducting scientific studies and presenting its scientific achievements.

The publication of «University Scientific Notes» in Kamianets-Podilskyi, whose editor was initially appointed Dmitry Doroshenko, and finally Mykhailo Draï-Khmara, unfortunately, was not successful.

Only separate prints for different volumes were prepared for printing. This failure was due to a number of objective and subjective reasons. Among them are the loss of one of the first volumes, the slow preparation of publications by the authors, extremely difficult material and technical problems, and unfavorable historical circumstances (several Russian occupations). The scientific and personal relationships of Mykhailo Draï-Khmara and other teachers were an important factor in the scientific, educational and scientific-publishing process of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, an integral element of the history of this higher school. In general, during the year that Draï-Khmara was the actual editor of «University Scientific Notes» (from the middle, or, actually from the end of 1919 to 1920), the publication of almost a dozen volumes of scientific publications during such a time was impossible. However, this experience of editorial work will be implemented by M. Draï-Khmara in the next decade in other scientific publications. In particular, together with academician Ahatangel Krymsky, Mykhailo Draï-Khmara will edit the «Collection of the Commission for the Study of the History of the Ukrainian Scientific Language».

Key words: Ivan Ohienko, Mykhailo Draï-Khmara, Kamianets-Podilskyi State University, scientific studies.

Отримано: 27.09.2025 р.

Ніна Поляруш

ORCID 0000-0001-9375-8395,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ — ІВАН ОГІЄНКО: ДІАЛОГ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ

Статтю присвячено життю і творчості Агатангела Кримського та Івана Огієнка, видатним діячам української історії та культури, одухотвореним ідеями українського національного відродження, демократичними реформами, розвитком науки та освіти. Блискучий талант обох учених був органічно поєднаний з любов'ю до України, її історії, мови. У розрізі історичного часу незаперечне значення має багатогранна творча особистість Кримського — відомого вченого-сходознавця, перекладача Корану, творів літератури Сходу, оригінального поета і прозаїка, літературного критика, сумлінного етнографа, фольклориста, глибокого мовознавця, автора численних праць з історії української мови, одного з фундаторів Української Академії Наук, її першого неодмінного секретаря. Наголошено, що титанічна наукова праця Кримського є невід'ємною складовою української науки і культури, має світове значення.

До славетних імен України належить Іван Огієнко, талановитий письменник, мовознавець, видавець, громадський, політичний, релігійний діяч, долю якого визначали любов до України, прагнення служити її незалежності й процвітанню. Зазначено, що відомий вчений-енциклопедист залишив унікальну за змістом і розмахом діяльності спадщину, помітне місце в якій належить ґрунтовним працям з українського мовознавства, історії церкви, культури. Його праця зі Святим Письмом увінчана перекладом українською мовою Біблії, а також двотомною працею «Українська церква». Акцентовано на активній участі Огієнка у заснуванні Кам'янець-Подільського державного університету, першим ректором якого він був (нині Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). Джерелом загальнолюдських цінностей і сьогодні є педагогічні напрацювання вченого і патріота І. Огієнка, активного діяча національно освітнього життя, який залишив у нашій історії безцінний слід.

Ключові слова: поет, перекладач, Біблія, національна ідея, історія, учений.

Постановка проблеми. Серед видатних представників в історії світової науки і культури кінця XIX – початку XX століття імена Агатангела Кримського та Івана Огієнка на особливому місці. Їх наукова і творча спадщина є невід'ємною складовою історії української держави. Натхненні ідеями українського національного відродження, демократичних реформ в освіті і науці, вірою в майбутнє України як високорозвиненої незалежної держави, наділені блискучим науковим талантом, органічно поєднаним з любов'ю до батьківщини, вони і сьогодні привертають увагу вчених-істориків, літературознавців.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю розгляду багатогранного доробку вчених в типологічних зіставленнях і діалогічних стосунках, що відповідає науковим інтересам сучасного українського літературознавства, сучасним тенденціям українського літературознавства. Переконані,

що обраний підхід до осмислення та оцінки місця й ролі цих визначних особистостей у національній історії та культурі увиразнить спорідненість духовного світу А. Кримського і І. Огієнка, подібність рефлексування ними національної ідеї в різних сферах життєдіяльності.

Вже сьогодні літературознавці по-новому перечитують творчість Агатангела Кримського – енциклопедиста, сходознавця, славіста, етнографа і фольклориста, перекладача, автора чи не першого в українській літературі інтелектуального роману «Андрій Лаговський», збірки оповідань «Повістки і ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання», поетичної збірки «Пальмове гілля». Чималих зусиль до вивчення життя і творчості А. Кримського доклали Т. Гундорова, Л. Грицак, Н. Данилюк, Я. Поліщук, Т. Маленька, С. Павличко, М. Моклиця, Р. Ткаченко та інші. Незаперечним є зацікавлення сучасних учених Ю. Брамінської, Т. Грищенко, І. Кучинської багатогранною постаттю Івана Огієнка (Митрополита Іларіона), блискучого вченого, громадського діяча і провідника національної ідеї, який попри усі випробування залишався послідовним і незламним патріотом, вірним національній ідеї і справі продовження боротьби за незалежну Українську державу. Сьогодні як ніколи гостро постають питання вивчення, переосмислення та популяризації життєвої історії й творчої спадщини цих двох величних особистостей – Агатангела Кримського та Івана Огієнка.

Мета статті – розглянути життєву і творчу долю А. Кримського та І. Огієнка в аспекті спорідненості світоглядних засад, окремих аспектів наукової, творчої та громадської діяльності.

Виклад основного матеріалу. І про А. Кримського, і про І. Огієнка можна сказати: гідна подиву активність кожного в багатьох сферах життя, блискучий талант цих духовно багатих особистостей вражає і якістю, і кількістю до сьогодні. Це люди титанічної працездатності, широї і світлої любові до України, які вміли поєднати наукові інтереси з потужними організаторськими здібностями. І. Франко, аналізуючи спадщину А. Кримського, писав: «Агатангел Кримський – високооригінальна поява в нашій літературі. Чи пише він суто філологічні статті, чи літературні критики, чи прозові оповідання, чи поезії, всюди вносить своє власне в такій мірі, як мало котрий наш письменник» [Франко І. Твори: у 50 т. Київ, 1982. Т. 33, с. 188]. Його талантом захоплювалися Павло Житецький, Борис Грінченко, Леся Українка, Михайло Старицький, Микола Лисенко, Володимир Гнатюк. «Я любив Ваші наукові твори... Я люблю їх стиль, їх тон, – писала Кримському Леся Українка 3 листопада 1905 року. – Куди діваються Ваші нерви, як Ви пишете такі речі? Так наче ви античний, врівноважений тілом і духом еллін. Такий колорит я тільки на Акрополі бачила!» [Леся Українка. Твори: у 10 т. Київ, 1965. Т. 10. С. 207]. На знак пошани до Кримського-вченого Леся Українка присвятила йому поему «В катакомбах», радилася з ним у східних питаннях. Для багатьох учених він відкривав філософію Сходу, його історію. Сьогодні його ім'я відоме практично в усіх арабських і центральноазійських країнах. А. Кримського знає світ як неперевершеного поліглата, який знав понад шістьдесят мов світу, багатьма мовами він міг не тільки спілкуватися, а й писати наукові праці. Його перу належить понад 1000 праць з різних галузей гуманітарних знань – історії, літератури, мови, культури, театру, фольклору та етнографії. Він і сьогодні є неперевершеним орієнталістом. У енциклопедіях Брокгауза і Єфрона 198 статей, у словнику Граната – 304 студій належить йому. Кримський є автором біля 900 наукових праць, 164 оригінальних творів з його перекладами (том оповідань,

роман «Андрій Лаговський», поетична збірка «Пальмове гілля»). Очевидним є те, що поезія і наука органічно поєднувались у житті і творчості невтомного трудівника на перелогах української та світової культури і заявили про себе ще в ранньому віці, що й помітив І. Франко: «Кримський – чоловік молодий. Видані ним недавно в «Літературно-науковій віснику» поезії, написані під сірійським небом у Бейруті, показують, що орієнталіст не вбив в нім поета, але, навпаки, його поетичний талант тільки тепер набирає сили й виразності» [Франко І. Т. 33, С. 64]. Відомо, що за кількістю наукова спадщина академіка Кримського є тільки дещо меншою від наукового доробку Івана Франка.

У 1990 році НАН України засновано престижну наукову премію ім. А. Кримського, яку присуджують за видатні заслуги в галузі сходознавства. 1991 року зусиллями учня Кримського Омеляна Прицака було відкрито Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. 1996 року перевидано «Історію Туреччини» вченого-сходознавця. Дослідники наукової спадщини А. Кримського Л. Матвєєва та Е. Циганкова у 1997 році видали надзвичайно важливу книгу: «А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування». Інститут сходознавства провів низку наукових конференцій. Вивчення творчості А. Кримського значно активізувалося. У 2001 році побачило світ багатопланове дослідження життєтворчості А. Кримського Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського», яке дало можливість по-новому оцінити одну з найвеличніших і найтрагічніших постатей української інтелектуальної історії. Високо оцінив працю талановитої вченої О. Прицак, зазначивши, що «відвага і всебічна вишколеність у всесвітній літературі, психології й українознавстві С. Павличко, її неабияка працездатність забезпечили успіх монографії про майже забутого тепер А. Ю. Кримського як одного з «співзвучніших сьгоднішньому дню українських класиків» [Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2001. 328 с., С. 5].

До 150-річчя від дня народження українського сходознавця, історика, мовознавця, літературознавця, фольклориста, письменника, одного з фундаторів Академії наук України, її першого неодмінного секретаря, жертви сталінського терору було проведено чимало заходів, серед яких – Міжнародна наукова конференція. Напередодні ювілею А. Кримського Український інститут національної пам'яті провів онлайн-конференцію «Агатангел Кримський: страчений феномен», до участі в якій долучилися дослідники наукового і творчого спадку геніального вченого. Національний банк України до цієї дати ввів в обіг пам'ятну монету «Агатангел Кримський», яка є продовженням серії «Видатні особистості України». Закономірним є запитання: у чому секрет геніальності найвидатнішого сходознавця ХХ століття? І тут варто звернутися до витоків його творчості.

З біографії, укладеної самим Кримським, дізнаємося, що «перший наш прадід, виходець із ханства, мав охреститися більше-менше 1698 року у Мстиславі на Могилівщині. Це я так виводжу з запису на стародавньому молитовнику» [Павличко, С. 14]. Від двоюрідної сестри він мав отримати арабські документи про своє татарське походження, на що вказує прізвище «Кримський». Майбутній учений звертався і до свого батька з проханням написати про історію сім'ї. Від батька він знав, що дід по батьківській лінії походив з духовної родини, батьків дядько був протоієреєм. Батько Агатангела Кримського був учителем історії та географії. З Білорусі він переїхав у Володимир-Волинський, працював в одній із російських шкіл, метою яких була деполонізація південно-го заходу України.

Агатангел Юхимович Кримський народився 15 січня 1871 року у місті Володимир-Волинському. Мати майбутнього вченого-сходознавця Аделаїда Матвіївна походила з литовських поляків. У цьому ж році родина переїхала до Звенигородки на Черкащині. Батько вчителював у місцевій школі, а мати займалася домашнім господарством.

Іван Огієнко, видатний український учений, педагог, історик церкви, державний і релігійний діяч, перший ректор Кам'янець-Подільського університету, який нині носить його ім'я, також народився 15 січня, але 1882 року в містечку Брусиліві на Житомирщині у бідній селянській родині.

Відомо, що А. Кримський був українцем не за походженням, а за свідомим вибором. Українську ідентичність він створив власними інтелектуальними зусиллями і почуттями. Вона мала обмаль «генетичних», «кровних підстав» [Павличко, С. 217]. У 1892 році у листі до Б. Грінченка він широ зізнався: «Мусю Вам признатися, що в мені й кровинки української немає: мати моя українська полька (дуже проста жінка), а батько – білорус (міщанського роду..., загальнорус по передсвідченнях). Я родився і виріс на Вкраїні та й українізувався» [Кримський А. Твори: у 5 т. Т. 5, кн. 1. С. 59]. С. Павличко внесла уточнення: «Насправді батько був не зовсім білорусом, або зовсім не білорусом. Як уже зазначалося, він походив зі зрусификованого кримськотатарського роду» [Павличко, С. 217]. Національну ідентичність А. Кримського формувало декілька факторів, серед яких – знайомство з розмовною українською мовою, її носіями – селянами. Глибокий інтелектуальний вплив на Кримського-українця мало його навчання у Колегії Павла Галагана. За словами С. Павличко, там він почувався мужиком, бідняком, а тому українцем» [Павличко, С. 218]. У листі до І. Франка він пише: «Я, як і другі стипендіати, дуже рано мусів пізнати, що я «поганого роду», «неблагородний», що в мене кров не така, як у «вищої породи» (себто у дворян та багатирів)» [Кримський А. Твори: у 5 т. Т. 5, кн. 1. С. 39]. Тому його зброєю були знання: «Я в колегії був першим учеником, гордощі розвелися в мені незмірно, тому то, хоч я себе поставив одразу так, що наші аристократи не сміли чпати мене, слабого...» [Кримський А. Твори: у 5 т. Т. 5, кн. 1. С. 60]. Своім зацікавленням україністикою А. Кримський був особливо вдячний викладачеві Колегії Павлу Житецькому, який молоді давав такі поради: «Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першорядними вченими й пишть ваші праці по українському. Тоді поневоли й чужі вивчатимуть українську мову, щоб знайомитися з вашими працями» [Грицик Я. Нарис історії України: ХІХ–ХХ століття. Київ, 1996. С. 72]. Безсумнівно, що зацікавлення Кримського філологією, історією, питаннями історії мови, її розвитку йшло від П. Житецького – фундатора історії української мови, автора першої праці з фонетики української мови, талановитого лексикографа. З рук П. Житецького Кримський отримає рукописи Степана Руданського, над якими вчений буде працювати впродовж життя і відкриє це ім'я українській літературі. Після закінчення у 1892 році Лазаревського інституту східних мов А. Кримський залишається на кафедрі арабської філології для підготовки до професури. Далі було навчання на історико-філософському факультеті Московського університету. Серед його вчителів було чимало відомих учених: Роман Брандт, Віктор Гер'є, Всеволод Міллер, мовознавець, фольклорист, етнограф, сходознавець-іраніст. Ще у студентські роки А. Кримський друкує в галицьких виданнях науково-критичні й публіцистичні статті, монографії, рецензії, переклади. Як бачимо, наукова ква-

ліфікація А. Кримського, його дослідницькі інтереси формувалися в атмосфері найвищого європейського рівня.

Для поглиблення знань зі сходознавства і для роботи над арабськими рукописами А. Кримський два роки (1896–1898) перебував у науковому відрядженні в Сирії та Лівані. Він швидко оволодів арабською мовою і написав у листі до Б. Грінченка: «Перший тиждень поки я навчався трохи сучасної мови, я був наче без язика. Коли що було треба, то я мусив писати на клаптиках паперу, а мені, знов, відповідали на клаптиках паперу. Тепер я більш-менш второпав сучасну фонетику і закони переходу старих звуків у сучасні, але маю думку: я вчився арабської мови з доісламських поетів, з Корану, з писателів 9–10 вв., і мій лексичний засіб – саміснік архаїзми. Розмірковуюте самі, чи багатого мене тут можуть зрозуміти! Якби в нас хто забалакав мовою Кирила і Мефодія, то чи багато второпала б якась наша Хівря? Отак і мені тут» [Кримський А. С.]. Через місяць він писав батькові, що вільно розмовляє новоарабською. Вивчення А. Кримським будь-якої мови розпочиналося з розкриття її глибинного змісту. Під час перебування у Бейруті, який наприкінці XIX століття належав до Сирії, яка тоді входила до складу Туреччини, молодий учений писав листи до батька, до сестри і брата. Дослідники ці листи називають щоденником, який писався у формі листів, які «багато додають до розуміння його творчості», «пояснюють натуру Кримського» [Павличко, С. 1]. У кожному листі він просив рідних їх зберегти. Слушною є думка С. Павличко, що «все ж головним адресатом Кримського був він сам. Кримський передбачав, що ці його листи стануть цінним матеріалом для майбутніх статей, спогадів чи художніх творів» [Павличко, С. 181]. Його «Бейрутські оповідання» сьогодні читаються «як замальовки з натури, в яких немає художньої вигадки – видаються фрагментами тих листів» [Павличко, С. 181]. Варто погодитися з думкою про те, що «в українській культурі листи Кримського з Сирії і Лівану є першим документом такого роду. Йдеться про жанр мандрів у екзотичних краях...» [Павличко, С. 182]. Безсумнівно, ці листи є важливим історичним джерелом про життя в Бейруті та Лівані наприкінці XIX століття. До речі, у Бейруті їх видано арабською мовою.

Різносторонньою була діяльність А. Кримського у Лазаревському інституті східних мов, куди він повернувся після «екзотичної» подорожі. Він викладав арабську поезію і проблеми перекладу арабською мовою філософських праць, курси історії семітських мов, ґрунтовно вивчав Коран і граматичні тексти, читав лекції з історії арабської літератури, а у 1901 році очолив кафедру арабської мови і літератури. До 1918 року мав посаду професора арабської літератури та історії мусульманського Сходу.

Сьогодні світ знає А. Кримського – фундатора українського сходознавства. Як один з активних учасників «Пояснювальної записки до проекту організації Історично-філологічного відділу Академії наук України», Кримський наголошував на тому, що Україна має свої глибокі причини розвивати сходознавство: «Стародавня територія сучасної України була місцем для життя або довшого перебування усяких орієнтальних народів, – і перед українською наукою стоїть ціла низка всеможливих питань і завдань, що чекають свого планового розроблення і розв'язання. Іраністика, тюркологія і (дисципліна ця обов'язково потрібна) арабістика, – без отих трьох наук усестороння, неоднобічна історія українства неможлива; без них будуть неминучі зіяючі лакуни в самому-таки українознавстві» [Павличко, С. 158]. О. Прицак у передмові до перевидання «Історії Туреччини» (1924) А. Кримського переконливо сказав про вченого-сходознавця: «Агатангел Юхимович був насамперед філолог-арабіст

та ісламіст, який був дуже обізнаний в арабській духовній та світовій літературі, а також у працях середньовічних арабських істориків. Крім того, улюбленим його предметом була середньовічна перська література та історіографія. Жоден із Османської імперії не мав такої ерудиції у названих літературах, як Агатангел Кримський» [Прицак О. Агатангел Кримський та його «Історія Туреччини». *Кримський А. Історія Туреччини*. Київ. 1996. С. 8]. Наукова ерудиція А. Кримського була потужним фактором у вивченні ним історії Туреччини XV і XVI століть, яку він вдало поєднує з історією літератури.

Окрім сходознавства, значне місце у науковій діяльності А. Кримського займали слов'янознавство, україністика, фольклор, етнографія. Його цікавили історія мови, порівняльне мовознавство, граматики, лексикологія. Ще з часів навчання в Колегії Павла Галагана А. Кримський був небайдужим до українського інтелектуального, політичного й літературного життя. Україна, рідна земля, її народ завжди його хвилювали. С. Павличко зазначає: «Українське» обличчя Кримського має декілька різновидів. Це художня література, критика, українознавство (переважно, у сфері мовознавчих дисциплін) і політика» [Павличко, С. 14]. Кримський – один з найбільших українських мовознавців. Йому належить перша історична граматики з української мови, що вийшла у 1907 році. Визначним явищем є його праця «Українська мова», у якій учений подав відомості про український народ, його етнічну назву, розселення, наголосивши, що в основі української мови лежать середньонаддніпрянські говори. На великому і цікавому фактичному матеріалі Кримський розглядає східнослов'янську, південнослов'янську та західнослов'янську групи мов. У низці своїх праць він відстоював український фонетичний правопис – кулішівку. Саме йому належить ініціатива створення «Російсько-українського словника». В Академії наук України ретельний учений А. Кримський очолював історико-філологічний відділ, кабінет арабо-іранської філології, комісію словника живої мови, комісію історії української мови, діалектологічну комісію, орфографічну комісію. Визначними є заслуги А. Кримського і в галузі діалектології, фольклору та етнографії. Разом з І. Франком у 1869 році видав у своєму перекладі з детальними коментарями працю англійського фольклориста В. Клоустона. Його перу належить чимало фольклористичних та етнографічних праць, серед яких на особливому місці його книжка, що вийшла 1930 року під назвою «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. З географічною мапою та малюнками. Частина 1. Випуск 1. Побутово-фольклорні тексти». Сьогодні ця книга визнана енциклопедією селянського життя і побуту Звенигородщини. Заслугою А. Кримського, вченого-літературознавця, є і те, що він уперше в історії української літератури, спираючись на порівняльно-історичний і філологічний методи, визначив напрями і розкрив жанрове багатство кримськотатарської літератури, визначив своєрідність індивідуальних стилів ряду українських письменників. В історії української літератури кінця XIX – початку XX століття знакове місце належить поетичній збірці А. Кримського «Пальмове гілля. Екзотичні поезії» (1898–1908), у якій органічно поєдналися поет і вчений, який зумів майстерно перенести на рідний український ґрунт арабські і перські форми, близькосхідний фольклор. І. Франко вважав його «першим піонером нашого слова на сій простій і майже не ораній українським лемішем ниви східної поезії» [Франко І. Т. 33, С. 188]. У цій збірці «колоритність пейзажів забезпечується не лише панорамністю у зображенні незвичайних краєвидів та художньою точністю в передачі деталей, відтінненні кольорів і барв, а й щедрим, раніше

не відомим в українській поезії відтворенням екзотичних «пахощів» Сходу» [Поляруш Н. С., Хоцянівська І. В. Агатангел Кримський – багатогранна творча особистість. С.]. У «Пальмовому гіллі» вміщено й переклади Кримського поетів Сходу – Гафіза, Омара Хайяма та інших, у яких він заявив про свій талант перекладача, блискучого знавця мов. Він уперше ознайомив українського читача з кращими творами орієнтальних письменників. І. Франко, з яким він радився у справах перекладацьких, високо оцінював його здобутки і направляв. Кримський є автором першого в українській літературі інтелектуального роману «Андрій Лаговський». Про місце Кримського в історії України І. Франко переконливо сказав: «Друге таке незвичайне явище серед українців (перше – Б. Грінченко), незвичайне своєю енергією, любов'ю до України і різносторонністю знань і таланту – це А. Кримський, тепер професор арабської мови у Лазаревському інституті східних мов у Москві, філолог за фахом, орієнталіст за покликанням, він виявив себе високоталановитим поетом, дуже оригінальним прозаїком, і якийсь час забрав голос у різних важких літературних і громадських справах саміцьких виданнях» [Франко І. Т. 41. С. 515].

Багатогранною є постать Івана Огієнка (Митрополита Іларіона 1882–1972), талановитого українського вченого, активного громадського діяча, просвітителя, який присвятив усе своє життя зростанню духовності українського народу, утвердженню його національної свідомості, вірному служінню державності й Українській православній церкві, розвитку гуманітарних наук. Визнання, шана і пам'ять про великого українця особливо важливими є сьогодні. Йому змалку доводилося працювати і вчитися. Після закінчення школи з відмінними оцінками він вступає до військово-фельдшерської школи, оскільки там була можливість навчатися за державний кошт. Закінчивши її, працює у Київському військовому шпиталі і плекає думку про навчання в університеті Св. Володимира. Під час навчання в університеті хлопець пройнявся почуттям національної свідомості, почав писати українською мовою, долучився до участі у науковому і громадському житті Києва, до діяльності «Просвіти». Значну роль у формуванні майбутнього вченого, активного громадського діяча, його національної свідомості мали професори університету В. Перетц, П. Житецький, М. Грушевський, Б. Грінченко. Працюючи в Українському науковому товаристві на посаді коректора і перекладача, І. Огієнко знайомиться з А. Кримським і його працею «Українська грамати́ка», під впливом якої активно зайнявся українознавчою проблематикою. Як член новоствореної у 1917 році Центральної ради, Іван Огієнко долучається до заснування Українського народного університету в Києві. Плідною була його участь у реалізації нового проєкту – організації системи вищої школи в Україні. Завдяки організаторському таланту І. Огієнка у жовтні 1918 року відбулося відкриття Кам'янець-Подільського державного університету, який сьогодні є національним і гордо несе ім'я Івана Огієнка, послідовного і незламного патріота. Серед численних заслуг І. Огієнка перед українським народом – переклад Біблії українською мовою. До цього готувався довго і ґрунтовно. Ще у студентські роки освоїв старогрецьку, старосврейську, латинську, церковнослов'янську мови. Сумлінно вивчав релігію, історію, культуру Ізраїлю, цікавився методикою перекладу. Як відомо, за своє життя І. Огієнко зробив 44 переклади богословських книг. Як міністр освіти в уряді УНР, І. Огієнко очолював Правописну Комісію і разом з А. Кримським підготував «Проєкт правопису української мови». Познайомившись ближче, вони чимало зусиль доклали до створення «Найголовніших правил українського правопису» (1919–1920). Спільні наукові принципи вчених, їх любов до України, її мови, самовіддана праця, прагнення до глибокого і всебічного вивчення історії, культури поєднували цих двох видатних учених.

Висновки. Сьогодні, у час складний і драматичний, час боротьби України за свою свободу і незалежність, як ніколи актуальними є питання поглибленого вивчення та популяризації життєвої історії і творчої спадщини тих, хто щоденною невтомною працею виборював незалежну Українську державу, дбав про її інтелектуальне майбутнє. Багата на наукові і творчі здобутки спадщина А. Кримського та І. Огієнка забезпечує перспективи її подальшого дослідження.

Список використаних джерел і літератури:

1. Грицак Я. Нарис історії України: XIX–XX століття: Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
2. Кримський А. Твори: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1. 546 с.
3. Леся Українка. Твори: у 10 т. Київ, 1965. Т. 10. 326 с.
4. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2001. 328 с.
5. Поляруш Н. С., Хощанівська І. В. Агатангел Кримський – багатогранна творча особистість. *MODERN RESEARCHES IN PHILOLOGICAL SCIENCES*: колективна монографія. Baia Mare, Romania 2020. С. 323–338. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2/19>
6. Прицак О. Агатангел Кримський та його «Історія Туреччини». *Кримський А. Історія Туреччини*. Київ. 1996.
7. Франко І. Твори: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1982.

References:

1. Hrytsak, Ya. (1996). *Narys istorii Ukrainy: XIX–XX stolittia: Formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia*. Kyiv: Heneza. 360 s. (in Ukr.).
2. Krymskyi, A. (1973). *Tvory: u 5 t. Kyiv: Naukova dumka. T. 5. Kn. 1. 546 s.* (in Ukr.).
3. Lesia Ukrainka (1965). *Tvory: u 10 t. Kyiv. T. 10. 326 s.* (in Ukr.).
4. Pavlychko, S. (2001). *Natsionalizm, seksualnist, oriientalizm. Skladnyi svit Ahatanhela Krymskoho*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». 328 s. (in Ukr.).
5. Poliarush, N. S., Khotsianivska, I. V. (2020). *Ahatanhel Krymskyi – bahatohranna tvorcha osobystist. MODERN RESEARCHES IN PHILOLOGICAL SCIENCES: kolektyvna monohrafiia*. Baia Mare, Romania. S. 323–338. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2/19>. (in Ukr.).
6. Pritsak, O. (1996). *Ahatanhel Krymskyi ta yoho «Istoriia Turechchyny»*. *Krymskyi A. Istoriia Turechchyny*. Kyiv. (in Ukr.).
7. Franko, I. (1982). *Tvory: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka.* (in Ukr.).

Nina Poliarush

AHATANHEL KRYMSKYI-IVAN OHIENKO: CREATIVE PERSONALITIES DIALOGUE THROUGH THE ERA

The article is devoted to the life and work of Ahatanhel Krymskyi and Ivan Ohienko, prominent figures in Ukrainian history and culture, inspired by the ideas of Ukrainian national revival, democratic reforms, and the development of science and education. The brilliant talent of both scholars was harmoniously combined with their love for Ukraine, its history, and language. In the way of historical significance, Krymskyi's multifaceted creative personality is undeniable – he was a renowned scholar of Oriental studies, translator of the Koran, works of Eastern literature, an original poet and prose writer, literary critic, conscientious ethnographer, folklorist, profound linguist, author of numerous works on the history of the Ukrainian language, one of the founders of the Ukrainian Academy of Sciences, and its first permanent secretary. It is emphasized that

Krymskyi's titanic scientific work is an integral part of Ukrainian science and culture and is of global significance. Another prominent personality of Ukraine is Ivan Ohiienko a talented writer, linguist, publisher, public, political, and religious figure, whose destiny was determined by his love for Ukraine and his desire to serve its independence and prosperity. It is noted that the renowned encyclopedic scholar left unique content and size acquisition. His thorough works on Ukrainian linguistics, church history, and culture deserve much attention. Ivan Ohiienko's work with the Holy Scriptures completed in his translation of the Bible into Ukrainian, as well as his two-volume work Ukrainian Church. It is also noted on Ohiienko's active participation in the founding of Kamianets-Podilskyi State University. As is known he was the first rector of present – day Ivan Ohiienko Kamianets-Podilskyi National University. The basis of universal human values today is the pedagogical work of the scholar and patriot I. Ohiienko, an active figure in national educational life who left an invaluable mark on our history.

Key words: poet, translator, Bible, national idea, history, scholar

Отримано: 09.09.2025 р.

УДК 82.09:[930.2:82-6][Петлюра:Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.160-168

Олег Рарицький

*ORCID 0000-0003-1941-584X,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії української
літератури та компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ЛИСТ-ГРАМОТА СИМОНА ПЕТЛЮРИ ДО ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ДОКУМЕНТ ДОБИ І НЕФІКЦІЙНИЙ ТЕКСТ

У статті з'ясовується історико-літературне значення Листа-грамоти Головного отамана військ і флоту Української Народної Республіки, Голови Директорії УНР Симона Петлюри, адресованого Іванові Огієнку, Головноуповноваженому уряду УНР. Увага зацентрована на визнанні значення вітчизняної освіти, культури і релігії для існування незалежної держави, що звучить у листі С. Петлюри до І. Огієнка як заклик зберігати духовне надбання народу.

Лист-грамоту С. Петлюри проаналізовано як синкретичний текст. Це водночас історичний документ і твір епістолярного жанру з виразними ознаками документального і художньо-публіцистичного змісту. Увага звертається на офіційно-приватний характер листа, виразне поєднання у ньому політичних складників й елементів особистісного спрямування. Проблемно-тематичний спектр цього тексту зводиться до висловлення С. Петлюрою слів вдячності і глибокої поваги І. Огієнку, визнання його ролі у справі служіння українському народові й розбудові духовного життя.

Ключові слова: автор, жанр, текст, стиль, лист, епістолярій, історичний документ.

Постановка проблеми. Епістолярний діалог між провідними діячами уряду Директорії Симоном Петлюрою, Головним Отаманом уряду УНР, й Іваном Огієнком – Міністром віросповідань, а згодом Головноуповноваженим уряду, був доволі насиченим і продуктивним. Паперовий лист на початку ХХ ст. залишався

чи не єдиним засобом комунікації, тому й зв'язок між урядовцями був особливо тісний і вимагав швидкої реакції (наскільки то було можливо) на вирішення нагальних державних справ. Творився цей текст у буремні роки Української революції, в умовах запеклої боротьби із російським окупантом, що в нерівній боротьбі призвело до втрати державності і вимушеної еміграції обох до Польщі й продовження боротьби за самостійну Україну в екзилі. Збережений епістолярій С. Петлюри й І. Огієнка – важливий документ епохи, джерело вивчення української історії доби УНР. Водночас він цінний і як літературний текст, в якому у формі подяки розкрито тему духовної стійкості й незламності української нації у боротьбі за свободу і незалежність, віри в майбутнє відродження України.

Актуальність дослідження. Більшість епістолярних текстів доби УНР, зважаючи на складні воєнні обставини й більшовицьку окупацію України, назавше втрачено, а ті, що збереглися, сприймаються як особливо цінні релікти епохи, що випрозорюють трагічні й героїчні сторінки визвольних змагань. Скажімо, про безповоротну втрату свого епістолярію І. Огієнка повідомляє у листі до Л. Дражевської, яка працювала над підготовкою до друку творів С. Петлюри [11]. У відповідь на її прохання надіслати матеріали, що стосувалися їхніх взаємин, І. Огієнко пише: «Високодостойна Пані! У відповідь на Вашого цінного листа від 20 жовтня цього року повідомляю Вас, що я не вивіз на еміграцію ані своєї великої бібліотеки, ані свого цінного архіву. Усе загинуло в останній завірюсі... Так, я мав багато цінних листів від пок[ийного] Симона Васильовича, але все це позосталося в Холмі та в Варшаві, а частину приятелі спалили в Острозі» [6, с. 137]. Можемо вести мову лише про незначну частину збереженого епістолярію діячів доби УНР, враховуючи непрості обставини, в яких вони були створені.

Про безповоротну втрату раннього доробку І. Огієнка свідчить о. Ю. Мищик, дослідник і упорядник книги епістолярію С. Петлюри: «Однак вивчення творчої спадщини митрополита Іларіона пов'язано з низкою об'єктивних труднощів. Річ у тім, – зауважує вчений, – що особистий архів та бібліотеку митрополита Іларіона, які він дбайливо збирав, не оминула лиха доля. Вперше ці зібрання було майже повністю втрачено, коли митрополит Іларіон, тоді ще професор Іван Огієнко, мусив емігрувати зі своєю родиною до Польщі. Різні частини архіву опинилися, судячи з усього, у Кам'янці-Подільському, однак шанси їх знайти – мінімальні» [6, с. 6]. О. Ю. Мищик веде мову і про втрату архіву І. Огієнка міжвоєнного часу. Саме в той період було знищено записи холмського й варшавського періоду, а саме: архівні документи, бібліотеку, картотеку. У дослідженні йдеться і про втрату епістолярію І. Огієнка в Острозі, про що згадується у його листі до Л. Дражевської. З цього приводу о. Ю. Мищик зазначає: «Цікаво, що деякі документи з цього архіву було спалено в Острозі, щоб не потрапили до рук більшовиків, проте залишається загалом, як вони там опинилися» [6, с. 6].

Листування С. Петлюри з І. Огієнком має офіційно-діловий характер і стосується вирішення важливих державницьких справ. Їхній епістолярний діалог сприймається як документальне свідчення про події визвольної боротьби в добу УНР. І. Огієнку, як Головноуповноваженому уряду, від імені С. Петлюри надсилалися розпорядження, накази, директиви. Натомість Голова уряду у відповідь отримував супровідні документи про їх виконання, також йому надсилалися різні пропозиції щодо вирішення інших важливих державних питань.

Мега статті – з'ясувати історичне значення Листа-грамоти С. Петлюри, адресованого І. Огієнкові 19 листопада 1921 р., проаналізувати проблематику, ідейно-тематичне спрямування, композиційні особливості цього епістолярного тексту.

Виклад основного матеріалу. Вчені-історики зауважують ідейну спорідненість й цілковиту взаємодовіру між С. Петлюрою та І. Огієнком. Їхня співпраця в українському уряді є свідченням політичної толерантності, професіоналізму, відданості справі й національній ідеї. Слушною з цього приводу є думка В. Ляхощького: «Неординарні особистості, наділені дивовижною, незламною силою волі, полум'яною любов'ю до рідного краю, величезною ерудицією та рідкісною працездатністю, що вкладається в надзвичайно ємку формулу, яка найбільш влучно характеризує зміст їхнього буття, – “більше працювали, ніж жили”» [7, с. 121]. До цієї думки схиляється М. Лецькін [5] й інші вчені, які вивчають означену проблему.

Цінним артефактом доби УНР є лист С. Петлюри до І. Огієнка від 26 грудня 1919 р. Його оригінал зберігається в Державному архіві Хмельницької області «у фонді Кам'янець-Подільського державного українського університету (Ф. Р-582)» [1, с. 7]. У часи радянської окупації документу присвоювався гриф «Таємно», і лише з настанням української незалежності він став доступним широкому колу дослідників. «Лист написаний українською мовою від руки на двох аркушах звичайного паперу у стилі орфографії та пунктуації української мови того часу», – зазначає О. Войтович, посадовець Державного архіву Хмельницької області [1, с. 7]. Сьогодні документ має низку передруків і використовується у працях дослідників як історичне джерело. Зокрема, в своїх наукових вислідах його використовували В. Адамський [9] і О. Завальнюк [4].

О. Войтович припускає, що лист, ймовірно, надісланий І. Огієнкові із Варшави, де на той час під керівництвом С. Петлюри зосередив свою роботу уряд УНР. Як свідчать історичні документи, Головний Отаман у грудні 1919 р. з метою налагодження контактів й укладання домовленостей між УНР і Польщею прибув до Варшави. Переговори між українською і польською стороною завершилися підписанням Варшавського договору 21 квітня 1920 р., згідно з яким визнавалася незалежність УНР. Натомість С. Петлюра погоджувався на тимчасову передачу Польщі західноукраїнських земель, зокрема Галичини й частини Волині. В той час, з 16 листопада 1919 р. і до кінця жовтня 1920 р., після виїзду Директорії з Кам'янця-Подільського, ректор І. Огієнко за дорученням С. Петлюри виконував обов'язки Головноуповноваженого уряду УНР. Лист, адресований йому, є документом, який значною мірою прояснює політичну обстановку в країні. У ньому С. Петлюра обговорює із І. Огієнком політичну обстановку в державі, наголошує на нагальній потребі реформування уряду, пропонує об'єднати в одне міністерства освіти й віросповідань й очолити його.

Не менш значущим є інший оригінальний документ – Лист-грамота С. Петлюри до І. Огієнка, адресований йому 19 листопада 1921 року. Творився цей текст вже в іншій політичній обстановці і був надісланий Головноуповноваженому із Варшави в Тарнів, куди після поразки визвольних змагань і остаточного відступу армії УНР емігрував уряд Директорії.

У Тарнові, попри складні умови праці, І. Огієнко продовжив свою політичну, наукову й перекладацьку діяльність. «Він активно включився в роботу з організації структури державного управління, налагодження функціонування адміністративного апарату, вирішення питань фінансово-матеріального змісту, формування підрозділів Армії УНР та підготовки військових кадрів. Не забував І. Огієнко і про підтримку національної освіти й культури», – зауважує професор І. Срібняк [12, с. 13]. Також він виконував важливу просвітницьку місію: організовував українські школи, займався видавничою справою, підтримував студентів і біженців.

Лист-грамота зберігається в архіві Інституту Національної Пам'яті у Варшаві. Повна назва цього документа – «Грамота Голови Директорії Української Народної Республіки від 19-го листопада 1921 р., Ч.1510» [2, с. 271–272]. Саме так у добу УНР іменувалися офіційні урядові документи, акти і звернення, в яких відображалися державотворчі процеси. Ними затверджувалися важливі державницькі рішення, що мали законодавчий вплив на події суспільно-політичного, соціального, юридичного й освітньо-культурного спектру. Мета цих документів визначалася урочистим проголошенням урядових рішень від імені державницьких органів. Традиційно урядові грамоти формували законотворчу базу й затверджували легіслативні рішення щодо збереження громадянських прав і свобод громадян, розвитку армії, освіти, культури й церковної справи. Такі документи відзначалися чіткою політичною волею очільників держави і водночас сприймалися як символи суверенності й цінне історичне джерело.

Лист-грамота – оригінальне рішення С. Петлюри високо оцінити високо-професійну діяльність І. Огієнка. Послання вважається офіційним актом визнання високого чину І. Огієнка у справі служіння Україні в непростий для держави час. Унікальним вважаємо сам випадок трансформації офіційного документа у приватний лист, що надає особливої значущості постаті Головноуповноваженого в очах Голови уряду й визнає його талант управлінця і державника.

Лист-грамота С. Петлюри – насамперед історичний документ, однак він цілком вписується в матрицю епістолярного жанру художньо-документальної прози, оскільки у ньому, окрім документальних, чітко виражені художньо-публіцистичні риси. Власне, й авторство цього листа свідчить про офіційний характер документа, а щирі, душевні слова вдячності адресанта вказують на особистісно-приватну особливість тексту. Листи, які «репрезентують синкретичні жанрові утворення», літературознавиця Г. Мазоха слушно радить називати «приватно-діловими епістолами» [10, с. 72].

Як стверджує І. Срібняк, «попри всі бурхливі історичні події того часу, С. Петлюра не поривав контактів із І. Огієнком й завжди знаходив нагоду для того, аби належним чином відзначити його не тільки державницьку, але й перекладацьку працю» [12, с. 47]. У Листі-грамоті Головний Отаман висловлює щире подяку міністру І. Огієнку за віддану службу Україні, засвідчує йому свою глибоку повагу й висловлює надію на подальшу співпрацю в ім'я духовного відродження України. Визнаючи неперекликану роль І. Огієнка у розбудові держави, в його особі він усіяко підтримує українських діячів, які у важкий час поразки визвольних змагань продовжують стояти на варті державності.

Лист написаний у традиційній для епістолярного жанру формі і складається зі вступу, основної і заключної частини й висновку.

Вступна частина містить ввічливе звертання адресанта – «Шановний Іване Івановичу!», – яке налаштовує адресата на чуттєве сприйняття тексту і свідчить про шанобливе ставлення до нього. С. Петлюра висловлює щире повагу І. Огієнку насамперед за його високу місію служіння українському народу: «Більше двох років тому, в порозумінні з організованим громадянством українським, покликано Вас було на Уряд Міністра Ісповідань. Від того часу незмінно, при всіх обставинах, залишаєтесь Ви на своєму пості» [2, с. 271]. Вступна частина листа свідчить про близькість поглядів, співзвучність ідей державників. Головний Отаман високо цінує подвижництво І. Огієнка в ім'я України і всіляко підтримує його. Зі вступу зрозуміло, що лист корелюється на межі особистісного і офіційно-ділового спілкування.

В основній частині С. Петлюра стверджує значущість праці І. Огієнка й перелічує результати його пасіонарної діяльності. Зокрема, звертає увагу на заслуги урядовця перед Україною, відзначає його жертвовну відданість справі. «Уважно слідкуючи за діяльністю Вашою, з вдовolenням бачив я, що, повсяк час, при самих несприятливих обставинах, Ви, з повною відданістю та великою любов'ю, віддавали всі свої сили, знання та енергію для справи відродження Українського Народу» [2, с. 271], – з повагою до І. Огієнка пише Головний Отаман.

У листі порушується ключова проблема – вірність національній ідеї. Навіть у вигнанні українські діячі не зраджують своїх переконань і залишаються відданими власним життєвим принципам. Відтак майбутнє відродження України С. Петлюра пов'язує зі збереженням і відродженням духовності, освіти й культури.

С. Петлюра зауважує вагомі результати праці І. Огієнка на посту міністра віросповідань, яке на той час займалося питаннями становлення й організації українського православ'я. На його переконання, поступ у цій справі особливо результативний. У листі Головний Отаман перелічує найважливіші здобутки очільника міністерства у цій сфері: «Завдяки видатній дбайливості та невсипучій енергії Вашій покладаються міцні підвалини для найкращого розвитку відродженої Автокефальної Православної Церкви Української: перекладено Службу Божу на живу мову українську, розвинуту широку видавничу діяльність у питаннях церковно-національних, підготовляється кадр національно-свідомого духовенства. Українська Церква Православна нав'язує зносини з Вселенським Патріархом та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних. Одночасно з цим проводиться релігійно-освітня праця серед нашого вояцтва й громадянства та задовольняються релігійні потреби їх на чужині» [2, с. 271].

У Листі-грамоті С. Петлюра вітає толерантне ставлення й усебічну підтримку міністром І. Огієнком усіх віросповідань, захоплюється його шанобливим ставленням до інших релігійних громад: «Дбаючи найбільше про розвиток Православної Церкви Української, не забули однак Ви і про справи інших церков і громад релігійних усіх визнань, в Україні суцїх. Перебуваючий в живих стосунках з видатними представниками цих церков і громад, Ви зуміли викликати в них прихильне відношення до справи нашої державности» [2, с. 271]. Слова вдячності І. Огієнку за грамотну організацію релігійної політики в державі свідчать про визнання владою інституту церкви у формуванні держави.

У листі С. Петлюра стверджує високий авторитет І. Огієнка серед українського воїнства. Автор листа пише: «Ревна та вельмикорисна праця Ваша заслужила собі признання серед вояцтва й громадянства нашого та Архипасторське благословення Преосвященного Єпископа Кременецкого» [2, с. 271]. У наступному реченні хід його думки різко змінюється. С. Петлюра висловлює сподівання на повернення і визнання заслуг І. Огієнка в Україні: «Маю певність, що таку ж вдячну оцінку, в скромному часі, зустріне Ваша праця на рідній землі у боголюбивого Народу Українського, що в останні роки з особливою ревністю та високим релігійним піднесенням, власними силами буде відроджену живу Національну Церкву» [2, с. 271]. За цими рядками прочитується важка ностальгія вигнанців за втраченою батьківщиною, гірке переживання ними попереднього складного життєвого досвіду. Помічаємо важкі емоційні настрої емігрантів, які у листі виливаються в тугу, душевний біль, переживання, самотність. «Сум, що не минає» [14, с. 135], – так означає ностальгічне світовідчуття Р. Пітерс, і цей стан цілком відповідає внутрішнім переживанням адресанта і адресата.

С. Петлюра високо цінує працю І. Огієнка над перекладами українською мовою біблійних текстів і вбачає у цій шляхетній справі високу місію утвердження української церкви серед визнаних у світі національних церков. Оцінка праці над перекладами супроводжується безмежною вдячністю І. Огієнкові: «З нагоди закінчення праці Вашої по перекладу Літургії Святого Івана Златоустого, оглядаючись на перейдений Вами шлях державного служіння, вважаю за свій приємний обов'язок в імені Української Народної Республіки, висловити Вам щирю подяку за досконалу працю Вашу, й побажати Вам здоров'я й сил для дальших трудів на добро Народу й Батьківщини» [2, с. 272]. Працю над перекладом Біблії І. Огієнко завершить вже пізніше, у Канаді. А в цей період, на вигнанні у Польщі, він активізується в науковій діяльності й плідно працюватиме у царині мовознавства.

Чітким є перехід основної частини епістолярного тексту у заклучно. Висновок у посланні лаконічний: це подячне слово С. Петлюри І. Огієнку, яке супроводжується щирими побажаннями і сподіваннями на подальшу плідну співпрацю.

Виразно помітно, що кожен структурний компонент листа супроводжується словами вдячності, подяки. У такий спосіб адресант візуалізує пасіонарну місію І. Огієнка й високо оцінює його найвагоміші здобутки. Номени «вдячність», «подяка» набувають архетипного звучання і з почуттєвого стану трансформуються у психоемоційну площину й прочитується як образи-символи. Саме вони видозмінюють статус Листа-грамоти як офіційного документа, наповнюють його іншим семантичним змістом й надають йому ознак особистого, приватного характеру. Вдячність у посланні означено як моральний конструкт, що проєктується в етичну площину і свідчить про особливу шану і повагу адресанта до адресата. Для обох – С. Петлюри і І. Огієнка – це спосіб буття і мислення, «емоційний стан та життєвий атитюд, які є джерелом людської сили у зміцненні особистого та міжособистісного благополуччя» [13, с. 57].

Висновки. Попри малозбереженість епістолярію Симона Петлюри й Івана Огієнка, листи, що дійшли до нашого часу, є важливими документами доби. Особливо цінним у цьому масиві є Лист-грамота Головного Отамана військ і флоту С. Петлюри, адресований І. Огієнку, що кваліфікується як конкретичний текст. Це водночас історичний документ і твір епістолярного жанру із характерними йому рисами документального і художньо-публіцистичного змісту.

Для Листа-грамоти властивий офіційно-приватний характер, виразне поєднання суспільно-політичних складників й елементів особистісного спрямування. Проблемно-тематичний спектр цього тексту зводиться до визнання неперепустимої ролі І. Огієнка у справі служіння українському народові й розбудові духовного життя. У листі порушуються проблеми єдності держави, відданості національній ідеї, морально-психологічної підтримки інтелігенції, трагедії еміграції. Ідейно-сміслові навантаження цього тексту зводяться до збереження національної ідентичності й пам'яті, що символізує майбутнє відродження незалежної держави.

У листі витриманий діловий стиль авторської нарації, який поєднується із глибоким емоційним станом мовця. Простежується чітке формулювання думки адресанта, підкріплене конкретними фактами державницької і творчої діяльності адресата. Для листа характерні ознаки піднесеного, урочистого звучання, його мова образна, емоційно насичена. Водночас в окремих місцях тексту помічаємо надмірну емоційність авторської думки, що радше свідчить про взаємодовіру і близькість стосунків адресата і адресанта.

У Листі-грамоті превалюють слова вдячності, якими С. Петлюра висловлює свою повагу І. Огієнкові: його праця зі збереження духовності, церкви, мови – шлях до постання відродженої України. Між рядками листа виразно прочитується проблема трагедійного існування митця у вигнанні. Обидва діячі в непростих умовах творять інтелектуальний, культурний і духовний простір своєї батьківщини. У Листі-грамоті розуміння ролі освіти, культури й релігії звучить як заклик зберегти й відроджувати духовне надбання народу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Войтович О. Лист Головного отамана військ УНР Симона Петлюри Головноуповноваженому Уряду УНР Івану Огієнку (26 грудня 1919 року). *Архіви України*. 2017. № 1. С. 7–14.
2. Грамота голови Директорії Української Народної Республіки від 19 листопада 1921 р., Ч.1510 до Міністра Ісповідань Професора Івана Огієнка. *Копилов С. Іван Огієнко: у пошуку української ідеї та шляхів її реалізації (перша третина ХХ ст.)*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2022. С. 271–272.
3. Завальнюк О. І. І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 – липень 1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного ун-ту: історичні науки*. 1997. Т. 1 (3). С. 143–158.
4. Завальнюк О. С. В. Петлюра і національне університетське будівництво в Україні у 1917–1920 рр. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*: зб. ст. Київ, 2001. Вип. 14. С. 188–203.
5. Лещкін М. «Перш за все нам потрібна широка національна свідомість» (Іван Огієнко та Симон Петлюра) URL: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%A1%D1%80%D1%96%D0%B1%D0%BD%D1%8F%D0%BA/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8F%D0%9B%D1%94%D1%86%D0%BA%D1%96%D0%BD.pdf>
6. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. о. Ю. Мицик. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 566 с.
7. Ляхощкий В. З Україною в серці (Симон Петлюра та Іван Огієнко – праведники нації, подвижники духовного ренесансу, будівники державності). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформ.-видав. відділ, 2005. Вип. 2. С. 120–139.
8. Лист Петлюри до Огієнка: унікальний документ оприлюднили архівісти. URL: https://ye.ua/istiriya/55143_List_Petlyiri_do_Ogiyenka_unikalniy_dokument_oprilyidnili_arhivisti.html?fbclid=IwAR2mcghEF_epgUviUcQDH6DOvImlJ5vPydTfU-wBT7d7YcHCQm8Pzpxyohttps://ye.ua/istiriya/55143_List_Petlyiri_do_Ogiyenka_unikalniy_dokument_oprilyidnili_arhivisti.html?fbclid=IwAR2mcghEF_epgUviUcQDH6DOvImlJ5vPydTfU-wBT7d7YcHCQm8Pzpxyo
9. Листування Івана Огієнка (1909–1921) / упорядн. та автор передмови. В. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. 687 с.
10. Мазоха Г. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття: дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2007. 395 с.
11. Симон Петлюра: Статті, листи, документи. Т. 1 / ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівницька-Холодна, Л. Чикаленко, М. Шлемкевич, П. Шпірук. Центральний комітет вшанування пам'яті С. Петлюри в Америці. Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. 480 с.
12. Срібняк І. Військово-політична і просвітницька діяльність Симона Петлюри, 1919–1926 років (Кам'янець-Подільський – Тарнів – Варшава – Париж). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2025. 72 с.
13. Emmons R. A., Crumpler C. Gratitude as a human strength: Appraising the evidence. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 2000. № 19. P. 56–69.

14. Peters R. Reflections on the origin and aim of nostalgia. *Journal of Analytical Psychology*. 1985. № 30. P. 135–148.

References:

1. Voytovych, O. (2017). Lyst Holovnoho otamana viysk UNR Symona Petlyury Holovnoupovnovazhenomu Uryadu UNR Ivanu Ohiyenku (26 hrudnya 1919 roku). *Arkhivy Ukrainy*. № 1. S. 7–14. (in Ukr.).
2. Hramota holovy Dyrektoriyi Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliky vid 19 lystopada 1921 r., CH.1510 do Ministra Ispovidan Profesora Ivana Ohiyenka. (2022). *Kopylov S. Ivan Ohiyenko: u poshuku ukrayinskoyi ideyi ta shlyakhiv yiyi realizatsiyi (persha tretyna KHKH st.)*. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnya “Ruta”». S. 271–272. (in Ukr.).
3. Zavalnyuk, O. (1997). I. I. Ohiyenko i polske administruvannya na terytoriyi Podillya (lystopad 1919 – lypen' 1920 rr.). *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho un-tu: istorychni nauky*. T. 1(3). S. 143–158. (in Ukr.).
4. Zavalnyuk, O. (2001). S. V. Petlyura i natsional'ne universytetske budivnytstvo v Ukraini u 1917–1920 rr. *Istoriya Ukrainy: malovidomi imena, podiyi, fakty: zb. st. Kyiv*, 2001. Vyp. 14. S. 188–203. (in Ukr.).
5. Lyetskin, M. «Persh za vse nam potrebna shyroka natsionalna svidomist» (Ivan Ohiyenko ta Symon Petlyura) URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%A1%D1%80%D1%96%D0%B1%D0%BD%D1%8F%D0%BA/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/%D0%9B%D1%94%D1%86%D0%BA%D1%96%D0%BD.pdf(дата звернення: 05.09.2025). (in Ukr.).
6. Lystuvannya mytropolyta Ilariona (Ohiyenka) (2006) / uporyad. o. Yu. Mytsyk. Kyiv: Vyd. dim «Kyuevo-Mohylyanska akademiya». 566 s. (in Ukr.).
7. Lyakhotsky, V. (2005). Z Ukrainoyu v sertsii (Symon Petlyura ta Ivan Ohiyenko – pravednyky natsiyi, podvyzhnyky dukhovnoho renesansu, budivnychi derzhavnosti). *Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita: naukovy zbirnyk. Seriya istorychna ta filolohichna*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyy universytet, inform.-vydav. viddil. Vyp. 2. S. 120–139. (in Ukr.).
8. LystPetlyurydoOhiyenka: unikalnyi dokument oprylyudnyly arkhivisty. URL: https://ye.ua/istiriya/55143_List_Petlyiri_do_Ogiyenka_unikalnyi_dokument_oprilyidnili_arhivisti.html?fbclid=IwAR2mcghEF_epgUviUcQDH6DOvIimlJ5vPydTfIU-wBT7d7YcHCQm8Pzpxyohttps://ye.ua/istiriya/55143_List_Petlyiri_do_Ogiyenka_unikalnyi_dokument_oprilyidnili_arhivisti.html?fbclid=IwAR2mcghEF_epgUviUcQDH6DOvIimlJ5vPydTfIU-wBT7d7YcHCQm8Pzpxyo. (in Ukr.).
9. Lystuvannya Ivana Ohiyenka (1909–1921) (2014) / uporyadn. ta avtor peredmovy. V. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: «Medobory–2006». 687 s. (in Ukr.).
10. Mazokha, H. (2007). Zhanrovo-stylovi modyfikatsiyi ukrayinskoho pysmennytskoho epistolyariyu druhoyi polovyny XX stolittya: dys. ... dokt. filol. nauk: 10.01.01. Kyiv. 395 s. (in Ukr.).
11. Symon Petlyura: Statti, lysty, dokumenty. T. 1 (1956) / red. kol.: L. Drazhevskya, N. Livytska-Kholodna, L. Chykalenko, M. Shlemkevych, P. Shpiruk. Tsentralnyy komitet vshanuvannya pam'yati S. Petlyury v Amerytsi. Nyu York: Ukrayinska Vilna Akademiya Nauk u SSHA, 1956. 480 s. (in Ukr.).
12. Sribnyak, I. (2025). Viyskovo-politychna i prosvitnytska diyalnist Symona Petlyury, 1919–1926 rokiv (Kamianets-Podilskyi – Tarniv – Varshava – Paryzh). Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnya “Ruta”». 72 s. (in Ukr.).
13. Emmons, R. A., Crumpler, C. (2000). Gratitude as a human strength: Appraising the evidence. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 2000. № 19. P. 56–69. (in Eng.).
14. Peters, R. (1985). Reflections on the origin and aim of nostalgia. *Journal of Analytical Psychology*. № 30. P. 135–148. (in Eng.).

Oleh Rarytskyi

SYMON PETLIURA'S LETTER-CHARTER TO IVAN OHIENKO AS A HISTORICAL DOCUMENT AND A NON-FICTION TEXT

The article explores the historical and literary significance of a letter from Symon Petliura, Chief Ataman of the Army and Navy of the Ukrainian People's Republic and Head of the Directory of the UPR, addressed to Ivan Ohiienko, Chief Representative of the UPR government. The letter is dated 19 November 2021 and was written during a difficult time for Ukraine, when the government of the Directory was forced into exile in Poland and conducted state policy from abroad under conditions of forced emigration. This period coincided with tragic events in Ukraine – the defeat of the Second Winter Campaign, as a result of which the UNR lost territory and army numbers. In the context of lost statehood, S. Petliura's letter to I. Ohiienko is perceived not only as gratitude to the government official for his unwavering dedication to the idea of Ukrainian statehood, but also as an act of moral and psychological support. The private letter is transformed into an official document, attesting to the dedicated service of the official in high governmental positions – as Chief Plenipotentiary of the Government, Minister of Confessions, and Rector of the First Ukrainian University.

The article focuses on the recognition of the significance of national education, culture and religion for the existence of an independent state, which is expressed in the letter as S. Petliura's call to preserve the spiritual heritage of the people. The author aims to personally support I. Ohiienko and other UPR figures who found themselves in exile, to show respect for intellectual and spiritual work, which he values as much as military affairs.

The Letter-charter is analyzed as a syncretic text. It is both a historical document and a work of the epistolary genre with distinct features of a documentary and artistic-publicistic nature. It is characterized by an official-private nature, a clear combination of political components and elements of personal focus. The problematic-thematic scope of this text is reduced to S. Petliura expressing words of gratitude and deep respect, addressed to I. Ohiienko, recognizing his role in serving the Ukrainian people and developing spiritual life. The letter raises issues of loyalty to the national idea, unity of the state and spirituality, the tragedy of emigration, and moral and psychological support for the intelligentsia. The ideological and semantic meaning of the letter is reduced to the preservation of national self-awareness, identity and memory, which is perceived as the foundation for the future revival of an independent state. The solemn, elevated, and pathetic tone of the author's narrative is noted. The letter is written in the style of Ukrainian orthography and punctuation of the early XX century.

S. Petliura's Letter-charter to I. Ohiienko is an epistolary work in which, through the form of gratitude, the theme of the spiritual resilience of the Ukrainian nation, faith in its cultural revival, and the importance of education for statehood are revealed.

Keywords: author, genre, text, style, letter, epistolary, historical document.

Отримано: 10.09.2025 p.

Любов Расевич

ORCID 0000-0001-9540-9041,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії,
української літератури та компаративістики,

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

СУЧАСНА ВОЄННА ПРОЗА В ПЛОЩИНІ РЕФЛЕКСІЇ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ

У статті досліджується сучасна українська воєнна проза (на матеріалі антології «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія») у площині рефлексії ідей Івана Огієнка про рідномовні обов'язки та кризь призму естетики метамодернізму. Іван Огієнко розглядав мову як духовну основу нації і підкреслював моральний обов'язок кожного українця плекати та захищати рідне слово за будь-яких історичних обставин. У текстах воєнної прози 2022 року ця настанова актуалізується через особисті мовні вибори, свідчення про подолання русифікаційної спадщини та усвідомлене повернення до української мови як до простору свободи й національної суб'єктності, як і загалом через сакралізацію мови як такої. Водночас естетика сучасних воєнних текстів вирізняється метамодерною динамікою: поєднанням абстрагованої репортажності, епістолярності та емоційності, щирості та іронічного дистанціювання, намаганням збалансувати природний героїчний пафос доби та глибоку особистісну рефлексію. Таке «коливання» між протилежними полюсами (за концепцією метамодернізму) відображає складність сучасного досвіду війни й мовомислення. Тож сучасна воєнна проза постає не лише як художній воєнний літопис, але разом словесний і смисловий континуум, майданчик, де відбувається глибинне переосмислення Огієнкових у конкретному сенсі, – бо саме його праці використано в цій статті як дослідний матеріал, – проте в широкому сенсі мейнстримних у діахронії (резонує з тезами Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Юрія Шевельова, Ірина Фаріон) мовно-ідейних настанов щодо націєтворення, вибудування духових тактик національної резистентності, ідентичнісної цілісності за нових історико-культурних умов.

Ключові слова: Іван Огієнко, сучасна воєнна проза, метамодернізм, мова, рідномовний обов'язок, війна, ідентичність, антологія «Війна 2022».

Постановка проблеми. У текстах Івана Огієнка значення мови, звичаїв, українського одягу, церкви, з одного боку, сакралізується, а з іншого, має дуже конкретне прагматичне застосування – націєтворче, а відтак – оборонне: *«Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу»* [4, с. 11].

За словами І. Огієнка, *«особливо тяжка й дошкульна зрада рідній мові там, де народ живе серед іншого народу, як, наприклад, холмщани-українці серед поляків»* [4, с. 13]. Ця цитата накладається на ситуацію в зросійщеному Донечку та інших східних містах України, де російська влада вела й тепер в окупованих і окуповуваних українських містах досі веде політику манкуртизації, зокрема через мову. Оскільки 2014 року війна почалась саме з Донечка та Луганська, а від повномасштабного вторгнення зосереджується в регіонах, у яких штучно було вкорінено російську як мову загального вжитку, «забуття свого» (зокрема, за романом «Мондегрін» В. Рафєєнка), саме ці прифронтові

населені пункти є демонстративними щодо з'ясування динаміки трансформації мовного нарративу. Антологія «Війна 2022» є першим масштабним зібранням текстів, написаним у перші місяці повномасштабного вторгнення. Це резонансне й авторитетне видання, що репрезентує літературний дискурс періоду після 24 лютого 2022 року, тому її аналіз має наукову вагу як зразок первинної культурної реакції на війну. Вона фіксує живу мовну, емоційну та культурну реакцію українських письменників, літературознавців, які переживали війну не з екранів телебачення, не як медійну категорію, а безпосередньо стикалися з воєнною дійсністю: через двічі окупацію (у Донецьку 2014 й у дачному масиві під Кисвом 2022 років) – Володимир Рафєєнко, один з авторів і укладач антології; через волонтерство – Сергій Жадан, Катерина Міхаліцина, Богдана Романцова; через особистий досвід долучення до лав ЗСУ – Артем Чапай, Артем Чех та ін.; навіть досвід тих, чие життя забере повномасштабна війна (як-от Вікторія Амеліна), але які продовжуватимуть чинити ідейний і збройний опір станом на лютий-квітень 2022 року, оскільки саме цими місяцями датуються щоденникові записи, есе, вірші, що увійшли до антології. Такий зріз долучених до антології поєднує документальність і емоційну оголеність щоденників, глибину есеїв із поетичною рефлексією, дає змогу відстежити, наскільки з-посеред інших гранднарративів актуалізується тема мови та як це лягає в площину трансформації літератури в бік від постмодернізму (який в Україні і так не завжди вкладався в цю естетику) до більш органічного українській літературі метамодернізму. До антології увійшли тексти авторів різних поколінь, регіонів, сфер культурної зайнятості. Ця багатоголосість дає змогу дослідити, як ідеї рідномовного обов'язку проявляються не тільки в моноавторському світі, а в колективному нарративі «об'єднаних війною» як екзистенційною небезпекою. Це є показовим для аналізу рефлексії суспільних тенденцій у мистецтві художньої літератури та нефікшну.

В антології «Війна 2022» відчутно, як мова подеколи стає зброєю культурного опору, засобом самоідентифікації та символом свободи. Це безпосередньо перегукується з Огієнковими тезами про мову як «душу народу» та про моральний обов'язок зберігати її навіть у найтяжчі часи («*Хто цурається рідної мови – той у саме серце ранив свій народ*» [4, с. 11]).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженні 2021 року Н. Кобилко стверджує, що сучасна українська воєнна література має певні спільні риси з радянською воєнною прозою (напр., оповідь від першої особи, достовірність та окопну правду). Водночас вона суттєво відрізняється: автори часто не мають військового досвіду, тексти характеризуються стилістичним розмаїттям і відображають індивідуальні переживання. У воєнному дискурсі важливе місце посідає антивоєнний роман, який з гуманістичних позицій викриває злочинну сутність війни, а також жіноча «майданно-воєнна проза», що пропонує альтернативний, особистісно детермінований погляд на воєнні події. Усе це свідчить про багатогранність сучасної української літературної рефлексії війни [5, с. 100]. О. Сидоренко відзначає, що сучасна українська мілітарна проза вирізняється ревізійною стратегією, свободою від цензури, жанрово-стильовою різноманітністю та розширенням тематичних меж – від безпосереднього досвіду війни до її передумов і соціальних наслідків. Вона формує новий тип нарративу, що поєднує документалістику й художність, оперативно реагує на події та сприяє виробленню власного, неідеологізованого погляду на війну [10, с. 167]. М. Рябенко воєнну прозу, написану безпосередньо учасниками активних воєнних дій, називає «комбатантською» (фр. *combattant* – воїн,

босць), у якій вбачає специфічний різновид воєнної літератури, для якого характерні автобіографізм, документальна достовірність та мемуарні елементи, що позначені бойовим досвідом авторів [9, с. 62]. Говорячи про воєнну прозу, Л. Михида завважує збірку есеїв Артема Чеха «Точка нуль» як зразок документально-репортажної прози з виразним сповідальним тоном, що поєднує щоденникову хронологічність із самоаналізом воєнного досвіду. Її мережеве оприлюднення засвідчує появу нового способу комунікації з читачем та розширення простору сучасної воєнної літератури. Однак це також спосіб упоратися зі своїми думками, переживаннями, страхами [6, с. 174]. Про це як характерну рису постмодерністської літератури, для якої йдеться про відмову від узагальнень, інструкцій «як жити», настановництва на користь естетизації індивідуального досвіду, підкреслено говорила О. Забужко у своїх публічних виступах: *«Література, знаєте, є єдиний спосіб давати собі яось раду життя. Інакше це просто, знаєте, оцей потік хаосу, яким є кожне людське життя... Єдине, як я можу дати раду собі, щоб він мене не розніс і не розвалив от просто на рівні оцих самих емоційних вібрацій, які з різних сторін маю, це структурувати його словом. Впорядкувати. Література як спосіб упорядкувати життя»* (із архівного відео програми «Літературний Львів» 2003 року). Для авторів-комбатантів це спосіб упоратися не з пересічними життєвими хаосами, а вбивчою стихією війни. І це також спосіб сконденсувати думку, емоцію, переживання, візію для осмислення читачами в тилу, сучасниками, зарубіжними читачами (спосіб говорити про війну зі світом), майбутніми поколіннями. Як підкреслює М. Рябченко, відверта розмова автора із самим собою виконує терапевтичну функцію – упорядковує емоції, допомагає осмислити пережите й інтегрувати воєнний досвід у подальше життя [9, с. 64].

У воєнній літературі після 24 лютого 2022 року на доповнення до комбатантської виразно окреслюється *волонтерська проза* як важлива ніша літератури про російсько-українську війну. Саме вона становить переважний пласт текстів, які увійшли до антології «Війна 2022». Питання мови стало надактуальним за час повномасштабного вторгнення: це рівноцінний вибору, що ти є насправді. За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», протягом першого року повномасштабної війни відбулися суттєві зрушення в мовній та національній самоідентифікації українців: 22% респондентів почали частіше користуватися українською мовою; 82% вважають її рідною, а 60% спілкуються нею вдома – це найвищий показник із 2012 року. Щодо того, як мова пов'язана з ідентичністю, то 94% опитаних визначили себе як громадяни України (зростання з 76% у 2021 році). Цікаво, що разом із тим зростає й кількість тих, хто вважає себе європейцями: порівняно з 2012 роком вона подвоїлася і сягнула половини населення [7]. Ці дані потверджують схожу динаміку: зі зростанням мовної ідентичності зростає також національна ідентичність, а також асоціювання себе з цінностями країн Європи (демократія, рівність тощо). У творах про війну, які увійшли до антології, питання «Як вистояти?» є ключовим: у текстах багато болю від пережитого шоку, звірств російської армії, але все це узагальнюється більш широкими питаннями існування суверенної України та національної самоідентифікації українців, оскільки в російсько-українській війні йдеться не про території, економічні інтереси, а про боротьбу за історію, ідентичність. Багато текстів антології демонструє характерне для метамодернізму коливання між емоційною щирістю та іронічним дистанціюванням, між приватним досвідом і національним наративом, між травматичністю й надією.

Це робить антологію ідеальним матеріалом для аналізу нової воєнної літературної парадигми, зокрема щодо артикуляції в її межах питань загалом національної й частково мовної ідентичності.

Мета статті – проаналізувати сучасну українську воєнну прозу крізь призму ідей Івана Огієнка про рідномовні обов'язки та в контексті естетики метамодернізму, з'ясувати, мова (наскільки універсально, у яких контекстах) функціонує як смислотворчий і націєконсолідувальний чинник у літературних текстах воєнного часу.

Вклад основного матеріалу. У постмодерній теорії (зокрема у Ж.-Ф. Лютара) гранднарратив – це всеохопна метаісторія, велике оповідне тло, яке надає сенс індивідуальним історіям та легітимізує певні цінності. Взірцями гранднарративів може бути релігія, ідеологія, національна історія, прогрес тощо. Постмодернізм характеризувався кризою гранднарративів – розпадом великих ідеологічних систем та недовірою до «всеохопних» смислів. В українському контексті, особливо в добу війни, мова виконує саме функцію такого «великого нарративу», який:

- а) пояснює минуле (викриває колоніальну історію й трансформує її в бік постколоніалізму, викриває русифікацію та протистойть їй);
- б) структурує теперішнє (вибір мови тотожний виструнченості концепту національної та подеколи й особистої ідентичності, громадянської позиції);
- в) задає бачення майбутнього (українськомовна нація в суверенній, демократичній, прогресивній країні).

Особливо в текстах про війну мова слугує не просто інструментом комунікації, а центральним смисловим каркасом, який формує національну оповідь та колективну пам'ять. Надто – особиста історія Володимира Рафесенка, укладача антології, у якій мова є не просто біографічною деталлю, а надзвичайно промовистим прикладом того, як індивідуальна мовна траєкторія «вписується» у великий національний гранднарратив: він пройшов шлях від російськомовного українського автора до усвідомлено й лише українськомовного письменника. Його досвід можна розглядати як місток між особистим і колективним: приватною мовною драмою та спільною історією мовного відродження в умовах війни. Особисте мовне рішення В. Рафесенка є водночас частиною великого процесу деколонізації українців, зокрема українців російськомовних регіонів країни, та повернення до української мови як до духової домівки та єдиноможливого варіанту бути ширим і цілісним у питаннях національної й особистої самості. В. Рафесенко своєю публічною позицією легітимізує цей перехід як не лише можливий, а й природний шлях для українця з російськомовного середовища. Як укладач антології «Війна 2022», він не просто об'єднує тексти інших, а натомість власною історією інтегрує їх у ширший національний мовний нарратив, показуючи, що мовний вибір – це форма опору й творення майбутнього. Перехід В. Рафесенка до української мови можна розглядати як акт культурного спротиву та самоідентифікації, що водночас має метамодерний вимір: він поєднує критичне осмислення власного минулого зі ширим прийняттям нової мовної реальності. В антології вміщено есей В. Рафесенка «Ліхтарик уночі» [1, с. 189–200], проте в ньому немає очікуваних згадок про мову як фактор ідентичності. Натомість ця тема є однією з ключових для інших творів письменника, зокрема, для програмового роману «Мондегрін» (2019 рік).

Найбільше питання мови як чинника ідентичності, а війни як боротьби за національну самість розкриті в щоденникових записках Сергія Жадана.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

Осмислюючи питання, наскільки культура може бути обмеженішою за мову, автор звертається до мови «звичайного харківського (російськомовного, ясна річ) поліцейського», говорячи, що тепер поліцію не називатимуть «мусорами», як то прийнято в російському сленгові. Бо українські поліцейські, які дістають з-під завалів «російськомовних бабусь, які голосували за проросійську партію і яких тепер авідударами вбиває президент країни, що є спадкоємницею "великої російської культури"» [1, с. 19], протистоять імперській культурі, яка їх убиває. У цьому разі російськомовний поліцейський видається тут позитивним, але все ж оксиморонним образом, як багато оксиморонного було та досі є там, де розхитаність національної ідентичності заважає виструнченості, а отже, створює люфт для проникнення нарративу про російську культуру – люфт для виправдовування цією культурою «насилства та зневаги до інших». Щодо мови, то пункт 31 статті 23 «Основні повноваження поліції» каже, що на підставі відповідної постанови Уповноваженого із захисту державної мови вживає заходів у межах компетенції для забезпечення здійснення Уповноваженим із захисту державної мови своїх повноважень, передбачених Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». І в пункті 1 статті 49 «Вимоги до кандидатів на службу в поліції» сказано, що на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України, які, окрім іншого, «володіють українською мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"» [3]. Утім, на ділі все ж на березень 2022 року пересічний харківський поліцейський, попри те, що бачить наслідки «великого нарративу» про російську культуру, залишається російськомовним. Отже, російська культура обмеженіша за російську мову, якою говорить харківський поліцейський, рятуючи постраждалих харків'ян від російської агресії, з якою не могла впоратись велика російська культура. Конкретно з цього місця можна висновкувати, що С. Жадан намагається диференціювати російську мову й російську культуру: російськомовний українець зовсім не дорівнює поганій українець (у романі «Мондегрін» В. Рафєєнко робить спробу пояснити зросійщення півдня та сходу України через колективний травматичний досвід [8, с. 69–87]). Під час війни такий підхід став чинником консолідації проти спільного ворога, а спільний російський ворог як носій автентичної російської мови та культури, став фактором швидкого позбавлення від російського на користь українському (у мові, культурному продукті, товарах тощо). С. Жадан зазначає, що російсько-українська війна найкраще засвідчила поразку «культури Достоевського і Толстого»: «Бо поразка культури в реальності – це спалені «градом» цивільні» [1, с. 20]. Проте далі зазначено про вибір: «На війні він постать різко, непередбачувано й часто неunikнено <...> робиши якісь кроки, на щось наважуєшся, від чогось відмовляєшся» [1, с. 21]. Автор констатує, що «... за ці три тижні Росія зробила все можливе, аби в російськомовних українців Сходу зникли останні ілюзії стосовно населення РФ» [1, с. 26].

І далі, поміж описами волонтерства, життя харків'ян під час війни раз у раз трапляються фрази, які прямо вказують на наскрізність ідеї витворення цілісної моделі національної ідентичності саме в цій війні («це не війна між країнами – це геноцид українців» [1, с. 23]): «І головне, друзі, не забуваймо: історія нині не просто переписується – вона переписується українською мовою» [1, с. 22]. У контексті війни активізувалася потреба мононаціональної ідентичності, де українська мова та інші чинники національної самості постають цементуючими чинниками: «...дивися в бік урядового кварталу й

сам себе запитував: а де ваша інакшість?» [1, с. 22]. Зокрема, у короткому фрагменті щоденника до десятка разів акцентовано згадано про прапор: *«Над Харковом надалі майорить наш прапор»* [1, с. 25]. Це ж винесено й у заголовок жаданівських щоденникових записів. Є й інші натяки на потребу монохромізації національної ідентичності за мовним показником: *«І небо вечірнє особливе. Раніше сказав би – гоголівське. Але не гоголівське, ні. Шевченківське. Без жодної малоросійщини»* [1, с. 25].

Знаково, що в невеликому за обсягом щоденнику С. Жадана повсюди робиться акцент на маркерах, що є класичними підвалинами формування цілісної нації, як-от: мова, державні символи («Харківські діти співають у метро гімн України» [1, с. 30]), назви вулиць («На Пушкінській раптом зауважили...» [1, с. 23]), література та культура загалом («пошматовані афіші Ані Лорак» [с. 38]; «У нас, українців, зойно починається якийсь движеньяк – відразу з'являються цитати Шевченка. Так було під час усіх революцій, так є сьогодні» [1, с. 22]), церква («Зайшов до однієї церкви (не буду говорити якої, але точно не Московського патріархату)» [1, с. 29]). Далі в антології буде ще про символічність одягу у той момент, коли пакується тривожна валіза, у яку можна взяти лише найпотрібніші чи найважливіші речі, про це Олена Павлова напише так: *«...в останню мить залізла у шафу по бабусину вишиванку з серпанку – не могла її не взяти. Не простила б собі, якби вона лишилася на поталу ворогу»* [1, с. 174]. У Павла Коробчука в циклі «Я буду» маркером ідентичності стає також пісня: *«...у нас є зброя, про яку складають народні пісні. / Та й народні пісні – це зброя, що захищає тебе»* [1, с. 345]. Такий цілісний підхід притаманний і засадам, яких дотримувався І. Огієнко. Це відображено в праці «Бережімо все своє рідне!», розділи якої названі «Бережімо всі свої рідні звичай!», «Бережімо свою Віру й Церкву», «Любімо свій рідний народ», «Любімо свою рідну землю», «Бережімо свою рідну мову», «Бережімо свої рідні пісні», «Бережімо свою рідну одягу», «Горе зрадникам рідного». У душі настанов Огієнка є також згадки про «півника з шафки» – фігурку, вцілілу в Бородянці, автором якої є Прокіп Бідастю, «учень художника-бойчукіста Василя Седяляра, страченого советською владою 1937-го» [1, с. 184]. Це засвідчує наскрізність чинників національної ідентичності, а також роль цих чинників у побудові системи національної безпеки, адже те, до чого закликав І. Огієнко в середині ХХ століття, не втілюючись у життя, стало причинами для росіян танками, ракетами й градами «захищати» (насправді – убивати, виганяти з обжитих місць) проросійські або індіферентні категорії населення півдня та сходу країни.

Загалом, окрім уваги до мови звісно ж російськомовного харківського поліцейського, С. Жадан ще декілька разів робить наголос на мові, помічаючи російськомовну шпигунку *«не з нашим акцентом»* та *«милу слобожанську українську»* жіночок, які працюють у лікарні. Аксіологія таких згадок зрозуміла між рядків. Хоч сам автор не дає оцінкових суджень із цього приводу, але вони й так прочитуються: російськомовні бабусі, яких витягує з-під завалів російськомовний поліцейський – це абсурд, свідчення того, як «імперська культура їх убиває»; російськомовна шпигунка без харківського акценту до цього дуже пасує, а от слобожанська українська працівниця лікарні звучить як паралель із мовою янголів, які дають порятунок саме цією мовою, яка єдина тут могла б звучати, якби не роки зросійщення.

Примітно також і те, що саме в С. Жадана найбільше осмислюються не тільки воєнні реалії Харкова та цілої України: поза суто людським контекстом є

найбільше з-посеред інших вміщених в антології щоденників концептуальних моментів осмислення ідентичності. Вони систематичні, але розкриті в межах щоденникового жанру, а не есеїстики, проте створюють враження системності в підході автора до сприйняття сучасного та проєктування подальшого.

К. Міхаліцина у своїх записках від 19 березня 2022 року згадує про зустріч на вокзалі родини з Краматорська, де було, зокрема, *«дві російськомовні мами»* [1, с. 47]. На контрасті з ними в тій же родині – *«хлопцідесь восьми і десяти років»*, які *«говорять дуже гарною українською»* [1, с. 47] і описуються справжніми юними героями, які, спакувавши колишнє життя у валізи й рюкзаки, поведуться по-джентльменськи. Авторка так само уникає оцінкових суджень, проте таке зіставлення наптовхує на думку про нові покоління, які вже точно триматимуть стрій України українською, не дозволяючи жодних розхитвань і спекуляцій на кшталт *«захисту»* *«рускаязичного населення»*. У війну стало зрозуміло, що будь-які елементи *«русского міра»*, зокрема його мова, яка в Україні знайшла особливо благодатний ґрунт, є чинником небезпеки й маркером *«людей ватних, готових зрадити»* [1, с. 94].

Насправді в антології *«Війна 2022»* тема мови звучить не настільки акцентовано, як то очікувалось нами до початку опрацювання матеріалів для поточної статті. У численних авторів переважають гуманістичні, антивоєнні, антиросійські мотиви, мотиви відповідальності людей, які стають волонтерами або вступають до лав ЗСУ, відчуваючи відповідальність, власну суб'єктність у цій війні, але не акцентуються на глибинних підвалинах, які цю війну спровокували. Переважно це є між рядками, однак не подається у форматі прямого тексту. Скажімо, Ірина Цілик зазначає: *«...за останні три дні ми всі тут перетворилися на бандерівців – і я, і мама, і Свети, і всі мої знайомі. Я боюся, що це точка неповернення»* [1, с. 145]. Кількома рядками вище авторка писала: *«...на моїх очах народжується якась нова Україна»* [1, с. 94]. Апелювання до С. Бандери оспоредковано вказує й на мову. Онук С. Бандери згадував в інтерв'ю, що їхня сім'я разом з іншими українськими емігрантами в Канаді *«створили там настільки сильне гетто, що коли я пішов до звичайної середньої школи, то був дуже здивований, чому це там усі не вчать українську мову»* [2]. Тож не складно висновкувати, що бути бандерівцем означає відстоювати українську й говорити нею, а не мовою ворога. Утім, далі І. Цілик, говорячи, що правда, про тих, хто виїздить із країни, наголошує, що не треба *«ділити українців на справжніх і несправжніх»* [1, с. 146]. А заклик *«не топимо одне одного це більше, краще збиваймо латками масло»* [1, с. 146] може сприйматися більш універсально, стосуючись усіх тригерних для українців тем, надто мови, яка в Україні завжди була предметом маніпуляцій і російських ПСО. Далі в тому ж дусі було: *«Ми різні, кожен має власну траєкторію і власний голос, але тільки загоджене багатоголосо може дати суттєві результати»* [1, с. 152].

У щоденнику Анатолій Дністровий критикує російську ліберальну діячку Юлію Латиніну і пишається українцями, які на фейсбуці хором уже послали *«Латиніну слідом за російським воєнним кораблем із її “російськомовною” Київською Руссю»* [1, с. 163]. Такий емоційний жест є не лише реакцією на чергову спробу російської інтелектуалки *«перепривласнити»* українську історію, а й маркером оновленої мовної та іншої національно сутнісної чутливості українського суспільства. Зокрема, Ю. Латиніна відома своїми тезами про те, що Україна начебто відігравала безпосередню роль у побудові Російської імперії – не як колонізований народ, а як її співтворець. Відомий у медіа конфлікт із російською опозиціонеркою Латиніною розгорівся у Віталія Портнікова,

який гостро відреагував на позицію російської опозиціонерки. Латиніна в соціальному дописі від 13 березня 2022 року заявила, що спостерігає відродження Київської Русі. Відтепер, мовляв, усе демократичне, ринкове, західне, «что есть в русскоязычном мире», буде зосереджено в Києві. Саме на цей допис А. Дністровий рефлексує в щоденнику від 14 березня 2022 року. Цей випадок також вказує на швидкість того, як література перших днів війни перебувала в тісному зв'язку з медіа, миттєво реагуючи на медійний мейнстрім осмисленнями у вигляді художньої літератури чи нонфікшн. У будь-якому разі мовне питання постає наскрізно, хоча з різною мірою інтенсивності представлення, в антології «Війна 2022» як вибір усвідомленої цивілізаційної належності: російська мова в Україні неминуче під'єднує людину до російського культурного поля і робить її частиною чужого словесного простору, маріонеткою маніпуляцій і ворожих наративів. «Українська російськомовна культура» завжди, як показує історичний досвід, буде периферією російської, а не самодостатнім явищем. Мова для інтелектуальних кіл України не є питанням лише зручності, це основа національної стійкості та інструмент виходу України з колоніальної залежності: «*Війна Росії проти України – це й війна проти українського минулого, вузлів пам'яті, ідентичності, культури*» (Олег Коцарев) [1, с. 218]. У цьому контексті позиція А. Дністрового виявляє виразну відповідність огієнківському розумінню рідномовного обов'язку як моральної та національно-консолідаційної практики та, з іншого боку, ефективної протидії маніпулятивному використанню російської мови як такої, яка не може бути просто зручною, звичною, не чинячи антиукраїнського впливу. Українська мова в сучасній військовій прозі та й загалом у літературі постколоніальної доби («післячорнобильської бібліотеки», як це визначає Т. Гундорова) є не просто засобом комунікації, а символом суб'єктності, кордоном ідентичності, інструментом опору культурній експансії Росії під час теперішньої війни за історію та ідентичність, коли сутність війни глибша, аніж просто змагання за території. Очевидно, що в час швидкого обміну інформацією навіть «мережеві реакції» набувають статусу захисного мовного жесту, у якому проявляється метамодерна поєднаність іронії, емоційності та відповідальності. Епізод із Латиніною підсилює тезу про те, що в сучасних текстах про війну рідномовні ідеї Огієнка проявляються не декларативно, а в живій, щоденній резонансній практиці. У щоденнику Олени Павлової є речення «чи не вперше за сотні років українці об'єдналися» [1, с. 177], що дає причини сподіватися, що «цього разу ми нарешті переможемо» [1, с. 177].

У душі метамодерністського міксування серйозності та іронії є й такі вже хрестоматійно кумедні згадки про українську мову, коли диверсанта виявляють за неспроможністю вимовити «*Укрзалізниця*» [1, с. 176]. Або в душі рекламного слогану: «*Українська мова. Створена, щоб говорити про любов. І перемогу*» (Олена Павлова) [1, с. 182]. Автори спостерігають миттєве стихійне словотворення, коли спільна мова, спільні слова, таке собі українське арго на тлі загальнодержавної: «*Хто такі «краби?» Я й сам не зразу зрозумів, як зародилася ця говірка – чат жив своїм життям, і його учасники, аби захиститися від можливих шпигунів, створили тасмну мову*» (Павло Казарін) [1, с. 201]. Остап Сливинський про мову під час війни: «...я почав складати “Словник війни”. Це такий словник, у якому слова не стоять на місці <...>, а перебувають, як тимчасові мешканці того львівського прихистку, в тривожній мандрівці до невідомої кінцевої станції» [1, с. 223]. Тож у сучасному військовому досвіді українська мова постає як жива парадигма колективної самоідентифікації: вона водночас

стає інструментом розпізнавання «свій / чужий», предметом іронічної гри та рекламної саморепрезентації (індивіда, країни, нарративу), а також полем стихійного словотворення і утаємничення в душі «свої знають / зрозуміють». Мова, подібно до пересічного українця, життя якого перевернулось із приходом війни, теж адаптується, реагує, перетворюється на спосіб спільнотної безпеки, емоційного самоутвердження та рефлексії реальності. У Катерини Калитко: «...зерна, що їх намагаються поховати, / а вони проростають щоразу сильнішою мовою, / красивішими дітьми» (вірш «Катехизис») [1, с. 319]. Тут ідеться не тільки про конкретно українську мову, хоча передусім про неї, бо це мова цієї війни: зокрема, за неї воюють українці проти росіян, які завжди намагались її знищити. Специфічно про українську йдеться ж тут у тому плані, що за час російсько-української війни позиції української мови нечувано досі зросли, зміцніли, а натомість проросійськомовні нарративи відійшли на маргінес і навряд чи будь-коли знову в Україні стануть магістральними, як це було ще, скажімо, до 2014 року. Мова сакралізується і, хоча в одних письменників втрачається здатність до слова як інструмента сенсотворення (Софія Андрухович: «Я почуваюсь відокремленою від здатності складати докупи слова і видобувати рефлексію») [1, с. 230]), в інших слово стає захистом, тотемом (Катерина Міхаліцина «...і тому я беру з собою туди слова / і несу їх на шкірі як обереги») [1, с. 335]). У вірші К. Міхаліциної «Якщо цілувати це дерево...» з'являється образ родинного дерева, на якому виросте «цілий дім»: «...і ми разом заспіваєм йому коліскові / щоб він не забув української» [1, с. 341].

Примітною ознакою текстів антології та водночас поезики метамодернізму є балансування між модерністською патетикою та постмодерністською іронією, сарказмом, навмисним бурлеском у розмовах про високе та вічне. Павло Казарін у блоці есеїв зазначає: «Я не дуже розумію, як писати про війну. Увесь час боюся скотитися до пафосу. Він поруч, він липкий, і його складно відтерти» [1, с. 201]. Попри те абсолютне відчуття епохальності (закінчення однієї, фукуямівської, епохи, і початок нової) є невідворотним: «Була в книгарні – у всіх підручників з історії світу закінчується термін придатності» (Олена Павлова) [1, с. 183]; «24 лютого була моя черга вести ранковий радіоэфір <...> Все, що ми підготували напередодні, втратило сенс» (Павло Казарін) [1, с. 201]; «У нашому батальйоні є два геї, ми з ними стояли в черзі до військоматі. Колишні вододіли зникли» (Павло Казарін) [1, с. 202]; «...мушу переосмислити історію літератури / перш ніж викладати студентам / тим, що ціліють, потрібна буде інша наука, / тим, що виживуть, потрібний буде інший світ» (Галина Крук «З Європою в тлі») [1, с. 332]. І відчуття епохальності вчувається, зокрема, і в мові: «Всі квітки старої мови погашено...» (Катерина Калитко – «Катехизис») [1, с. 321].

Попри очікування, що письменники, які активно беруть участь у суспільному дискурсі, безпосередньо порушуватимуть тему мови, у текстах Ліни Костенко, Юлії Ілхохи, Катерини Бабкіної, Вікторії Амеліної (світлої пам'яті), Юрія Андруховича та ін., прямих висловлювань про сутність чи роль української мови фактично немає. Натомість тема ідентичності прочитується опосередковано – через постійну диференціацію «свого» й «чужого», наголошення на відмінності українського світогляду від російського та потребі єдності, взаємодопомоги й стійкості серед українців та європейських партнерів «–Ми вдома, – кажу. – Але ж це це не Україна? – Це вже Європа. Європа – дім» (Вікторія Амеліна) [1, с. 281]. У В. Амеліної навіть топонімічний жест – підкреслене називання селища («український Нью-Йорк Донецької області»), «укра-

їнська Донеччина» [1, с. 202] – працює як символ культурної самоприсутності, що мала б розгорнутися у форматі запланованого авторкою літературного фестивалю, який так і не відбувся через повномасштабне вторгнення. У такий спосіб мова присутня не буквально, а як фундамент та інструмент ідентичності. Вимагати від кожного автора прямого висловлення про мову – означає зводити літературу до ідеологічної функції. Зріла література дозволяє авторам обирати, про що мовчати, так само як і про що говорити. У прозі про війну мова часто діє як невидимий маркер ідентичності: не артикулюється прямо, але формує сенси, інтонацію, розмежування «ми/вони». Її не треба проголошувати, щоб вона працювала, але потверджувати як інструмент, яким говорять, і вже саме це робить її чинником дії та маніфестацією своєї засадничої позиції носія мови. Історично детермінована властиво українська схильність інтерпретувати мовне питання як ключову вісь ідентичності все ж, отже, не може визначати художню волю письменника. До того ж в антології «Війна 2022» представлено тексти, спеціальною тематикою яких є саме російсько-українська війна на етапі після 24 лютого 2022 року, немає спеціальної тематичної добірки, за якою б групувались тексти. Є поліфонія голосів і авторських реакцій на війну. О. Михед теж не говорить безпосередньо пафосним наративом про роль мови в еднанні українців, проте згадка про зруйнований російським снарядом Центр зайнятості в Лисичанську 2016 року, де на торцях вирваного з будівлі величезного шматка є напис російською «*Опасно для жизни*» [1, с. 202] не менш промовистий, ніж прямий наратив про мову як чинник ідентичності й безпеки.

Обсяг відзначених смислових ліній, у яких осмислюється питання мови, вказує на важливість цієї теми для ідейних підвалів російсько-української війни. Мова, окрім землі, дому, церкви, є також тим інтегративним чинником, за який борються і який також змагається разом з українцями, реагує, витворюючи нові змісти та форми («...*наша мова тепер – волонтерсько-біженський чат*» (Ія Ківа) [с. 399]), проте маючи в собі одвічно сакральні коди: «*торуємо шовковий шлях української літератури*» (Ія Ківа) [1, с. 335], і в цьому теж є сакральніше, самісний чинник літератури, яка творить ідентичність нації, але найважливіше, що «*мова – останнє чого позбудешся*» (Василь Махно) [1, с. 372], тому це альфа і омега українськості: «*І нині, і повсякчас, і довіку*» (Катерина Калитко «Отче наш») [1, с. 325].

Висновки. Антологія «Війна 2022» дала можливість поєднати аналіз ідей Івана Огієнка (мовна самосвідомість, рідномовний обов'язок, мова як захист і кордон ідентичності) з реальними практиками сучасних авторів, які переживають повномасштабну воєнну реальність і консервують досвід війни в текстах, де мова стає духовною опорою, зброєю, рупором самоідентифікації. Сукупність актуалізованих у поточній статті смислових ліній, за якими в сучасній воєнній прозі осмислюється питання мови, засвідчує її фундаментальну роль у конструюванні української ідентичності та в духовному опорі російсько-українській війні. Попри те, що не всі автори зачіпають питання мови безпосередньо, антологія не містить жодного тексту російською мовою, навіть раніше російськомовні автори демонструють відмову від будь-яких русофонських ідей і пошук творчого та особистісного Я винятково в царині української, яку вони творять і яка творить водночас їх та консолідує націю. Письменники фіксують мову як живу силу, що утворює спільноти спротиву – від глибоко філософських, інтимно-особистих тестів, публіцистики та волонтерських чатів до ситуативного воєнного аргю. Мова постає і як інструмент еднання, і як сакральний код, що утримує народ у межах власної культурної тягlosti та ідентичнісної вистрпченности. У цих мовних мотивах, якими рясніють

тексти антології «Війна 2022», актуалізуються також ідеї Івана Огієнка, для якого мова була «серцем народу», «наріжним каменем його існування» та моральним обов'язком кожної особи. Воєнна проза підтверджує: рідна мова не просто комунікаційний засіб (а тому, мовляв, «какая різниця»), а найглибший маркер «свого», духовний укріп і форма самозахисту в умовах колонізаторського воєнного натиску. У світлі Огієнкових настанов мова в сучасних текстах постає останньою межею, якої народ «не позбудеться», бо втрата мови означатиме сутісну втрату себе-українців. Саме тому в часи війни мовна свідомість стає не другорядною, а первинною складовою українського спротиву, втілюючи безперервність ідентичності в текстах сучасної української літератури. З іншого боку, мовна проблематика сучасної воєнної прози виразно вписується в естетику метамодернізму, де коливання між іронією та щирістю, між травматичною скептичністю досвіду та вірою в сенси формує нову чутливість і стан осциляції (коливання), поставлений на чільну позицію в «Маніфесті метамодернізму».

Список використаних джерел і літератури:

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [Текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща», 2022. 440 с.
2. Ганжа Л. Степан Бандера: «Я досить часто використовую своє ім'я, щоб викликати у людей шок». *Газета «День»*. № 197. 15.10.98. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/stepan-bandera-ya-dosyt-chasto-vykorystovuyu-svoe-imya-shchob-vyklykayu-u> (дата звернення: 01.11.2025).
3. Закон України «Про Національну поліцію». Документ 580-VIII, чинний, точна редакція. Редакція від 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Іларіон (архієпископ). Бережімо все своє рідне! Холм; Свята Данилова Гора: Українська друкарня, 1943. 21 с.
5. Кобилко Н. А. Феномен культури постглобалізму: зб. мат. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 26 листопада 2021 р.: у 2 ч. Маріуполь: МДУ, 2021. Ч. I. С. 100–103.
6. Михида Л. М. Сучасна художньо-документальна проза про війну. Мова й література в контексті модернізації освітнього середовища: актуальні питання, стратегії та лінгводидактичні інструменти». *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції педагогічних, науково-педагогічних працівників та студентів (м. Чернівці, 21–22 лютого 2025 р.)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 174–176.
7. Понад 20% українців почали частіше використовувати українську мову. *Читомо*. 28.02.2023. URL: <https://chytomo.com/ponad-20-ukraintsiv-pochaly-chastishe-vykorystovuvaty-ukrainsku-movu-opytuvannia/> (дата звернення: 01.11.2025)
8. Расевич Л. Мова як шлях до нації й модель Я-концепції в працях і. Огієнка та в романі «Мондегрін» В. Рафеевкі. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна*. 2024. Вип. XXI. С. 69–87.
9. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 62–73.
10. Сидоренко О. Сучасна мілітарна проза як літературний феномен. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка*. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2021. Вип. 48: Філологія. С. 167–173.
11. Стуканов С. У Києві відбувається постання України, а не Київської Русі. GalInfo. 5 березня 2022. URL: <https://galinfo.com.ua/news/u-kyievi-vidbuvaetsya-postannya-ukrainy-a-ne-kyivskoi-rusi-sergiy-stukanov-382366.html> (дата звернення: 16.10.2025)
12. Turner L. Metamodernist Manifesto. Metamodernism.org. URL: <http://www.metamodernism.org/> (дата звернення: 16.10.2025)

References:

1. Rafieienko, V. (Ed.). (2022). *Viina 2022: shchodennyky, esei, poezii: antolohiia* [War 2022: diaries, essays, poetry: anthology]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva; Varshava: «Nova Polshcha». 440 s. (in Ukr.).
2. Hanzha, L. (1998). Stepan Bandera: «Ia dosyt chasto vykorystovuiu svoje imia, shchob vyklykaly u liudei shok» [Stepan Bandera: «I use my name often enough to shock people»]. *Hazeta «Den»* [Den Newspaper]. № 197. 15.10.98. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/stepan-bandera-ya-dosyt-chasto-vykorystovuyu-svoje-imya-shchob-vyklykaly-u>. (in Ukr.).
3. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu». (2025). Dokument 580-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 12.09.2025 [Law of Ukraine «On the National Police». Document 580-VIII, in force, current version – Version dated 09/12/2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (in Ukr.).
4. Ilarion (arkhyiepyskop). (1943). *Berezhimo vse svoje ridne!* [Let us protect all our native things!]. Kholm; Sviata Danylova Hora: Ukrainska drukarnia. 21 s. (in Ukr.).
5. Kobylko, N. A. (2021). Fenomen kultury posthlobalizmu [The Phenomenon of Postglobalization Culture]: *zb. mat. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 26 lystopada 2021 r.: u 2 ch.* [Collected Materials of the II International Scientific-Practical Conference, Mariupol, November 26, 2021: in 2 parts]. Mariupol: MDU. Ch. I. S. 100–103. (in Ukr.).
6. Mykhyda, L. M. (2025). *Suchasna khudozhno-dokumentalna proza pro viinu. Mova y literatura v konteksti modernizatsii osvithnoho seredovyshcha: aktualni pytannia, stratehii ta linhvodydaktychni instrumenty* [Modern fiction and documentary prose about the war. Language and literature in the context of modernization of the educational environment: current issues, strategies and linguodidactic tools]. *Materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii pedahohichnykh, naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ta studentiv (m. Chernihiv, 21–22 liutoho 2025 r.)* [Materials of the V All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Pedagogical, Scientific and Pedagogical Workers and Students (Chernihiv, February 21–22, 2025)]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, S. 174–176. (in Ukr.).
7. *Ponad 20% ukraintsiv pochaly chastishe vykorystovuvaty ukrainsku movu* [More than 20% of Ukrainians began to use the Ukrainian language more often]. *Chytomo*. 28.02.2023. URL: <https://chytomo.com/ponad-20-ukraintsiv-pochaly-chastishe-vykorystovuvaty-ukrainsku-movu-opytuvannia/> (in Ukr.).
8. Rasevych, L. (2024). *Mova yak shliakh do natsii y model Ya-kontseptsii v pratsiakh i. Ohienka ta v romani «Mondegryn» V. Rafieienka* [Language as a path to the nation and a model of the self-concept in the works of I. Ohienko and in the novel «Mondegryn» by V. Rafeenko]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk. Seriia istorychna ta filolohichna* [Ivan Ohienko and modern science and education: scientific collection. Historical and philological series]. Vyp. XXI. S. 69–87. (in Ukr.).
9. Riabchenko, M. (2019). *Kombatantska proza v suchasni ukrainskii literaturi: zhanrovi ta khudozhni osoblyvosti* [Combatant prose in modern Ukrainian literature: genre and artistic features]. *Slovo i chas* [Word and time]. Vyp. 6. S. 62–73. (in Ukr.).
10. Sydorenko, O. (2021). *Suchasna militarna proza yak literaturnyi fenomen. Problemy humanitarnykh nauk* [Modern military prose as a literary phenomenon]: *zb. nauk. prats DDPU imeni Ivana Franka*. RVV DDPU im. I. Franka [Problems of the humanities: collection of sciences. works of the Ivan Franko State University]. Vyp. 48 (Filolohiia). S. 167–173. (in Ukr.).
11. *U Kyievi vidbuvaetsia postannia Ukrainy, a ne Kyivskoi Rusi, – Serhii Stukanov* [The emergence of Ukraine, not Kyivan Rus, is taking place in Kyiv, – Serhii Stukanov]. (2022). *GallInfo*, 5 bereznia 2022. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_kyievi_vidbuvaetsya_postannya_ukrainy_a_ne_kyivskoi_rusi_sergiy_stukanov_382366.html (in Ukr.).

12. Turner, L. Metamodernist Manifesto. *Metamodernism.org*. URL: <http://www.metamodernism.org/> (in Eng.),

Liubov Rasevych

CONTEMPORARY WAR PROSE THROUGH THE LENS OF IVAN OHIIENKO'S IDEAS ABOUT NATIVE-LANGUAGE DUTIES

The article examines contemporary Ukrainian war prose (based on the anthology *War 2022: Diaries, Essays, Poetry*) in the context of reflecting Ivan Ohiyenko's ideas about native-language duties and through the prism of metamodernist aesthetics. Ivan Ohiyenko viewed language as the spiritual foundation of the nation and emphasized the moral obligation of every Ukrainian to cultivate and protect the native word under any historical circumstances. In the war prose of 2022, this principle is actualized through personal linguistic choices, testimonies of overcoming the legacy of Russification, and the conscious return to the Ukrainian language as a space of freedom and national subjectivity, as well as through the broader sacralization of language itself.

At the same time, the aesthetics of contemporary war texts are distinguished by a metamodern dynamic: a combination of documentary immediacy, epistolary modes, emotionality, sincerity, and ironic distancing, an attempt to balance the natural heroic pathos of the era with deep personal reflection. Such "oscillation" between opposing poles (in accordance with metamodernist theory) reflects the complexity of today's wartime experience and linguistic consciousness. Thus, contemporary war prose emerges not only as a literary chronicle of war, but also as a verbal and semantic continuum. It is a platform for rethinking Ohiyenko's ideas in a concrete sense (as his works are used here as research material) and, in a broader sense, for revisiting mainstream diachronic linguistic-ideological principles. It is resonant with the ideas of Ivan Dziuba, Yevhen Sverstiuk, Yurii Shevelov, Iryna Farion concerning nation-building, the development of spiritual strategies of national resistance, and identity cohesion under new historical and cultural conditions.

Keywords: Ivan Ohiienko, contemporary war prose, metamodernism, language, native-language duty, war, identity, anthology «War 2022».

Отримано: 18.09.2025 р.

Валерій Щегельський

ORCID 0000-0001-7188-2862,

*кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії української літератури та компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НЕОБАРОКОВА ПОЕЗІЯ МИКОЛИ ГЕДЗА

У статті висвітлено необароківі риси поетичної творчості сучасного письменника Миколи Гедза. Йдеться про особливості формозмісту усталених і створених автором віршових форм. Розкриваються нові, відкриті автором, засновані, зокрема, на інтертекстуальності, на різних способах поглибленої асоціативності, образотворчі можливості української мови.

Ключові слова: поезія, поет, образ, вірш, віршовий рядок, акростих, мезостих, паліндром.

Постановка проблеми. Бароко – один із важливих, естетично значних напрямів у мистецтві. Літературне бароко впродовж тривалого часу підлягало різним трактуванням, нерідко перебувало у фокусі скептичного, а тому неадекватного ставлення. В українській науці «Вперше розглянув Б. як естетичну систему Д. Чижевський у монографії «Український літературний барок» (Прага, 1942–44), але тільки на VI Конгресі славистів у Празі (1968) вчені поставили питання слов'янського Б., зокрема українського» [11, с. 79]. Прикметно, що в російській літературі воно відсутнє. Українське літературне бароко спиралось на європейські зразки, але мало і власні українські джерела, що потребує подальшого поглибленого розвідування. Важливим чинником плідного наукового пошуку у сфері історії української літератури може стати проявлення зв'язків між бароко XVII–XVIII ст. і необароко кінця XX – початку XXI ст.

Актуальність дослідження. З кінця 1980-х років в українській літературі бароківі традиції відроджуються. Однак і багата бароківі спадщина XVII–XVIII ст., і здобутки сучасної необароківі літератури нашою наукою освоєні ще недостатньо. У зазначеному напрямі багато зробили Т. Гундорова (вона трактує необароко як «карнавальний постмодерн»), Л. Ушкалов, В. Соболев. Є певні напрацювання з зазначених питань в А. Мойсієнка, М. Мірошниченка та ін. Але проблема залишається актуальною. Навіть попри те, що «поки спроби інертний освітній на прорив у бароко, його здійснюють творці необароківі плеяди» [12, с. 59]. Цих творців чимало. Серед них сучасний письменник з Вінниччини, член НСПУ Микола Гедз.

Мета статті – висвітлити найприкметніші риси необароківі поезії М. Гедза, мистецькі результати його пошуків у сфері образотворчих можливостей усталених і ним впроваджуваних у творчу практику поетичних форм.

Об'єкт вивчення – необароківі твори письменника, їх жанрова природа.

Вклад основного матеріалу. Микола Гедз – один із поетів, котрі сміливо і результативно відроджують в сучасній літературі бароківі художню практику, шукають нові прийоми образотворення. Для його творчого набутку

характерне широке розмаїття віршових форм – класичних, модерних, експериментальних. З-під його пера вийшли книги «Аранжування заметілі» [1], «Від безімної ріки. Сонети» [2], «Загадкава абетка» [5], «Узори зачудування» [9], «Володарі жар-птиць» [3], «Незабутне» [8], «Доторки» [4], «На вулиці Обідній» [7], «Ілюстроване щастя осягнень» [6] та ін. У них – різних модифікацій ліричні етюди, ліричні монолози, ліричні портрети, медитації, зокрема у формі сонета, твори в стилі необароко – акровірші, фігурні вірші, анаграми, паліндроми, брахіколони – і навіть літературознавчі казки, персонажами яких є персоніфіковані літературознавчі поняття. До кількох книг увійшли, крім інших, і необарокові форми. До двох – «Загадкава абетка» і «Узори зачудування» – лише акровірші.

Найчастіше в акровірші поети дотримуються лише першої, технічної, його ознаки, коли з перших літер рядків виходить те чи інше слово або кілька слів. М. Гедз вказаним не обмежується. Він створює об'ємні образні моделі, яким властива концептуальна змістова завершеність. Ось один зі зразків:

АННА

Артистично полем сну пройшла
Німфою з відлунь сердечних струн,
Нареклася благодаттю рун,
А насправді ким ти в сні була? [9, с. 3].

Тут, всього в чотирьох рядках, уміщено романтично бачений життєпис неординарної жіночої душі, високодуховної, естетично багатой особистості, котра життя прожила, мов пісню проспівала («полем сну пройшла» ремінісценційність ся з драмою Кальдерона «Життя – це сон»). Рядок «Нареклася благодаттю рун» читаємо як сакрального змісту метафору скандинавських епічних піснеспівів, втілення духовної краси жіночої душі, духовної сили давнього народу, наших прашурів. При цьому виникає асоціація з образом кровно пов'язаної з варягами-вікінгами Анни – дочки Ярослава Мудрого та Інгігерди, дочки шведського короля. Анна, як відомо, стала французькою королевою, дружиною короля Генріха.

Назва «Анна» є паліндромом. Крім того, вірш можна читати і в такому порядку рядків: 4, 3, 2, 1, що теж є виявом паліндромності тексту. За умови такого прочитування, синтаксис набуває відмінностей від первинної послідовної подачі змісту, тому що увага зміщується на запитання: «А насправді ким ти в сні була?» Блискавична на нього відповідь – у наступному рядку: «Нареклася благодаттю рун». При цьому акцентується слово «рун».

Руни – це сходи посяного зерна, а також це карельські і фінські епічні пісні – від фінського «руно», що означає «вірш, пісня». А ще давньоскандинавське «рун» означає «таємниця». Руни – це ще й літери давньогерманських абеток, що карбувалися на каменях, на зброї, на прикрасах. Вважалося, що вони мали магічну, таємничу силу. Таємницею рунічне письмо не перестає бути і сьогодні.

Про «таємні знання», про руни Анна чула від матері. Відомо, що Анна була письменною, грамотною, а король Генріх – ні. Руни карбували на каменях, Анна ж чималі знання зберігала в собі і принесла їх до Франції. З єврейської «Анна» перекладається як благодать. І хіба період королівства Анни Ярославни для Франції не став благодаттю?

Слово «благодать» означає «щедроті таємничих сил», а слово «руни» – «таємниця». Отже, тут взаємодіють близькі смисли.

Оскільки твір є акро-мезо-телестихом, літери, що складають слово «Анна», у першому, четвертому рядках мезостиха та у вертикальних рядках (на

вертикальних буквених лініях) акро- і телестиха (справа і зліва) в читанні по контуру прямокутника, форму якого має текст вірша, створюють обрамлення:

Артистич**Н**о подем с**Н**у пройшла
Німфою з відлунь сердечних стру**Н**,
Нареклася благодаттю ру**Н**,
А Насправді ким ти в с**Н**і була?

Як наслідок, паліндром «Анна» можна прочитати за годинниковою стрілкою і проти неї.

З віршем «Анна» тематично пов'язаний акростих «Олег».

Огорнуте славою давніх століть,
Легенду свічею несе крізь часи –
Енергію світлу ім'я це таїть,
Героїку захисту миру, краси [10].

Катрен розділяється навпіл: синтаксично – знаком тире – і лінією ходу шахового коня – читанням імені Олег у невластивому акровіршу напрямі: не лише вниз, а й з поворотом праворуч під прямим кутом на початку другого рядка: **О** – перша літера першого слова тексту, далі «лег» – зі слова «легенду» у другому рядку, після прочитання якого читач має повернутися зором у зворотному напрямі першим рядком. У перших двох словах тексту, у виділених літерах, при зворотному читанні він закріпить слово «Олег». Таке читання викликає асоціацію з виринанням на поверхню чогось, схованого в глибині. Виникає враження повернення князя Олега з минулого. Він ніби постає з легенди, аби побачити нинішніх витязів духу, що стають героями нових легенд, нового героїчного епосу як захисники суверенності України. Прийом ходу шахового коня у деяких текстах автор застосовує кількаразово, що слугує концентруванню образного змісту твору.

Серед небарокових творів М. Гедза є й такі, в яких робляться спроби художньо-філософського осмислення інтелектуальних, духовних аспектів еволюції людини. Поет роздумує над покликанням, специфікою, досягненнями і перспективами різних наук, перипетіями процесу їх розвитку. Вчитаймося у вірш «Дитя колосся муз», вдивімося у його структуру і композицію.

Словесне світло – в огляди-пласти –
відтоді, як сягнули висоти
стрімких досягнень ранні злети крил.
Секрет польоту, де тандем, скорив
оркеструванням увертюру душі
на партитурі розгляду. Рушій
старань отих – пізнання таїни
художніх тонкощів – так, щоби не зронив
орнамент мовний дивини окрас.
Коли ж у візерунку тім щораз
оздоба трафаретна і рапорт –
знак виснажень, як нечіткий офорт.
Таланту таємнича глибина
зве, магнетично діє... Щоб пізнав
усе коштовне у мистецтві слова,
століттями дароване, читач –
свої надбання викласти готове
колосся літ дитя ... Як звуть? Удач! [10].

Спочатку йдеться про духовні злети автора мистецького твору. Невідоме кличе до польоту того, хто прагне ширяння в образних сферах. Сягання висоти може сприяти допомога досвідченого гіда, котрий раніше уже побував в означених світах і готовий вказати мандрівцю шляхи до їх пізнання. Персонажі, про яких йдеться, до часу невідомі. Виникає інтрига. Далі подаються метафоризовані розмірковування про природу мистецтва, про ознаки його повноцінності, шляхи, методи її досягнення, про умови плідної співпраці тандему – творця і знавця мистецьких тонкощів, котрий того, хто йому довірився, веде у новий і захопливий світ зі знанням справи, упевнено, вміло і обережно, «так, щоби не зронив орнамент мовний дивини окрас».

Мовиться і про невдачі, що при творенні нового образного світу можуть спіткати митця. Екскурсантові-реципієнтові на його дорозі трапляються і «оздоба трафаретна і рапорт – знак виснажень, як нечіткий офорт». На них вказати, їх пояснити має гід. Він володіє тонким естетичним чуттям. «Таланту тасмнича глибина зве, магнетично діє ...» на нього. Далі передвісником розгадки особи тасмничого гіда, ключем до неї стає складна, розгалужена, справді витримана у бароковому стилі метафора: «Щоб пізнав усе коштовне у мистецтві слова, століттями дароване, читач, – свої надбання викласти готове коло-сея літ дитя ...». У фіналі ж – кульмінація інтриги: «Як звуть? Удачі!».

Метафоричність заголовка твору налаштує на міркування про народження паростка синтезу з зерна спільних досягнень дев'яти доньок Мнемозини, але спостереження над структурою тексту не дає очікуваної відгадки. Розгадати загадку в змозі лише читач, обізнаний з природою, композиційними особливостями небарокової загадки. Вдивляючись у текст, він може помітити, що послідовне прочитування по вертикалі згори вниз всіх других за порядком розташування літер кожного рядка вірша дає слово «літературознавство».

Цікавим художнім втіленням авторської концепції мистецтва є вірш «Поезія квітне віками». Прикметна його ознака – надзвичайна образна щільність.

ПоКличе муза – но**В**изні
ОзВється серце ритмом **І**ншим –
Ефір квітчає сплес**К**. У сні?
ЗаТьмарення? Ні! **Мов**А віща
ІсНує в ритмі, що з**М**анив!
ЯкЕ ж багатство г**Л**ибини! [10].

Коли людина з тонким світосприйняттям уперше відчує пробудження поетичного в собі – на поклик музи «новизні озветься серце ритмом іншим». Чарівний смичок емоцій тендітним порухом торкнеться скрипки-душі – і вона запульсує не відомими досі ритмічними хвилями – «ефір квітчає сплеск». Уста промовляють даровані музою слова, які, здається, линуть до висот емпіреїв – і вже той сплеск прикрашає собою ефір. У такому стані навіть не віриться, що нова, поетична, реальність – не сон, не тимчасове затьмарення розуму. Але ж ні! Поетична мова дарована імпульсами ясної свідомості, вона існує у квітці-красі проникливого, пророчо віщого вияву. Ти долучився до поезії, яка дивом глибини зманила, полонила тебе недавно, хоча сама «поезія квітне віками» – на цьому акцентують наведені щойно ключові слова акро-мезостиха. Поезія квітчає віки, однак, якщо уважніше вчитатися в рядки мезостиха, то «квіт – не вік, а ми» – усі, хто поетично сприймає світ і доповнює творчі набутки.

Секстина має особливі ознаки експериментального освоєння нових можливостей поезії. При осмисленні акро-мезостиха і, зокрема, ключових слів

прояви новаторського підходу бачаться в тому, що три вертикальні буквені ряди стверджують одне, а два буквені ряди мезостиха – інше. До того ж, мезостих, у начебто нероздільних за змістом ключових словах, має право на своє, окремішне трактування, що відкриває можливості для застосування іншими цього новітнього творчого досвіду.

Варто розглянути ще один аспект: вірш написаний чотиристопним ямбом, тобто в рядках по вісім складів. У трьох з них визначені літери (перша і третя зліва та п'ята справа) несуть змістове навантаження вертикальних рядів. Практичне застосування трьох вертикальних рядів ключового вислову, при його багатозначності, у секстині до цього ще не розглядалося літературознавцями, оскільки такий зразок зустрічається вперше. Услід за автором хочеться промовити: «Яке ж багатство глибини!», ще раз осягнути прихований зміст мезостиха: «Квіт – не вік, а ми» і при цьому зосередитись на душевному багатстві людей мистецького хисту та водночас побажати творчого пробудження тим, кого удостоїть увагою муза.

У неobarокових творах автор не тільки художньо осмислює нове бачення абстрактних і конкретних понять, а й прагне збагатити ними скарбницю літературознавчих термінів. Одна зі спроб – запровадження нового ліричного жанру, яким є вірш-вензель. Розглянемо зразок. Його назва – «Лозу – в вузол». Заголовок-паліндром образно розкриває гнучкі можливості української мови, а також знову, але приховано торкається значеного жанру, адже запозичене з польського слово «вензель» означає «вузол». Вензелю, тобто художньому переплетенню або узору з початкових літер прізвища, імені та по батькові, автор надає іншого значення, але при цьому зберігає найбільш суттєву ознаку переносного значення слова «вузол» – як головного або складного переплетення чогось. Ось зразок вензеля.

Триває звіт
Відколи світ
І диво віт [10].

Терцина присвячена Танцюрі Володимирові Івановичу, відомому подільському різьбярєві, тому художній виклад з семи слів тексту не випадково стислий, лапідарний: спостерігається своєрідна художньо-словесна гра, адже латинське *lapidarius* – це різьбяр по каменю. З часу створення світу «Триває звіт»: людина звітує і перед собою, і перед Творцем, а свої духовні спромоги залишає в таємничих рунах, чеканці, скульптурних композиціях, в зодчестві. Звітує людина «І дивом віт» – новими поколіннями дерева роду. Формотворчий варіант словосполучення «диво віт» представлений вузлами літер поетичного тесту: крайні букви акростиха (ТВІ – Танцюра Володимир Іванович) являють собою вертикальну гілку, від якої відгалужуються три рядки-лозини з кінцевими вузликами літер – ВІТ – це три мезовензелі зі сплетення-сходження перших літер імені, по батькові та прізвища.

Про згадуваний перед цим мезостих Р. Гром'як, Ю. Ковалів пишуть: «Досить рідкісна форма у новітній українській поезії, спостережена, зокрема, у творчості В. Самійленка» [11, с. 447]. Як ми уже побачили, глибокий зміст («Квіт – не вік, а ми») приховано у вищезаналізованому вірші-мезостиху «Поезія квітне віками». Цікавою спробою розвитку цієї форми, а також спробою продовження Огієнкових досліджень Біблії і можливостей української мови у сфері образотворення є вірш «Є вадам заслін». З допомогою «прийому кутової подачі», що теж є «винаходом» М. Гедза, у тексті закодовано відомі біблійні смисли. Вони відкриваються при уважному вдивлянні в текст:

Є вадам заслін –
В Едемі, до змін,
Азам застережень уклін [10].

Вдивляння дозволяє помітити, що цей терцет є акростихом і мезостихом, текстові стрижні яких розташовані під прямим кутом один до одного. Перші літери кожного рядка при читанні їх по вертикалі складаються в ім'я Єва. Під прямим кутом до вертикалі ЄВА, в горизонталі першого рядка, закодовано різні біблійні смисли. У його перших двох словах «Є вадам» приховуються імена Єва, Адам. Ці імена асоціюються з біблійною оповіддю про первородний гріх. Одні асоціації породжують інші – і в імені Адам читачеві відкривається ще й застаріле слово «Ад», що означає «пекло». Слово «ад» стає видимим і при звичайному, і при паліндромному, зворотному, прочитуванні слова «Адам». Увага на ньому зупиняється, відбувається ніби самопомноження змісту слова «ад». Таким чином акцентуються згубні для людської душі наслідки, вади, до яких призвело спокушання Адама Євою, спокушеною Змієм.

Рядок «Є вадам заслін...» стверджує, що для запобігання гріховним проявам людині даровано Божі заповіді. Вони – милість Божа. Людина повинна свято дотримуватися Божих настанов, уклінно дякувати Господу за милість, за дар застережень від зла («Азам застережень уклін»).

У другому рядку, в словах «В Едемі», перші п'ять літер дають слово «Ведем». Відтак у підтексті другого рядка проступає наступний зміст. Сподіваючись на позитивні зміни, ми ведемо-прокладаємо лінію гідного життя, прагнемо стати взірцями для нащадків, для наступних поколінь.

Серед головних ідей І. Огієнка – думки про духовну естафету, духовний розвій української нації. Про це ж – акровірш М. Гедза «Огієнко»:

Освіти, віри світоч і апостол,
Грядущих довгожданих змін сівач,
Іларіон-митрополит у щасті росту
Єднає нас – і добрих змін жнива
Наш Кам'янець-Подільський німбом слави,
Колиску знань і творень вічний простір,
Освяченням торкають величаво [10].

Автор поезизує діяльність Кам'янецького університету, стверджує, що митрополит, ректорське благословення І. Огієнка і нині живить потяг до науки, до знань, додає творчих сил тим, хто в ньому працює і навчається.

Висновки. Необароковий дискурс М. Гедза має ознаки художньої інформативності. Поет не тільки добре оволодів жанровими різновидами барокового вірша, а й зумів оновити і збагатити їх формозміст. Письменник результативно послуговується формами акростиха, мезостиха, телестиха, можливостями паліндрома, анаграми, символізації образу для творення нових художніх смислів. Для збагачення образного змісту творів він використовує не тільки усталені, а й свої, індивідуально-авторські, прийоми: читання окремих літер, частин тексту за ходом шахового коня, кутова подача, вензель, три вертикальні буквені ряди ключового вислову, читання акро-телестиха по контуру його тексту та ін. Художньо успішними є спроби синтезу образотворчої дії усталених та винайдених автором прийомів.

У час втрати потягу до читання необарокові твори, серед них і твори М. Гедза, можуть бути своєрідним каталізатором інтелектуально-духовної гри (згадаймо «Гру в бісер» Г. Гессе), на якій засноване спілкування читача з письменником.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гедз М. Аранжування заметілі. Вінниця: Континент-ПРИМ, 2004. 36 с.
2. Гедз М. Від безіменної ріки. Сонети. Вінниця: Книга-Вега, 2004. 48 с.
3. Гедз М. Володарі жар-птиць. Вінниця: Логачов О. Е., 2015. 40 с.
4. Гедз М. Доторки. Вінниця: Друк плюс, 2019. 72 с.
5. Гедз М. Загадкова абетка. Вінниця: Спадщина, 2010. 32 с.
6. Гедз М. Ілюстроване щастя осягнень. Вінниця: Друк плюс, 2023. 78 с.
7. Гедз М. На вулиці Обідній. Вінниця: Друк плюс, 2018. 156 с.
8. Гедз М. Незабутнє. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 64 с.
9. Гедз М. Узори зачудування. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. 54 с.
10. Гедз М. Особистий архів.
11. Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 1997. 752 с.
12. Соболев В. Чому калина по краплині крапле в серце? *Слово і Час*. 2001. № 6. С. 58–63.

References:

1. Hedz, M. (2004). Aranzhuvannia zametili. Vinnytsia: Kontyent-PRYM. 36 s. (in Ukr.).
2. Hedz, M. (2004). Vid bezimnoi riky. Sonety. Vinnytsia: Knyha-Veha. 48 s. (in Ukr.).
3. Hedz, M. (2015). Volodari zhar-ptyts. Vinnytsia: Lohachov O. E. 40 s. (in Ukr.).
4. Hedz, M. (2019). Dotorky. Vinnytsia: Druk plus. 72 s. (in Ukr.).
5. Hedz, M. (2010). Zahadkova abetka. Vinnytsia; Spadshchyna. 32 s. (in Ukr.).
6. Hedz, M. (2023). Iliustrovane shchastia osiahnen. Vinnytsia: Druk plus. 78 s. (in Ukr.).
7. Hedz, M. (2018). Na vulytsi Obidnii. Vinnytsia: Druk plus. 156 s. (in Ukr.).
8. Hedz, M. (2015). Nezabutnie. Vinnytsia: Nilan-LTD. 64 s. (in Ukr.).
9. Hedz, M. (2014). Uzory zachuduvannia. Vinnytsia: Nilan-LTD. 54 s. (in Ukr.).
10. Hedz, M. Osobystyi arkhiv. (in Ukr.).
11. Hromiak, R., Kovaliv, Yu. ta in. (1997). Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Akademiia. 752 s. (in Ukr.).
12. Sobol, V. (2001). Chomu kalyna po kraplyni kraple v sertse? *Slovo i Chas*. № 6. S. 58–63. (in Ukr.).

Valerii Shchehelskyi

NEO-BAROQUE POETRY OF MYKOLA HEDZ

Ukrainian literary Baroque has long been subject to various interpretations, often receiving sceptical and therefore inadequate attitudes, as it was based on European models but had its own Ukrainian sources. It is noteworthy that it is absent from Russian literature.

Since the late 1980s, Baroque traditions have been revived in Ukrainian literature. Among the creators of the neo-baroque pleiad is the contemporary writer from Vinnytsia, member of the National Union of Writers of Ukraine Mykola Hedz. Among the various modifications of his works are lyrical etudes, lyrical monologues, lyrical portraits, meditations, in particular in the form of sonnets, works in the neo-baroque style – acrostic poems, figured poems, anagrams, palindromes, brachicolons – and even literary fairy tales, where the characters are personified literary concepts.

In his neo-baroque works, the author not only artistically interprets new visions of abstract and concrete concepts, but also seeks to enrich the treasury of literary terms with them. One of his attempts is the introduction of a new lyrical genre, the Venzle-Poem.

The Neo-Baroque discourse of M. Heds has signs of artistic informativeness. The poet has not only mastered the genre varieties of Baroque verse, but also managed

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

to renew and enrich their form and content. The writer effectively uses the forms of acrostic, mesostic, telestic, the possibilities of palindrome, anagram, symbolisation of the image to create new artistic meanings. To enrich the figurative content of his works, he uses not only established techniques, but also his own individually authored ones: reading individual letters, parts of the text following the path of a chess knight, corner delivery, Venze, three vertical rows of letters of a key phrase, reading an acrostic along the contour of its text, etc. Attempts to synthesise the visual action of established and author-invented techniques are artistically successful.

At a time when people are losing interest in reading, Neo-Baroque works, including those by M. Heds, can serve as a unique catalyst for an intellectual and spiritual game, which is the foundation of communication between the reader and the writer.

Keywords: poetry, poet, image, verse, line of verse, acrostic, mesostic, palindrome.

Отримано: 22.09.2025 р.

ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

УДК 378.147:373.3.011.3-051]:811
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.190-198

Наталія Гудима

ORCID 0000-0002-6192-3779,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МОВНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ВІД НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА ДО КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено ключові аспекти мовної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, що розглядають у контексті взаємозв'язку ідей Івана Огієнка та вимог Нової української школи; проаналізовано погляди І. Огієнка на мову як основу національної свідомості, наголошуючи на його внеску у формування культури мовлення педагога; досліджено сучасні методики, спрямовані на розвиток комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів, зокрема інтерактивні, проєктні та цифрові технології (аудіокниги, подкасти); обґрунтовано виклики, які постають перед майбутніми вчителями в умовах сьогодення. Автор наголошує, що мовна підготовка – це не лише засвоєння граматичних правил, а й формування особистості педагога, здатного бути мовленнєвим взірцем та ефективно реалізовувати завдання Нової української школи.

Ключові слова: мовна підготовка, Іван Огієнко, комунікативна компетентність, Нова українська школа, національна свідомість, початкова освіта, мовно-літературна освітня галузь, урок.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли Україна протистоїть агресії та інформаційно-психологічним операціям, що є елементами гібридної війни, питання мови набуває не лише культурного, а й стратегічного значення. Мова є не просто засобом спілкування, а інструментом національного суверенітету та фундаментом ідентичності. Саме в початковій школі закладають основи мовленнєвої культури та формується первинна свідомість учнів. Вчитель початкових класів є першим, хто знайомить дитину з усією красою та багатством української мови. Його роль виходить за межі простого навчання: він стає провідником національної свідомості, формує любов до рідного слова, що є критично важливим для виховання майбутнього громадянина. Сучасний педагог має володіти не лише бездоганною мовною культурою (що відповідає ідеям Івана Огієнка про мову як «дух нації»), а й використовувати інноваційні методики Нової української школи. Це означає, що він повинен вчити дітей не просто вчити правила, а відчувати мову, критично мислити, вільно висловлюватись та застосовувати мовні знання в реальних життєвих ситуаціях. Тому професійна та національна свідомість учителя початкових класів є ключовою для формування стійкої національної ідентичності в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів.

Педагогічна спадщина Івана Огієнка є об'єктом ґрунтовних досліджень сучасних науковців. Його ідеї щодо становлення педагога аналізували та високо оцінювали такі вчені, як Л. Березівська, Н. Дічек, В. Ляхоцький, А. Марушкевич, М. Тимошик, З. Тіменик, В. Пашенко. Лінгвідактичні погляди І. Огієнка в контексті початкової освіти вивчали Л. Варзацька, М. Вашуленко, П. Кононенко, Л. Паламар, О. Хорошковська та інші. Тема мовної підготовки майбутнього вчителя початкових класів як ключового компонента професійного іміджу педагога є актуальною в педагогічній науці. Її дослідження займаються як українські, так і закордонні науковці, зокрема проблема формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів достатньо широко висвітлена в працях О. Пометун, Л. Хоружої, Н. Гузій, В. Сухомлинського, І. Огієнка, В. Захарова, Н. Кузьміної, Н. Гудими, К. Лесик, С. Петрушина, Н. Мелексєвої, Л. Петровської, Є. Прозорова, О. Сидоренка, В. Семиченко, Л. Ткаченко, Л. Філатової та інших. Ґрунтовні дослідження в цій галузі здійснили й представники зарубіжних наукових шкіл, зокрема Л. Бахман, М. Кенел, В. Купах, А. Палмер, М. Свейнта, Б. Шпітсберг, Дейл Карнегі, Джон Гатті, Деніел Ґоулман та інші.

Так, О. Пометун, відома дослідниця в галузі педагогіки та методики викладання, досліджує питання формування комунікативної компетентності вчителів; Л. Хоружа працює над розвитком педагогічної майстерності та впливу особистісних якостей учителя на його імідж; Н. Гузій досліджує професійний імідж педагога та його компоненти, зокрема комунікативну компетентність; В. Сухомлинський аналізував взаємодію вчителя з учнями на основі комунікації; І. Огієнко [10] в процесі формування комунікативної компетентності педагога великого значення надавав слову вчителя, культурі його мовлення; чимало уваги приділяв питанню комунікативної компетентності педагога. Його погляди та дослідження залишаються досі актуальними для сучасної педагогіки.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю переосмислення та використання педагогічного досвіду Івана Огієнка для формування ключових компетентностей майбутнього вчителя початкових класів в умовах Нової української школи.

Мета дослідження – обґрунтувати необхідність переосмислення підходів до мовної підготовки майбутніх учителів початкових класів, поєднавши

глибоке розуміння мови як культурного феномена (за І. Огієнком) із практичними навичками комунікації (за Новою українською школою).

Виклад основного матеріалу. Мовна підготовка майбутнього вчителя початкових класів – це система заходів, спрямованих на формування його мовленнєвої компетентності, яка є ключовою для успішної професійної діяльності. Ця підготовка включає засвоєння мовних знань, формування практичних умін і навичок, а також розвиток культури мовлення.

Якісна мовна підготовка є фундаментом для формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя. Вона дозволяє йому не тільки ефективно навчати дітей грамоти, а й формувати їхню мовну культуру, виховувати відповідальне ставлення до слова та розвивати їхню особистість. Учитель початкових класів, який володіє високою мовленнєвою компетентністю, стає для учнів не лише наставником, а й мовленнєвим взірцем [1].

У працях Івана Огієнка питання мовної підготовки вчителя розглядається як невіддільна частина його професійної та духовної підготовки. Він уважав, що мова є ключовим інструментом педагога, а її володіння на високому рівні – запорукою успішного виховання та навчання.

Основними аспектами в процесі мовної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, на думку І. Огієнка, є:

1. *Мовленнєва культура як основа педагогічної майстерності.* Огієнко підкреслював, що мова є не просто інструментом передачі знань, а ключовим засобом навчання та виховання. Він наголошував на необхідності володіння педагогом літературною нормою рідної мови, оскільки якісне мовлення вчителя слугує зразком для наслідування учнями, формуючи їхню власну мовну культуру. Педагог має демонструвати чітке, правильне та виразне мовлення.
2. *Етика спілкування та її роль у педагогічній взаємодії.* У своїх дослідженнях І. Огієнко акцентував на етичній складовій комунікації. Він уважав, що «ввічливе та поважне ставлення до особистості учня є передумовою для встановлення довірливих стосунків, що, своєю чергою, підвищує ефективність освітнього процесу. Індивідуальний підхід, що ґрунтується на уважному слуханні та розумінні потреб учня, також є невіддільною частиною етичного спілкування» [10].
3. *Виховна функція слова.* І. Огієнко розглядав слово педагога як інструмент, що володіє не лише навчальною, а й потужною виховною силою. Він стверджував, що через слово формуються моральні та духовні цінності особистості. Учений закликав до «уникнення зневажливих слів та лайки, натомість просуває ідею позитивної мотивації через слово як ефективний педагогічний метод» [10].
4. *Духовна та етична складові образу педагога.* Для І. Огієнка високі моральні принципи, які педагог демонструє власним прикладом, є визначальними. Він уважав, що етика спілкування повинна базуватися на духовності, відповідальності та чесності. Ця духовна основа є фундаментом для формування авторитету вчителя.
5. *Практичні рекомендації щодо самовдосконалення.* І. Огієнко пропонував педагогам постійно вдосконалювати власну мовну та комунікативну майстерність через читання класичної літератури, дотримання мовних норм та уникання жаргонізмів. Окрім того, він закликав викладати матеріал доступно, адаптуючи його до рівня сприйняття учнів.

Мовна підготовка вчителя початкових класів, за І. Огієнком, є ключовою складовою іміджу педагога. Вона інтегрує досконале володіння мовою, куль-

туру спілкування, етичні принципи та усвідомлення виховної сили слова. Його спадщина залишається актуальною і слугує орієнтиром для підготовки сучасних фахівців у галузі початкової освіти.

Для Івана Огієнка мова була не просто сукупністю слів і граматичних правил. Він підніс її до рівня фундаментальної філософської категорії, що становить основу національного буття [2]:

- *Мова як носій історії та пам'яті.* І. Огієнко розглядав мову як своєрідний генетичний код нації, що зберігає багатовікову історію, традиції та духовний досвід. Кожне слово, кожне висловлювання, на його думку, містить у собі відбиток життя багатьох поколінь. Вивчаючи мову, дитина не просто освоює граматику, а й занурюється у свою історію, відчуває себе частиною великого роду. Це і є головним завданням учителя.

І. Огієнко вважав, що лише глибоке знання рідної мови та її історії може сформуванню в людини почуття національної гордості. Вчитель початкових класів, демонструючи багатство, мелодійність та унікальність української мови, може закласти основи цієї гордості. Він перетворює вивчення мови з рутинного процесу на захопливу подорож, де кожне слово стає відкриттям.

- *Мова як чинник формування світогляду.* Мова впливає на спосіб мислення, сприйняття світу та систему цінностей людини. Вона формує національний світогляд, який відрізняє один народ від іншого. І. Огієнко вважав, що українська мова, з її багатством і мелодійністю, здатна виховати високодуховну особистість, здатну до глибокого патріотизму та моральності.

Рідна мова, на думку І. Огієнка, є ключовим елементом у вихованні справжнього патріота, і ця ідея є наріжним каменем для роботи вчителя початкових класів. Згідно з його поглядами, любов до Батьківщини не може виникнути без глибокого знання та щирої любові до рідної мови. Для І. Огієнка це не було абстрактним поняттям, а практичною основою формування національної свідомості.

- *Учитель як еталон мовної культури.* За переконанням І. Огієнка, саме на вчителя покладають величезну відповідальність. Він має бути не лише фахівцем у своїй галузі, а й взірцем мовної чистоти та культури. Вчитель, який не володіє рідною мовою досконало, не може виховати справжнього патріота. Його мовлення має бути багатим, емоційним та правильним, адже діти, особливо в початкових класах, наслідують свого наставника в усьому. Це вимагає від педагога постійного самовдосконалення.

Отже, І. Огієнко був переконаний, що мова – це «жива субстанція, яка нерозривно пов'язана з душею народу, його історією, культурою та самосвідомістю». Учений стверджував, що «мова – це душа народу, а хто її не знає, той не має душі» Наука про рідномовні обов'язки [10].

Якщо вчитель сам вільно і з любов'ю спілкується українською, це стає для дітей природним і бажаним. Тому мовна підготовка майбутнього педагога має бути спрямована не лише на засвоєння методичних прийомів, а й на формування його особистої мовної свідомості та культури.

Учитель початкових класів, на думку І. Огієнка, є першою людиною, яка систематично знайомить дитину з мовою, її правилами та красою. Це відбувається не тільки на уроках української мови, а й під час вивчення інших предметів. Саме через мову дитина пізнає свою історію, традиції, культуру та починає усвідомлювати себе частиною українського народу. Якщо вчитель не зможе передати цю любов, це ускладнить формування міцної національної ідентичності в майбутньому [3].

На відміну від традиційної моделі, де мову розглядають переважно через призму граматичних правил та орфографії, Нова українська школа переносить акцент на комунікативну компетентність.

«Нова українська школа – це школа, яка готує до життя в сучасному світі. Наскрізним є вміння ефективно спілкуватися рідною мовою, що є основою для формування ключових компетентностей» [7]. Цей підхід визнає мову не просто як набір знаків, а як живий інструмент для ефективного спілкування та взаємодії у суспільстві. Для майбутнього вчителя початкових класів це означає зміну фокусу з навчання «що сказати» на навчання «як сказати і для чого».

Нова українська школа відходить від суто граматичних правил і зосереджується на розвитку вміння ефективно спілкуватися. Це означає, що вчителі готують, щоб він міг навчити дитину висловлювати власні думки, активно слухати співрозмовника, працювати в групі, а також презентувати ідеї. Мета – виховати учня, який уміє вільно і впевнено використовувати мову в будь-якій життєвій ситуації [9].

У Державному стандарті початкової освіти зосереджено увагу на формуванні компетентностей, а не лише на наданні знань. Тому навчання має бути спрямоване на розвиток уміння спілкуватися, висловлювати думки, критично мислити і застосовувати набуті знання в реальних життєвих ситуаціях [5]. Праці І. Огієнка закликали до виховання в дітях не лише знання мови, а й любові та поваги до неї. Це і є ключовим зв'язком із принципом компетентностей.

Українська мова в Новій українській школі вивчається не ізольовано, а в тісному зв'язку з іншими предметами, такими як «Я досліджую світ» або «Мистецтво». Такий підхід дозволяє дітям бачити мову не як абстрактну дисципліну, а як засіб пізнання навколишнього світу. Наприклад, вивчаючи природу, вони одночасно збагачують словниковий запас і вчать описувати явища. Це допомагає застосовувати мовні знання в реальних життєвих ситуаціях і робить процес навчання більш осмисленим.

У процесі навчання мови вчитель виступає як партнер учня. Це змінює традиційну модель, де вчитель був єдиним джерелом знань. Замість того, щоб просто вказувати на помилки, педагог заохочує учня до діалогу, вчить його не боятися помилятися, а аналізувати ці помилки, щоб розуміти, як їх уникнути. Цей підхід сприяє формуванню в дитини почуття відповідальності за власне навчання та розвиток критичного мислення [8].

Ці принципи Нової української школи не суперечать ідеям І. Огієнка, а доповнюють їх. Якщо Огієнко закладав фундамент (важливість мови як «духу нації»), то Нова українська школа надає практичні інструменти, як цей фундамент ефективно використовувати для побудови сучасної, компетентної та національно свідомої особистості.

Мовна підготовка майбутніх учителів початкових класів у ЗВО базується на сучасних методиках, які поєднують теоретичні знання з інтенсивною практикою. Ці методики, технології спрямовані на формування не лише грамотності, а й уміння ефективно комунікувати в різних професійних ситуаціях [8]. Виокремимо:

1. Інтерактивні та комунікативні технології. Наприклад, дебати та дискусії (здобувачі вищої освіти обговорюють актуальні теми, вчать аргументувати свою позицію, слухати опонента та коректно висловлювати незгоду); рольові ігри (моделюють реальні ситуації, наприклад, «зустріч із батьками», «проведення уроку», де студенти відпрацьовують навички мовленнєвої взаємодії та вирішення конфліктів); кейс-метод (аналіз конкретних педагогічних ситуацій, що вимагають обговорення та пошуку оптимального мовленнєвого рішення).

2. Проектні технології, зокрема створення навчальних матеріалів (розроблення презентацій, відеоуроків, дидактичних ігор для початкової школи, що допомагає відпрацювати доступність і виразність мовлення); дослідницькі проекти (проведення мінідосліджень на тему мовленнєвого розвитку дітей, що вимагає вміння формулювати гіпотези, аналізувати дані та представляти результати); використання цифрових технологій (цифрові інструменти значно розширюють можливості мовної підготовки педагога); електронні курси (наприклад, Moodle, де студенти можуть виконувати завдання, проходити тести та отримувати миттєвий зворотний зв'язок); аудіо- та відеозаписи (запис власного мовлення для самоаналізу – студенти можуть прослухати свій виступ, виявити помилки у вимові, інтонації та темпі мовлення); онлайніві ресурси (використання електронних словників, баз даних, ресурсів для перевірки граматики та стилістики).

Інтеграція цифрових інструментів, як-от аудіокнижки та подкасти, у мовну підготовку вчителя початкових класів є ключовим елементом сучасної освітньої методології. Це дає змогу не тільки вдосконалити мовленнєві навички, а й адаптувати підготовку до реалій Нової української школи.

Аудіокнижки та подкасти пропонують майбутнім учителям багатий автентичний матеріал для тренування сприйняття мови на слух. Студенти можуть слухати лекції, інтерв'ю та освітні програми, щоб звикнути до різної швидкості мовлення, інтонації та акценту. Це допомагає їм краще розуміти мову в її природному звучанні, що критично важливо для ефективної комунікації в класі.

Прослуховування аудіокниг, озвучених професійними дикторами, та подкастів із якісним звуком дозволяє майбутнім учителям вчитися правильної вимови та інтонації. Вони можуть імітувати манеру мовлення, звертаючи увагу на емоційне забарвлення та логічні наголоси. Це важливо для розвитку виразного мовлення, що є необхідним для утримання уваги учнів.

Подкасти на освітні, культурні та наукові теми розширюють лексикон. Слухаючи подкасти, студенти знайомляться з термінологією, новими фразеологізмами та виразами. Це допомагає їм використовувати мову не лише правильно, а й багатогранно. А отже, вони зможуть навести цікаві приклади з різних освітніх галузей під час уроків.

Сучасні подкасти є джерелом актуальної інформації та показують, як мову використовують у сучасному світі. Це допомагає майбутньому вчителю залишатися в курсі останніх подій і трендів, що сприяє налагодженню контакту з молодшим поколінням.

Отримані навички студенти можуть застосувати у своїх педагогічних практиках, зокрема створення власних подкастів і використання подкастів на уроках. Отже, інтеграція цифрових інструментів робить процес навчання гнучким, сучасним та більш ефективним. Це дозволяє майбутнім учителям оволодіти мовленнєвою компетентністю, яка відповідає вимогам Нової української школи та потребам сучасного суспільства.

3. Технології, орієнтовані на індивідуальний розвиток (система тьюторства, рефлексивні практики тощо).

Такі технології, на нашу думку, дозволяють підготувати майбутнього вчителя не лише як носія знань, а як активного учасника освітнього процесу, здатного ефективно комунікувати та бути мовленнєвим взірцем для своїх учнів.

У сучасному освітньому просторі майбутні вчителі початкових класів зіштовхуються з серйозними викликами, пов'язаними з мовним середовищем учнів, зокрема з двомовністю та суржиком. Це створює низку педагогічних,

психологічних і методичних проблем, які вимагають від педагога не просто знання мови, а й особливої компетентності [8].

До педагогічних і методичних викликів віднесемо:

1. Формування мовної норми. Першочергове завдання вчителя – навчити дітей чистої української мови. Однак, якщо в повсякденному житті дитина чує та використовує суржик або постійно переключається між двома мовами, вона може плутати слова, граматичні форми та правила. Це ускладнює процес навчання, адже педагогу доводиться не лише вчити, а й виправляти вже сформовані мовленнєві звички.
2. Засвоєння термінології. На уроках діти вивчають нові поняття та терміни. У випадку суржику або двомовності вони можуть замінювати українські слова російськими, що ускладнює засвоєння матеріалу. Вчителю потрібно знаходити ефективні методи, щоб запобігти такому заміщенню, наприклад, постійно наголошувати на правильному вживанні слів і їхніх значень.
3. Збереження мотивації. Виправлення мовних помилок може негативно вплинути на мотивацію дитини. Вчителю важливо виправляти учнів тактовно та коректно, щоб не викликати відчуття меншовартості чи сорому за свою мову. Потрібно навчитись створювати позитивну атмосферу, де мовні помилки сприймаються як частина освітнього процесу, а не як недолік.

Щоб успішно працювати в таких умовах, майбутній учитель має володіти високою мовленнєвою компетентністю та емоційним інтелектом. Ці виклики вимагають від педагога постійного самовдосконалення та готовності до роботи в складних і динамічних умовах.

Висновки. Отже, мовна підготовка майбутнього вчителя початкової школи є синтезом традицій та інновацій. Вона поєднує фундаментальні принципи, сформульовані Іваном Огієнком, із вимогами сучасної педагогічної науки.

Успішна мовна підготовка педагога забезпечує не лише високий рівень професійної майстерності вчителя, а й сприяє формуванню національно свідомої, освіченої та відповідальної особистості учня, що є головною метою Нової української школи. Результат нашого дослідження може стати основою для модернізації освітніх програм у ЗВО; створення нових навчальних посібників і методичних рекомендацій; підвищення якості підготовки майбутніх учителів. Це сприятиме формуванню нового покоління педагогів, здатних ефективно працювати в умовах сучасного закладу загальної середньої освіти та бути справжнім мовленнєвим взірцем для своїх учнів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки: психолого-дидактичний аспект: навчальний посібник. Чернігів: НДУ імені Т.Г. Шевченка, 2019.
2. Варзацька Л. О. Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка в контексті мовної початкової освіти. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 6. С. 13–16.
3. Гудима Н. Мовленнєва майстерність учителя початкової школи у світлі ідей Івана Огієнка та в умовах НУШ. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Сер. філол.* / редкол.: Л. Марчук (голов. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 16. С. 155–161.
4. Гудима Н., Мелекесцева Н., Ковальчук О. Ідеї І. Огієнка в підготовці сучасного вчителя початкової школи. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Сер.*

- філол.* / [редкол.: Л. Марчук (гол. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 131–137.
5. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-п#Text>
 6. Кипиченко Л. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць*. Київ: Університет Грінченка, 2020.
 7. Концепція Нової української школи. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
 8. Кузьменко С. С., Райська Л. Г. Теоретичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів в умовах сучасної освітньої системи. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Чернігів, 2021. С. 45–46.
 9. Нова українська школа: поради для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новина/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>
 10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Київ: Видавництво «Українська школа», 1918.
 11. Яким має бути вчитель Нової української школи. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1973-yakim-ma-buti-vchitel-novo-ukrainsko-shkoli?error=1>
 12. Chykalova T., Mieliekiesteva N., Kovalchuk O., Hudyma N. and others. Professional competencies of primary school teachers: life-long learning. *AD ALTA Journal of interdisciplinary research*. 2021. Vol. 11, Issue 2, Special issue XXII. P. 27–33. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_05.pdf

References:

1. Biriuk, L. Ya. (2019). Formuvannya komunikativnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiiv u protseisi profesiinnoi pidhotovky: psykholoho-dydaktychnyi aspekt: navchalnyi posibnyk. Chernihiv: NDU imeni T. H. Shevchenka. (in Ukr.).
2. Varzatska, L. O. (2010). Lihvodydyaktychni idei Ivana Ohiiienka v konteksti movnoi pochatkovoї osvity. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. Vyp. (6). S. 13–16. (in Ukr.).
3. Hudyma, N. (2019). Movlennia maisternist vchytelia pochatkovoї shkoly u svitli idei Ivana Ohiiienka ta v umovakh NUSH. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb. Ser. filol.* Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. Vyp. 16. S. 155–161. (in Ukr.).
4. Hudyma, N., Mieliekiesteva, N., & Kovalchuk, O. (2020). Idei I. Ohiiienka v pidhotovtsi suchasnoho vchytelia pochatkovoї shkoly. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb. Ser. filol.* Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. Vyp. XVII. S. 131–137. (in Ukr.).
5. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-п#Text>. (in Ukr.).
6. Купченко, Л. М. (2020). Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць*. Київ: Університет Грінченка. (in Ukr.).
7. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>. (in Ukr.).
8. Kuzmenko, S. S., & Raiska, L. H. (2021). Teoretychni zasady formuvannya komunikativnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiiv v umovakh suchasnoї osvitnoi systemy. *Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Chernihiv. S. 45–46. (in Ukr.).

9. Bibik, N. M. (Ed.). (2018). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia*. Kyiv: Litera LTD. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Novini/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>. (in Ukr.).
10. Ohiienko, I. (1918). *Nauka pro ridnomovni oboviazky*. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska shkola». (in Ukr.).
11. Yakym maie buty vchytel Novoi ukrainskoi shkoly. (n.d.). *Pedahohichna presa*. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1973-yakim-ma-buti-vchitel-novo-ukran-sko-shkoli>. (in Ukr.).
12. Chykalova, T. et al. (2021). Professional competencies of primary school teachers: life-long learning. *AD ALTA Journal of interdisciplinary research*. Vyp. 11 (2). S. 27–33. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_05.pdf. (in Eng.).

Hudyma Nataliia

LANGUAGE TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS: FROM IVAN OHIIENKO'S NATIONAL CONSCIOUSNESS TO THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article analyzes one of the urgent issues of primary education – the formation of a teacher's communicative competence as one of the components of a teacher's image. It is about the main directions of research into the problem of structural components of communicative competence; the role of communicative competence in forming the image of a primary school teacher is described; the components of communicative competence are outlined; the ways of developing the communicative competence of primary school teachers are singled out; practically oriented cases, exercises that contribute to the formation of the teacher's communicative competence through the prism of the ideas of I. Ohiienko and the modern educational environment of the primary school.

Among the important and bright outstanding figures in Ukrainian culture and pedagogy, Ivan Ohiienko, known as a prominent figure in science and education, takes a special place. His scientific works contain a number of recommendations and advice on the content, forms, methods and means of education, the use of which will contribute to the improvement of the primary education system. According to Ivan Ohiienko's ideas, the tasks of primary education are realized first of all through learning and understanding of the native language, history and national traditions.

I. Ohiienko believed that only a competent teacher, aimed at self-improvement, can properly ensure the intellectual and spiritual development of the young generation. The teacher occupies a central place in the pedagogical process in the case of the pupil's positive attitude to him, and affects the child's consciousness, subconscious and feelings.

Modern teacher has to rethink his own position in the educational process, update his professional thinking, focus on self-education and systematic analysis of his own teaching activities, tracking the effectiveness of their work through a monitoring system. The new teacher should teach children activity, teamwork skills, when they can complement each other, stimulate their self-development and self-improvement.

Keywords: language training, Ivan Ohiienko, communicative competence, New Ukrainian School, national consciousness, primary education, language and literature educational field, lesson.

Отримано: 17.09.2025 р.

УДК 373.3:502.131.1:17.022.1(477)(045)
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.199-208

Ірина Дорож

*ORCID 0000-0003-4792-7025,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Олена Довгань

*ORCID 0000-0002-1295-8289,
асистент кафедри теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З УРАХУВАННЯМ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВИМІРУ БАЧЕННЯ ПРИРОДИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті обґрунтовано необхідність переосмислення підходів до формування екологічної компетентності молодших школярів у контексті Нової української школи з урахуванням засад сталого розвитку та національно-культурного виміру бачення природи Івана Огієнка. Наголошено, що сучасні освітні процеси мають спрямовуватися не лише на засвоєння знань про довкілля, а й на виховання ціннісного ставлення до природи, розвиток екологічної свідомості та відповідальної поведінки. Показано, що інтеграція ідей І. Огієнка у сучасну екологічну освіту сприяє формуванню духовно зрілої, морально відповідальної особистості, здатної до гармонійної взаємодії з природою. Здійснено аналіз програм Нової української школи та визначено напрями їх збагачення культурно-ціннісними компонентами, пов'язаними з національною традицією бачення природи. Обґрунтовано, що формування екологічної компетентності потребує синтезу науково-природничих, етичних і духовно-культурних аспектів навчання.

Ключові слова: екологічна компетентність, Нова українська школа, сталий розвиток, екологічна освіта, духовність, Іван Огієнко, національно-культурні традиції, ціннісне ставлення до природи.

Постановка проблеми. Сталий розвиток нині є однією з ключових концепцій освіти, оскільки він забезпечує баланс між економічним прогресом, соціальним благополуччям і збереженням довкілля. Глобальні виклики, такі як зміна клімату, виснаження природних ресурсів, деградація екосистем та соціальна нерівність, вимагають комплексного підходу до навчання і виховання молодших школярів. Традиційні підходи до навчання та господарювання дедалі частіше виявляють свою неефективність, адже вони орієнтовані на короткостроковий результат і не враховують довгострокових наслідків.

Особливе значення питання сталого розвитку набуває у початковій освіті, оскільки саме школа формує світогляд майбутніх поколінь. Виховання у дітей екологічної компетентності передбачає розвиток ціннісного та відповідального ставлення до природи, уміння раціонально використовувати ресурси, а також здатності мислити економічно та гуманістично. Інтеграція принципів

сталого розвитку та національно-культурного бачення природи Івана Огієнка дозволяє поєднати екологічні знання з морально-етичними та культурними цінностями. Сучасні міжнародні документи, зокрема «Цілі сталого розвитку ООН» [17], наголошують на необхідності включення принципів сталого розвитку в усі сфери життя, особливо в освітній процес.

А отже, формування екологічної компетентності молодших школярів з урахуванням засад сталого розвитку та національно-культурного виміру бачення природи Івана Огієнка сприяє підготовці свідомих громадян, здатних приймати виважені рішення на користь суспільства й довкілля, та закладає основу для нової культури життя, де пріоритетами є відповідальність, гуманізм і гармонія людини з природою.

Початкова школа відіграє ключову роль у становленні особистості, адже саме в цей період формуються світогляд, моральні цінності та моделі поведінки. Початкова освіта закладає фундамент екологічної культури й економічної відповідальності, що визначатимуть майбутні рішення людини.

«Навчання не лише розширює знання учнів про природу, але й формує в них глибоке розуміння взаємозв'язку людини та довкілля, стимулюючи відповідальність за збереження природних ресурсів» [12].

Вплив екологічних умов на розвиток усіх сфер суспільного життя є очевидним і загально визнаним. Сьогодні проблема сталого розвитку посідає важливе місце як у зовнішній, так і у внутрішній політиці багатьох держав. Активна увага, яку їй приділяють у науковому середовищі, свідчить про її високий рівень наукової та політичної актуальності. Особливістю цієї проблеми є те, що її значущість і напруженість з часом не зменшуються, а навпаки – зростають, попри те, що питання сталого розвитку активно обговорюється та підтримується урядами, науковцями, громадськими організаціями та широким загалом населення у всьому світі.

Серед авторів, які вивчають різні особливості сталого розвитку, як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: Т. Байбар, О. Біда, Л. Браун, Б. Буркинський, Т. Боуман, І. Вефф, Т. Васютіна, Гарднер, С. Герасимов, М. Даценко, Н. Картер, С. Коберник, Н. Коваль, Д. Кортен, В. Кухар, Ш. Лиле, О. Майданик, Д. Медоуз, О. Осауленко, В. Степанов, О. Царенко, С. Оперман, І. Серенелла, Г. Стедж, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Г. Френч, О. Черкас, В. Шевчук.

Л. Мельник вважає, що «сталий розвиток можливий завдяки постійному виходу системи зі стану рівноваги» [7]. В. Шевчук визначає його як «гармонійний процес, що поєднує збалансоване економічне зростання, задоволення суспільних потреб та збереження природно-ресурсного потенціалу» [15]. Серед значущих ініціатив варто відзначити Програму ЄС з екологічної освіти для сталого розвитку, розроблену Європейською Комісією з метою впровадження екологічних тем у навчальні курси, а також глобальну освітню програму ЮНЕСКО [16], що підтримується країнами Європи й спрямована на інтеграцію ідей екологічної стійкості у національні системи освіти. У цьому контексті важливим документом є Європейська зелена угода (2020), спрямована на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та орієнтована на активне поширення знань про екологічну сталість серед освітніх закладів. Додатково слід відзначити рекомендації OECD, які закликають адаптувати освітні програми відповідно до актуальних екологічних викликів [13].

Проблематика екологічної освіти знайшла відображення в низці українських нормативно-правових документів, серед яких Державний стандарт початкової освіти [1], який підкреслює важливість формування в учнів екологічної ком-

петентності з першого класу, вказує, що учні мають розуміти природу як цінність та усвідомлювати потребу в її збереженні. Метою є формування знання про живу і неживу природу, її взаємозв'язки, вплив людини на довкілля; виховувати в дітей почуття відповідальності за збереження природного середовища та природних багатств рідного краю. Особливий акцент робиться на дбайливого ставлення до природи, розумінні принципів раціонального використання природних ресурсів.

У межах концепції Нової української школи (НУШ) екологічна компетентність розглядається як одна з ключових, що сприяє формуванню відповідального громадянина, здатного до усвідомленого ставлення до природи і прийняття екологічно виважених рішень [5]. Концепція НУШ акцентує увагу на тому, що освіта має готувати дітей не лише до навчання, а й до життя в суспільстві, що цінує сталий розвиток – гармонійне співіснування людини і природи; визначає сталий розвиток як процес, що забезпечує потреби сучасного покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби; прагне, щоб діти вже в початковій школі отримували навички критичного мислення, екоосвідомості, уміння працювати в команді задля досягнення спільної мети – збереження природи і раціонального використання ресурсів; робить акцент на міждисциплінарність: через інтегровані курси, проекти, дослідницьку діяльність діти навчаються піклуватися про довкілля; важливою є ідея, що сталий розвиток – це не лише екологія, а й економічна і соціальна складові [5].

У зазначених актах визначено основні завдання педагогічного процесу: забезпечення умов для пізнання природи, формування позитивного емоційного ставлення до навколишнього середовища, стимулювання пізнавальної активності учнів, виховання відповідальності за стан довкілля та залучення школярів до практичної природоохоронної діяльності. Наголошується, що досягнення високого рівня екологічної культури можливе лише через ефективну екологічну освіту.

Попри наявність екологічного компоненту у змісті навчальних предметів, у шкільній практиці все ще переважає когнітивно-інформативний підхід, який зосереджується на передаванні знань про природу без достатнього ціннісного осмислення її образу. Такий підхід обмежує можливості формування екологічної свідомості як цілісного світоглядного явища. Переосмислення змісту екологічної освіти має відбуватися у напрямі інтеграції знанневих, діяльнісних і духовно-ціннісних компонентів, що узгоджується із засадами сталого розвитку [16].

Підходи сталого розвитку в освіті ґрунтуються на усвідомленні взаємозв'язку екологічного, соціального та економічного вимірів людського буття. Освітній процес має формувати здатність до екологічно відповідальної поведінки, співчуття до природи, розуміння цінності життя у всіх його формах. Відповідно до Цілей сталого розвитку ООН [14], освіта має виховувати свідомих громадян, спроможних робити вибір на користь сталого майбутнього.

Філософське осмислення природи в українській культурі, зокрема у творчій спадщині Івана Огієнка, дає підстави говорити про необхідність поєднання екологічної освіти з духовно-моральним вихованням. Учений підкреслював, що «ставлення людини до природи – це мірило її духовної культури» [8]. У його розумінні природа є не лише середовищем існування, а й священним простором життя, у якому проявляється Божественна гармонія. Такий підхід дозволяє розглядати екологічну компетентність не лише як знанневий компонент, а як складову духовної зрілості особистості.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю переосмислення та використання спадщини Івана Огієнка для формування екологіч-

ної компетентності та впровадження ідей сталого розвитку в освітніх процесах для учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

Метою нашого дослідження є обґрунтувати необхідність переосмислення підходів до формування екологічної компетентності концепцією (Нова українська школа) із засадами сталого розвитку, поєднавши глибоке розуміння образу природи (за І. Огієнком).

Виклад основного матеріалу. «Сталий розвиток – це концепція, що передбачає гармонійне поєднання економічного зростання, соціального прогресу та збереження навколишнього середовища» [11]. Його основна ідея полягає у задоволенні потреб сучасного покоління без загрози для можливостей майбутніх поколінь забезпечувати власні потреби. Іншими словами, це розвиток, що не виснажує природні ресурси, не порушує екологічну рівновагу й водночас сприяє добробуту людей.

У ХХІ столітті сталий розвиток набув статусу глобального пріоритету. Це зумовлено такими викликами, як зміна клімату, виснаження природних ресурсів, зростання соціальної нерівності, урбанізація та глобалізаційні процеси. Сучасне суспільство усвідомлює, що подальший економічний прогрес не можливий без збереження природного середовища та формування справедливих соціальних умов. Саме тому сталий розвиток став інтегрованою основою політики багатьох держав і міжнародних організацій.

Екологічна свідомість є інтегрованою характеристикою особистості, що поєднує знання про довкілля емоційно-ціннісне ставлення до природи та готовність до екологічно відповідальної поведінки [3]. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для її формування, адже діти цього віку вирізняються емоційною чутливістю, схильністю до наслідування та високою пізнавальною активністю. Важливу роль у становленні екологічних цінностей відіграє сім'я, яка на власному прикладі формує у дітей моделі поведінки. Початкова школа, зокрема інтегрований курс «Я досліджую світ», створює умови для засвоєння екологічних знань через дослідницькі та практичні завдання. Доповненням до навчального процесу є позакласна діяльність – екологічні гуртки, проекти й акції, що дозволяють учням здобути досвід природоохоронної діяльності. А отже, системна взаємодія сім'ї, школи та соціального середовища закладає фундамент екологічної культури та формує відповідальне ставлення до природи, необхідне для реалізації принципів сталого розвитку.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку екологічної грамотності: діти активно засвоюють нову інформацію через практичну діяльність, ігри та наслідування дорослих. Психологічні особливості цього віку – наочне мислення, емоційна сприйнятливність, потреба у конкретних прикладах – визначають ефективні педагогічні підходи.

У працях Івана Огієнка образу природи відводиться чимале місце. Природа розглядається у таких інтерпретаціях:

Природа як символ. Як духовне начало. Як «Книга Бога»/ «Біблія мала», як середовище, напівсвященне, через яке людина пізнає духовні істини. У деяких текстах, що аналізують його погляди, говорять про такі концепції:

Природа – це «Біблія мала», тобто живий текст творіння, у якому можна читати про Бога, Його дії і провід. (Цю призабуту метафору згадують у працях, які аналізують екологічне й духовне світосприйняття Огієнка).

Природні явища, зокрема вода, дощ, криниця та джерело, у творчості Івана Огієнка розглядаються не лише як елементи фізичного світу, а й як символи жит-

твої сили, оновлення, очищення та плодючості. У статті «Concept of water in the works of T. Hardy, I. Nechuilevytskyi and I. Ohienko: comparative study» зазначається, що «вода стає одним із центральних образів» [6], що поєднує матеріальний і духовний виміри буття. Як наголошує вчений, «якраз посеред землі, десь в Єрусалимі, знаходиться 'пуп (центр) землі', і з нього випливають усі річки та моря, і вертаються туди ж» [4, с. 40], через який «оживлюється земля й робиться вона родючою» За словами І. Огієнка (митрополита Іларіона), здавна люди помічали, що вода приносить природі велике благо, адже «оживлює землю й робить її плодючою» [4, с. 40]. Вона постає як окрема стихія, що наділяється родючою силою і в усіх культурах набуває сакрального змісту – «вода була скрізь обожувана, як море, озеро, річка, копанка, джерело, криничка, колодязь». Учений підкреслює, що «жива вода – це вода були джерельна, що такою часто зветься і в Старому Заповіті; вона була особливо цілюща, і сильно шанувалася в усіх Індоевропейських народів. Хто нап'ється правдивої живої води, той набуває собі великої сили, а коли був недужий, зцілювався. Таку воду пили, купалися в ній, або окроплювалися нею. Ці ж вірування були поширені й серед нашого народу» [4, с. 42].

І. Огієнко писав: «в народньому світогляді вода одухотворюється, і ми кажемо: Дощ іде (а не падає)» [4, с. 41], а «хмари вважаються за джерелом плодючої сили, тому так само були рано обожнені. Походять вони з Неба, це збірник небесних вод, воздушний океан. Воду з річок подає до Неба великий смок, веселка чи райдуга (в Рай дуга): вода йде в хмари, а звідти падає дощем» [4, с. 43–44], наголошуючи на важливості кругообігу води у природі як вияву гармонії між небесним і земним початками, що забезпечує безперервність життя та символізує єдність природних і духовних процесів.

Природа як моральна й естетична школа.

Виховання через природу: зазначається, що автор вважав важливим елементом виховання ознайомлення з народними обрядами, які тісно пов'язані з природою – освячення води, квіток, нового меду, хати, криниці.

І. Огієнко писав: «який би бік життя ми не взяли, ми скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, свосвідним народом, народом з самостійною культурою» [7, с. 21] і «народ український утворив свої звичаї, як от – родини, христини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя» [7, с. 21].

Через такі символічні дії формувалося ставлення до природи як до святого простору, до якого людина повинна ставитися з повагою. Автор зазначав, що «вода – символ розмноження й парування, і таким уживається в наших ритуальних обрядах. Шлюбні в слов'ян часто бралися над водою. І взагалі парування відбувалося при воді» [4, с. 46], а «верба відганяє від хати злі сили й хвороби» [4, с. 55], надаючи виняткового значення природним об'єктам і рослинам. Ідеї І. Огієнка про сакральність природи, символічну роль води та рослин знаходять продовження в сучасній українській освіті: у програмах початкової школи передбачено вивчення тем, пов'язаних із рослинами-символами, народними обрядами та традиціями, що сприяє формуванню в учнів шанобливого, ціннісного ставлення до природного світу.

Природа як естетичний чинник. Стаття «Concept of water in the works of T. Hardy, I. Nechuilevytskyi and I. Ohienko: comparative study» ілюструє як образ води служить для втаємничення красевидів, передачі душевного стану персонажів [6].

А отже, природа – це не просто ресурс чи об'єкт, але школа моральності, краси й внутрішньої чуттєвості.

Природа у зв'язку з національною пам'яттю та землею-Батьківщиною.

Оскільки Іван Огієнко багато працював над темами національного духу, культури, рідної мови, *природа як рідна земля* часто стає образом домівки, рідного краю, і, водночас, символом зв'язку людини з корінням. Тому такими зрозумілими для нас є його слова: «Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив'язується усією душею своєю на ціле життя, а хто буває відірветься від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, про святість найбільшу», які вказують, що земля і природа стають частиною ідентичності народу й людини [9].

Думка про *природу як складову етнокультури*: «...природа, її ритми й символи формують світогляд нації...» висвітлюється в аналізі впливу світогляду на шкільне краєзнавство Волині [9].

Природа і моральна відповідальність, збереження як обов'язок людини.

У педагогічному контексті заслуговує уваги *поєднання духовного і природного у формуванні світогляду*, що передбачає моральну обережність до природи – не жорстке доминування, а співіснування. У публікації «Еліта українського духу» у газеті «День» Є. Сохацька згадує, як І. Огієнко, рецензуючи поезію Б.-І. Антонича, зазначає: «...а чи ж християнство, особливо первісне, забороняє злитись із природою? Чи ж Христос не кохав палко природу? Чи не найкраща його наука не зв'язана з горами, річкою та морем? Чи поет, що створив Псалтиря, не співає пісень природи? Чи Антонич забув сотні щирих подвижників-християн, що кидали світ цей та йшли на природу? Чому наші давні монастирі були положені в найпоетичніших містах? Тільки з пізнання величчя й краси природи глибоко пізнаємо свого Бога...» [10].

Природа трактується як національне багатство, сучасне покоління має усвідомлювати себе «частиною природи». Відчувати відповідальність за неї та долучатися до її «збереження й збагачення». І далі у прикінцевому твердженні статті читаємо: «Сьогодні, коли всі свідомі українські сили мусимо скупити для здобуття щастя нашому Народові, мусять наші поети взяти в цьому найвидатнішу роль. Нехай власне вони вогненним своїм словом запалять нам народного духа, освітять нашу путь грядущу й повернуть народ до кращої долі ...» [10].

Це означає, що збереження природи – це не технічне завдання, а морально-духовний виклик: людина повинна ставитися до природи, як до святого дару: з повагою, обережністю і відповідальністю, що не суперечить, а, навпаки підкреслює ідеї сталого розвитку та пріоритети НУШ.

У початковій школі інтегровані уроки є дієвим засобом формування комплексних компетентностей, що поєднують екологічну свідомість, економічну грамотність і практичні навички. Завдяки міжпредметним зв'язкам та активним методам – проєктній, дослідницькій, ігровій діяльності – учні вчаться системно мислити, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, приймати обґрунтовані рішення й відповідально ставитися до природних і соціальних ресурсів. Проєктне моделювання життєвих ситуацій, екскурсії та практичні завдання забезпечують перенесення знань у реальний контекст, сприяючи вихованню громадянської позиції та сталого розвитку. У результаті системного застосування таких підходів досягається ефективне «формування компетентностей сталого розвитку, одночасно розвиваючи екологічну свідомість, економічну грамотність та життєву компетентність молодших школярів. Такий підхід створює передумови для формування стійких навичок відповідальної поведінки, усвідомленого використання природних і матеріальних ресурсів та активної громадянської позиції» [2].

Формування екологічної свідомості та економічної грамотності молодших школярів ефективно реалізується через системне впровадження інтегрованих уроків у межах технологічної освітньої галузі, що поєднує міжпредметні зв'язки, практичні завдання та активні педагогічні методи. Застосування проєктної, дослідницької, ігрової діяльності, екскурсій і моделювання життєвих ситуацій сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних умінь, соціальної відповідальності та здатності приймати обґрунтовані рішення в екологічних і економічних контекстах.

Технологічна освіта виступає платформою для практичного формування компетентностей сталого розвитку: учні проєктують і виготовляють еко-вироби, досліджують способи повторного використання матеріалів, моделюють системи економії води та енергії, аналізують наслідки власних рішень щодо ресурсозбереження. Такі види діяльності забезпечують поєднання наукового розуміння з реальним досвідом, формують екологічне мислення, економічну грамотність і відповідальне ставлення до довкілля, створюючи підґрунтя для свідомого й сталого способу життя.

Поєднання екологічних та економічних знань у межах технологічної освітньої галузі початкової школи виступає важливим чинником реалізації стратегічних цілей сталого розвитку. Практична реалізація інтегрованих підходів сприяє формуванню у дітей цілісної екологічної культури, економічної грамотності та відповідальної поведінки щодо використання природних та матеріальних ресурсів. Водночас акцентується необхідність подальших наукових досліджень та розробки методичних рекомендацій для ефективного впровадження таких інтегрованих програм у навчальний процес, що забезпечить підготовку молодших школярів до усвідомленого, відповідального та компетентного життя в сучасному соціо-економічному середовищі.

В умовах сучасної початкової освіти в процесі впровадження інтегрованого підходу до формування екологічної свідомості та економічної грамотності у початковій школі слід виокремити такі виклики освіти, як недостатнє методичне забезпечення педагогів, а також потребу у систематичній підготовці вчителів до інтеграції концепцій сталого розвитку в навчальний процес. Водночас перспективи розвитку даного напрямку є значимими і включають створення спеціалізованих освітніх комплексів та цифрових ресурсів, активізацію міжнародної співпраці, а також залучення соціальних партнерів, батьків і громади до реалізації освітніх проєктів. Такий комплексний підхід забезпечує можливість системного формування компетентностей учнів у сфері екології, економіки та технологій.

Висновки. Отже, формування екологічної компетентності у контексті Нової української школи потребує переосмислення існуючих підходів з урахуванням засад сталого розвитку та національно-культурного виміру багачення природи. Інтеграція ідей Івана Огієнка у сучасну екологічну освіту сприяє вихованню гармонійної, духовно багатой особистості, здатної мислити і діяти в інтересах збереження життя на Землі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-п#Text>.
2. Довгань О. Формування компетентностей молодших школярів у контексті ідей сталого розвитку. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. 24.

3. Дорож І. А. Екологічна теорія як чинник формування здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / [гол. ред. Н. В. Бахмат]. Київ: Міленіум, 2024. Вип. 36 (1–2024). С. 103–111. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/311739>.
4. Лларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.
5. Концепція Нової української школи. Київ: МОН України. 2016. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
6. Крук А. А. Concept of water in the works of T. Hardy, I. Nechui-Levytskyi and I. Ohiienko: Comparative study. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія філологічна*. 2021. Вип. XVIII. С. 76–83. URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/255916/252994>.
7. Мельник Л. Г. Поняття про сталій розвиток. Суми: Університетська книга, 2007. 442 с.
8. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Абрис, 1995.
9. Рудницька Н. Ю. І. Огієнко і шкільне краєзнавство Волині. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2002. № 9. С. 57–59.
10. Сохачька Є. Еліта українського духу. *День. Україна Incognita*. 2009. № 4. URL: https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/elita-ukrayinskoho-dukhu-0?utm_source=chatgpt.com.
11. Тарасюк О. В. Теоретичні засади формування концепції сталого розвитку та її практична реалізація на сучасному етапі розвитку суспільства. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. № 1. С. 51–63.
12. Формування екологічної компетентності учнів початкової школи. Інформаційно-методичні матеріали з досвіду роботи РОСЧИСЛАВ Тетяни Вікторівни, вчителя початкових класів комунального закладу «Академічна гімназія Кропивницької міської ради» / за наук. редак. Т. О. Пашанової. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2024. 56 с.
13. Франчук Н. Екологічна освіта дітей: синергія українсько-європейських відносин: монографія / за ред. групи проєкту Erasmus + Jean Monnet Module Project: 101085524 – EcoEdEU – ERASMUS-JMO-2022-HEITCH-RSCH «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach»; І. Стахової, Н. Казьмірчук, І. Карук, Н. Баюрко. Вінниця: ТВОРИ. 2024. С. 84–123.
14. Цілі сталого розвитку та Україна. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cilistalogo-rozvitku-ta-ukrayina>.
15. Шевчук В. Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку. Київ: Геопринт, 2006. 200 с.
16. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2020.
17. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN, 2015.

References:

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-n#Text>. (in Ukr.).
2. Dovhan, O. (2025). Formuvannia kompetentnosti molodshykh shkolariv u konteksti idei staloho rozvytku. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*: zbirnyk za pidsumkamy zvitnoi naukovoї konferentsii vykladachiv, doktrantiv i aspirantiv. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. Vyp. 24. (in Ukr.).

3. Dorozh, I. A. (2024). Ekolohichna teoriia yak chynnyk formuvannia zdoroviazberezhvalnoi kompetentnosti molodshykh shkolariv. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*: zbirnyk naukovykh prats / [hol. red. N. V. Bakhmat]. Kyiv: Milenium. Vyp. 36 (1–2024). S. 103–111. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/311739>. (in Ukr.).
4. Ilarion, mytropolyt (1992). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: ist-relih. monohr. Kyiv: AT «Oberehy». 424 s. (in Ukr.).
5. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly. Kyiv: MON Ukrainy, 2016. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>. (in Ukr.).
6. Kruk, A. A. (2021). Concept of water in the works of T. Hardy, I. Nechui-Levytskyi and I. Ohiienko: Comparative study. *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita: seriia filolohichna*. Vyp. XVIII. S. 76–83. URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/255916/252994>. (in Ukr.).
7. Melnyk, L. H. (2007). Poniattia pro stalyy rozvytok. Sumy: Universytetska knyha. 442 s. (in Ukr.).
8. Ohiienko, I. (1995). Ukrainska kultura: korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu. Kyiv: Abrys. (in Ukr.).
9. Rudnytska, N. Yu. (2002). I. Ohiienko i shkilne kraieznavstvo Volyni. *Visnyk Zhytomyrskoho pedahohichnoho universytetu*. № 9. S. 57–59. (in Ukr.).
10. Sokhatska, Ye. (2009). Elita ukrainskoho dukhu. *Den. Ukraina Incognita*. № 4. URL: https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/elita-ukrayinskoho-dukhu-0?utm_source=chatgpt.com. (in Ukr.).
11. Tarasiuk, O. V. (2025). Teoretychni zasady formuvannia kontseptsii staloho rozvytku ta yii praktychna realizatsiia na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. № 1. S. 51–63. (in Ukr.).
12. Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoï shkoly. Informatsiino-metodychni materialy z dosvidu roboty ROSChYSLAV Tetiany Viktorivny, vchytelia pochatkovykh klasiv komunalnogo zakladu «Akademichna himnaziia Kropyvnytskoi miskoi rady» / za nauk. redah. T. O. Pashanovoi. Kropyvnytskyi: KZ «KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho», 2024. 56 s. (in Ukr.).
13. Franchuk, N. (2024). Ekolohichna osvita ditei: synerhiia ukrainsko-yevropeiskykh vidnosyn: monohrafia / za red. hrupy proiektu Erasmus + Jean Monnet Module Project: 101085524 – EcoEdeU – ERASMUS-JMO-2022-HEITCh-RSCH «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach»; I. Stakhovoi, N. Kazmirchuk, I. Karuk, N. Baiurko. Vinnytsia: TVORY. S. 84–123. (in Ukr.).
14. Tsili staloho rozvytku ta Ukraina. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>. (in Ukr.).
15. Shevchuk, V. Ya. (2006). Makroekonomichni problemy staloho rozvytku. Kyiv: Heoprynt. 200 s. (in Ukr.).
16. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2020. (in Eng.).
17. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN, 2015. (in Eng.).

Iryna Dorozh, Olena Dovhan

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL: INTEGRATING ECOLOGICAL AND ECONOMIC KNOWLEDGE INTO TECHNOLOGICAL EDUCATION

The article substantiates the need to rethink approaches to the development of environmental competence among primary school students within the framework of the New Ukrainian School, integrating the principles of sustainable development

and the national-cultural dimension of Ivan Ohiienko's vision of nature. The research emphasizes that contemporary education should not be limited to the transmission of environmental knowledge but should instead foster a value-based attitude toward nature, ecological awareness, and responsible behavior. Environmental competence in primary school students is understood as an integrative quality that combines cognitive, emotional, ethical, and practical dimensions aimed at cultivating ecological literacy and moral responsibility.

Ivan Ohiienko's philosophical and cultural understanding of nature serves as a foundation for integrating national heritage into environmental education. His concept of the spiritual unity of humans and nature provides a profound moral and cultural context for promoting sustainable development values in education. By incorporating Ohiienko's ideas into the curriculum, environmental education acquires a humanistic and axiological dimension that encourages students to perceive nature as a living and sacred part of their cultural identity.

The study also analyzes the current New Ukrainian School curriculum, identifying potential areas for enrichment with cultural, ethical, and value-oriented components rooted in Ukrainian traditions and folklore. This approach ensures a holistic development of ecological competence, harmonizing scientific understanding with moral and spiritual growth. The article concludes that the effective formation of environmental competence in primary school requires a synthesis of scientific, ethical, and cultural-educational components. Such a synthesis supports the creation of a new educational paradigm that aligns ecological awareness with the ideals of sustainable development and national self-awareness, fostering a generation of environmentally conscious, morally responsible, and spiritually mature citizens of Ukraine.

Keywords: environmental competence, New Ukrainian School, sustainable development, environmental education, spirituality, Ivan Ohiienko, national and cultural traditions, value-based attitude toward nature.

Отримано: 26.09.2025 р.

Олеся Мартіна

ORCID 0000-0002-2829-5483,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Наталія Третяк

ORCID 0000-0001-7421-7438,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (у світлі педагогічних ідей Івана Огієнка)

У статті досліджено процес формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у контексті Нової української школи, розглянуто педагогічні ідеї Івана Огієнка як важливу теоретичну основу. Особливу увагу приділяємо значенню педагогіки партнерства, інтеграції духовних, моральних і соціальних аспектів діяльності педагога, а також розвитку ключових компетентностей, необхідних для сучасного освітнього процесу.

У дослідженні підкреслюється важливість особистісно-орієнтованого підходу, який передбачає розвиток індивідуальних здібностей, творчої самостійності та професійно-значущих якостей здобувачів вищої освіти; вказано, що ефективне формування компетентностей можливе через застосування інтерактивних і активних методів навчання, проєктної діяльності, кейс-методів, рольових ігор та партнерської взаємодії з учнями, батьками та колегами. Використання таких методик сприяє розвитку комунікативних, соціальних та морально-духовних компетентностей, формує готовність до педагогічної рефлексії та самовдосконалення.

Особливу увагу приділено поєднанню педагогічних ідей Івана Огієнка з сучасними концепціями Нової української школи. Наголошено, що принципи духовності, національної свідомості та партнерства, закладені І. Огієнком, залишаються актуальними та можуть стати методологічною основою підготовки нової генерації вчителів, здатних до ефективної організації освітнього процесу.

Ключові слова: професійна компетентність, майбутній учитель початкових класів, Нова українська школа, Іван Огієнко, педагогіка партнерства, інтерактивні технології, духовно-моральні компетентності, партнерська взаємодія, методична підготовка, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах істотно видозмінюється професійна підготовка майбутніх учителів. Саме з появою Нової української школи зростають і вимоги до професійної підготовки вчителя. Діяльність учителя на сьогоднішній день носить багатofункціональний характер. Ця умова і є тією рушійною силою, яка підштовхує систему вищої професійної освіти і, зокрема, професійну підготовку – бути більш особистісно орієнтованою.

Особистісно-орієнтований підхід в системі педагогічної освіти розглядається як орієнтація, спрямована на розвиток індивідуальних здібностей і особливостей професійного становлення майбутнього вчителя, формування професійно-значущих якостей його особистості, так само його творчої індивідуальності [4]. Адже саме творча, індивідуальна, неординарна, така, що має свій стиль викладання, особистість учителя здатна виховувати та навчати самостійних і успішних школярів.

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів нерозривно пов'язане з ідеями, що були закладені у науково-педагогічній спадщині Івана Огієнка. Учений наголошував, що справжній педагог має бути не лише носієм знань, а й вихователем національно свідомої особистості, здатної до духовного, морального та культурного зростання [3, с. 11]. У цьому контексті професійна компетентність учителя початкової школи в умовах Нової української школи повинна включати високий рівень мовно-комунікативних умінь, здатність до партнерської взаємодії, педагогічної рефлексії та самовдосконалення, що повністю узгоджується з огієнківським розумінням місії педагога як духовного провідника народу.

Концепцією Нової української школи передбачено розбудову освітнього процесу на компетентнісних засадах, що знайшло відображення в Законі України «Про освіту», Державному стандарті початкової освіти, Державному стандарті базової середньої освіти. Реалізація нових Державних стандартів передбачає готовність учителів, а саме володіння ключовими компетентностями, закладеними на законодавчому рівні [1]. В українському нормативному полі здійснено спробу описати компетентності вчителя Нової української школи у професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» [7]. Разом із тим спостерігаємо тенденцію щодо недостатнього врахування Європейських рамок компетентностей у нових документах, відсутність у них траєкторії професійного розвитку вчителя, розбіжності між переліком компетентностей у різних нормативно-правових актах.

Проблему формування професійної компетентності досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці, а саме, В. Андрущенко, І. Бех, В. Бондар, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Каплінський, Л. Карпова, І. Коновальчук, Н. Кузьміна, О. Кучерявий, Е. Лузік, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, О. Пометун, О. Пехота, П. Сорокіна, У. Уоллер, Л. Хоружа, М. Шмир та ін. Зокрема, професійним компетентностям учителя присвячено дослідження В. Безпалька, О. Дубасенюк, І. Зимньої, І. Зязюна, Л. Карпової, Н. Кузьміної, В. Лозової, М. Лук'янової, Ю. Рашкевича, С. Сисоєвої, Л. Хоружої та ін.

З одного боку, це свідчить про інтерес до цієї проблеми та її актуальність у науковому середовищі вже досить тривалий час, а з іншого – теоретичні дослідження містять певні розбіжності у розумінні понять «компетентність», «професійна компетентність», «педагогічна компетентність».

Метою статті є теоретичне обґрунтування формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів, а також аналіз способів реалізації цих ідей у сучасному освітньому процесі з урахуванням педагогічної спадщини Івана Огієнка та концепції Нової української школи.

Вклад основного матеріалу. Проблема підвищення рівня професійної компетентності майбутнього вчителя, здатного творчо мислити, моделювати освітній процес, бути генератором та реалізатором ідей, упроваджувати нові технології в процес навчання та виховання є актуальною в сучасних умовах. Це зумовлено, по-перше, тим, що професійно компетентний вчитель позитив-

но впливає на формування творчого учня, по-друге, може досягнути кращих результатів у своїй діяльності, по-третє, реалізує свої творчі можливості [8, с. 35].

У процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів важливо враховувати ідею І. Огієнка про вчителя як духовного наставника народу. Учений підкреслював: «Учитель повинен бути носієм високої духовності, щоб його слово й приклад ставали моральним дороговказом для вихованців» [3, с. 12]. Це положення актуальне й сьогодні, адже професійна компетентність сучасного педагога має містити не лише методичну й дидактичну підготовку, а й здатність формувати в учнів моральні орієнтири, національну свідомість та соціальну відповідальність.

Ідеї Івана Огієнка знаходять своє відображення в сучасній парадигмі Нової української школи, яка спрямована на формування компетентностей, розвиток критичного мислення та виховання національно свідомої особистості. Погляди вченого на значення рідної мови, культури й духовності можуть бути покладені в основу підготовки майбутніх учителів початкових класів. Зокрема, організація уроків української мови та літературного читання у форматі партнерської взаємодії, виховання через слово та приклад учителя, впровадження інтегрованих курсів – усе це відповідає огієнківським засадам, що «справжня школа має будуватися на рідній мові, бо тільки вона може виховати в учня любов до свого народу й відповідальність перед ним» [3, с. 13].

Динаміка сучасного життя суттєво впливає на підходи до освітнього процесу в усіх розвинених країнах і визначає актуальними такі аспекти: розвиток навичок прийняття рішень, уміння використовувати інформаційні технології та ефективно спілкуватися в мультикультурному суспільстві [9, с. 95].

В європейських рамках соціального розвитку формування особистісних компетентностей, необхідних для ефективного функціонування в суспільстві, пов'язане з розвитком навичок вирішення проблем. Європейський парламент опублікував указівки щодо визначення основних компетентностей як основи для ефективного міжособистісного спілкування. Зокрема, запропоновано такі компетентності:

1. Спілкування рідною мовою, що є необхідною умовою для повноцінної участі особистості в суспільстві.
2. Комунікація іноземною мовою, що дозволяє сприймати та інтерпретувати інформацію іноземною мовою відповідно до соціальних контекстів.
3. Математичні вміння в науковій і технологічній діяльності, що реалізуються в здатності виконувати різні види розрахунків для вирішення низки повсякденних проблем, використання споруд та пристроїв, необхідних для комфортного життя, використання отриманих знань для висновків на основі фактів.
4. Цифрові вміння – здатність використовувати різні види програмного забезпечення для роботи з інформацією, текстами, мультимедійними базами даних та організації спілкування тощо.
5. Уміння вчитися, що є визнанням та використанням можливостей саморозвитку, визначення цілей і стратегій самозмінюваної якості та методів навчання.
6. Соціальні та громадянські вміння, які є здатністю людей ефективно брати участь у соціальному та професійному житті. Ця компетентність стосується фізичного та психічного здоров'я, формування уявлень про моральні та соціальні стандарти життя, здатності знаходити баланс між особистим життям та професійною діяльністю, а також здатність критично мислити та дотримуватися правил верховенства права людини, позиція толерантності щодо цінності особи.
7. Ініціативність та підприємництво – це здатність людини перетворювати ідеї на дію. Ця компетентність зумовлена формуванням людських здібностей до планування, організації діяльності, управління прогресом, аналізу

та прогнозування результатів, оцінки ризиків та власних ресурсів, здатності працювати в команді та виявляти лідерські якості та мотивацію, наполегливість у досягненні цілей.

8. Культурна свідомість і творча експресія, що втілюються в розумінні важливості творчого вираження ідей, переживань та емоцій. Ця компетентність містить знання класичного мистецтва, основні культурні досягнення цивілізації, сучасні тенденції культури [9, с. 61].

Згідно з цим документом «компетентність» розглядається як поєднання знань і навичок у певному контексті. Ми вважаємо, що це визначення є цілком прийнятним, і погоджуємося, що компетентність стосується рівня формування навичок людини в певній галузі.

Основні компетентності повинні бути сформовані в середній школі, щоб у дорослому віці людина була компетентною або в отриманні подальшої освіти (здатності до навчання), або в професійній діяльності. Ключовим питанням тут є розроблення складних компетентностей на основі найважливіших, уже існуючих, базових, таких як мовна, комунікаційна, математична та інформаційна. Крім того, важливо формувати функціональні компетентності, які ведуть до критичного мислення, творчості, ініціативи, оцінки ризиків, прийняття рішень, самоконтролю тощо.

Отже, важливо формувати в молоді основні компетенції для розвитку загальної життєвої компетентності. Цей процес може підтримуватися найбільш ефективно за умови реалізації в системі освіти в певній державі, що доводить необхідність упровадження нових концепцій освіти. У зазначеному аспекті ідея реальної ефективності побудови навчальних стратегій на основі компетентнісного підходу, що дає можливість застосовувати знання для вирішення різних видів проблем, інтегрувати їх у різні сфери життя, бути незалежними в отриманні інформації та мобільними у своїй діяльності, стала популярною сьогодні.

Професійну компетентність майбутнього вчителя початкових класів більшість українських дослідників узагальнено визначають як сукупність його особистісних якостей, загальної культури і кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких у педагогічній діяльності дає оптимальний результат [6, с. 238].

Учені, розглядаючи концепцію популярності вчителя в моделі компетентності вчителя початкових класів та якості викладання, відокремлюють характеристики вчителя від особливостей фактичного викладання вчителя в класі й результатів учнів як продукту викладання. Особистісні характеристики науковці також називають професійною компетентністю вчителів початкових класів. У цій галузі дослідники приділяли особливу увагу різним аспектам специфічних для педагогічних працівників характеристик викладання, таким як професійні знання, професійні переконання щодо викладання та навчання, а також мотивації до вирішення проблем щоденного навчального заняття [6, с. 235]. На відміну від цих характеристик учителів, якість викладання означає якість навчання, яку вчитель може реалізувати під час взаємодії з учнями в класі. Науковці доходять висновку, що педагогічна компетентність учителя початкової школи позитивно впливає на якість викладання, що так само позитивно впливає на академічний розвиток учнів.

Зауважимо, що професійну компетентність учителя початкової школи трактують як сукупність знань, переконань і мотиваційних змінних, які емпірично пов'язані з професійним успіхом учителів з погляду якості викладання та здобуття освіти учнями. Серед мотиваційних змінних особливу увагу приділяють ентузіазму та самоефективності вчителя. Учителі початкових класів по-

винні мати здатність навчати і виконувати професійну та багатофункціональну роль у створенні ефективної атмосфери навчання. Професійна компетентність є однією з основних навичок, яку повинен мати вчитель. Професійні вчителі визначаються своїм ставленням, готовністю та інтелектуальними здібностями та безпосередньо визначають успіх молодших школярів у навчанні [6, с. 235].

На основі аналізу науково-педагогічної літератури складову професійної компетентності педагога визначено як:

- володіння різними методами навчання, знання дидактичних методів, прийомів та вміння застосовувати їх у процесі навчання, знання психологічних механізмів засвоєння знань і умінь;
- інтегровану сукупність знань, умінь, навичок, компетенцій педагога, що актуалізуються в процесі його професійної діяльності, в межах якої виявляється система методичних знань, умінь, навичок, здібностей і особистих вольових якостей;
- багатокomпонентну систему, яка містить практичний досвід у галузі методики, готовність та спроможність ефективно розв'язувати стандартні та проблемні задачі, здатність до творчої самореалізації і постійного самовдосконалення;
- властивість особистості педагога, яка ґрунтується на теоретичній і практичній готовності до проведення занять за різними навчальними комплектами, що виявляється у сформованості системи дидактикометодичних знань і умінь з окремих розділів тем курсу, окремих етапів навчання і досвіду застосування;
- засвоєння педагогом нових методичних і педагогічних ідей, освітніх підходів (компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного) і технологій (активних, інтерактивних, розвивальних тощо);
- володіння інноваційними формами, методами і способами організації освітнього процесу [6, с. 235].

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя передбачає організацію освіти педагога, яка могла б забезпечити постійне професійне зростання впродовж усього періоду активної педагогічної діяльності, що в сучасній науковій літературі відповідає поняттю «неперервна педагогічна освіта». Професійна компетентність учителя визначається через її основні показники: підготовленість до навчальної та науково-методичної діяльності, особиста педагогічна майстерність, інноваційність мислення, професійні прогностичні уміння [6, с. 235].

Виділяють такі компоненти професійної компетентності майбутніх учителів:

- мотиваційно-ціннісний (погляди, уявлення, сподівання, мотивації);
- когнітивно-технологічний (володіння відповідними знаннями та вміннями їх застосовувати на практиці);
- комунікативний (володіння культурою спілкування, здатність створювати атмосферу комфортності тощо);
- рефлексивно-діяльнісний (здатність до критичного самоаналізу, самооцінки, готовність до змін тощо);
- морально-етичний (поважання гідності дитини, такт, толерантність, емпатія тощо) [6, с. 237].

Ефективними шляхами формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти можуть бути:

- введення проблематики професійно-педагогічної компетентності до дослідницьких програм та навчальних планів підготовки спеціалістів на

- різних освітньо-кваліфікаційних рівнях; проведення науковотеоретичних конференцій та семінарів, практично-методичних нарад з актуальних проблем формування педагогічної компетентності;
- створення на базі кращих освітянських закладів експериментальних центрів, лабораторій для опрацювання виховних інновацій, розповсюдження передового досвіду творчих педагогічних працівників;
 - корегування та узгодження змісту освіти, навчальних планів та програм з метою орієнтації на основні компоненти професійно-педагогічної компетентності, розробка та запровадження нових курсів, що сприятимуть формуванню професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкової ланки освіти;
 - науково-методичне забезпечення підготовки педагогів, соціальних працівників, психологів вищих навчальних закладів з урахуванням основних видів компетенцій майбутніх спеціалістів;
 - розробка та видання типових програм, методичних посібників, підручників, методичних матеріалів;
 - розробка й запровадження нових методик навчання та виховання з метою формування конкурентоздатного працівника освітньої галузі;
 - використання засобів масової інформації з метою висвітлення кращого педагогічного досвіду;
 - вивчення світового педагогічного досвіду, адаптація кращих прикладів формування педагогічної компетентності;
 - ефективне застосування інноваційних програм освітніх технологій;
 - науково-методичні розробки з питань стратегії розвитку освітнього процесу, використання інноваційних форм і методів індивідуального чи групового пошуку;
 - використання творчого потенціалу вчителів-практиків та науковців в удосконаленні освітнього процесу [6, с. 235].

Реалізація цих шляхів, на нашу думку, дозволить забезпечити підготовку нової генерації вчительських кадрів, які візьмуть на себе роль провідника в процесах навчання та виховання підростаючого покоління.

Сучасна початкова освіта перебуває у процесі оновлення, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до організації навчання. Важливо, щоб майбутні вчителі не лише оволодівали методикою викладання, а й засвоювали нові моделі педагогічної взаємодії, засновані на співробітництві та довірі. Саме тому особливого значення набуває педагогіка партнерства, яка виступає ключовим чинником формування професійної компетентності педагога й розвитку особистості молодших школярів [5, с. 88].

Формування педагогіки партнерства в підготовці майбутніх учителів початкової школи ґрунтується на поєднанні інтерактивних методів, проєктної діяльності та тісної співпраці з батьками й громадою. Як підкреслює Іван Огієнко, справжнє виховання можливе лише у взаємоповазі та духовній єдності, що перегукується з ідеями Нової української школи про партнерську взаємодію учнів, учителів і батьків [3, с. 11]. У цьому контексті вітчизняні науковці акцентують на важливості діалогу, співпраці та толерантності у процесі навчання. Інтерактивні технології (робота в групах, дискусії, рольові ігри) та проєктна діяльність забезпечують формування в учнів навичок комунікації, відповідальності та здатності працювати в команді, а для майбутнього вчителя – є важливим досвідом реалізації принципів партнерства на практиці.

Важливим аспектом реалізації педагогіки партнерства є формування в майбутніх учителів здатності до рефлексії та самовдосконалення [5, с. 85].

Педагог повинен аналізувати власну діяльність, оцінювати ефективність застосованих методів, урахувати індивідуальні потреби учнів і коригувати освітній процес у співпраці з колегами та батьками. Такий підхід відповідає ідеям І. Огієнка про необхідність високого духовного та морального рівня педагога, який слугує прикладом для учнів і впливає на формування їхніх ціннісних орієнтирів. У контексті Нової української школи це означає, що вчитель є не лише носієм знань, а й координатором партнерської взаємодії, здатним створювати умови для самостійного пізнання та розвитку учнів [3, с. 12].

Застосування активних та інтерактивних методів навчання є ключовим інструментом реалізації педагогіки партнерства. Використання групових проєктів, кейс-методів, рольових ігор та інтегрованих завдань дозволяє здобувачам відпрацьовувати навички колективної роботи, спільного прийняття рішень і взаємної підтримки. Такий практичний досвід формує у майбутніх педагогів впевненість у застосуванні партнерських підходів у класі, а учні отримують можливість активно брати участь у процесі навчання, розвивати критичне мислення та соціальні компетентності. Ці аспекти створюють основу для цілісної підготовки вчителя, поєднуючи теоретичну підготовку з практичним освоєнням принципів педагогіки партнерства [5, с. 85].

Висновки. Отже, педагогічна спадщина Івана Огієнка має значний потенціал для сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи, адже в ній органічно поєднано духовні, моральні та професійні аспекти діяльності педагога. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя у світлі ідей ученого передбачає інтеграцію знаннєвого, ціннісного та діяльнісного компонентів. Концепція Нової української школи значною мірою перегукується з огієнківським розумінням ролі педагога як духовного наставника й провідника національних цінностей. Тому важливим орієнтиром у підготовці сучасного вчителя початкових класів є розвиток мовно-комунікативної, морально-духовної та соціальної компетентностей, що забезпечують готовність до педагогічного партнерства. Використання ідей Івана Огієнка у професійній підготовці сприяє гармонійному поєднанню традицій та інновацій в освіті, а також формуванню вчителя нової генерації – носія культури, моралі та високої педагогічної майстерності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>
2. Закон «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 13.05.2018).
3. Климова К. Я. «Наука про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка: сучасне прочитання у контексті формування національно-свідомої мовної особистості здобувача вищої освіти. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2024. № 4. С. 11–17.
4. Концепція «Нова українська школа» URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення 13.05.2018).
5. Мартіна О. В., Третяк Н. В., Гордійчук М. С. Основні чинники організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах Нової української школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / [гол. ред. Н. В. Бахмат]. Київ: Міленіум, 2023. Вип. 34 (1–2023). С. 85–97. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/283942>.
6. Мартіна О. В., Третяк Н. В., Гордійчук М. С. Сучасні тенденції професійної підготовки майбутніх педагогів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / [гол. ред. Н. В. Бахмат]. Київ: Міленіум, 2024. Вип. 36 (1–2024). С. 235–248.

7. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти»: наказ Міністерства соціальної політики № 1143 від 10.08.2018 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61635/ (дата звернення: 10.04.2019).
8. Толочко С. В. Концепція та методика формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. П. Д. Драгоманова, 2019. 376 с.
9. Хоружа Л. С. Інноваційні підходи до професійної підготовки вчителя початкової школи. Київ: Наукова думка, 2022. 280 с.

References:

1. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 Iyupnia 2019 r. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>. (in Ukr.).
2. Zakon «Pro osvitu». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennia 13.05.2018). (in Ukr.).
3. Klymova, K. Ia. (2024). «Nauka pro ridnomovni oboviazky» Ivana Ohienka: suchasne prochytannia u konteksti formuvannia natsionalno-svidomoi movnoi osobystosti zdobuvacha vyshchoi osvity. *Akademichni studii. Seriia «Humanitarni nauky»*. № 4. S. 11–17. (in Ukr.).
4. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola» URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (data zvernennia 13.05.2018). (in Ukr.).
5. Martina, O. V., Tretiak, N. V., Hordiichuk, M. S. (2023). Osnovni chynnyky orhanizatsii partnerskoi vzaiemodii uchasyntiv osvithnoho protsesu v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*: zbirnyk naukovykh prats / [hol. red. N. V. Bakhmat]. Kyiv: Milenium. Vyp. 34 (1–2023). S. 85–97. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/283942>. (in Ukr.).
6. Martina, O. V., Tretiak, N. V., Hordiichuk, M. S. (2024). Suchasni tendentsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*: zbirnyk naukovykh prats / [hol. red. N. V. Bakhmat]. Kyiv: Milenium. Vyp. 36 (1–2024). S. 235–248. (in Ukr.).
7. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity»: nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky № 1143 vid 10.08.2018 r. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61635/ (data zvernennia: 10.04.2019). (in Ukr.).
8. Tolochko, S. V. (2019). Kontseptsiiia ta metodyka formuvannia nauково-metodychnoi kompetentnosti vykladachiv u systemi pislidiplomnoi pedahohichnoi osvity: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NPU im. P. D. Drahomanova. 376 s. (in Ukr.).
9. Khoruzha, L. S. (2022). Innovatsiini pidkhody do profesiinoi pidhotovky vchytelia pochatkovoï shkoly. Kyiv: Naukova dumka. 280 s. (in Ukr.).

Olesia Martina, Nataliia Tretiak

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER IN THE CONTEXT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL (in the Light of Pedagogical Ideas of Ivan Ohienko)

The article examines the process of forming professional competence of future primary school teachers in the context of the New Ukrainian School, considering the pedagogical ideas of Ivan Ohienko as an important theoretical basis. Special attention is paid to the importance of partnership pedagogy, the integration of spiritual, moral, and social aspects of a teacher's activities, as well as the development of key competencies necessary for the modern educational process. The study emphasizes the importance of

a personality-oriented approach, which involves the development of individual abilities, creative independence, and professionally significant qualities of higher education applicants. It is indicated that effective formation of competencies is possible through the use of interactive and active learning methods, project activities, case methods, role-playing games, and partnership interaction with students, parents, and colleagues. The use of such techniques contributes to the development of communicative, social, and moral and spiritual competencies, forms a readiness for pedagogical reflection and self-improvement. Special attention is paid to the combination of Ivan Ohienko's pedagogical ideas with modern concepts of the New Ukrainian School. It was emphasized that the principles of spirituality, national consciousness and partnership, laid down by I. Ohienko, remain relevant and can become the methodological basis for training a new generation of teachers capable of effectively organizing the educational process.

Key words: professional competence, future primary school teacher, New Ukrainian School, Ivan Ohienko, partnership pedagogy, interactive technologies, spiritual and moral competences, partnership interaction, methodological training, competency-based approach.

Отримано: 06.09.2025 р.

УДК 811.161.2'35

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.217-222

Зоряна Мацюк

ORCID 0009-0006-8241-8719,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

Марія Фенко

ORCID 0000-0003-2000-2348,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС КРИЗЬ ПРИЗМУ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розглянуто основні зміни, внесені до нової редакції «Українського правопису», та їхній вплив на процес викладання освітнього компонента «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Визначено напрями інтеграції правописних новацій у навчальному процесі, запропоновано матеріали, які сприятимуть виробленню практичних навичок використання сучасних мовних норм у професійному середовищі.

Ключові слова: український правопис, правописні новації, професійна мовна компетентність, фахова підготовка студентів, професійне спрямування, інноваційні методици.

Постановка проблеми. Мова є однією з головних ознак нації й проявляється у мовленнєвій діяльності її представників. Вона слугує основним універсальним засобом спілкування, а також забезпечує організацію та узгодження

всіх сфер суспільного життя: виробництва, побуту, обслуговування, культури, освіти й науки. Українська мова як державна є ключовим інструментом формування професійної компетентності сучасного фахівця. Високий рівень мислення, що виявляється у його критичних судженнях, здатний впливати на свідомість і почуття колег, сприяти вихованню поваги до національних і світових духовних та матеріальних цінностей, забезпечувати культуру спілкування в колективі й підвищувати рівень державного управління.

Мова – важливий чинник професійної комунікації, оскільки забезпечує точність, коректність та зрозумілість висловлювання. В умовах модернізації освітнього процесу актуальним постає питання формування професійної мовної компетентності здобувачів освіти. Особливого значення це набуває у зв'язку з прийняттям нової редакції «Українського правопису» (2019 р.), яка закріпила низку змін, спрямованих на відновлення національної традиції письма та адаптацію до сучасних мовних процесів. Сучасне українське суспільство, послуговуючись державною мовою у різних сферах життя, прагне до вдосконалення культури мовлення. Різноманіття форм самовираження особистості в соціумі спонукає кожного опановувати норми української літературної мови, які проявляються у різних стилях, жанрах і видах мовлення.

Чинні законодавчі акти визначають обов'язкове функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на території України, зокрема в освітніх, наукових та культурних установах. Закон України «Про освіту» закріплює норму, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», усі посадові й службові особи підприємств, установ і організацій, а особливо працівники освітньої сфери, зобов'язані вільно володіти державною мовою та використовувати її під час виконання своїх професійних обов'язків – і в робочий, і в позаурочний час. Міністерство освіти і науки України (лист від 17.09.2019 р. року «Про застосування державної мови в освітньому процесі» та лист 01.02.2018 року «Щодо застосування української мови в освітній галузі») декларує, що державна мова має використовуватися в межах освітнього процесу, під час проведення навчальних занять, у спілкуванні вчителів, викладачів, іншого персоналу закладів освіти зі здобувачами освіти і між собою. Відповідно до наказу Міністерства освіти України № 1033 «Про впровадження нової редакції Українського правопису» від 2019 року, структурним підрозділам МОН потрібно використовувати норми нової редакції «Українського правопису».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як відомо, український правопис базується на чотирьох принципах – фонетичному, морфологічному, традиційному (історичному) та змістовому (диференційованому). На думку О. Скопненка, у новій редакції 2019 року посилено саме історичний принцип. «Адже впродовж останніх 25 років, коли до активного життя в країні повернувся масив забороненої в радянські часи літератури, усі помітили, що написання деяких слів відрізняється від закріпленого в тодішній редакції правопису» [2].

Мета статті – проаналізувати правописні новації української мови та визначити їхнє значення у формуванні професійно орієнтованої мовної компетентності здобувачів освіти, окреслити шляхи ефективного впровадження нових правописних норм у навчальний процес під час вивчення української мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Від 2019 року в Україні почала діяти оновлена редакція «Українського правопису», знання якої є важливим для педагогів,

здобувачів освіти та слухачів курсів підвищення кваліфікації. Це необхідно для вдосконалення їхньої комунікативної, мовної й орфографічної компетентності та забезпечення якісної реалізації освітнього процесу. Попри це, деякі мовознавці дали негативну оцінку новій редакції «Українського правопису». Дискусії щодо правописних питань у вітчизняному науковому середовищі тривають до сьогодні. Найбільше суперечок викликають засади формування правопису. «Український правопис» за своїм змістом є насамперед зібранням орфографічних і пунктуаційних норм української літературної мови. Він, як зауважував О. Синявський, у жодному разі не повинен заступити систематичні курси української граматики, а має тільки полегшити й обґрунтувати їх появу та розвиток [5, с. 451].

О. Пономарів зазначає, що в правописі «лише впорядкували написання українських слів згідно з фонетико-морфологічними законами української мови. Бо правопис, який нам накинули в 1933-му, має багато суперечностей» [4]. Для тих мовців, яким складно сприймати нововведення, зокрема й варіантні, слід пам'ятати: правопис насамперед охоплює писемну форму загальнонародної мови, а основним завданням правописної комісії було унормування написання слів.

Усі зміни, внесені до тексту «Українського правопису» 2019 року, залежно від їх значущості можна поділити на дві групи: власне нововведення – правила, відсутні у редакції 1993 року, та корекції – уточнення й деталізацію вже наявних положень, нові формулювання чинних норм, запровадження варіантних морфологічних форм, доповнення прикладами тощо.

Найважливішими змінами правопису є:

- **можливість використання паралельних форм:** *проект і проєкт, проєкція і проєкція; ірій / ирій, ірод / ирод* [6];
- **написання слів з іншомовними компонентами разом:** *абро-, авіа-, авто- ('само', 'автоматичний'), агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді- (перед голосним), веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-; іно- (інішо-, інако-), лже- та ін., а також архі-, архи-, біці-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-; анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-. Наприклад: аудіокнига, відеоурок* [6];
- **правопис із пів:** невідмінюваний числівник пів зі значенням 'половина' з наступним іменником у формі родового відмінка однини пишемо **окремо:** *пів аркуша, пів відра, пів години, пів літра, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ящика, пів ями; пів Європи, пів Києва, пів України*. Якщо пів із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття й не виражає значення половини, то їх пишемо **разом:** *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півмісяць, півоберт, півовал, півострі* [6];
- **написання іншомовних слів:** *фейсбук, менеджмент, гаджет;*
- **повернення літери «г»** у словах іншомовного походження;
- **зміни у відмінюванні власних назв**, зокрема географічних;
- **уживання великої літери** у назвах документів, установ, посад за певними умовами;
- у запозиченнях із давньогрецької мови, що «мають стійку традицію **передавання буквосполучення ai шляхом транслітерації як ау**», можна використовувати паралельні форми: *аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, науза і павза, фауна і фавна* [6];

- буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо буквою *т*: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор* [6];
- у словах, узвичасних в українській мові з *ф*, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анафема і анатема, дифірамб і дитирамб, ефір і етер, кафедра і катедра, логарифм і логаритм, міф, міфологія і міт, мітологія, Агатагел і Агафангел, Афіни і Атени, Борисфен і Бористен, Демосфен і Демостен, Марфа і Марта, Фессалія і Тессалія* та ін. [6];
- правопис припускає передавати звук [g] і близькі до нього звуки в іменах і прізвиськах також через *Г*, а не тільки через *Г*: *Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер і Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер* тощо [6];
- сполучення **ck** на позначення звука *к*, тепер пишемо з одним *к*; досі задача цього написання була непослідовною – іноді через одне *к*, іноді через два. Але: подвоєння *кк* зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант *Mac, Ms* поєднується з основою, що починається на [k], у тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: *Маккартні, Маккензі, Маккенна, Макнілі* [6];
- скасовані деякі написання на кшталт *ія, йє* тощо; тепер просто *я, є*: *еті, Гоя, Хаям*;
- **утворення фемінітивів** за допомогою суфікса *-к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес-* та ін. від іменників чоловічого роду. Найуживанішим є суфікс *-к-*: *дизайнерка, співачка, студентка*; суфікс *-иц-(я)* до основ на *-ник*: та *-ень*: *порадниця, верстальниця, учениця*; суфікс *-ин-(я)* з основами на *-ень-*: на приголосний: *плавчиня, продавчиня, майстриня, бойкиня*; суфікс *-ес-* (він менш уживаний): *поетеса, дияконеса* [6];
- **групі іменників третьої відміни в родовому відмінку однини повернуте як варіант також закінчення на -и**, крім закінчення *-і*: іменники на *-ть* після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь* у родовому відмінку однини можуть набувати закінчення *-и*: *гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крові, любові, осені, соли, Русі* [6].

За правописними новаціями у викладанні «Української мови (за професійним спрямуванням)» передбачено, що в процесі вивчення освітнього компонента студенти повинні: орієнтуватися у нових нормах написання; уміти застосовувати правопис у професійному мовленні (документації, діловому спілкуванні, наукових текстах); критично аналізувати тексти на відповідність сучасним правописним правилам; розуміти варіативність написання деяких слів і вміти користуватися словниками. Ці новації не лише уточнюють правила, а й сприяють відновленню питомих українських мовних рис.

У сучасному навчальному процесі необхідно актуалізувати програму курсу відповідно до нової редакції правопису, використовувати порівняльний підхід (зіставлення старих і нових норм) та формувати практичні навички через вправи, спрямовані на редагування текстів і складання документів.

Для засвоєння нових правописних норм у навчальній практиці можна використати комплекс дидактичних вправ: *редагування тексту* (підготувати фрагмент тексту, де навмисне використано застарілі правописні норми: проєкт, інтерв'ю, аудіо-урок); *складання ділових документів* (створення зразків наказів, заяв, протоколів із правильним уживанням великої літери та термінології); *мовна дискусія*: «Чому доречно вживати форму проєкт у науковій сфері?» –

розвиток критичного мислення та мовної гнучкості; *практикум із запозиченими словами* (знайти й виправити неправильно вжиті іншомовні терміни у фахових текстах) тощо.

Пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, та різночасовими прикметами української мовної традиції, з іншого боку, – одне з найскладніших завдань, які поставали перед творцями правописних норм на кожному етапі їх становлення. Нова редакція «Українського правопису» є важливим кроком до розв’язання цього непростого завдання.

Висновки. Таким чином, правописні зміни, закріплені в редакції 2019 року, суттєво вплинули на процес формування професійної мовної компетентності здобувачів освіти. Вони вимагають від викладачів оновлення навчальних програм, підручників і методичних матеріалів, а від здобувачів освіти – готовності засвоювати нові норми та застосовувати їх у професійному спілкуванні. Засвоєння правописних новацій сприяє розвитку професійної мовної компетентності здобувачів освіти, формуванню культури фахового спілкування та готовності до комунікації в сучасному професійному середовищі. Дискусії, які із варіантів згодом залишаться в минулому, можуть стати матеріалом для подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вихованець І. Р. Нова редакція Українського правопису: проблеми і перспективи. Київ: Либідь, 2020.
2. Мовознавці Академії – про нову редакцію Українського правопису. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131>.
3. Новий правопис: міт, павза і фавна. Чи справді все так складно? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48444094>.
4. Оновлений Український правопис: що змінилось і чого не вистачає. URL: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis>.
5. Синявський О. «Коротка історія “Українського правопису”». [В:] *Історія українського правопису: XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 2004. С. 432–452.
6. Український правопис з коментарями та примітками до нової редакції. 2-е вид. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 320 с.

References:

1. Vykhoanets, I. R. (2020). *Nova redaktsiia Ukrainiskoho pravopysu: problemy i perspektyvy*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
2. Movoznavtsi Akademii – pro novu redaktsiiu Ukrainiskoho pravopysu [Linguists of the Academy – about the new edition of the Ukrainian orthography]. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131> (in Ukr.).
3. Novyi pravopys: mit, pavza i favna. Chy spravdi vse tak skladno? [New orthography: myth, pause and fauna. Is it really that complicated?]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48444094> (in Ukr.).
4. Onovlenyi Ukrainyskiy pravopys: shcho zminylosia i choho ne vystachaie [New Ukrainian orthography: what has changed and what is missing]. URL: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/> (in Ukr.).
5. Syniavskiy, O. (2004). «Korotka istoria “Ukrainskogo pravopysu”». [V:] *Istoriia ukrainskoho pravopysu: XVI–XX stolittia. Khrestomatiiia*. Kyiv: Naukova dumka. S. 432–452 (in Ukr.).
6. Ukrainyskiy pravopys z komentariamy ta prymitkamy do novoi redaktsii. 2-e vyd. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», 2024. 320 s. (in Ukr.).

Zoriana Matsiuk, Mariia Fenko

THE NEW UKRAINIAN ORTHOGRAPHY THROUGH THE PRISM OF FORMING THE CULTURE OF PROFESSIONAL COMMUNICATION OF STUDENTS

The article provides a comprehensive analysis of the orthographic changes introduced in the 2019 edition of the Ukrainian Orthography and determines their significance for the formation of the culture of professional communication among students. It is emphasized that in the context of modernization of the educational process and the strengthening of the role of the state language in professional activity, the issue of developing professional language competence of future specialists becomes particularly relevant. The regulatory and legal foundations of the functioning of the Ukrainian language in the educational sphere are outlined, including the requirements of legislation and official documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine regarding the mandatory application of the norms of the new edition of the Orthography.

The paper summarizes scholarly views on the principles of Ukrainian orthography and the specifics of its revision, and analyzes controversial aspects of the orthographic innovations. The key changes are described in detail, including the variability of spelling of certain words, updated spelling of loanwords, the use of the letter «r», peculiarities of writing compound words, declension of proper names, formation of feminine professional titles, and changes in the system of case forms. It is emphasized that these innovations are essential for the standardization of modern Ukrainian professional language.

Special attention is paid to methodological aspects of implementing the new orthographic norms in teaching the course «*Ukrainian Language for Professional Purposes*». A set of practical tasks and didactic exercises aimed at developing skills in editing professional texts, preparing business documentation, and critically analyzing linguistic phenomena is proposed. The article concludes that mastering orthographic innovations contributes to improving students' professional language culture and their readiness for effective communication in the modern professional environment.

Key words: Ukrainian orthography, orthographic innovations, professional language competence, professional training of students, professional orientation, innovative teaching methods.

Отримано: 06.09.2025 р.

Наталія Мелєксцева

ORCID 0000-0003-0330-2920,

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті описано особливості формування національної ідентичності молодших школярів засобами сучасної української літератури для дітей. Обґрунтовано її виховний потенціал як ефективного засобу засвоєння національних цінностей, традицій, мови та культурної спадщини, здійснено аналіз творів українських дитячих авторів, що сприяють формуванню національної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Встановлено, що цілеспрямоване використання сучасної української літератури для дітей забезпечує гармонійний розвиток особистості дитини та зміцнює її належність до української нації.

Ключові слова: національна ідентичність, національно-патріотичне виховання, сучасна українська література для дітей, молодші школярі, початкова школа.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, зумовлені суспільно-політичними подіями, воєнною агресією проти України та глобальними процесами культурної інтеграції, актуалізують питання формування національної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Відповідно до «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року» усвідомлення дітьми своєї належності до української нації, шанування державних символів, мови, традицій, історичної пам'яті є необхідною умовою стабільного розвитку й безпеки держави. Саме через виховання в молодших школярів відчуття причетності до української культурної спільноти, через засвоєння морально-ціннісних орієнтирів, базованих на ідеалах свободи, гідності, соборності, формується національно свідомою особистість [страт].

Ці завдання безпосередньо узгоджуються з положеннями Концепції національно-патріотичного виховання, метою якої є «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста й демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції» [Конц]. Відтак формування національної ідентичності молодших школярів розглядаємо як складник процесу національно-патріотичного виховання, що ґрунтується на духовно-моральних цінностях українського народу й сприяє утвердженню національної самобутності.

На важливості національно-патріотичного виховання особистості наголошено й у Концепції Нової української школи, яка конкретизує мету повної загальної середньої освіти як виховання «патріота з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини» [КНУШ, с. 5].

Отже, початкова школа є ключовим освітнім середовищем, в якому закладаються основи національної ідентичності, формується громадянська свідомість, моральна культура та відчуття належності до української спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади формування та шляхи реалізації національної ідентичності особистості висвітлено в наукових розвідках І. Беха, К. Журби, Л. Канишевської, А. Корнієнко, Р. Малиношевського, О. Рейпольської [Бех; вих]. Особливості формування національної ідентичності молодших школярів, зокрема вікові аспекти, педагогічні засоби та методи їх використання, описано в працях В. Демченка, Л. Замотайло, С. Парфілової, Н. Силенко й ін. Так, В. Демченко уклав класифікацію педагогічних засобів формування національної ідентичності молодших школярів, серед яких особливе значення належить літературним засобам, а саме – дитячій літературі, через яку діти засвоюють цінності, традиції та культурну спадщину українського народу.

Питання використання дитячої літератури як засобу національно-патріотичного виховання юних читачів розкрито у працях Н. Богданець-Білоskalенко, О. Вашуленко, Т. Качак, В. Кизилювої, Х. Ленько, О. Савченко й ін. Водночас у науковій літературі бракує досліджень, присвячених формуванню національної ідентичності молодших школярів засобами сучасної української літератури для дітей.

Мета статті – схарактеризувати особливості формування національної ідентичності молодших школярів засобами сучасної української літератури для дітей.

Виклад основного матеріалу. Національна ідентичність є фундаментом солідарності українського народу, тому її формування у дітей та молоді є однією з головних цілей національно-патріотичного виховання.

Національну ідентичність трактують як суб'єктивне відчуття належності до українського народу та нації, усвідомлене прийняття її моральних цінностей і формування відповідної національної Я-концепції. Вона проявляється через самоповагу, національну гідність, здатність користуватися правами та свободами, почуття справедливості, відповідальності, любов до України та прагнення пов'язати власну долю з долею держави [8, с. 4].

Українська національна ідентичність – це усвідомлене й стале відчуття особою своєї належності до української нації як самобутньої спільноти, що об'єднана назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю та комплексом духовно-культурних цінностей, серед яких важливе місце посідають українська мова та народні традиції [13].

До української нації належать ті, для кого важливими цінностями є державна незалежність України, почуття гордості за країну та її захисників, належність до нації, українське громадянство, патріотизм, а також повага до української культури та мови.

Визначальним періодом у формуванні української національної та громадянської ідентичності є молодший шкільний вік. Саме на початку шкільного життя закладаються важливі складові національної ідентичності: розуміння належності до нації, патріотизм, повага до інших народів, захоплення етнічними традиціями, звичаями, історією та мовою, а також засвоєння соціальних норм і цінностей суспільства.

Національно-культурна ідентичність молодших школярів виявляється через почуття любові до України та українського народу, ціннісне ставлення

до сім'ї, усвідомлення національних символів, свят, традицій, історичних подій і видатних особистостей, що втілюється у поведінці дитини та її гуманістичному досвіді.

За дослідженнями І. Беха, К. Журби та Л. Канішевської, сформованість національної ідентичності молодших школярів характеризується показниками за чотирима критеріями: когнітивним, емоційно-ціннісним, вольовим і діяльнісним.

Когнітивний критерій передбачає усвідомлення себе як члена родини, учня, жителя міста або села, тобто як частини українського народу; знання власного родоводу, української мови та літератури, народного етикету, прислів'їв, приказок, пісень, а також розуміння та повагу до національних символів.

Емоційно-ціннісний критерій конкретизується через любов до батьків і родини, турботу про ближнє оточення, прихильність до рідного міста чи села, бажання жити в Україні, ціннісне ставлення до держави, інтерес до вивчення мови, фольклору, звичаїв і традицій українців, знайомство з етнокультурним життям різних регіонів, прояви чуйності та емпатії до інших, зокрема тимчасово переміщених осіб, а також гордість за досягнення українського народу.

Вольовий критерій характеризується прагненням брати участь у спільній діяльності на благо громади, дотриманням слова та відповідальним виконанням обов'язків і доручень.

Діяльнісний критерій передбачає активну участь у патріотичних заходах, дотримання правил поведінки, турботливе ставлення до природи, традицій, міста чи села, участь у громадських ініціативах для розвитку рідного краю та використання української мови у повсякденному житті [Бех, 990–991].

Формування національної ідентичності здобувачів початкової освіти здійснюється через комплексне використання педагогічних засобів у контексті національно-патріотичного виховання. У науковій літературі виокремлено низку педагогічних засобів формування національної ідентичності молодших школярів:

- *семіотичні засоби* (візуальні, звукові, словесні та кінетичні) мають знакову природу та охоплюють різні форми символічного вираження національно-ідентифікаційного змісту духовно-практичного досвіду суспільства;
- *історіографічні засоби* – друкована продукція (книги, журнали, газети, архівні документи), мультимедійні матеріали (документальні фільми, відеозаписи), музейні та виставкові експонати (красознавчі, етнографічні, археологічні);
- *літературні засоби* представлено дитячими жанрами, враховуючи вікові особливості сприйняття національно-ідентифікаційного змісту, серед яких казки, оповідання, вірші та фентезі-твори у форматі книжкових видань, аудіозаписів або цифрових текстів із мультимедійним візуальним супроводом;
- *мистецькі засоби* акумулюють художньо-образну систему, що поєднує традиції й новачі, забезпечуючи культурно-історичний зв'язок поколінь через народні пісні і музику, танці, театральні вистави, живопис і графіку, а також ремесла (гончарство, лозоплетіння, різьблення, ткацтво, вишивка, ковальство, витинанка, декоративні розписи тощо);
- *фольклорні засоби* характеризуються обрядовістю та включають народні й родинні свята, гуляння, релігійні дійства й обряди, які через рухи, звуки та дії передають соціальний досвід і національну культуру спадщину, включено з музикою, піснями, танцем, етнічним гумором, переказами та епосами;
- *ігрові засоби* базуються на імітації та складаються із симуляційних, розважальних та освітніх ігор;
- *фізкультурно-спортивні засоби* – народні, побутові й хортингові форми педагогічного супроводу оздоровчої діяльності, що передбачають фізичну активність [Демченко, Клас, с. 152].

Тенденція до ідентифікації себе як громадянина через мову обумовлює нагальність створення цілісного українськомовного простору, зокрема шляхом розроблення нового цифрового та культурного контенту для різних вікових категорій і цільових груп [конц]. У цьому контексті особливе місце посідають літературні засоби, адже саме вони найбільш природно та доступно забезпечують занурення дитини в українськомовний і культурний простір.

Для дітей молодшого шкільного віку, на нашу думку, літературні джерела мають особливий виховний потенціал, оскільки поєднують художню виразність із віковими особливостями сприйняття та спрямовані на всебічне морально-етичне становлення. Літературні твори найповніше розкривають вічну тему боротьби добра і зла, актуалізують національні смисли та сприяють усвідомленню норм поведінки в суспільно-історичних і соціально-побутових реаліях.

Аналіз шкільних підручників з української мови та читання виявив, що кожен із них містить рубрики й твори, спрямовані на поглиблення знань учнів про Україну, виховання любові до неї, рідного краю, українського народу, української мови, усвідомлення належності до української нації. У цих рубриках представлені легенди й перекази про славне історичне минуле України, твори про українські символи й традиції, про відомі українців.

Значне місце в колі читання молодших школярів відведено творам сучасних українських дитячих авторів, які відображають актуальні теми й реалії сьогодення, віддзеркалюють суспільно-психологічні й культурні трансформації, написані живою «сучасною» мовою. Саме в сучасній дитячій літературі, здатній задовольнити читацькі інтереси молодшого школяра, вбачаємо значні можливості для формування національно-культурної ідентичності особистості дитини молодшого шкільного віку.

До сучасних поетичних творів, які мають потенціал для формування національної ідентичності молодших школярів, відносимо вірші: «Рідний край» Варвари Гринько, «Україна» Мар'яни Савки, «Рідний край» Наталки Поклад, «Моя родина», «Україна» Тетяни Винник, «Україна у нас одна», «Маки» Галини Римар, «Над моєю Україною» Марії Деленко, «Моя земля» Світлани Пасенюк, «Де знаходиться Україна?» Юлії Забіяки, «Не забудь» Віктора Терена, «Три магусі» Леоніда Полтави, «Україна» Надії Гуменюк, «Соняшна пісенька» Галини Могильницької, «Волошкава Україна», «Україна» Юлії Хандожинської (Цикл поезій «Я – українка!») й інші.

Серед прозових творів особливо актуальними, на нашу думку, є твори Зірки Мензатюк, адже вони знайомлять дітей із культурною спадщиною, історією та духовними цінностями українського народу. Її «Київські казки» (2006) відкривають молодшим читачам велич і красу столиці, розповідають про визначні місця Києва, його давні легенди та неповторний характер киян. Повість «Таємниця козацької шаблі» (2006) поєднує пригодницький сюжет із пізнавальними елементами: через мандрівку Україною школярі дізнаються про історичні місця – Київ, Дубно, Тараканівський форт, Берестечко, Підгірці, Кам'янець-Подільський, Хотин – і водночас проймаються любов'ю до рідної землі. Важливі питання рідної мови й національної ідентичності порушено у драмі-казці «Дочка Троянди» (2012), в центрі сюжету якої – історія талановитої дівчинки, яка, прагнучи до успіху, зрікається своїх традицій і мови, що поступово веде до втрати духовного стрижня. У пригодницькій повісті «Дике літо в Криму» (2018) письменниця розповідає про красу українського Криму, його унікальну культуру й історію, що сприяє формуванню ціннісного

ставлення до рідної землі та утворює думку про те, що Крим – це частина України. Казки «Макове князювання» (2008) та «Зварю тобі борщичу» (2012) яскраво відтворюють українські народні традиції, побутові звичаї та культурні особливості, знайомлять юних читачів із колоритом рідного краю та формують у них національну самосвідомість.

Формуванню національно-культурної ідентичності молодших школярів сприяють і пригодницькі повісті Андрія Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу» (2010), «Таємниця зміної голови» (2012), «Таємниця підводного човна» (2013). Ці твори поєднують динамічний сюжет із доступним поданням історичних фактів, пробуджують інтерес до минулого України та формують повагу до її культурних надбань.

Сучасна українська історична проза для дітей молодшого шкільного віку та підлітків відтворює події боротьби українського народу за свободу та державність, що особливо яскраво проявляється у творах Володимира Рутківського «Сторожова застава» (2011), «Джури козака Швайки» (2007), Марії Морозенко «Іван Сірко – великий характерник» (2010), Олександра Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили» (2007) та інших авторів.

Важливе місце серед джерел, які знайомлять молодших школярів з історією України, займають енциклопедичні видання. Вони поєднують наукову достовірність із доступною для дітей подачею матеріалу, допомагають осмислити історію та культурну спадщину України. Так, видання «Україна. Від перших часів до сьогодення» (2021) Сергія Жукова та Марії Тахтаулової пропонує цілісну картину історичного розвитку країни, від найдавніших часів до сучасності. Книга братів Капранових «Історія незалежності України» (2020) розкриває ключові етапи боротьби українського народу за державність і свободу, а видання Юлії Смал та Юлії Ганик «П'ять колосків. Голодомор. Історії про те, як зникли українці» (2022) знайомить дітей із трагічними сторінками минулого, формуючи у них ціннісне ставлення до національної пам'яті.

Формуванню національної ідентичності молодших школярів сприяють твори про українську мову, зокрема «Чарівні слова. Казочки про мову» (2016) Зірки Мензатюк та «Космічні пухнастики вчать українську» (2024) Лесі Мовчун. Через казкові сюжети й інтерактивні образи діти засвоюють мовні норми, усвідомлюють цінність рідної мови та її роль у збереженні культурної спадщини.

Різдвяні казки та історії сучасних українських авторів знайомлять дітей із традиціями українського народу та формують почуття культурної ідентичності, зокрема «Золотий павучок» (2009) Івана Малковича, «Крамниця тітоньки Мальви» (2014) Сашка Дерманського, «Одного разу на Різдво» (2014) Надійки Гербши, «Зайчикове Різдво» (2014) Івана Андрусяка, «Казки Різдва» (2015) Богдани Матіяш, «У країні сирних коників» (2017) Ярини Винницької, «Різдвяна казка від слона Гудзика» (2020) Лесі Ворониної.

До окремої групи прозових творів, що знайомлять дітей із героїчним минулим та визначними постатями українського народу, належать біографічні оповідання. Зокрема, це твори із серії «Життя видатних людей», які розповідають про діяльність видатних особистостей – письменників, акторів, громадських діячів, спортсменів, наприклад: «Анна Багряна про Марію Заньковецьку, Олену Телігу, Марію Приймаченко, Славу Стецько: оповідання для дітей молодшого та середнього шкільного віку», «Богдан Жолдак про Карпа Соленика, Йосипа Тимченка, Івана Піддубного, Юрія Кондратюка, Миколу Лукаша», «Лариса Денисенко про Максима Рильського, Ігора Стравінського», «Яна Дубинянська про Олю Кобилянську», «Ірен Роздобудько про Катрусю Білокур», «Андрусяк Іван про

Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Олексу Довбуша» й ін. У таких текстах фактичні відомості про ранні роки життя видатних особистостей органічно поєднані з художнім домислом, емоційними деталями, цитатами з їхніх творів та інтерпретаційними авторськими коментарями, що робить ці оповідання захопливими й водночас пізнавальними для молодших школярів [10, с. 328].

До цієї категорії можна також віднести й сучасні видання, що знайомлять дітей із культурною спадщиною та традиціями України, зокрема «Тасмне життя дивозвірів Марії Примаченко» (2024) Марини Макущенко, яке розкриває фантастичний світ відомої художниці, знайомить з її творчістю та українськими мистецькими традиціями, а також твір «Біографія українського хліба» (2024) Каті Сіль, яке розкриває історію українського хліба, його роль у культурі та житті народу, мандрує крізь час і простір, знайомлячи дітей із соціально-історичними реаліями та традиціями.

Оповідання та казки про сучасні реалії є важливим засобом формування в дітей молодшого шкільного віку розуміння сучасного світу, соціальних викликів та цінностей, які допомагають адаптуватися до змінних умов життя. Такі твори дозволяють молодшим школярам осмислювати складні події через художні образи, переживати емоції героїв та сприяють засвоєнню етичних і патріотичних цінностей. До цієї групи належать книги, що висвітлюють події Майдану, воєнних дій, соціальні та родинні проблеми, а також історії про повсякденне життя дітей у сучасних українських реаліях: «Мій тато став зіркою» (2015) Галини Кирпи, «Казка про Майдан» (2014) Христини Лукашук, «Мої вимушені канікули» (2022) Катерини Єгорушкіної, «Півник. Котик. Шафка» (2022) Олександра Михеда (2022), «Залізницею додому» (2023) Мар'яни Савки, «Це тиха ніч, мій астронавте» (2022) Оксани Лушевської, «Таємні історії маленьких і великих перемог» (2023) Тетяни Стус, «Півник» (2022) Зоряни Живки, «Гудзик, який хотів повернутись додому» (2024) Слави Світової й інші. Ці твори не лише знайомлять із сучасними подіями, а й сприяють розвитку емпатії, патріотичних почуттів та морального осмислення світу, у якому живе сучасна дитина. Вони є ефективним засобом національно-патріотичного виховання в умовах сучасних викликів та війни, адже подають складні теми простою, зрозумілою для дитини мовою та створюють емоційні образи, здатні підтримати, надихнути й зміцнити віру в силу свого народу.

Висновки. Сучасна українська література для дітей, яка поєднує традиційні для дитячих творів теми (морально-етичні, дружби, родини, дитинства) з актуальними проблемами сучасності (подолання постколоніальних табу, соціально-психологічні труднощі юної особистості, виклики воєнного часу) є важливим інструментом формування національно-культурної ідентичності молодших школярів. Через казки, оповідання, вірші та прозові твори діти знайомляться з національними цінностями, історичними подіями, культурними символами та видатними посталями України, що сприяє розвитку почуття патріотизму, гордості за рідну країну й усвідомлення належності до української нації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Журба К. О. Формування національної ідентичності школярів у сучасному науковому осмисленні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 982–994. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)).
2. Вашуленко О. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художньої літератури на уроках літературного читання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/epf>

- int/741426/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A0%D0%94%D0%93%D0%A3%202024-1-16-19.pdf.
3. Журба К. О., Бех І. Д., Канишевська Л. В. та ін. Виховні засади утвердження української національної ідентичності: методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. 124 с.
 4. Демченко В. Класифікація педагогічних засобів формування національної ідентичності молодших школярів. *Молодь і ринок*. 2023. № 10 (218). С. 149–155. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.290062>.
 5. Демченко В. Шляхи формування національної ідентичності молодших школярів в освітньому середовищі. *XXIV International scientific and practical conference «Modern Scientific Challenges are the Driving Force of the Development of Scientific Research»* (May 22–24, 2024). Bruges, Belgium: International Scientific Unity, 2024. P. 159–161.
 6. Демченко В. М. Вікові особливості формування національної ідентичності молодших школярів. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 14–15 серпня 2024 року. Львів: Львівський науковий форум, 2024. С. 41–43.
 7. Десятник К. В., Грицак П. О. Формування національної ідентичності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 6 (34). С. 437–448. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6\(34\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6(34)).
 8. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (1). С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123>.
 9. Замотайло Л., Парфілова С. Особливості формування національної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи*: збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми: ФОП Цьома С. П., 2024. С. 66–70.
 10. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
 11. Качак Т. Б., Ленько Х. П. Формування у молодших школярів патріотичних цінностей засобами дитячої літератури. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 62. Т. 1. С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.11>.
 12. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: від 06.06.2022. № 527. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>.
 13. Найкращі українські дитячі книжки–2024 – вибір Читомо. *Читомо*: вебсайт. URL: <https://chytomo.com/najkrashchi-ukrainski-dytiachi-knyzhky-2024-vybir-chytomo>.
 14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 01.01.2025. №2834-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
 15. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ: Компрінт, 2024. 232 с.
 16. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для 1–2 класів: навч. посіб. / [упоряд. О. І. Петренко]. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 128 с.
 17. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для 3–4 класів: навч. посіб. / [упоряд. О. І. Петренко]. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 128 с.

References:

1. Bekh, I. D., Kanyshevska, L. V., Zhurba, K. O. (2024). Formuvannia natsionalnoy identychnosti shkoliariv u suchasnomu naukovomu osmislienni [Formation of nation-

- al identity of students in contemporary scientific understanding]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii*. № 12 (40). S. 982–994. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-) (in Ukr.).
2. Vashulenko, O. (2024). Patriotychnе vykhovannia molodshykh shkoliariv zasobamy khudozhnoi literatury na urokakh literaturnoho chytannia [Patriotic education of junior pupils through literary texts in Reading lessons]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741426/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A0%D0%94%D0%93%D0%A3%202024-1-16-19.pdf>. (in Ukr.).
 3. Zhurba, K. O., Bekh, I. D., Kanyshevska, L. V., ta in. (2024). Vykhovni zasady utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti [Educational principles of consolidating Ukrainian national identity]. Ivano-Frankivsk: NAIR (in Ukr.).
 4. Demchenko, V. (2023). Klassifikatsiia pedahohichnykh zasobiv formuvannia natsionalnoi identychnosti molodshykh shkoliariv [Classification of pedagogical tools for forming national identity of junior pupils]. *Molod i rynek*. № 10 (218). S. 149–155. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.290062>. (in Ukr.).
 5. Demchenko, V. (2024). Shliakhy formuvannia natsionalnoi identychnosti molodshykh shkoliariv v osvithomu seredovyschi [Ways of forming national identity of junior pupils in the educational environment]. *XXIV International Scientific and Practical Conference «Modern Scientific Challenges are the Driving Force of the Development of Scientific Research»*, Bruges, Belgium, May 22–24. S. 159–161. (in Ukr.).
 6. Demchenko, V. M. (2024). Vikovi osoblyvosti formuvannia natsionalnoi identychnosti molodshykh shkoliariv [Age features of forming national identity of junior pupils]. *Teoretychni ta praktychni aspekty rozvytku nauky ta osvity: materialy XII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii m. Lviv, 14–15 Serpnia 2024*. Lviv: Lvivskiyi naukoviyi forum. S. 41–43. (in Ukr.).
 7. Desiatnyk, K. V., Hrytsak, P. O. (2024). Formuvannia natsionalnoi identychnosti molodshykh shkoliariv u konteksti natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Formation of national identity of junior pupils in the context of national-patriotic education]. *Nauka i tekhnika siohodni*. № 6 (34). S. 437–448. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6\(34\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6(34)). (in Ukr.).
 8. Zhurba, K. O. (2023). Formuvannia natsionalnoi identychnosti zrostaiuchoi osobystosti v umovakh voiennoho stanu: dosvid eksperymentalnoi realizatsii [Formation of national identity of growing personality under martial law: experience of experimental implementation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*. № 5 (1). S. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123>. (in Ukr.).
 9. Zamotailo, L., Parfilova, S. (2024). Osoblyvosti formuvannia natsionalnoi identychnosti ditei molodshoho shkilnoho viku [Features of forming national identity of junior pupils]. *Doshkilna i pochatkova osvita: realii ta perspektivy*. S. 66–70. (in Ukr.).
 10. Kachak, T. (2018). Ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva: pidruchnyk [Ukrainian Literature for Children and Youth: Textbook]. Kyiv: VC «Akademii» (in Ukr.).
 11. Kachak, T. B., Lenko, Kh. P. (2023). Formuvannia u molodshykh shkoliariv patriotychnykh tsinnosti zasobamy dytiachoi literatury [Formation of junior pupils' patriotic values through children's literature]. *Innovatsiina pedahohika*. № 62 (1). S. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.11>. (in Ukr.).
 12. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity [Concept of national-patriotic education in the Ukrainian education system]. *Verkhovna Rada Ukrainy, 2022*. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>. (in Ukr.).
 13. Naikrashchi ukrainski dytiachi knyzhky–2024 – vybir Chytomo [Best Ukrainian children's books – 2024: Chytomo choice] (2024). *Chytomo*. URL: <https://chytomo.com/najkrashchi-ukrainski-dytiachi-knyzhky-2024-vybir-chytomo/> (in Ukr.).
 14. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [On the basic principles of state policy in the sphere

- of consolidation of Ukrainian national and civic identity]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2025. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (in Ukr.).
15. Zhurba, K., Reipolska, O. (Eds.). (2024). *Utverdzheniia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti* [Consolidation of Ukrainian National and Civic Identity]. Kyiv: Komprint. (in Ukr.).
 16. Petrenko, O. I. (Ed.). (2016). *Khrestomatiiia suchasnoi ukrainskoi dytiachoi literatury dlia 1–2 klasiv* [Anthology of contemporary Ukrainian children's literature for grades 1–2]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. (in Ukr.).
 17. Petrenko, O. I. (Ed.). (2016). *Khrestomatiiia suchasnoi ukrainskoi dytiachoi literatury dlia 3–4 klasiv* [Anthology of contemporary Ukrainian children's literature for grades 3–4]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. (in Ukr.).

Nataliia Mieliekiestseva

CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN AS A MEANS OF FORMING JUNIOR PUPILS' NATIONAL IDENTITY

This article explores the theoretical principles and practical methods of fostering national identity among primary school pupils through contemporary Ukrainian children's literature. In the context of the current socio-political challenges facing Ukraine, including military aggression and intensified global cultural integration, strengthening the national and civic identities of children has become a strategic educational priority. The study emphasises the importance of the early school years as a critical developmental period when key elements of national consciousness, such as patriotism, respect for cultural heritage, a sense of belonging to the Ukrainian nation and an emotional connection to one's homeland, are most effectively established.

The article summarises the theoretical insights of Ukrainian scholars on the structure of national identity, with a focus on the cognitive, emotional-value, volitional and activity-based criteria that characterise its formation in young learners. Particular emphasis is placed on the pedagogical tools employed in national-patriotic education. Literary resources are identified as being of particular influence due to their accessibility, artistic expression and strong alignment with the perceptual and emotional needs of children of a certain age. Contemporary Ukrainian children's literature is analysed as a medium that naturally familiarises young readers with national values, historical memory, cultural traditions and modern social realities.

The study reviews current school textbooks and reading curricula, noting the systematic integration of texts that foster knowledge of Ukraine, respect for national symbols, interest in folklore and appreciation of the Ukrainian language. Particular focus is given to contemporary poetic and prose works, historical narratives for children and encyclopaedic publications that reinforce national and cultural identity. Furthermore, the article argues that literary works addressing themes such as language, homeland, historical struggle and cultural continuity can play a significant role in shaping children's national self-awareness in cognitive and emotional terms. The research highlights the importance of increasing the presence of contemporary Ukrainian children's literature in educational practice, as this can help to create a coherent Ukrainian language and cultural environment that supports the development of a strong national identity.

Contemporary Ukrainian children's literature makes a significant contribution to the development of young readers' national and cultural identity, addressing modern themes such as postcolonial reflection, social and psychological challenges, and the realities of today's world. These works foster patriotism and support the development of emotionally balanced, thoughtful and culturally aware learners.

Key words: national identity, national-patriotic education, contemporary Ukrainian children's literature, junior pupils, primary school.

Отримано: 10.09.2025 р.

Наталія Мінєнкова

ORCID 0000-0002-3219-1812,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри східної і слов'янської філології,

Київський національний лінгвістичний університет

Алла Штепура

ORCID 0000-0003-2146-8086,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ВИКОРИСТАННЯ АНІМАЦІЙНИХ ФІЛЬМІВ У НАВЧАННІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ВІД ІДЕЙ ДО ДІЙ

У статті висвітлено методичний потенціал використання анімаційного кіно як інструменту навчання польської мови як іноземної та його роль у розвитку комунікативної й міжкультурної компетентностей здобувачів освіти. Розглянуто приклади польських мультсеріалів, етапи роботи з відео, наведені зразки вправ і шляхи підвищення мотивації та комунікативних умінь учнів та студентів.

Ключові слова: польська мова як іноземна; анімаційне кіно; мультфільм; відео; комунікативна компетентність; мотивація; методика викладання.

Постановка проблеми. Різноманітні відеоматеріали, завдяки своїй наочності, динамічності та емоційній привабливості, є потужним дидактичним інструментом, що підвищує мотивацію слухачів та сприяє кращому засвоєнню мовного матеріалу. Анімаційні фільми, як один з різновидів відеоматеріалів дають змогу одночасно розвивати всі види мовленнєвої діяльності: аудіювання (сприйняття автентичного мовлення носіїв), говоріння (імітація, обговорення), читання (робота з субтитрами), письмо (виконання завдань за змістом переглянутого). Візуальний ряд таких фільмів допомагає краще розуміти контекст і сприяє ефективнішому запам'ятовуванню лексики.

Польські анімаційні фільми є невід'ємною частиною національної культури, відображаючи традиції, сучасність, специфічний гумор і світогляд. Їх використання у навчальному процесі дає можливість створити іншомовне середовище, ознайомити студентів із реаліями життя та менталітетом носіїв мови, що є важливим чинником формування міжкультурної комунікативної компетентності. Попри очевидні переваги, практичне використання анімаційних фільмів у навчанні польської мови часто обмежується низкою труднощів, серед яких – відсутність доступу до легальних джерел і недовідомість розробленість проблеми саме в контексті навчання польської мови як іноземної.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що ця проблема досліджується як і зарубіжними, так і українськими вченими. Серед ключових публікацій, призначених використанню відеоматеріалів у вивченні польської мови як іноземної, слід виокремити праці польських науковців: А. Буджик, А. Тамбор (2012, 2018) [1] та І. Гурницької-Здзех (2021) [3]. У цих працях авторки пропонують гото-

ві сценарії занять, побудованих навколо фільмів. Обидва посібники містять комплекси вправ, орієнтованих на розвиток усіх мовленнєвих компетенцій (аудіювання, говоріння, читання, письмо). У роботі А. Буджик і А. Тамбор (2018) також подано матеріали з використанням і польської анімації (зокрема, *Reksio poliglota, Tango тощо*). Запропоновані завдання орієнтовані на різні мовні – рівні від А1 до С2. Важливість і ефективність використання анімації у навчанні польської мови як іноземної підкреслюється також у статті М. Шумери (2017). Авторка зазначає, що позитивним аспектом використання анімаційних фільмів на заняттях є їхня коротка тривалість і простота сюжетів, зокрема у дитячих мультфільмах (казки) без слів [11, с. 166]. Окрім вищезазначених робіт, варто згадати методичні матеріали представлені на платформах: *filmwskole.pl* [2] та *polskapolkafilmowa.pl* [9], а також *linguify.pl* [4] де можна знайти як поради щодо ефективного використання відео на заняттях, так і готові розробки: навчальні ігри, вправи та різноманітні завдання.

Отже, попри наявність певного наукового доробку, анімаційні фільми залишаються актуальним **об'єктом** для подальших досліджень. Світ польської анімації є достатньо розвиненим та продовжує зростати завдяки появі нових цікавих робіт. Водночас змінюються потреби учнів та слухачів мовних курсів, а також учасників індивідуальних занять. Усе це зумовлює наукову **актуальність обраної теми**.

Зважаючи на вищезазначене, у цьому дослідженні **запропоновано методику роботи** з анімаційними фільмами, а також завдання, спрямовані на розвиток базових мовленнєвих компетенцій (аудіювання, говоріння, писання, читання), для початкового рівня володіння мовою, які можуть будуть використані на заняттях польської мови як іноземної. Усі матеріали, представлені у дослідженні, були апробовані під час занять зі студентами Київського національного лінгвістичного університету та Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, а також у роботі з учнями шкільного віку та дорослими під час індивідуальних занять авторок статті.

Виклад основного матеріалу. Як показує педагогічний досвід, найбільші труднощі у використанні відеоматеріалів у навчальному процесі виникають на початковому рівні володіння мовою. Навіть у групах українських студентів, рівень розуміння польської яких, порівняно з іншим іноземцями, є вищим через певну спорідненість мов, добір і розроблення відповідних матеріалів становить суттєвий виклик для викладача.

Спираючись на власну практику, пропонуємо звернути увагу на декілька польських анімаційних стрічок, які доцільно використовувати у роботі з початківцями.

Методичні рекомендації щодо використання анімаційних серіалів у навчанні польської мови як іноземної. Однією з найцікавіших стрічок є польський анімаційний серіал для дітей «Сім'я Трефліків» (*Rodzina Trefików*) [10], створений в техніці лялькової анімації студією KAZstudio в Гдині (раніше Studio Trefl). Режисером мультсеріалу є Марцін Скробецький, відомий польський митець, співавтор оскароносного фільму «Петрик і вовк» (*Piotruś i wilk*). Головну пісню до серіалу виконує популярна польська співачка Наталія Кукульська, а персонажів озвучують відомі актори: Я. Яблчинська (*J. Jabłczyńska*); Я. Боберек (*J. Boberek*) та М. Ружчка (*M. Różczka*). Такі культурознавчі деталі створюють сприятливі умови для вивчення польської мови у поєднанні з елементами культури, що підвищує мотивацію студентів та сприяє формуванню міжкультурної компетенції. Під час занять з учнями, на яких застосовувалися матеріали цього мультсеріалу, спостерігалося підвищення

інтересу до вивчення польської мови та позитивне емоційне залучення у навчальний процес.

Анімаційний серіал «Сім'я Трефліків» розповідає про родину вигаданих антропоморфних персонажів на прізвище Трефліки, в якій є двоє дітей – хлопчик Трефлік і його сестра Трефлінка. У серіалі також з'являються їхні друзі, тітка та таємничий гість – Маленький вуй (Mały Wuj), який володіє магичним даром: він невидимий для дорослих, але весело і корисно проводить час з дітьми. Кожна серія триває приблизно 8–9 хвилин і становить окрему завершену історію. Така коротка тривалість є перевагою, адже дозволяє використати один епізод під час заняття без втрати концентрації уваги. Серіал наповнений позитивною енергією та порушує важливі виховні теми – дружбу, повагу, щирість і толерантність. На платформі YouTube доступні шість повних сезонів, що загалом становить 57 епізодів.

Ефективне використання анімаційних фільмів на заняттях з польської мови як іноземної передбачає поєднання мовного, культурного та комунікативного компонентів. Зокрема, мультсеріал «Сім'я Трефліків» може стати чудовим навчальним ресурсом для початкового етапу навчання польської мови.

Перша серія «Веселка» (Tęcza) є чудовим матеріалом для введення нової лексики, пов'язаною з темою кольорів та повсякденних предметів: tęcza, kredki, kostki, deszcz, słońce тощо. Під час роботи з цією серією можна також удосконалювати фонетичні навички: показуючи кольорові олівці, учні тренують вимову, повторюючи послідовно: czerwony, pomarańczowy, żółty, zielony, niebieski, granatowy, fioletowy. У процесі виконання завдання закріплюється правильна артикуляція звуків cz, ż, ź, ń, ł. Крім того, можна використовувати вправи на аудіювання (розуміння зі слуху), створенні в техніці правда/фальш, комунікативні завдання у формі простих коротких запитань, а також граматичні завдання для закріплення відмінювання та вживання активної лексики, зокрема дієслів: być, grać, układać, sprzątać, mieć, robić, zaczynać, kończyć, boleć, chcieć тощо [6, с. 96]. У роботі зі студентами найчастіше застосовувався перший сезон серіалу, тоді як інші епізоди рекомендувалися для самостійного перегляду.

Другий анімаційний серіал, на який варто звернути увагу це польсько-словацька стрічка «Пан Тоті» (Pan Toti) [7]. Титульний персонаж пан Тоті це дуже добрий і мудрий людиноподібний герой. Він живе на острові, має друзів Хехела і Луле та злісних сусідів близнюків. Кожен епізод серіалу становить окрему завершену історію, у якій пан Тоті спускається до шахти, розташованої під його будиночком і дістає звідти різноманітні цікаві речі. Серії короткі (до 10 хвилин), починаються з приємної пісні, а в кінці завершуються тим, що пан Тоті виголошує певну життєву мудрість. Увесь серіал доступний на платформі YouTube, наразі налічує два сезони – загалом 52 епізоди.

Герої цього серіалу говорять виразно і повільно та використовують нескладну лексику, тому його доцільно застосовувати для вдосконалення навичок аудіювання, говоріння, розширення словникового запасу вже у першому триместрі курсів для початківців.

Розглянемо серію вправ до епізоду «Пан Тоті та нудні капці» (Pan Toti i nudne karpacie).

Перше завдання передує аудіюванню й передбачає введення нової лексики: błoto, kopalnia, karpacie.

I. Proszę przeczytać krótkie teksty i połączyć je ze zdjęciami.

1

2

3

1 ___ 2 ___ 3 ___

1. Dziura w ziemi, z której wydobywają się cenne rzeczy.
2. Domowe, komfortowe obuwie.
3. Mieszanka ziemi, gliny i mułu.

Після виконання лексичного завдання доцільно перейти до наступного етапу – вправи на розуміння змісту відео, що допомагає перевірити рівень сприйняття автентичного матеріалу.

У другому завданні використано техніку «правда-фальш». Виконання вправи рекомендується після дворазового перегляду відео, проте практика показує, що українські студенти успішно виконують її вже після першого перегляду завдяки простоті мовлення персонажів і виразній візуалізації сюжету. Такий підхід дозволяє не лише закріпити нову лексику, але й розвинути навички аудіювання та аналітичного мислення.

- II. Proszę obejrzeć kreskówkę pt. «Pan Toti» i nudne kapcie» i zaznaczyć, czy zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

	P	F
Na ulicy była piękna pogoda.	P	
Pan Toti wybrał się na piknik z kolegą.		
Z kopalni Pan Toti wy dostał magiczne pantofle.		
Po obiedzie Toti posprzątał i położył się spać, a myszy zjadły jego kapcie.		
Toti wrócił do kolegi i przeprosił go.		
Pan Toti i Hehel wygrali bitwę.		

Основною метою наступного етапу є перевірка розуміння прослуханого / переглянутого матеріалу, активізація лексики та граматичних структур, а також розвиток уміння будувати зв'язні, логічно- послідовні висловлювання.

- III. Proszę odpowiedzieć na pytania.

1. Jaka była pogoda na ulicy?
2. Z kim Pan Toti wybrał się na piknik?
3. Co Pan Toti wy dostał z kopalni?
4. Czy Pan Toti oglądał telewizję?
5. Kto zjadł kapcie?
6. Czy Hehel wybaczył Pana Totiego?
7. Co powiedział Pan Toti na końcu?

У четвертому завданні слухачам пропонується заповнити пропуски в тесті, правильно вживаючи дієслова у формі минулого часу. Такі вправи мають на меті закріплення граматичних структур у комунікативному контексті та перевірку вміння розпізнавати й утворювати форми минулого часу. Робота з

3. Matylda myje się i ubiera :		
a) o 7.00	b) o 8.00	c) o 9.00
4. Matylda je śniadanie :		
a) o 19.15	b) o 7.15	c) o 8.15
5. O której Matylda wychodzi do szkoły ?		
a) o 7.45	b) o 7.50	c) o 7.55
6. O drugiej przed południem Matylda:		
a) wraca ze szkoły	b) ma obiad	d) spaceruje
7. O której Matylda je obiad ?		
a) o wpół do czwartej	b) o czternastej trzydzieści	c) o wpół do drugiej
8. Co Matylda robi po obiedzie ?		
a) czyta książki		
b) ogląda telewizję		
c) odwiedza Sebastiana		
d) pije herbatę		
e) odrabia lekcje		
9. Co Matylda robi wieczorem ?		
a) ogląda wiadomości		
b) bierze kąpiel		
c) je kolacje		
d) rozmawia przez telefon		
e) pije kawę		
10. O której Matylda zwykle idzie spać ?		
kwadrans po dziesiątej		
o dwudziestej pierwszej dwadzieścia		
za dwadzieścia dziesiąta		
za kwadrans dziesiąta		
o dwudziestej pierwszej czterdzieści pięć		

Після виконання цієї вправи учням пропонується розповісти про свій розпорядок дня, використовуючи фрази, виділені у попередньому завданні.

VI. Proszę dokładnie opisać swój plan dnia, wykorzystując wydzielone frazy z poprzedniego ćwiczenia.

Крім згаданих анімаційних серіалів радимо звернути увагу ще на дві анімаційні стрічки.

Перша – це «Марта говорить» (Marta mówi) [5] – це польська версія американо-канадсько-філіппінського анімаційного проєкту, створеного на основі серії дитячих книг С. Меддоу. Головна героїня – собака Марта, яка чудово говорить польською мовою. У кожному епізоді представлено окрему історію та набір ключових слів, які Марта пояснює у зрозумілий спосіб. Серіал зосереджений на мові: героїня постійно щось коментує й пояснює, що надає йому значних навчальних переваг. На платформі YouTube доступно шість сезонів, тобто 96 епізодів. Через дещо складнішу мову цей серіал доцільно використовувати на вищих рівнях володіння – починаючи від А2.

Друга – анімаційний серіал для дорослих «Тато! Тато! Тато!» [13] режисера Б. Кендзерського, створений студією Kineskor, який налічує 52 епізоди. Серії короткі (2–3 хвилини), дотепні та зображують розмови двох птахів – батька і сина – на різні теми. Наприклад, епізоди «Обід», «Ресторан», «Броколі» можуть бути корисним дидактичним матеріалом для уроків, присвячених темі «Їжа».

Зазначені анімаційні фільми можна використовувати як розминку на початку заняття або як засіб концентрації уваги в середині заняття. Серед учнів ці відео користуються значною популярністю, адже поєднують гумор та з живу польську мову.

Такі анімаційні серіали мають значний методичний потенціал у процесі навчання польської мови як іноземної. По-перше, вони сприяють розвитку аудіювання, оскільки містять автентичні зразки усного мовлення носіїв. По-друге, завдяки короткому хронометражу та динамічному сюжету студенти утримують увагу впродовж усього перегляду, що підвищує ефективність сприйняття інформації. По-третє, гумористичний характер та життєві ситуації з серіалів мотивують до мовленнєвої активності, заохочуючи студентів висловлювати власні думки та емоції польською мовою.

Крім того, використання коротких анімацій на заняттях дозволяє урізноманітнити форми роботи – від лексико-граматичних вправ до рольових ігор і дискусій, створюючи природне іншомовне середовище. А отже, подібні ресурси є ефективним інструментом як для початкового, так і для більш просунутого етапів навчання.

Висновки. Використання анімаційного кіно у навчанні польської мови як іноземної є ефективним засобом формування мовленнєвої, соціокультурної та комунікативної компетентностей учнів, студентів та слухачів курсів. Аналіз представлених прикладів мультсеріалів доводить, що анімаційні матеріали поєднують освітню, виховну й мотиваційну функції, сприяючи розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання та письма.

Короткі анімаційні фільми на заняттях створюють позитивну атмосферу, допомагають підтримувати увагу студентів і забезпечують засвоєння лексики в автентичному контексті. Практика показує, що такі дидактичні ресурси підвищують зацікавленість польською мовою, формують навички спонтанного мовлення та розвивають міжкультурну компетентність. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення системи завдань різного рівня складності для роботи з анімаційними фільмами, з урахуванням вікових і мовних особливостей студентів.

Примітки:

1. Фото, зроблено III.
2. Фото з Вікіпедії URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/B%C5%82oto_\(zawiesina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/B%C5%82oto_(zawiesina))
3. Фото з Вікіпедії. URL: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=19967318>

Список використаних джерел і літератури:

1. Budzik J., Tambor A. Krótkometrażowe filmy aktorskie i animowane w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2018.
2. Film w szkole. URL: <https://filmwshkole.pl>.
3. Górnicka-Zdziech I. Polska mozaika filmowa. Wydawnictwo START. 2021.
4. Linguify. URL: <https://linguify.pl>.
5. Marta mówi. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xjQoyngBEXQ>.
6. Minyenkova N. Wykorzystanie materiałów filmowych w nauczaniu języka polskiego jako obcego na poziomie A1. *Edukacja językowa i literacka w czasie przemian: nowe technologie, migracje, pandemia. Rozważania i rozwiązania*. Warszawa, Wydawnictwo naukowe UKSW, 2023. S. 91–103.
7. Pan Toti. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WU9FRWZwnxE>.
8. Plan dnia myszy Matyldy. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5Fy0foEBD5M>.

9. Polska półka filmowa. URL: <https://polskapolkafilmowa.pl/lekcje/scenariusze-zajec-i-materialy>.
10. Rodzina Treflików. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3hBqnBur-Qk>.
11. Szumera M. Film w nauczaniu języka polskiego jako obcego. *Studia de kultura*. 2017. Vol. 9 (2). S. 162–171. URL: https://www.researchgate.net/publication/351582817_Film_w_nauczaniu_jezyka_polskiego_jako_obcego
12. Tambor A. Nowa Polska półka filmowa. 100 filmów, które każdy cudzoziemiec zobaczyć powinien. Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2018.
13. Tato! Tato! Tato! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dW2tVWDjUmQ>.
14. Wordwall. URL: <https://wordwall.net/uk/resource/3638113/aktywne-formy-wypoczynku>.

Nataliya Minyenkova, Alla Shtepura

THE USE OF ANIMATED FILMS IN TEACHING POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE: FROM IDEAS TO ACTION

The article explores the methodological potential of animated films as a tool in teaching Polish as a foreign language and highlights their role in developing communicative and intercultural competences among learners. The study focuses on the pedagogical value of modern Polish animated series such as *Rodzina Treflików*, *Pan Toti*, *Matylda i Franek*, *Marta mówi*, and *Tato! Tato! Tato!*, emphasizing their linguistic, cultural, and motivational benefits. Each of these animated cartoons provides authentic audiovisual material that supports the acquisition of vocabulary, grammatical structures, pronunciation, and listening comprehension in an engaging and accessible way.

The article discusses step-by-step techniques for classroom implementation, including pre-viewing, while-viewing, and post-viewing stages, which help students not only understand the content but also use newly acquired language in communicative contexts. Particular attention is paid to the development of listening, speaking, reading, and writing skills through interactive and creative exercises based on short animated episodes. The authors also present examples of tasks such as “true/false” listening activities, lexical gap-filling, role-plays, and interactive online games using the Wordwall platform.

The findings demonstrate that the integration of animated materials into Polish language instruction significantly enhances student engagement, increases motivation, and creates a positive emotional atmosphere in the classroom. The use of animated films thus represents a valuable and versatile component of modern language pedagogy that effectively combines linguistic learning with cultural immersion.

Keywords: Polish as a foreign language; animated film; cartoon; video; communicative competence; motivation; teaching methodology.

Отримано: 11.09.2025 р.

РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2Свидницький
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.240-248

Борис Коваленко

*ORCID 0000-0002-3764-856X,
доктор філологічних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту
української філології та журналістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА У ТВОРАХ А. СВИДНИЦЬКОГО

У статті проаналізовано фразеологізми із соматичним компонентом *голова* на матеріалі творів Анатолія Свидницького. Мова творів письменника насичена фразеологізмами (приказками, прислів'ями), що є центрами, на які спирається або з яких починається авторська розповідь.

Широке використання сталих сполук є свідченням високої художньої майстерності автора, досконалого знання ним літературної та народнорозмовної української мови, розуміння важливості фіксації мовного рівня сприйняття світу, генетично закодованого у свідомості або підсвідомості українського етносу.

Ключові слова: українська мова, А. П. Свидницький, фразеологізм, соматизм, голова.

Постановка проблеми. Мова є одним із найвиразніших репрезентантів національної самобутності й посідає провідне місце серед національно-специфічних компонентів культури. Будь-яка мова має значну кількість фразеологізмів – висловів, які вважають вдалими, влучними і милозвучними. За словами Івана Огієнка, «одною з головних ознак української мови взагалі, а літературної зокрема є її багата фразеологія <...>. Добірна національна фразеологія –

душа кожної мови, сильно її красить і збагачує» [2, с. 291]. На думку мовознавця, українська мова переповнена ідіомами, і «письменник, добрий знавець мови, вживає їх у своїй мові повними пригорщами» [2, с. 291]. До таких митців належить і Анатолій Свидницький – представник покоління «шістдесятників» XIX ст., автор етнографічних нарисів та оповідань, роману «Люборацькі».

В історії української літератури А. Свидницький волею долі зайняв окремішнє місце, оскільки найдовершеніший твір письменника «Люборацькі» (1861–1862) – перший в історії української літератури соціально-психологічний роман – побачив світ лише в 1886 р. (Галичина) та в 1901 р. в Україні Наддніпрянській, через те він ніби «випав» із літературного процесу 60-х рр. XIX ст. і в розгляді даного періоду літературознавці нерідко замовчували. А. Свидницький заявив про себе і як самобутній письменник, запровадивши у своїй творчості функціонування винятково оригінального художнього образу – України-родини. Доля родини, описана в творі, красномовно характеризує долю самої України в темпоральній обумовленості *минуле – сучасне – майбутнє* («Люборацькі»). Омелян Огоновський так характеризував цей роман: «Зображаючи трагедію в сім'ї Люборацьких автор мав напевне на думці трагічну долю України, котра побивається московською кормигою і тим лихоліттям, яке викликають свої перевертні» [3, с. 554]. Отже, О. Огоновський із позицій національно-культурницького напрямку в критиці (пізноромантичних уявлень про літературу як фактор збереження національної самобутності) відзначає влучність відображення А. Свидницьким в Україні загарбницької політики росії та Польщі. Саме цей дослідник першим звернув увагу на символічність образу родини Люборацьких у романі письменника, вважаючи її долю – долею політично і культурно закабаленої України.

У той час, коли писав свій роман А. Свидницький, уже почалися, за словами Івана Огієнка, «нагієнки на українську мову й по школах, куди діти приходили з родин із знанням тільки рідної української мови. По наших духовних школах українська мова вперто держалася, і, як розповідає А. Свидницький у своїх «Люборацьких», тепер її почали сильно переслідувати, ставлячи «ноту» за кожне підслухане від дітей «мужицьке» слово. За українською мовою вперто трималася образлива назва: «мова мужицька» [2, с. 180].

З-поміж виразних мовностилістичних засобів усієї творчої палітри письменника, що визначають його ідіостиль, особливо вирізняються фразеологічні одиниці, різні зі структурного погляду: словосполучення, речення, прислів'я та приказки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку XXI ст. фразеологія – це багатоаспектна галузь мовознавчої науки. М. Демський, Л. Коломієць, Ф. Медведєв, Л. Скрипник, В. Ужченко, І. Черевко вивчають історію, етимологію, розвиток і становлення фразеологічних одиниць; Л. Авксентьєв, Н. Бабич, В. Білоноженко, І. Гнатюк досліджують семантику фразеологізмів; Н. Венжинович, О. Левченко предметом своїх досліджень обрали фразеологічну символіку в лінгвокультурологічному та когнітивному аспектах; Н. Бабич, Д. Гринчишин, В. Лавєр, Н. Коваленко, Г. Ступінська, Т. Грица, Г. Доброльожа досліджують діалектну фразеологію. Фразеологічна стилістика української мови перебуває в полі зору Л. Авксентьєва, О. Андрейченко, І. Чередниченка, Г. Шаповалової. Окремі аспекти системних відношень фразеологізмів української мови знайшли своє теоретичне обґрунтування в працях Л. Авксентьєва, М. Жуйкової, В. Калашника, Л. Паламарчука, Д. Ужченка, Б. Коваленка та ін. дослідників. Функціонування фразеологізмів у художньому дискурсі представлено в наукових роботах Н. Венжинович, І. Гнатюк, С. Бибики, Б. Коваленка, М. Яцьків та ін.

Однак фразеологізми в мові А. Свидницького, на нашу думку, не знайшли всебічного висвітлення у сучасному мовознавстві.

Мета статті, завдання. Метою цієї статті є визначення семантичних особливостей фразеологізмів із компонентом-соматизмом *голова* в ідіостилі А. Свидницького. Завдання – виявити корпус таких фразеологізмів, здійснити їхню ідеографічну класифікацію.

Методи дослідження. У процесі аналізу використано метод суцільного вибирання, описовий метод та метод компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Серед різноманітних мовностилістичних засобів усієї творчої палітри А. Свидницького, що визначають його ідіостиль, особливо виділяються фразеологічні одиниці. О. Муромцева зазначає, що «найвиразнішою прикметою авторського стилю автора «Люборацьких» є майстерне користування фразеологічним багатством народної мови» [1, с. 47–65]. У фразеологічних словниках української мови серед ілюстративного матеріалу є покликання на твори письменника-подолянина, однак, наприклад, у найавторитетнішому зібранні сучасної фразеології – академічному словнику зафіксовано лише двадцять покликань на роман «Люборацькі», хоча, за нашими спостереженнями, фразеовживань у творі понад пів тисячі. Інші твори автора, на жаль, залишилися поза увагою укладачів.

Запроваджений А. Свидницьким об'єктивно-повідістий спосіб викладу зумовив добір мовних засобів. У прагненні до реалістичного відображення дійсності письменник широко застосовує докладні описи побуту, одягу, їжі, народних звичаїв і обрядів і т. ін., які часом нагадують записи спеціаліста-етнографа. Спираючись на попередні літературні традиції, зокрема на творчість Т. Шевченка, письменник робить одним із провідних елементів власної оповіді фольклорність у широкому розумінні. Вона виявляється як у введєнні в текст пісень, прислів'їв, приказок, фразеологічних зворотів і народної образності, так і в глибокому проникненні в специфіку народного світогляду та способу мислення. Завдяки цьому відтворення думок і почуттів героїв набуває природності й органічності. А. Свидницький навіть епіграфом до своїх творів добрав сталі слоупки, наприклад, до роману «Люборацькі» він подав вислів «*Людей слухай, а свій розум май*», а до своїх російськомовних оповідань та нарисів¹ «Попался впросак» і «За год до холеры» приказки: «*Дере коза лозу, а вовк козу, вовка мужик, мужика пан, пана юриста, а юристу чортів триста*» і «*Подоля, Подоля! Гірка твоя доля... Хороший край, та лиха година*». Деякі оповідання автор називав пареміями, наприклад: «*Проти сили не пореш: з чим родився з тим і вмреш*» або «*Хоч з мосту та в воду*».

Усі твори письменника, навіть ті, які написані російською мовою, наповнені фразеологізмами і пареміями. З метою колоритнішого зображення умов,

¹ А. Свидницький писав чи не в однаковій мірі як українською, так і російською мовами. Відповідь на запитання чому? знаходимо в І. І. Огієнка: «... двомовна писемність вела до того, що в писаннях їхніх авторів було аж надто багато руси-змів, що бачимо навіть у ліпших Шевченкових творах. Звичайно, дехто робив це просто для заробітку, як це знаємо про М. Вовчка, Ан. Свидницького й ін., бо в російській літературі завжди була звичка добре авторам платити й нічого не друкувати не платно» [2, с. 206]. А ось як сам автор пише про мову твору: «Предлагаемые рассказы первоначально собраны были в разных мѣстах нашего края. Въ рассказахъ встрѣчается много словъ и выраженій, которыя, бывъ переведены на общерусскій языкъ, получаютъ несвойственный имъ оттѣнокъ, а потому передають мысль неточно. Подобныя слова и выраженія будутъ приведены здѣсь на народномъ нарѣчьи» [4, с. 4]. Тепер стає зрозумілим, чому всі твори, які написані російською мовою, щедро пересипані української лексикою.

у яких живуть персонажі твору, автор використовує різноманітні фразеологічні словосполучення то фольклорного («*Пройшла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; всюди їздила, то піди це й пішки*»; «*А паню видно по носі, що рилась в горосі..., рила моркву з петрушкию і вдавилась галушкою*»), то книжного, церковнослов'янського («*Блажен тільки той, кого обрячет удача*»; «*В день радості взрідасте і восплачетесь...*») походження. Зауважимо, що народно-розмовна мова і фольклор були основою художньої мови й інших письменників – як попередників, так і сучасників А. Свидницького. Відмінності полягають, на думку О. Муромцевої, в характері використання, ступеня органічності цих джерел, а також ступеня достовірності їх як засобу змалювання соціальних типів і картин соціальної дійсності [1, с. 52].

Фразеологізми та паремії в творах письменника – це ті центри, на які спирається або від яких відштовхується авторська розповідь або мовлення персонажів, вони завжди вжиті в певних ситуаціях, з певними інтенціями та емотивною модальністю, а також виступають незаперечними істинами або формулами-кодами: «*Хіба він [Бог] знає, куди до раю навпростець?*»; «*Кому що, а курці просо!*»; «*Не вернеться, що минулось*»; «*Над сиротою Бог з калитою*»; «*Не відхрестися, ні відмолишся*»; «*Поминай же як звали*»; «*Рада б мама за пана, так пан не бере*».

Фраземи, які ми фіксуємо у творах А. Свидницького, – це не лише яскравий засіб образності, емоційності, експресивності та виразності, а й правдиве свідчення особливостей національної культури українського народу, його світобачення, розуміння законів навколишнього світу, усвідомлення свого місця у всесвіті. Цінним, на думку, є те, що в палітрі художнього мовлення письменника є сталі сполуки, які лише частково відомі в інших місцевостях України, а, можливо, належать до вузьколокальних, наприклад: *жунички ловити, козубом стати, розв'язати губу, загаяти в шуриу, щоб губа не вакувала* та ін.

Письменник не тільки використовував народну мудрість, а й за її зразком створював свої афоризми, наприклад: *Вірив у пана, як турчин у місяць; Не знав більше світа, що у вікні; Пройшла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; Лиха доля лиху дорогу показала*.

У тексті роману й творів письменника фразеологізми виконують функції афористичності, образності, динамізму, виступають засобом образної характеристики героїв, більш яскравою й експресивною порівняно з тією, що виражається звичайними означеннями, гіперболізують ситуацію, виступають експресивними назвами дій, вчинків героїв, їхніх станів, слугують засобом вираження іронії, сарказму, потішання, прохання, осуду тощо, наприклад: «*Чарочку кожна молодиця п'є скривившись; по другій тільки губи обітре, а за третьою вже облизується, а отам пішло як по маслі, сказано – м'якеньке, ні кусати, ні жувати*» (Люборацькі, с.30); «*А в громаду вийде, що ясне сонце – високо-високо: як не вклонись, не доглядить. Все мабуть, якісь великі та розумні думи думає, що й під ноги не дивиться. А що з того? Ні за собою, ні перед собою – дарма тільки батьки кошти несуть...*» (Люборацькі, с.52.); «*Не так, як за нових, що мимрить-мимрить, наче теля ремінь жвакає, та ще й на московське; а ти в церкві стоїш, і спать хочеться, або таки дрімаєш*» (Люборацькі, с.31); «*Справді, на душі в о. Гервасія, як у казані, клекотіло; думка думку випереджала, а більш того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло*» (Люборацькі, с.33); «*Чого-сь так очі вивалила? – гукнув тато. – Бери подушку та ськай!*» (Люборацькі, с.33); «*Час був хоча й не зовсім вільний,*

бо Антося трохи спізнився, що й уроки почались, та кому те зубріння не доїсть до живих печінок?» (Люборацькі, с. 158); «Через годину панотець затирав сметану з свіжим сиром, випивши чарку оковитої. Таки добре підпхавши кишку, він згадав і паніматку, та й гука...» (Люборацькі, с. 36).

За допомогою деяких фразеологічних одиниць (прислів'їв та приказок) письменник передає марність певних учинків, дій своїх героїв через непереборні обставини: «Та плач, хоч і цілий океан-море наплач, а лиха не обійдеши, ні об'їдеши» (Люборацькі, с. 47); «І мати сплакала и поїхала, поцілувавши сина в голову; Стало б його на те, щоб не губить своєї дитини; та **чолом муру не проб'єси**: не своя воля тут грає, а смотрительська» (Люборацькі, с. 138).

Як зазначає О. Муромцева, у романі широко застосовується прийом словесної «дуелі» – діалогу, що будується на приказках, прислів'ях, приповідках, якими обмінюються дійові особи, прагнучи кожен переконати у чомусь супротивника або довести свою зверхність [1, с. 74]. Порівняймо зустріч Антося і Масі після приїзду останньої із закладу Печержинської: «– **Видно пана по халлявах**, – сказала Мася и показала Антосеві на чоботи. А вони в його, як собаки, руді, и на бік, як корси. – А паню **видно по носі, що рилась в горосі**, – відказав Антося и показав їй на ніс, що як навмисне був чимось замазаний, и додав: **рила моркву з петрушкою и вдавилась галушкою**» (Люборацькі, с. 87).

Значна кількість фразеологізмів, ужитих у творах письменника, містить у своєму складі соматичні компоненти: *голова на всю околицю; руками й ногами відхрещуватися; вилетіти з голови; не показуватися на очі; в голову прийшло; повитріщати очі; голову ламати; як молотом між очі; під ноги не дивитися; очі видерти; на ноги схопитись; махнути рукою* та ін.

У творах А. Свидницького фіксуємо чималу кількість фразеологізмів із компонентом *голова*. Використання фразеологізмів із цим компонентом в ідіостилі А. Свидницького відображає:

1. Здібності людини, яка сприймається як розумна, інтелектуально розвинена істота, у якій є голова и розум: з *головою* – бути розумним, розсудливим, кмітливим; пор.: з *головою* – розумний, кмітливий [ФСУМ 1, с. 185]; «Не тільки в церкві та в своїй господі, – и у громаді о. Гервасій був чоловік з *головою*. Як розкаже, було, що з давнини, то наче з книжки вчитує, аж зітхнеш, слухаючи (Люборацькі, с. 31); *голова на в'язах* – про розумну людину; пор.: *мати голову [на плечах (на в'язах і т. ін.)]* – бути розумним, кмітливим і т. ін.; розумно, розсудливо міркувати і діяти [ФСУМ 1, с. 470]: «*Дасть же Бог таку голову на в'язи!*» (Люборацькі, с. 31.); *сто голів мати* – бути розумним: «Ляхи – народ облесний, знають, з якого боку підійти, и так примаслиться, що и *сто голів май*, – не вгадаєш, що в йому кипить» (Люборацькі, с. 79); *в голові мати* – про розум (бути розумним, розсудливим і т. ін.); пор.: *мати всі клепки в голові* – бути розумним, розсудливим і т. ін. [ФСУМ 1, с. 470]: «*Вчися, сину, бо тільки и твого, що в голові матимеш*» (Люборацькі, с. 84).

Водночас зауважимо, що в мові роману фіксуємо низку фразем, які вказують на вади розумових здібностей людини и втрату здатності мислити адекватно, наприклад: *дурна голова* – *зневажл.* про нерозумну людину; пор.: *дурна голова, лайл.* 1. Нерозумна, некмітлива, нетямуща людина. 2. *чия, у кого.* Розумова обмеженість, тупість, некмітливність, непередбачливість и т. ін. [ФСУМ 1, с. 183]: «– *Та дурна твоя голова жіноча, – сказав панотець, – хіба як з богом не говорив, то вже и віри йому не йняти?*» (Люборацькі, с. 83); *порожня голова в кого* – про нерозумну людину; пор.: *порожня (пуста) голова, зневажл.* – нерозумна, нетямуща людина [ФСУМ 1, с. 183]: «– *Вчися, сину, бо тільки и твого, що в голові матимеш. А з **порожньою головою** куди тобі?*» (Люборацькі, с. 84).

2. Розумову діяльність та пам'ять людини, яка може міркувати, думати, вирішувати, зосереджуватися, напружувати свій мозок, наприклад: **голову ламати** – намагатися зрозуміти що-небудь; пор.: **ламати голову [собі] над чим, рідко про що, заради чого і без додатка** 1. Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь. 2. Напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось. 3. Перейматися турботами, переживати, шукаючи розв'язання якогось питання, виходу зі скрутного становища і т. ін. [ФСУМ 1, с. 412–413]: «Так і бенкет пройшов, що ніхто нічого не довідався, так і роз'їхались, що ніхто нічого не знав, хоч як голови ламали» (Недоколисана, с. 396).

Здатність людини сумніватися, бути безвідповідальною забудькуваною та неуважною, здогадуватися про щось відображається в таких фразеологізмах: **голову не держиться** – постійно забувати що-небудь, не пам'ятати чогось; не звертати уваги на щось: «Лучалось, що кляла їх, – та її своє лихо забувається, а чуже й голови не держиться» (Люборацькі, с. 61); «Антосьо слухав цю мову, а вона йому й голови не держалась; он по жнивах до Кам'янця на екзамени, то не до весілля» (Люборацькі, с. 134); **вилетіти з голови** – забувати про щось; **вилетіти / вилітати з голови** (рідко з пам'яті) – зовсім забути [ФСУМ 1, с. 93]: «Там почали суніць шукати; і чоботи знов вилетіли з голови, і класи, і учення» (Люборацькі, с. 111); **в голову прийшло** – задумати, вирішити щось зробити; зачотілося; пор.: **прійти / приходити в голову (на розум, на ум і т. ін.) кому, що**. 1. *перев. безос.* Задумати, вирішити щось зробити (про плани, дії і т. ін.). 2. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.) [ФСУМ 2, с. 692]; **спадати (приходити, спливати і т. ін.) / спасти (прійти, сплити і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку) кому і без додатка**. 1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь. 2. Згадуватися, пригадуватися [ФСУМ 2, с. 845]: «Це чорт, не дитина! Дух святий зо мною! Кому б оце в голову прийшло?» (Люборацькі, с. 116); «На чотирнадцятім року, чи що, прийшло паняті в голову, звідкіля він взявся на цім світі» (Проти сили..., с. 382); «І притьмом побігла до скрині: прийшло їй в голову подивитись на себе ще в убранні» (Люборацькі, с. 35).

А. Свидницький як майстер слова вводить у текст роману фразеологізми, які вступають у антонімічні відношення. Антонімічні зв'язки у фразеології, як і в лексичі, відображають протилежність явищ, понять або оцінок, але у формі сталих висловів, що надає мові експресивності та образності: **викинути з голови** – перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось; **викинути / викидати з голови (з пам'яті, з думки і т. ін.) кого, що** – перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось. // Відмовитися від кого-, чого-небудь. **витрусити з голови (з памороків), викинути з ума** [ФСУМ 1, с. 91]: «Та ти думаєш, паламарем зле бути? **Викинь собі з голови!**» (Люборацькі, с. 113); **з голови не сходить (не виходити)** – весь час думати, не забуваю про кого-, що-небудь; пор.: **не сходити з ума кому і без додатка**. Постійно увялятися, поставати в думках, пам'яті, свідомості [ФСУМ 2, с. 872]: «З цього часу Антосьові й з голови не сходила дівчина: чи спить він, чи лежить – все перед очима» (Люборацькі, с. 168); «А та штука й з голови мені не виходить» (Відьми..., с. 450).

3. Психоемоційний стан людини. Цей стан характеризується переважанням емоційних переживань, вирізняється певною поведінкою, проявляється у вигляді емоцій, позитивних (любов, радість) чи негативних (сум, гнів). Фразеологізми **повісити голову, братися (хапатися) за голову, бідна голова** передають стан розпачу і журби, сильний душевний біль: **голову повісити** – засмутитися, зажуритися; пор.: **вішати / повісити голову** – журитися, засмучуватися або бути у відчаї, втрачати надію, зневірюючись у чомусь [ФСУМ

1, с. 134]: «В цю саму пору о. Гервасій тяг з двора – смутний та невеселий: борода йому аж кісткою на груди сперлась, так **голову повісив...**» (Люборацькі, с. 32); «А на його бенюги надійшли, – спустив носа, як індик, губу відквасив, **голову повісив** та й сидить, лиш сопє» (Люборацькі, с. 127).

4. Фізичний стан людини в мові творів А. Свидницького передано кількома фраземами із компонентом **голова** у їхньому складі, наприклад: **головою накласти** – загинути; пор.: **зложити (покласти) голову** – загинути в боротьбі [ФСУМ 1, с. 338]: «За цим разом вже мало хто й скакав: “Що ж, кажуть, на відважного бити, хіба лиш **головою накласти**!”» (Відьми..., с. 426); **то рівно з головою** – пропасти (ФСУМ не фіксує цей фразеологізм): «Поїхать такому між дівчата, **то рівно з головою!**» (Люборацькі, с. 93); **зашуміло в голові** кому – про появу особливого відчуття внаслідок сп’яніння (ФСУМ не фіксує цей фразеологізм): «За другим разом **зашуміло в голові**, то вже лиш подавай» (Люборацькі, с. 160); «На розпроцання поставили могоричу; той злотий, той два – і **зашуміло в голові**» (Люборацькі, с. 132); **не було в голові** – бути тверезим (ФСУМ не фіксує цей фразеологізм): «І зійшлося комбраття не мени десятка, а своїх було п’ять; та **не було в голові**, то в хаті тихо було» (Люборацькі, с. 158).

5. Характер людини. Такі риси характеру, як шанобливість, впевненість, впертість, описуються за допомогою таких фразеологічних одиниць: **шанувати, як око в голові** – про шанобливе ставлення до когось. У фразеологічному словнику української мови фіксуємо фразеологізм **як (рідше мов, наче і т. ін.) [свогo] óка, зі сл. берегті, доглядати і под.** дуже старанно, дбайливо і т. ін. **як [своє] óко; як [свої] óчі, зі сл. берегті, стерегті і т. ін.** зі значенням ‘так, як ніщо інше’; ‘ретельно, пильно’ і т. ін. І цей же вислів зі словами доглядати, пильнувати, ховати і т. ін. зі значенням ‘дуже старанно, дбайливо’ і т. ін. [ФСУМ 2, с. 582]: «**Шанувати**му тебе, **як око в голові**, зірочко моя ясна!...» (Люборацькі, с. 203); **по своїй голові** – робити все по-своєму (ФСУМ не фіксує цей фразеологізм): «А нан приїде – подивиться, скаже то се, то те, зробить порядок, **по своїй голові**, та й поїде додому» (Проти сили..., с. 382).

Зневага до оточуючих відображаються у фразеологізмі **плювати на голову** – зневажати когось; пор.: **плювати / плюнути (наплювати) в обличчя (в лице, в пику і т. ін.) кому.** Виявляти зневагу, презирство до кого-небудь [ФСУМ, 2: 649]: «І на **голову плюватимуть**, як на що непотрібне, на голову тому самому, що колись його п’яти раді були полизати...» (Відьми..., с. 448).

Висновки. Отже, фразеологічні одиниці із соматичним компонентом широко представлені в ідіотилі А. Свидницького. Фразеологічний фонд творів письменника багатий і різноманітний, а основна функція фразеологічних одиниць із компонентом-соматизмом, ужитих у його творах – це уточнення, деталізація зображуваних ознак. Широке використання сталих сполук є свідченням високої художньої майстерності автора, досконалого знання ним літературної та народнорозмовної української мови. *Голова* у фразеологізмах є універсальним компонентом, що несе в собі глибокі смислові навантаження, пов’язані з розумом, особистістю та станом людини.

Список використаних джерел і літератури:

Література:

1. Муромцева О. Г. Мова роману «Люборацькі» Анатолія Свидницького. *З історії української літературної мови. Вибрані праці.* Харків, 2008. С. 47–86.

2. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови. Вінніпег: Наша культура, 1950. 381 с.
3. Огоновський О. М. Анатоль Свидницький. *Історія літератури руской*. Ч. III. 1–2. Вік XIX. Проза. Львів, 1891. С. 529–554.
4. Свидницький А. П. Злой духъ. (Народныя южно-русскыя повѣрья). *Киевлянин*. 1872. № 33. 16 березня.

Джерела:

5. Відьми... – Відьми, чарівниці й упири, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського. Анатолій Свидницький. Роман. Оповідання. Нариси / упор. і прим. Р. С. Міщука; вст. ст. П. П. Хропка. Київ: Наукова думка, 1985. С. 412–456.
6. Люборацькі – Люборацькі. Анатолій Свидницький. Роман. Оповідання. Нариси / упор. і прим. Р. С. Міщука; вст. ст. П. П. Хропка. Київ: Наукова думка, 1985. С. 27–211.
7. Недоколисана – Недоколисана. Анатолій Свидницький. Роман. Оповідання. Нариси / упор. і прим. Р. С. Міщука; вст. ст. П. П. Хропка. Київ: Наукова думка, 1985. С. 385–297.
8. Проти сили... – Проти сили не попреш, з чим родився з тим і вмреш. Анатолій Свидницький. Роман. Оповідання. Нариси / упор. і прим. Р. С. Міщука; вст. ст. П. П. Хропка. Київ: Наукова думка, 1985. С. 378–384.
9. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. Кн. 1–2. 984 с.

References:

1. Muromtseva, O. H. (2008). *Mova romanu «Liuboratski» Anatolii Svydnytskoho. Z istorii ukrainskoi literaturnoi movy. Vybrani pratsi* [From the History of the Ukrainian Literary Language. Selected Work]. Kharkiv. S. 47–86. (in Ukr.).
2. Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion) (1950). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian Literary Language]. Vinnipeg: Nasha kultura. 381 s. (in Ukr.).
3. Ohonovskyi, O. M. (1891). *Anatol Svydnytskyi. Istoriia literatury ruskoj*. Ch. III. 1–2. Vik XIX. Proza [Anatol Svydnytskyi. History of Ruthenian Literature. Part III. 1–2. The XIX Century. Prose]. Lviv. S. 529–554. (in Ukr.).
4. Svydnytskyi, A. P. (1872). *Zloi dukh. (Narodnye yuzhno-russkyya poviera)* [The Evil Spirit. (South Russian Folk Beliefs)]. *Kyievlianin*. № 33. 16 bereznia (in Ukr.).
5. Vidmy... – Vidmy, charivnytsi y upyri, chy tozh prymkhy i prymkhlyvi opovidannia liudu ukrainskoho [Witches... – Witches, Sorceresses, and Vampires, or the Whims and Whimsical Tales of the Ukrainian People]. Anatolii Svydnytskyi. Roman. Opovidannia. Narysy / upor. i prym. R. S. Mishchuka; vst. st. P. P. Khropka. Kyiv: Naukova dumka, 1985. S. 412–456. (in Ukr.).
6. Liuboratski – Liuboratski [Liuboratski]. Anatolii Svydnytskyi. Roman. Opovidannia. Narysy / upor. i prym. R. S. Mishchuka; vst. st. P. P. Khropka. Kyiv: Naukova dumka, 1985. S. 27–211. (in Ukr.).
7. Nedokolysana – Nedokolysana [Under-lulled]. Anatolii Svydnytskyi. Roman. Opovidannia. Narysy / upor. i prym. R. S. Mishchuka; vst. st. P. P. Khropka. Kyiv: Naukova dumka, 1985. S. 385–297. (in Ukr.).
8. Proty syly ... – Proty syly ne popresh, z chym rodyvsia z tym i vmresh [You can't fight against power; you'll die with what you were born with]. Anatolii Svydnytskyi. Roman. Opovidannia. Narysy / upor. i prym. R. S. Mishchuka; vst. st. P. P. Khropka. Kyiv: Naukova dumka, 1985. S. 378–384. (in Ukr.).
9. FSMU – Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phrasebook of the Ukrainian language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 1993. 984 s. (in Ukr.).

Borys Kovalenko

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT HEAD IN THE WORKS OF A. SVYDNYTSKYI

The article analyzes phraseological units with the somatic component head on the material of works of Anatoliy Svydnytskyi. It is emphasised that at the beginning of the XXI century, phraseology is a multifaceted branch of linguistic science. M. Demskyi, L. Kolomiets, F. Medvedev, L. Skrypnyk, V. Uzhchenko, and I. Cherevko study the history, etymology, development, and formation of phraseological units; L. Avksentiev, N. Babych, V. Bilonozhenko, and I. Hnatiuk research the semantics of phraseological units; N. Venzhynovych and O. Levchenko have chosen phraseological symbolism in its linguistic, cultural, and cognitive aspects as the subject of their research; N. Babych, D. Hrynchyshyn, V. Laver, N. Kovalenko, H. Stupinska, T. Hrytsa, H. Dobroliozha study dialectal phraseology. The phraseological stylistics of the Ukrainian language is the focus of L. Avksentiev, O. Andreichenko, I. Cherednychenko, H. Shapovalova. Certain aspects of the systemic relations of phraseological units in the Ukrainian language have found their theoretical justification in the works of L. Avksentiev, M. Zhuikova, V. Kalashnyk, L. Palamarchuk, D. Uzhchenko, B. Kovalenko and other researchers. The functioning of phraseological units in literary discourse is presented in the scientific works of N. Venzhynovych, I. Hnatiuk, S. Bybyk, B. Kovalenko, M. Yatskiv, and others.

It has been established that A. Svidnytskyi occupies a special place in the history of Ukrainian literature, since his most accomplished work «Lyuboratski» (1861–1862) – the first social and psychological novel in the history of Ukrainian literature – was published only in 1886 (Galicia) and in 1901 in Dnipro Ukraine, which is why he seemed to have ‘fallen out’ of the literary process of the 1860s and was often overlooked by literary scholars when considering this period. Among the distinctive linguistic and stylistic devices in the writer’s entire creative palette that define his individual style, phraseological units that differ in terms of structure stand out in particular: word combinations, sentences, proverbs and sayings. Phraseological units with the somatic component ‘head’ were selected from the works of A. Svydnytskyi. Among the analysed phraseological units, several subgroups stand out according to their expression of certain characteristics of the thought process or intellectual abilities of a person, namely semantic subgroups with a broad meaning such as «to think» («to consider», «to ponder», as well as «to stop thinking», «to lose the ability to think»), «to understand», «to forget», «to be smart». The extensive use of fixed expressions is evidence of the author’s high artistic skill, his perfect knowledge of literary and colloquial Ukrainian, and his understanding of the importance of fixing the linguistic level of perception of the world, genetically encoded in the consciousness or subconsciousness of the Ukrainian ethnic group.

Key words: Ukrainian language, A.P. Svydnytskyi, phraseological unit, somatism, head.

Отримано: 11.09.2025 р.

Наталія Коваленко

*ORCID 0000-0002-7810-1982,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НОМІНАЦІЇ ВІКОВОГО ПОРУБІЖЖЯ ЛЮДИНИ: ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ

У статті досліджено фразеосемантичну групу «Вікові порубіжжя людини» на матеріалі українського діалектного мовлення. Визначено такі семантичні ряди: 'дорости, досягти першого року життя', 'не дорости', 'дорослий хлопець', 'доросла дівчина', 'постаріти'. Зауважено, що архетипними є уявлення українського етносу про вікові етапи життя людини, розуміння його плінності та невідворотності смерті. У такій інформації про людину творення фразеологізмів спирається на загальний досвід та індивідуальне сприйняття світу. Осмислення становлення особи, зміни її статусу виразно реалізується у звичаях, обрядах, відповідно на мовному рівні – через фразеологізми.

Ключові слова: етнолінгвістика, діалект, лексема, фразеологізм, символіка, стереотип, архетип.

Постановка проблеми. В основі розуміння плінності людського життя, ролі звичаїв, обрядів і традицій є давні знання й досвід етносу про закони земного життя, головні його етапи, а також прагнення щастя. Фразеологічні одиниці здатні закодовано відображати світобачення етносу, його матеріальну й духовну культуру.

Актуальність роботи обґрунтовано загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне й поглиблене вивчення лексики та фраземіки в мовному та мовленнєвому просторі, зокрема на поглиблене вивчення структури та семантики фразеологічних одиниць, їх класифікації, процесів творення, впливів екстра- та інтралінгвальних чинників у формуванні національної мовної картини світу.

У всі періоди розвитку етносу архетипними залишаються уявлення про вікові етапи життя людини, розуміння його плінності та невідворотності смерті. Українці, як і інші нації, зберігають таку інформацію про людину з опертям на загальний досвід та індивідуальне сприйняття світу. Осмислення становлення особи, зміни її статусу (вікового, сімейного, соціального та ін.) виразно реалізується у звичаях, обрядах, їхніх елементах і здавна цікавить дослідників різних наукових галузей. Так само залишаються в полі зору вчених концепти, символи, стереотипи етнокультури та ін.

Досліджено, що фразеологія української мови та говіркового мовлення є динамічною системою, яка постійно змінюється, варіюється, взаємодіє з літературним стандартом, з іншими говорами і мовами відповідно до викликів сучасності. Для української діалектології актуальною залишається потреба в поповненні емпіричної бази (укладанні корпусу), у загальних дослідженнях фраземіки всього українського континууму та в описі складу та функціону-

вання одиниць у межах окремого говору чи говірки. Досвід в опрацюванні та апробації принципів картографування діалектних явищ, методів збирання та систематизації лексики слугує основою для досліджень діалектної фраземіки.

Відображенням в українських фразеологізмах архетипів національної свідомості та культури присвячено роботи таких дослідників: Н. Венжинович, Л. Даниленко, Г. Доброльожа, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Н. Коваленко, З. Мацюк, Р. Міняйло, А. Сагаровський, Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Для ґрунтовного дослідження проблеми взаємозв'язку мови й культури мають значення дані етнокультурного та етномовного характеру, асоційовані у свідомості людини з відповідним словом чи фразеологізмом. Д. Будняк зауважує, що фразеологічна одиниця вже із зовнішнього боку може сигналізувати про багато культурно-історичних та соціоетнічних характеристик [1, с. 203–207].

В. Васильченко проаналізував фразеологічні одиниці української мови, що відображають факти статусної зміни зовнішності людини через обрядове переодягання/одягання, або як додавання (вилучення) до зовнішності якихось елементів, а також статусно-семіотичне навантаження номінації вбрання, головних уборів і навіть зачісок, способів стрижки та гоління [2].

На основі досліджень етнографічних матеріалів про гуцульський весільний обряд Т. Леню висновкує про «досить відчутну перевагу «жіночого» начала над «чоловічим» та особливу роль жінки в суспільному житті й світогляді українців Карпат – «вербальномагічна» роль жінки та «діяльна» роль чоловіка в бойківсько-закарпатській весільній обрядовості існують не як дві антагоністичні сили, а як два взаємопроникаючі, взаємодоповнюючі елементи одного цілого» [3].

Особливо вагомим доробком в українській фразеології є публікації регіональних словників (Г. Аркушин, Н. Вархол, А. Івченко, Г. Доброльожа, З. Мацюк, А. Сагаровський, Г. Ступінська В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Чабаненко та ін.), до складу яких входять власне діалектні фрази і такі, що є зразками сучасної української літературної мови.

Мета дослідження – визначити, як форма вираження фразеологізмів української мови відображає різні етапи життя людини – від найперших років життя і до старості. Об'єктом обрано сталі народні вирази, що відображають вікові межі людини з увагою до компонентного складу та образних конкретизаторів. Предмет дослідження – семантичні й емотивні можливості фразеологізмів, риси уснорозмовності й територіальності, особливості поєднання їхніх компонентів у творенні образності та ін.

Матеріалом для спостережень послугували фразеологічні словники говорів української мови, тексти польових записів авторки в говірках Західного Поділля та суміжжя. Значимо, що в статті збережено графічні знаки транскрипції аналізованих видань.

Виклад основного матеріалу. Методика дослідження фразеологічного вираження розуміння періодів земного життя людини спрямована на виявлення мотивацій і особливостей творення цих одиниць, варіантів поєднання компонентів у створенні образності, рис уснорозмовності, ареальних різновидів та ін. Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування лексикографічних матеріалів, збірок паремій і даних текстів-розповідей від носіїв говірок – достовірний і важливий матеріал для вияву процесів творення і розуміння мовцями народних образних вторинних номінацій.

Досліджено, що за семантичними групами фрази говіркового мовлення розподіляються нерівномірно, бо, як правило, пов'язані вони з різною ха-

рактистикою людини, її фізичними та психічними особливостями, поведінкою та станами. Зафіксовані сталі вислови, які наповнюють фразеосемантичне поле «Фізичний стан людини», характеризуються чітко вираженим емоційно-експресивним забарвленням і дозволяють виявити структурно-семантичні моделі як інваріант фразеологічного ряду.

До названого поля належить фразеосемантична група «Вікові порубіжжя людини», яка перебуває поза увагою етнографів і діалектологів, на нашу думку, через втрату відповідних звичасво-обрядових дійств-посвят, архаїзацію окремих елементів та віддаленість від традиційних народних обрядів (родильних, весільних тощо). Реєстр фразем на позначення вікового порубіжжя ускладнюється ще й надзвичайно високим рівнем полісемії цього семантичного поля.

Узагальнене значення мають сталі вирази: *літа молодії* 'молодість' [Демський, с. 50]; *ніти до шьвіта* 'подорослішати' [Вархол, с. 147]; *на літи хто* 'дорослий' [Демський, с. 50]; *знати шо до брюха, шо пуд брюх* 'стати дорослим' [Вархол, с. 24].

Переважно про парубків і дівчат у говірковому мовленні кажуть: *ще мамине молоко на губах не обсохло* [Романюк, с.124], *молоко на губах ни засохло* 'хто-небудь дуже молодий, недосвідчений' [Березовська, с. 44], *молоко на губах ни обсохло* 'про вік людини' [Лонська, с. 244], *мало каші з дів* 'про вік людини' [Лонська, с. 244].

Важливим періодом у житті людини є досягнення першого року життя, коли дитина вчиться самостійно ходити, говорити, коли відлучають її від материнського молока. У сучасному діалектному мовленні побутують вислови зі значенням 'підрости; дорости, досягти першого року життя', наприклад: у західноподільських говірках – *вийти с не'л'у'шок* [Коваленко, с. 257], *вийрости до гори'ка* [Коваленко, с. 93], *с'пертис' на ноги* [Коваленко, с. 231], *на л'у'дину по'хожій* [Коваленко, с. 192]; середньополіських – *вийти з пелюшок, вирости з пелюшок* 'подорослішати' [ФСГЖ, с. 132]; лемківських – *выпасти з колыскы* [Вархол, с. 68]; *встати (піднятися) з колін на ноги* 'підрости' [СВГ, с. 38]. У складі таких образних виразів є назви відповідних предметів, що супроводжують зростання дитини.

Прикметно, що етапи зростання дитини українці на основі спостережень за довір'ям образно порівнюють з тим, як виростають пташенята, адже поруч із людиною ростуть домашні птахи, біля осель чи в господарських приміщеннях в'ють гнізда ластівки, лелеки та ін., що дає змогу бачити швидкий ріст пташок, їх формування, навчання літати. На основі таких спостережень витворилися фразеологічні одиниці на позначення процесів зростання дитини та її дорослішання, у компонентному складі яких є назви, пов'язані з птахами (пир'я, крила, колодочки), ознаками їхніх зовнішніх змін, наприклад: *зарастати пир'ям* 'подорослішати' [Вархол, с. 103], *вже пирко за калаом* 'стати дорослим (про хлопця)' [Вархол, с. 103], *вбиватися в колодочки* 'дорослішати, мужніти' [ФСГЖ, с. 89], *вбився в палки* 1. 'подорослішати' 2. 'самовпевнена людина' [ФСГЖ, с. 129], *убрався в пир'я* 'подорослішати' [ФСГЖ, с. 136], *в пир'ячко вбиватися* 'дорослішати' [ФСГЖ, с. 136], *вбитись в колодочки* [Доленко, с. 141]. Зазначимо, що такі фразеологізми вживаються переважно на позначення дорослішання та змужніння хлопців, що підтверджують потрактування значень у лексикографічних працях. Йдеться про зміни в зовнішньому вигляді хлопців (борода чи вуса, міцна статура) і в їхній поведінці на святкових розвагах, роботи в господарстві, участі в праці громади.

Фразеологізми цієї моделі мають прозору мотивацію та характеризують маскулінні ознаки, адже важливою у становленні хлопців була їхня готов-

ність до праці, наприклад: *вже має куло́к до гра́бель* 'став дорослим, виріс (про хлопця)' [Вархол, с. 75], *вже мо́же ко́су вострі́ти* 'став дорослим, виріс' [Вархол, с. 72]. Інші «чоловічі» атрибути (бритва, ногавиці – вузькі штани з білого або темного сукна) стали образними конкретизаторами у фраземах лемківських говірок: *брытов трéба купі́ти* кому 'став дорослим' [Вархол, с. 23], *вырости з ногаві́цу* подорослішати, стати парубком [Вархол, с. 92].

За матеріалами «Словника західнополіських говірок» Г. Аркушина, носії говірок вживають низку синонімічних фразеологізмів на позначення процесів, пов'язаних із розвитком пташенят, наприклад: *в колодах* 'про пташенят, які вже підросли' [Аркушин, с. 111], *бути в колодах* 'підрости (переважно про птахів)' [Аркушин, с. 98], *в колодах* 'про пташенят, які вже підросли' [Аркушин, с. 111], *бути в кострубаках* 'підрости (про пташенят)' [Аркушин, с. 99], *в палк* 'і оброста́ють' 'підрастають пташенята' [Аркушин, с. 111], *наливати чи-колодки* 'підростати (про пташенят)' [Аркушин, с. 131], *в пищчи вбратис* 'підрости (переважно про пташенят)' [Аркушин, с. 113]. Вираз *вбéтися в палкé* 'покритися пір'ям' засвідчено в західноволинських говірках [Корзонюк, с. 81]; у південноподільських – *вбитись в колодочки* [Доленко, с. 141].

Іншу семантичну групу складають фразеологізми, які можуть вживатися на позначення зростання і пташенят, і дітей, наприклад: у західнополіських говірках – *в палки вбитис* 'підрости (про пташенят і дітей)' [Аркушин, с. 111], *в оснах* 1. 'пташеня, у якого відростає пір'я'; 2. 'юнак, що стає на самостійний шлях' [Аркушин, с. 111]; волинських – *в пацьорки (в пацьорки) вбратис/вбратися* 'підрости (про пташенят, дітей)' [СВГ, с. 25]; лемківських – *крыла нарослі кому* 'подорослішати' [Вархол, с. 74]. Образність фраземи *жовторóтик малол* 'етній' 'про вік людини' [Лонська, с. 244] теж побудована на основі спостережень за безпорадними пташенятами ластівки, які розкривають жовті дзьобики в очікуванні їжі. Підтвердженням високого рівня полісемії у фраземах досліджуваного поля є вживання одиниці *порости в пір'я* на позначення поняття 'розбагатити' [ЛЛПЖ, с. 560].

Фразеологічне значення одиниць мотивоване з погляду асоціативної подібності до відповідних предметів. Фразеологізми цієї моделі мають структуру порівняння, вони прозоро мотивовані, зумовлені високим ступенем експресивності з фемінними та маскулініними ознаками.

Значимо, що втраченими є українські обряди прийняття хлопців віком 16–18 років до парубоцтва, які були зафіксовані, наприклад, на Поділлі як «коронування», і визначальним тут були фізична зрілість (вуса, міцна статура) та внутрішнє змузнення [5, с. 151]. Відомо також про ініціальні ритуали, через які приймали молодших у пастухи і таким чином навчали поваги до старших (своєрідна пастуша школа) [4, с. 20].

Статус парубка впливав і на його поведінку на святкових розвагах, під час спільної праці в полі чи на пасовиську. Засвідчено, що залучення до парубоцтва відбувалося під час проведення якихось спільних робіт; наприклад, під час косовиці «... випробовували здібності й витримку нового косаря (фрица), йому не дозволяли відпочивати, а косити змушували між кращими косарями. Нерідко фрица навіть шмагали кропивою, терли мантач кою по голому животі, зв'язували тощо. Обряд завершувався лише тоді, коли новачок влаштував для косарів могорич у корчмі. З тих пір він діставав право палити люльку, пити горілку і ходити до дівчат. За звичаєм, про це оголошували привселюдно з якогось високого місця» [5, с. 151–152].

У наукових джерелах засвідчено існування й спеціальних дівочих громад, до яких приймали дівчат у віці 15–16 років. Зі вступом до парубочтва чи дівочтва змінювалося становище молоді і в сім'ї, і в громаді – якщо підліток займався дрібними хатніми справами, виконував накази старших, то парубок уже виконував традиційну чоловічу роботу. «Привілеї нового статусу проявлялися і в праві демонструвати його за допомогою певних атрибутів оздоблення одягу» [5, с. 151–152].

Етап зрілості хлопців, який у минулому супроводжувався обрядами-посвятами в парубки, номінується діалектоносіями так: *дорости до бат'ковицх шта'н'їу, моло'ко на губах он'сохло, приїти ў л'їта, війти ў л'уди, бути л'удиною*. У межах фразеосемантичного поля «Фізичний стан людини» досить поширеним є антонімічний вид системного зв'язку, що характеризується максимальним розходженням смислорозрізнавальних ознак. Зазначимо, що протиставлятися можуть не лише семантика, а й окремі компоненти сталих висловів, наприклад: *моло'ко на губах он'сохло* 'дорости' – *моло'ко на губах ше не' он'сохло* 'не дорости' [Коваленко, с. 207]; *приїти ў л'їта* 'дорости' – *війти з л'їт* 'постаріти' [Коваленко, с. 189].

За опрацьованими матеріалами, визначено, що період зрілості дівчини, за національно-культурним розумінням родинного життя, є найважливішим у житті жінки і пов'язаний, найперше, з її готовністю створити сім'ю, продовжити рід. Відзначимо порівняно з попередньою структурно-семантичною групою велику кількість сталих народних висловів та їхніх варіантів на позначення поняття 'доросла дівчина'. Фраземи цього семантичного ряду мають компоненти, що пов'язані з тематичними групами лексики весільного обряду: *д'їучина на вида'н'ї, д'їучи'на на ко'рит'ї, ~ до л'їдеї, ~ з' подуш'ками, ~ на по'роз'ї, д'їука до в'їда'н'є, ~ на в'їда'н'ї, ~ на в'їда'н'у* [Коваленко, с. 104]. Вираз *д'їучи'на на ко'рит'ї* зафіксовано в говірках Густинського та Чортківського р-нів Тернопільської обл., основою для компонентного складу стала назва предмета весільних дійств. Варіанти *до в'їда'н'є, на в'їда'н'у* поширені в західноподільських говірках, що межують із буковинськими. На основі спостережень над навколишнім світом природи, асоціативного мислення витворилися фраземи *д'їучи'на на по'р'ї, ~ го'това, ~ дос'ти'гла, ~ єн'їла* [Коваленко, с. 104], що поширені в усіх говірках Західного Поділля.

Важливим елементом мовної картини світу українців є усвідомлення та образна характеристики швидкоплинності життя загалом (*молодість, летить пташкою, а старість суне черепашкою; молодість птахом літає, а старість костюмом икандибає* [ФСГЖ, с. 111]) та швидкого зростання дитини зокрема. Зафіксовано найбільше стійких народних порівнянь, що відображають спостереження за доволі швидким світом рослин та людини, наприклад: у лемківських говірках – *рості як би гнати кого, рісти як би тягати кого* 'дуже швидко рости' [Вархол, с. 115], *рості як вербінэ* 'швидко рости' [Вархол, с. 26]; середньоподільських – *росте як квіточка в городі* [Доброльожа 2003, с. 81], *росте як дубок правенький* [Доброльожа 2003, с. 107], *виріс як гриб* [Доброльожа 2003, с. 124], *як хміль без тички* [Доброльожа 2003, с. 124], *росте мов маківка цвіте* [Доброльожа 2003, с. 124]. Інші образні конкретизатори мають фраземи *росте, як из води* [Номис, с. 384], *рости, мов на дріжджах* на позначення 'дуже швидко рости, розвиватися' [ЛЛПЖ, с. 135].

Зауважимо, що фраземи *с'пертис' на ноги, с'тати на ноги* в аналізованих говірках вживаються і на позначення понять 'дороблятися', 'видужувати', 'встати', а вираз *п'їти на с'в'її хл'їб* зафіксовано в суміжних говірках Кам'янець-Подільського та Новоушицького районів (по Дністру), коли говорять про сина, який розпочав жити у своїй хаті, окремо від батьків.

Явище синонімії на рівні дієслів спостерігаємо у фразеологізмах на позначення понять ‘виростити, виховати дитину’ *вивести в люди, випустити в люди* [ФСГЖ, с. 103] та ‘досягти успіху’ *вийти в люди, вилазити в люди* [ФСГЖ, с. 103].

До фразеосемантичної групи «Вікові порубіжжя людини» належать і фраземи на позначення поняття ‘постаріти’ з компонентами *літа, вік*, наприклад: *‘вийти з л’іт, до’ходити л’іт, до’ходити до л’іт* [Коваленко, с. 189], *добити віку вікового* [Демський, с. 50], *добити віку* [Демський, с. 50].

Образний конкретизатор *земля* є компонентом більшості фразем на позначення глибокої старості *под носом зем’я* [Конобродська, с. 429], *забираєца на тої с’в’іт* [Конобродська, 430], *зем’лею пахне, з’ем’лею / зем’л’ою пахне, зем’л’ої пахне, зем’л’ою пахнит’, зем’нейою пахнит’, зем’л’ею смердит, зем’л’ою смердит* [Конобродська, с. 429], *врості до з’емлі* ‘зменшуватися від глибокої старості’ [Вархол, с. 58].

Із таким значенням можуть вживатися сталі вирази, що витворилися на основі споглядання зовнішніх ознак старості людини. Тому зі значеннями ‘постаріти’ та ‘посивіти’ активно побутують у всіх західноподільських говірках фраземи: *по’сив’іла йак моло’ко, ста’ї б’ілії йак моло’ко, йак моло’ком об’лію, сивії йак моло’ко, об’литис’я моло’ком* [Коваленко, с. 207].

Висновки. Отже, фразеосемантична група «Вікові порубіжжя людини» в діалектному мовленні складається із таких семантичних рядів: ‘дорости, досягти першого року життя’, ‘не дорости’, ‘дорослий хлопець’, ‘доросла дівчина’, ‘постаріти’. Найбільшу варіантність та ареал поширення має семантичний ряд ‘доросла дівчина’.

Фраземи досліджуваного говору вступають між собою в різні системні зв’язки, можуть легко відтворюватись в усному мовленні, виступати своєрідним орнаментом, що акцентує смислові відтінки. Для аналізованої фразеосемантичної групи найприкметнішим є явище міжфраземної полісемії. За структурою та лексичним складом фраземи західноподільських говірок мають усі ознаки загальноукраїнського типу фразем, хоч можуть відрізнятись стилістичним вживанням, а також містити власне місцеві ознаки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Будняк Д. Смислова місткість фразеологізмів в поезії усного слова. *Slowo. Tekst. Czas: materiały z II Międzynar. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997* / [pod red. M. Aleksiejenki i E. Siekierzyckiego]. Szczecin, 1997. S. 203–207.
2. Васильченко В. Відображення українськими обрядовими фразеологізмами ста-тусної зміни зовнішності людини. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 67–81.
3. Леньо Т. В. «Чоловіче» та «жіноче» у весільній обрядовості бойків Закарпаття. Гендерний аспект. URL: <https://surl.li/bxqrgy>.
4. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. 3. Народні дитячі ігри і забави пастухів Поділля та околиць / упор. В. В. Щегельський. Кам’янець-Подільський, 2011. 360 с.
5. Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

Умовні скорочення джерел:

1. Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа», 2000.

2. Березовська – Березовська Г. Г. Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. 275 с.
3. Вархол – Вархол Н. Д., Івченко А. І. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава, 1990. 160 с.
4. Демський – Демський М. Т. Дерииваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ, 1987. С. 45–61.
5. Добролюжа – Добролюжа Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир: Вид-во «Волинь», 2003. 160 с.
6. Доленко – Доленко М. Т. Фразеологічний словник Поділля. *Питання фразеології східнослов'янських мов*: тез. доп. Київ, 1972. С. 141–142.
7. Коваленко – Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський, 2019. 412 с.
8. Конобродська – Конобродська В. Л. Номінація поліського поховального обряду. I. *Український діалектологічний збірник*. Київ, 1997. Кн. 3: Пам'яті Тетяни Назарової. С. 428–458.
9. Корзюнок – Корзюнок М. М. Словник західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ: Наукова думка, 1987. С. 62–267.
10. ЛЛПЖ – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дідик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 896 с.
11. Лонська – Лонська Л. Народна фразеологія як елемент збереження етнокультури. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*: зб. наук. праць / гол. ред. Л. М. Полюга. Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 240–249.
12. Номис – Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М. Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
13. Романюк – Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 232 с.
14. СВГ – Кірілкова Н. Словник волинських фразеологізмів. Острог-Рівне, 2013. 192 с.
15. ФСГЖ – Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський, 2010. 404 с.

References:

1. Budniak, D. (1997). Smyslova mistkist frazeolohizmiv v poezii usnoho slova. *Slowo. Tekst. Czas: materialy z II Międzynar. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997* / [pod red. M. Aleksiejenki i E. Siekierzyckiego]. Szczecin. S. 203–207. (in Ukr.).
2. Vasylenko, V. (2010). Vidobrazhennia ukrainskymy obriadovymy frazeolohizmamy statusnoi zminy zovnishnosti liudyny. *Ukrainska mova*. 2010. №1. S. 67–81. (in Ukr.).
3. Leno, T. V. «Choloviche» ta «zhinoche» u vesilnii obriadovosti boikiv Zakarpattia. Hendernyi aspekt. URL: <https://surl.li/bxqrqy> (in Ukr.).
4. Materialy navchalno-naukovoї laboratorii etnolohii Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Vyp. 3. Narodni dytiachi ihry i zabavy pastukhiv Podillia ta okolyts / upor. Shchehelskyi V.V. Kamianets-Podilskiy, 2011. 360 s. (in Ukr.).
5. Ponomarov, A. P., Artiukh, L. F., Kosmina, T. V. (1994). *Ukrainska mynuvshyna: iliustrovanyi etnohrafichniy dovidnyk*. Kyiv: Lybid. 256 s. (in Ukr.).
6. Arkushyn – Arkushyn, H. L. (2000). *Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok*. U 2-kt t. Lutsk: Red.-vyd. vidd. «Vezha» (in Ukr.).
7. Berezovska – Berezovska, H. H. (2022). *Slovnyk hovirky sela Osycky Podilskoho raionu Odeskoї oblasti*. Uman: VPTs «Vizavi». 275 s. (in Ukr.).

8. Varkhol – Varkhol, N. D., Ivchenko, A. I. (1990). Frazеологічний словник лемківських говірок Skhidnoi Slovachchyny. Bratislava. 160 s. (in Ukr.).
9. Demskyi – Demskyi, M. T. (1987). Deryvatsiina baza dialektnoi frazemiky z boikivskoho arealu. *Ukrainska dialektna leksyka*: zb. nauk. prats. Kyiv. S. 45–61. (in Ukr.).
10. Dobrolozha – Dobrolozha, H. M. (2003). Krasne slovo – yak zoloty kluch: Postiini narodni porivniannia v hovirkakh Serednoho Polissia ta sumizhnykh terytorii. Zhytomyr: Vyd-vo «Volyn». 160 s. (in Ukr.).
11. Dolenko – Dolenko, M. T. (1972). Frazеологічний словник Podillia. *Pytannia frazeolohii skhidnoslovianskykh mov*: tez. dop. Kyiv. S. 141–142. (in Ukr.).
12. Kovalenko – Kovalenko, N. D. (2019). Frazеологічний словник podilskykh i sumizhnykh hovirok. Kamianets-Podilskyi. 412 s. (in Ukr.).
13. Konobrodskа – Konobrodskа, V. L. (1997). Nominatsiia poliskoho pokhovalnoho obriadu. I. Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk. Kyiv. Kn. 3: Pamiati Tetiany Nazarovoi. S. 428–458. (in Ukr.).
14. Korzoniuk – Korzoniuk, M. M. (1987). Sловник zakhidnovolynskykh hovirok. *Ukrainska dialektna leksyka*: zb. nauk. prats. Kyiv: Naukova dumka. S. 62–267. (in Ukr.).
15. LLPZh – Leksykon Ivvivskyi: povazhno i na zhart / N. Khobzei, O. Simovych, T. Yastremska, H. Didyk-Meush. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevychа NAN Ukrainy, 2009. 896 s. (in Ukr.).
16. Lonska – Lonska, L. (2011). Narodna frazeolohiia yak element zberezhennia etnokultury. *Filolohichnyi visnyk Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny*: zb. nauk. prats / hol. red. L. M. Poliuha. Uman: VPTs «Vizavi». Vyp. 1. S. 240–249. (in Ukr.).
17. Nomys – Ukrainski prykazky, pryslivia, i take inshe. Uklav M. Nomys / uporiad., prymit. ta vstupna st. M. M. Paziaka. Kyiv: Lybid, 1993. 768 s. (in Ukr.).
18. Romaniuk – Romaniuk, N. V. (2002). Frazеологія verkhnonaddnistrianskykh hovirok nyzhnoi techii richky Bystrytsi: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia, 2002. 232 s. (in Ukr.).
19. SVH – Kirilkova, N. (2013). Sловник volynskykh frazeolohizmiv. Ostroh-Rivne. 192 s. (in Ukr.).
20. FSHZh – Dobrolozha, H. M. (2010). Frazеологічний словник hovirok Zhytomyrshchyny. Zhytomyr: PP Tulovskyi. 404 s. (in Ukr.).

Nataliia Kovalenko

NOMINATIONS OF HUMAN AGE THRESHOLDS: PHRASEOLOGICAL LEVEL

Contemporary linguistic research is aimed at a comprehensive and in-depth study of vocabulary and phraseology in the linguistic and speech space, in particular, an in-depth study of the national linguistic picture of the world. The Ukrainian ethnic group's ideas about the stages of human life, understanding its transience and the inevitability of death are archetypal. In such information about a person, the creation of idioms is based on general experience and individual perception of the world. The understanding of a person's development and changes in the status (age, family, social, etc.) is clearly reflected in customs, rituals, elements of rituals, and, at the linguistic level, through concepts, symbols, linguistic culture, phraseological units, etc. It has been researched that the phraseosemantic group «Human Age Thresholds» in dialectal speech consists of the following semantic sets: 'to grow up, to reach the first year of life', 'not to grow up', 'adult young man', 'adult young woman', 'to grow old'. The largest number of fixed folk comparisons reflecting observations of the surrounding world of plants and humans have been recorded. Phraseological units enter into various systemic relationships with

each other, can be easily reproduced in oral speech, and serve as a distinctive ornamentation that emphasizes semantic nuances. The most characteristic phenomenon for the analyzed phraseosemantic group is interphraseological polysemy. Regarding structure and lexical composition, the phraseological units of the analyzed semantic group possess all the features of the all-Ukrainian phraseological type, though they may differ in stylistic usage, and also contain specific local characteristics.

Key words: ethnolinguistics, dialect, lexeme, phraseological unit, symbolism, stereotype, archetype.

Отримано: 11.09.2025 р.

УДК 811.161.2'282

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.257-263

Дмитро Поліщенко

*ORCID 0009-0001-0376-583X,
аспірант кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

СТІЙКІ НАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

У статті досліджено особливості вживання стійких народних порівнянь у говірковому мовленні Західного Поділля, акцентовано увагу на засобах вияву культурно-національного коду.

Зауважено, що саме під час вільного спілкування і записування зв'язних текстів у природному для діалектоносія середовищі є можливість виявити унікальні мовленнєві реалізації світогляду. Творення порівняльних стійких виразів спирається на загальний досвід та індивідуальне сприйняття світу.

З'ясовано, що багатство виражальних засобів мовлення є показником рівня його розвитку та досконалості, що виявляється насамперед у стійких народних порівняннях – живому і невичерпному джерелі нових виражальних засобів народу. Такі стійкі одиниці мови надають мовленню яскравих рис національного характеру, неповторного колориту.

Ключові слова: порівняння, діалектне мовлення, говір, фразеологічна одиниця, стійкий народний вираз.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення для української діалектології важливими залишаються фіксація лексики, фразеології, зокрема стійких народних порівнянь, на основі спеціальних опитувальників, а особливо – записи текстів зв'язного усного мовлення від носіїв говірок. Дослідники аналізують стійкі вислови з діалектних і фольклорних текстів різного часу та різної якості запису, а також описують ареальні мовні одиниці на матеріалі художніх творів, що мають чітко виражену регіональну основу. Емпіричний матеріал української мови поповнили як власне фразеологічні одиниці, так і стійкі порівняльні конструкції, які демонструють здатність мовців вербалізувати свої емоції, ставлення до когось чи чогось та ін.

Одним з основних завдань фразеологічних досліджень є вивчення як складної і багатогранної теоретичної проблеми фразеологічної номінації, так і

аналіз побутування цих одиниць у різних ареалах, вивчення змінності й типів варіювання та ін. Недостатня вивченість фразеологічної номінації пов'язана із її суперечливою природою, взаємодією різних факторів у творенні цих мовних одиниць, а також складністю досліджень їхнього територіального поширення.

Сучасні фразеологічні словники говіркового мовлення, що охоплюють усі три наріччя, зафіксували вживання структурно-семантичних типів фразеологізмів, ширше варіювання їхніх форм і компонентів, ніж у словниках української літературної мови, а також відображають системні зв'язки між одиницями та їхнє просторове поширення. Зокрема, цінний матеріал міститься у «Словнику стійких народних порівнянь» О. Юрченка та А. Івченка [8], де для кожної одиниці подано ареал її вживання. У словнику «Слова з язика, як бджоли з вулика» Н. Коваленко упорядковано порівняльні звороти, зафіксовані в західноподільських і південноволинських говірках [4]. Приклади з центральнополіських говірок зафіксувала Г. Доброльожа [1]; компаративні сполуки з компонентом-ентонімом у гуцульських говірках проаналізувала М. Олійник [7]. У цих працях знаходимо й ті порівняльні конструкції, які втратили первісні семантичні зв'язки між компонентами, і ті, що фіксовані у словниках літературної мови.

У фразеологічних словниках окремих говорів, говірок чи мовлення одного села так само трапляються компаративні фраземи з тлумаченням їхнього значення (Г. Аркушин, Н. Кірілкова, Н. Коваленко, З. Мацюк, А. Сагаровський, Г. Ступінська і Я. Битківська, В. і Д. Ужченки, В. Чабаненко та ін.). Зазначимо, що порівняння є поширеною групою в системі діалектної фразеології, що свідчить про їхню активну присутність у мовленні та широке територіальне варіювання.

Зауважимо, що в живому мовленні постійно поновлюються форми і семантика стійких виразів, з'являються нові мотивації, актуальні теми та проблеми, але від покоління до покоління передаються знання, світосприйняття, культура та традиції, які впливають на вербалізацію емоцій та інформації. На основі метафоризованого переосмислення явищ та особливо порівняння предметів, живих істот, природи, космосу тощо витворилися стійкі вирази, що засвідчують своєрідність народного мислення та світобачення, побудованих на етнічних світоглядних принципах.

Мета нашої статті – виокремити та проаналізувати стійкі народні порівняння в західноподільському говірковому мовленні. Матеріалом для спостережень послугувала картотека науково-дослідної лабораторії діалектологічних досліджень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також опубліковані тексти польових записів говірок Західного Поділля та суміжжя Н. Коваленко [3].

Виклад основного матеріалу. Компаративні фразеологізми виділяються в окрему підгрупу, оскільки ґрунтуються на спеціальних відношеннях порівняння, реалізованих різними засобами мислення, мовлення, свідосприйняття. В основі внутрішньої форми цих одиниць лежить образне сприймання навколишнього світу, що ґрунтується на метафоризованому осмисленні всіх сфер життя людини, найбільше – звичаїв та обрядів, вірувань, моралі з урахуванням психології та норм поведінкових типів, емоційно-почуттєвої цілісності носіїв української мови.

Процес номінації зумовлений пізнавальною діяльністю людей через процеси мислення, абстрагування, зіставлення, формування ставлення до оточення. Пізнаючи дійсність, людина оперує знаннями про предмети чи явища, їхні властивості та якості. У процесі творення стійкого образного порівняння взаємодіють мовні, логічні та психологічні фактори. Перехід назви одного предмета на інший за асоціацією, за подібністю між предметами ґрунтується на психологічних факторах, які можна вважати також виявом оцінних значень.

За нашими матеріалами, у населених пунктах Західного Поділля переважає поширення сполучника як у складі порівняльних виразів, що виражає єдність територіального мовлення та літературної мови: *йак во́ди у́ писок набрати* ‘мовчати’ (Куч, Лтв), *б’іхти йак к’ін* ‘швидко бігти’ (Куп); *б’іхти йак на по́жар* ‘дуже швидко бігти’ (Куч), *б’ідній йак пун’* ‘бідувати’ (Кар, Івах, Злс); *б’ідний йак вош* (Дуб, Клб), *б’ілій йак моло́ко 1*. ‘свий’ (Дуб, Куп, Кор, Кпс, Куч, Лтв). 2. ‘переляканий’ (Кшт). 3. ‘блідий’ (Злс, Жнщ); *б’ити^ес’а йак риба об л’ід* ‘бідувати; працювати, але нічого не заробляти’ (Кур); *б’омкнути йак м’ішок* ‘впасти’ (Ктк); *в’ибудл’ити йак ба́дин’а* ‘схуднути’ (Кар, Івах, Злс); *в’из’іри^ети^ес’а йак нес* ‘розкритися’ (Кос, Дуб, Клб); *хо^м’ити йак к’ім’сала* ‘дуже хотіти’ (Дуб, Жвт, Івах, Кал, Кад, Кар, Клб); південноволинські *заро́биу йак ко́тов’і на ш’ва́ку* (Кар, Івах, Кор, Злс), *бовну́в, як дурний (сліпий)* з мосту ‘сказав щось необдумано’ (Кпс, Дуб, Куч), *ви’шкурив зу’би, як коби’ла до будякі’в / як Ко’стьова коби’ла* ‘дурний, безпричинний сміх’ (Кар).

Картотека лабораторії (1995–2024 рр.) дозволяє систематизувати порівняння за структурно-семантичними моделями, наприклад: “стояти + як + дерево, дерев’яний предмет = непорушно стояти”, яку наповнюють такі вирази: *сто́йит’ йак слуп* (Кар, Івах, Кор, Злс), *сто́йати йак сто́уп*, *сто́йит’ йак сто́уб не’ош’тесаний* (Кпс, Ком, Кшт, Клд), *у’к’опаний йак сто́уб* (Кпс, Дуб, Куч), *стау́ йак дуб* (Дуб, Жвт, Івах, Кал, Кад, Кар, Клб); *сто́йати йак пен’ / сто́йбичи^ети йак пен’* (Злс, Жнщ), *сто́йати йак пе^н’ок* (Кпс, Дуб, Куч), *сти^р’чати йак пе^н’ок* (Дуб, Куп, Кор, Кпс, Куч, Лтв). Структурно-семантична модель “худий + як + назва тонкого або вузького і довгого дерев’яного предмета” утворена внаслідок порівняння та ототожнення на позначення осіб – жінок і чоловіків, наприклад: *ху́дий йак дошка* (Кпс, Жщ, Лтв, Кос), *су́ха йак дошка* (Івах, Кал, Кад, Кар, Клб), *су́ха йак т’р’іска* (Кпс, Дуб, Куч), *тошча йак т’р’іска* (Кпс, Жщ, Лтв, Кос), *ху́да йак тичка* (Клб, Клн, Злс), *ху́да д’римба* (Кар, Івах, Кор, Злс), *ху́дий йак т’р’іска* (Дуб, Жвт, Івах, Кал, Кад, Карб), *ху́дий йак т’р’ісочка* (Дуб, Жвт, Івах, Кал), *ху́дий йак пати^ечок* (Кпс, Дуб, Куч), *су́хий йак з’іла’а* (Кар, Івах, Кор, Злс), *ху́дий йак баді^елина* (Кпс, Жщ, Лтв, Кос), *ху́дий йак дошка* (Кал, Кад, Кар, Клб), *ху́да йак с’к’іпка* (Дуб, Жвт, Івах, Кал, Кад, Кар, Клб).

Зафіксовано, що на території Західного Поділля вживають сполучник *таньби* у значенні ‘так ніби, як’: *хра́пит тан’би^е вор^е* ‘голосно хропіти’ (Кпс); *тан’би во́ди у́ писок набрати* ‘мовчати’ (Кпс, Кшт, Клд); *го́р’бати тан’би но-си^т’бохане^ц хл’іба* ‘згорбитися від старості’ (Клд); *тан’би йа́зик лигну́* (Кпс).

Діалектним варіантом до як виступає сполучник *шо*: *сто́йати шо пен’ би^з до́роги* ‘стояти непорушно’, *шо бу́л’ку на во́ду пус’кайе* ‘услесливо говорити’ (Кпс), *говорит шо віником махає* (Ком), *пусто шо у́ з’лечи́ку в кого* ‘бідувати’ (Кшт, Клд), *го́лодний шо во́ж* ‘дуже голодний’ (Кшт, Куп), *заче’рво́н’ити^ес’а шо рожа* ‘почервоніти від сорому’ (Кпс, Ком, Кшт, Клд), *шо маму’р’ідну пох’овала* ‘гірко плакати’ (Дуб, Куп, Кор, Кпс, Куч, Лтв). Зазначимо, що в деяких населених пунктах у складі порівняльних виразів паралельно вживають сполучники *шо* та *ніби*, наприклад: *н’іби во́ди у́ писок набрати* – *шо во́ди у́ писок набрати* (Кпс).

Компаративні фразеологізми утворюють особливу групу через спеціальні порівняльні відношення, що виражаються за допомогою різних засобів у структурному плані. Їх активне вживання спостерігаємо і в текстах сучасного говіркового мовлення. Зазначимо, що дослідження закономірностей та особливостей функціонування порівнянь, їх вплетення в текст усного мовлення, зокрема говіркового, важливе з огляду на потребу встановити не тільки специфічні прикмети

певного мовного ареалу, а й з'ясувати, як носій говірки осмислює життя і себе в ньому, прагне передати мудрість, емоції та почуття через слово [5, с. 35–36].

На матеріалі діалектних текстів-розповідей, записаних на території Західного Поділля, зафіксовано порівняння, що постали в результаті перенесення образів та сприйняття обрядів, дійств чи етапів, що виразно демонструють фразеотворчі можливості у переосмисленні сакрального. «Усі складники календарних обрядів утворюють понятійне поле, співвідносне з полем номінативним, а значення фразем впливає з контекстів, у яких обрядова дійсність інтерпретує смислову й культурну інформацію цілої нації» [7, с. 36].

Найбільшими церковними святами для українців є Різдво Христове та Великдень, або Великодні свята, які святкуються в Україні ще з X ст. [2, с. 69], а тому природно, що номінації культурно важливих і традиційних дійств, що складаються з цілого комплексу святкування, якому передують піст, підготовка господарства, оселі та ін., зафіксовано в складі стійких народних порівнянь, наприклад: *у п'яеці і роспал'уїут дванац'ат'ма пол'інами і кла'дуют окр'ін / пот'ім кидайут ту'ди не^мребрану і п'ім'суше^ну пише^нниц'у / а йі'їи т'реба зо три 'рази по'мити к'іп'ят'ком // 'ц'о'юу во'до'юу й'ми'вайут д'і'ї'чат і 'кажут / шоб се 'д'і'ї'че було та'ке 'добре і ба'гате / **й'ак к'ут'а** (с. Грушка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 30]; і то'ди м'і'с'или та'ку 'пас-ку / пи'кли йі'їи у п'яецу / нап'і'кали 'добре / на'пал'ували 'добре у п'яецу / о / і са'дж'или ту'ди 'паску і во'на ви'ходила та'ка дес'це по'тому дес'черис го'дини 'в'іти ви'мали / то во'на була **й'ак писанка 'файна** / ви'б'лискувала (с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 617].*

З'ясовано, що найчастіше в стійких народних виразах порівнюють риси характеру, зовнішній вигляд, поведінку людини тощо зі світом фауни, наприклад: *то 'д'і'ми мал'і / то т'реба було по'строї'їти ту хала'буду / а то'д'і у'ї'ч'ити д'і'т'ей / і так во'но й'шло / й'ак во'ни роз'ле'т'і'ли'с'а / **й'ак гор'о'п'ц'і** / але й'а ли'ши'лас'а у роз'битого ко'рта (с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 125]; а ми 'перше ше мал'і були / ти' нас на т'у'т'ун / а 'стари'на на ж'ні'ва // позас'п'л'аємо // а й'д'ак' там 'Ол'а Масло'ус'кого була / й'д'ак'с' во'на та'ка хо'дила **й'ак качка** / ти' йі'їи у'же до нас прикр'і'тили / а во'на набе'д'ран'т'а л'ятати / 'ц'і'ле по'лудне л'ят'айе // ми спи'мо / а во'на 'нав'іт'не 'буде^н нас (с. Стара Гута Новоушицького р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 217]; та'к'ї гор'не'ц' вар'ила 'мама / нас було 'семи'ро / та'к'ї гор'не'ц' здо'ров'ї вар'ила то'їи 'їу'лики з бура'чин'а то у'с'о / і так ми х'леп'али / та'ко **й'ак пор'о'с'а** х'леп'али ло'ш'ками / і так 'йі'ли // ої'т'а'шко було (с. Хреб'їїв Новоушицького р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 226].*

Визначено групу стійких виразів компаративного типу, у яких порівняння ґрунтується на зіставленні рис світу тварин, наприклад: *таї у' тих до'ли'нах 'пас-ли 'б'і'л'а р'і'ки таї у'дос'ві'та / ви'го'нили 'паст'и / бо у'ден' 'ду'же 'гед'зин'і // та то та'к'і 'гед'зе'н'ї / **й'ак кон'ї** л'і'тали / та'то х'удоба де 'годна була 'паст'ис'е (с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 21]; т'і ко'рови 'файно ї'дут / **й'ак т'і 'оле'н'ї з ро'гами** / 'файно так тої маї тр'і'се'ц'а / і 'ко'же'н заб'і'га'у напе'д'ред / шоб по'ди'вит'ис'а / ч'ийа ко'рова наї'файн'іша (с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 24]; а 'де-й'ака ко'рова та'ка 'файна / спо'к'і'йна / то та й'шла с та'ким 'буке'том на голо'в'і / **й'ак о'лен'** // лиш' ви'го'їдували'с'а т'і ли'ст'очки зе'лен'і у' тоїи ко'рови // й'ака то була кра'са (с. Завалія Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 62].*

На позначення поняття 'маленький' в українській фразеології є чимало одиниць, зокрема в текстах-розповідях зафіксовано порівняння розміру комах

із виглядом насинин маку, наприклад: *шоўкоп'рада году'вала // ш'тири 'роки // шоўкоп'ради та'к'і хроба'ки / б'іл'і ве'лик'і // да'дут ма'н'опин'к'і йак ма'чок / і ше йім р'вати з шоўковиц'і 'лис'т'ачко / і году'вати / пе'риб'ирати* (с. Нефедівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 108].

На основі образів нереального (міфологічного, казкового, фантазійного) світу витворилися в свідомості та мовленні відповідно порівняння з людиною, переважно її зовнішнім виглядом, наприклад: *а то жни'ва / тепло / поро'хи на до'роз'і та'к'і / шо стра'х'ім'е Гос'подн'е // ми поназм'ітайемо т'і поро'хи на 'кату / і босими но'гами по тих поро'хах // ўс'ім с'в'іта Божого не'в'итко / йак чор'ти / лиш с'і 'очи блиш'чили // от ўже ро'били / р'ізн'і з'битки* (с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 25-26]; *мона про в'о'їну роска'зати / бо це інте'ресно // зачи'наеца во'їна / ў нас буў в'ипуск 'б'іл'а ш'коли / з'райут музики / а тут б'і'жит / в'ін буў с' комсо'мол'ц'і'ў / ком'ісар'і'ў / Григ'іп // йак смерт' 'б'ілий так б'і'жит с' канце'л'ер'і'ї / бо то'ди шос' / шос' по т'іл'і'фону пе'ре'дали* (сміт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 160]; *прикра'шали наре'чену / шоб во'на гарно вигл'адала / ў п'лат'а од'а'гали / б'іл'і 'туфл'і / фа'та 'б'іла і ўсе 'б'іле' / моло'да вигл'адала йак си'г'урочка / йак кра'сав'іца* (с. Ходорівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 171].

Порівняння як намальований, як намальована здавна відомі та фіксовані в словниках, текстах української художньої літератури та розмовного мовлення і є підтвердженням вкорінення в свідомості стносу розуміння краси мальованих образів. У західноподільській говірці знаходимо варіант як *вималювана*, наприклад: *ўже йа ко'пайу / а в'ін на 'поч'іпки при'с'і'ў і 'диви'ц'я / а по'тому каже / де жм' ти при'їшла на 'мою 'голову? / шо 'дуже спо'добаў / пон'і'маеш ну // тажм' моло'да була / та'ка була йак 'вимал'увана / а сежм' 'робл'у / ўп'р'іла* (сміт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [3, с. 162].

Отже, завдяки записам зв'язного діалектного мовлення доповнено емпіричну базу стійких народних порівнянь, що є надійним джерелом глибшого пізнання складу й структури мовлення та мови, світобачення нації через елементи духовної та матеріальної культури.

Висновки. Діалектні варіанти компонентів стійких народних порівнянь у західноподільському діалектному мовленні (на різних рівнях мовної системи) не змінюють їхнього порівняльного значення, а лише свідчать про стабільність уживання в конкретному регіоні. Опрацювання компаративних фразем, зафіксованих у говорах південно-західного наріччя, дає можливість: визначити варіативність порівняльних сполучників; підтвердити, що основою літературної мови став спільний для діалектів сполучник *як*; усвідомити багатство образних засобів, притаманних українській мові загалом.

Структура компаративних фразеологізмів у діалектах лишається стійкою, а діалектизми не руйнують цілісної образної основи порівнянь.

Зазначимо, що паралельний розгляд діалектизмів у межах порівнянь і поза ними (у зв'язному мовленні) в майбутньому дозволить встановити зони накладання або розмежування у використанні певних лексем та лексем-компонентів фразеологізмів.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Дуб – Дубівка, Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.

Жвт – с. Жовтневе, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.

Жищ – с. Жищинці, Городоцький р-н, Хмельницька обл.
Злс – с. Залісся-1, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Івах – с. Івахнівці, Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.
Кад – с. Кадіївці, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Кал – с. Калюсик, Віньковецький р-н, Хмельницька обл.
Кам – с. Кам'янка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Кар – с. Карачієвці, Віньковецький р-н, Хмельницька обл.
Клб – с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Клд – с. Колодіївка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Клн – с. Кальна, Деражнянський р-н, Хмельницька обл.
Клч – с. Кульчіївці, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Ком – с. Комунар, Новоушицький р-н, Хмельницька обл.
Кор – с. Коричинці, Деражнянський р-н, Хмельницька обл.
Кос – с. Косиківці, Новоушицький р-н, Хмельницька обл.
Кпс – с. Капустяни, Новоушицький р-н, Хмельницька обл.
Ктг – с. Китайгород, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Куг – с. Кугайці, Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.
Куп – с. Купин, Городоцький р-н, Хмельницька обл.
Кут – с. Кутківці, Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.
Куч – с. Куча, Новоушицький р-н, Хмельницька обл.
Кшт – с. Каштанівка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
Лтв – с. Летава, Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.

Список використаних джерел і літератури:

1. Добролюжа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Житомир: Вид-во «Волинь», 1997. 52 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006.
3. Коваленко Н. Д. Західноподільські та суміжні говірки. Тексти: у 2-х т. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020. Т. 1. 536 с.; Т. 2. 512 с.
4. Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика: матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2011. 144 с.
5. Коваленко Н. Д. Текст як джерело вивчення процесів фразеотворення. *Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine*. Lublin, 2017. С. 35–42.
6. Коваленко Н., Царюк І. Фразеологізми з назвами великодніх свят в українському діалектному мовленні. *Studia ukrainika posnaniensia. Zeszyt 7 (2)*. Poznan, 2019. С. 35–42.
7. Олійник М. Я. Компаративні сполуки з компонентом-ентонімом у гуцульських говірках (на тлі загальнонародної компаративної фразеології). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2000. Вип. 29. С. 116–123.
8. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 172 с.

References:

1. Dobrolozha, H. M. (1997). Ideografichnyi slovnyk poliskykh narodnykh porivnian z komparatyvnyymy ob'iektamy-nazvamy tvaryn. Zhytomyr: Vyd-vo «Volyn». 52 s. (in Ukr.).
2. Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk. Kyiv. (in Ukr.).
3. Kovalenko, N. D. (2020). Zakhidnopodilski ta sumizhni hovirky. Teksty: u 2-kh t. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia “Ruta”». T. 1. 536 s. T. 2. 512 s. (in Ukr.).

4. Kovalenko, N. D. (2011). Slova z yazyka, yak bdzholy z vulyka: materialy do slovnyka narodnykh porivnian podilskykh i volynskykh hovirok Khmelnychchyny. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. 144 s. (in Ukr.).
5. Kovalenko, N. D. (2017). Tekst yak dzherelo vyvchennia protsesiv frazeotvorennia. *Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine*. Lublin. S. 35–42. (in Ukr.).
6. Kovalenko, N., Tsariuk, I. (2019). Frazeolohizmy z nazvamy velykodnikh sviat v ukrainskomu dialektnomu movlenni. *Studia ucrainika posnaniensia. Zeszyt 7 (2)*. Poznan. S. 35–42. (in Ukr.).
7. Oliinyk, M. Ya. (2000). Komparatyvni spoluky z komponentom-entonomom u hutsulskykh hovirkakh (na tli zahalnonarodnoi komparatyvnoi frazeolohii). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Lviv. Vyp. 29. S. 116–123. (in Ukr.).
8. Iurchenko, O., Ivchenko, A. (1993). Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian. Kharkiv. 172 s. (in Ukr.).

Dmytro Polishenko

FIXED FOLK COMPARISONS IN THE WESTERN PODILLIA DIALECT

The article studies the peculiarities of the use of fixed folk comparisons in the dialect of Western Podillia, focusing on the means of revealing the cultural and national code.

It has been noted that it is during free communication and writing coherent texts in an environment natural for dialect speakers that it is possible to reveal unique linguistic manifestations of worldview. The creation of comparative fixed expressions is based on common experience and individual perception of the world.

It has been defined that the richness of expressive means of speech is an indicator of its level of development and perfection, which is manifested primarily in fixed folk comparisons – a living and inexhaustible source of new expressive means of the people. Such fixed units of language give speech vivid features of national character and unique colour.

Dialect variants of components of fixed folk comparisons in the Western Podillia dialect (at various levels of the language system) do not change their comparative meaning, but only testify to the stability of their use in a particular region. The study of comparative phrases recorded in the dialects of the south-western dialect allows us to: determine the variability of comparative conjunctions; confirm that the conjunction *як*, common to dialects, became the basis of the literary language; and realise the richness of figurative means inherent in the Ukrainian language as a whole. It should be noted that the study of dialectal units within phrases and outside them (in connected speech) will in the future make it possible to establish areas of overlap or demarcation in the use of certain lexemes and lexeme components of phraseological units.

Key words: dialect speech, dialect, phraseological unit, fixed folk comparisons, Western Podillia.

Отримано: 18.09.2025 р.

УДК 811.161.2'282

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.264-273

Наталія Шеремета

*ORCID 0000-0002-7398-6734,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Світлана Каленюк

*ORCID 0000-0002-6055-8351,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання,
Національний університет імені адмірала Макарова*

АКСІОЛОГІЧНЕ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «РОДИННЕ ВИХОВАННЯ» У ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Проаналізовано аксіологічне та лінгвокультурне вираження концепту «родинне виховання» в контексті регіонального уснорозмовного дискурсу. Досліджено елементи традиційного дискурсу, у яких вербалізується народне уявлення про родинне виховання. Визначено основні аксіологічні доміанти та символічно-культурні моделі родинних стосунків, що відображають національно-мовну картину світу українців.

Ключові слова: концептосфера, концепт, аксіологія, лінгвокультура, регіональний уснорозмовний дискурс, родинне виховання.

Постановка проблеми. Мова кожного народу через призму сприйняття світу інтерпретує його світогляд. Відображає вірування, ідеологію, морально-етичну еволюцію етносу. Усі ці фундаментальні основи формують у свідомості мовців певні концепти.

Концепти вже тривалий час є об'єктом наукової уваги, у результаті чого лінгвістична гуманітарна парадигма отримала цілісне уявлення про специфіку функціонування у мові низки концептів, як-от: *війна, вірність/невірність, воля, гріх/спокута, життя, жінка, душа, краса, правда, простір, серце, шлях, щастя* тощо (М. Бобро, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Івашенко, В. Кононенко, Н. Коч, Л. Марчук, Т. Радзівська, О. Селіванова, Т. Сукаленко, Г. Яворська та ін.).

Звернення до концептуальної організації картини світу передбачає, з-поміж іншого, вивчення аксіологічних концептів, тобто тих, що наскрізно репрезентують людські цінності. Учені, зокрема, вдаються до дослідження тих аксіологічних концептів, що наскрізно репрезентують людські цінності. Так, Л. Вербицька досліджувала проблему взаємодії мови та культури. Вона наголошує, що мова – це одночасно і компонент культури, і її інструмент [4, с. 198].

О. Черненко дослідила концептополе «духовні цінності» у поетичному доробку В. С. Бойка, визначила особливості вербалізації концептів на позначення універсальних духовних цінностей [21].

О. Скларова описала різні аспекти вияву концепту «патріотизм» у дискурсі Барака Обама [15].

Інтерес лінгвістів до вивчення цінностей у мові зумовив становлення нового напрямку лінгвістики – аксіологічної лінгвістики, ідеї якої активно розвиваються. Аксіологічну лінгвістику можна вважати дослідницьким підходом, що застосовується в рамках низки лінгвістик: когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, аналізу соціального дискурсу, політичної лінгвістики та ін.

Дослідження цінностей у мові базуються на понятті «концепт» (лінгвокультурний концепт).

Концептополе «виховання» на сьогодні є малодослідженим. Відомі лише напрацювання Г. Палиці – вивчення особливостей вербалізації концепту «виховання» на матеріалі українськомовних цитат [13]. Однак дослідження, у яких подавалася б комплексна інформація про специфіку вербальної об'єктивації концепту «родинне виховання» із залученням не лише текстів художньої літератури, публіцистики, наукових та лексикографічних доробок, а й прикладів говіркового мовлення, у сучасній лінгвістиці залишається невирішеним. І напевно чи може бути повністю висчерпаним – багатоаспектність цієї проблеми зумовлює її комплексність та неоднозначність.

Актуальність дослідження визначається необхідністю встановлення специфіки вербальної об'єктивації концепту «родинне виховання» як складника системи української аксіології на доволі широкому фактографічному матеріалі.

Мета дослідження – виокремити та подати лінгвістичну інтерпретацію засобів вербальної об'єктивації концепту «родинне виховання» як складника системи української аксіології.

Задля досягнення мети окреслюємо розв'язання **таких завдань**: дефінувати взаємозумовленість аксіологічних і лінгвокультурних концептів; описати принципи визначення засобів вербальної об'єктивації концепту «родинне виховання» як складника системи української аксіології; зафіксувати та класифікувати з класичних лінгвістичних позицій засоби вербальної об'єктивації концепту «родинне виховання» у говірковому мовленні.

Об'єктом дослідження є концепт «родинне виховання» у системі української аксіології, а предметом – вербальні засоби його об'єктивації у говірковому мовленні.

Джерельною базою дослідження послужили тексти говіркового мовлення, словники та збірки прислів'їв і приказок з різних ареалів України.

У дослідженні було використано такі методи: індуктивний та узагальнення – для формування теоретичного блоку дослідження; описовий – для опису й уточнення провідних ознак і структурних особливостей концепту; методи семантико-когнітивного та аксіологічного аналізу – для ідентифікації в структурі досліджуваного концепту поняттєвих, образних та оцінних складників; лінгвокультурологічний – задля визначення семантичного значення поняттєвих, образних та оцінних складників досліджуваного концепту.

Виклад основного матеріалу. Учення про цінності виокремилось у самостійну філософську галузь у другій половині XIX сторіччя. «Вводячи поняття цінностей, І. Кант протиставляє сферу моралі (свобода) сфері природи (необхідність) і тим самим окреслює головні аксіологічні питання – значення, вибору, повинності, належності, обов'язковості, оцінки, ставлення тощо» [19, с. 14]. І вже на початку XX сторіччя термін «аксіологія» упевнено увійшов до наукового обігу зарубіжної філософії завдяки французькому філософові П. Лапі та німецькому вченому Н. Гартману.

Чималий внесок у розвиток аксіології як науки та еволюційний поступ її центрального поняття «цінність» зробили й українські класики – письменники, філософи, мислителі: І. Вишенський, С. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, М. Драгоманов, М. Козачинський, І. Котляревський, М. Коцюбинський, П. Куліш, М. Лопатинський, І Огієнко, Ф. Прокопович, Т. Шевченко, С. Яворський та інші, чий філософські пошуки були пов'язані з визначенням найвищих морально-етичних цінностей у суспільстві. Найвищими людськими цінностями для П. Гулака-Артемівського та Є. Гребінки були *правда* та *людська гідність* (байки «Пан та Собака», «Рожа да Хміль», «Пшениця» та ін.). П. Куліш вбачав у *душі людини*, а особливо у її поетичному дарові, приховану сутність самої людини («Слово правди»). У творах Т. Шевченка утверджуються такі ціннісні поняття, як: *життя, віра, надія, справедливість, любов, сумління* й ін., з-поміж яких головну роль поет відводить цінності *Україна* та *Доля* (поема «І мертвим, і живим, і ненародженим...» та ін.).

У філософії аксіологія тлумачиться як «вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей. ... Тільки завдяки актам духовної діяльності можливо увійти у світ цінностей» [19, с. 14].

«Аксіологія як наука про цінності перебуває сьогодні в центрі уваги дослідників із багатьох наукових галузей, – переконує Т. Кузнецова. – Виникнувши в філософії, вона згодом утвердилася в соціології, культурології, філології й дала потужний поштовх подальшому розвитку цих наук. Ще у 20-х роках ХХ ст. була висловлена думка, що цінності дадуть ключ, який врешті-решт звільнить усі гуманітарні науки від їх сучасного стану патетичної поверховості. Особливо активно ціннісна проблематика стала привертати увагу багатьох науковців в останні роки. І це не данина моді, а пошук найбільш безболісного виходу із глобальної світової кризи, яка має, незважаючи на регіональні особливості, спільне соціокультурне підґрунтя» [9, с. 4].

Ключове поняття аксіології «цінність», зауважує Т. Кузнецова, було введено до філософського лексикону тільки в 60-х роках ХІХ століття німецьким науковцем Г. Лотце (1807–1881), який зазначав, що цінності – це те, що не існує, проте має значну силу, за допомогою якої людина створює новий світ культури. Учений визначив основну ознаку цінності – значущість, яка виявилася її домінантною в дефініціях, запропонованих уже іншими дослідниками цієї проблематики [9, с. 10–11].

За даними Академічного тлумачного словника української мови лексема «цінність» є багатозначною: «1. Виражена в грошах вартість чого-небудь; ціна. ... 2. Те, що має певну матеріальну або духовну вартість ... // Цінний предмет... 3. Важливість, значущість чого-небудь...» [3, с. 1588].

За словами О. Скларової, «традиційно цінності є предметом дослідження не лише філософії» [15], і на підтвердження цієї тези дослідниця наводить низку наук, де прямо чи опосередковано вивчаються цінності.

На сьогодні «концепт» є однією з основних одиниць в когнітивній лінгвістиці, але цей феномен, як пише А. М. Приходько [14], все ще не знайшов свого однозначного і несуперечливого визначення. Що пов'язано з порівняно недавнім його функціонуванням у термінологічній системі лінгвістики.

Як стверджує А. Загнітко, різні класифікаційні підходи не заперечують один одного, а лише доповнюють, наголошуючи відповідні суттєві ознаки концептів:

- 1) поняттєві складники;
- 2) образні складники;

- 3) ціннісні складники (ширше – аксіологічні);
- 4) дискурсивну зумовленість і мотивованість;
- 5) статичність;
- 6) динамічність;
- 7) варіативність;
- 8) інваріантність;
- 9) тематичне закріплення;
- 10) регулятивність;
- 11) значущість;
- 12) національно-культурне навантаження;
- 13) інтерпретативність і под. [7, с. 17].

На основі аналізу різних дефініцій схиляємося до визначення А. П. Мартинок: «Концепт» – це колективне знання, що пройшло крізь особистий досвід і емоційно-оцінне переживання, об'єктивоване в матеріальних продуктах діяльності соціальних інститутів (культури, мистецтва, літератури, ЗМІ тощо), яким в процесі соціалізації оволодівають чи його присвоюють і тим самим суб'єктивують, внаслідок чого стає реальною формою свідомості індивідуума» [10].

Когнітивний підхід передбачає розгляд концепту як явище ментального характеру, враховуючи х змістовні одиниці колективного розуму і пам'яті. Саме в межах цього підходу з'являється ідея про існування в мові аксіологічних концептів. У межах лінгвістики дослідження цінностей базуються на понятті «аксіологічний концепт».

Аксіологічний концепт, цитуючи О. Скляріву, – це «оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексику, концептуальної системи та мови мозку, усїєї картини світу, відображеної у людській психіці [15, с. 254].

Концепти, як «багатовимірний мисленнєвий конструкт, що відображає процес пізнання світу, результати людської діяльності, досвід і знання про світ» [6], не існують ізольовано, а ситуативно впорядковуються за принципом логічної доцільності й на цій основі включаються у систему більш високого порядку – концептосферу. Концептосфера – це тематично об'єднана сукупність концептів, що є елементом концептуальної картини світу [8].

Вибір концептів, їх поєднання та структурування визначається різними комунікативними факторами – мовними намірами, соціальною роллю учасників спілкування, а також тактико-стратегічною метою мовленнєвої взаємодії й ін. Проте визначальними серед них визначають такі три дискурсивні категорії: середовище, модус і стиль спілкування [22].

Основні значення слова *виховання* збігаються у тлумачних словниках української мови: «Виховання – сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання», а «виховувати – вирощувати, навчаючи правил поведінки, даючи освіту та ін.; систематичним впливом викликати, розвивати якість почуття, рису вдачі, особливості, прищеплювати що-небудь» [3, с. 118].

Тому у дискурсивній конфігурації концепту «родинне виховання» вбачаємо множини концептів, ситуативно впорядкованих за принципом логічної доцільності та на цій основі включених у концептосферу. Досліджуваний концепт «родинне виховання» актуалізується у різних типах дискурсу, що підкреслює його значущість для носіїв української лінгвокультури.

Основними завданнями сімейного виховання на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави є виховання в дітей гуманності (поваги до

людей, співчуття і чуйності, доброзичливого відношення до них, турботи про їхнє благополуччя) і духовності (прагнення до освоєння багатств вітчизняної і світової культури, до формування загальнолюдських ідеалів добра, справедливості, чуйності, чесності і порядності, до свого способу життя на основі волі, моральності, культури, краси); виховання дитини свідомим громадянином-патріотом своєї Батьківщини, чесним трудівником, гарним сім'янином [2, с. 26].

Найголовнішу виховну місію виконують батьки дитини. Саме їм належить основна роль у формуванні свідомості, переконань, почуття честі, гідності, совісті. Видатний український просвітник Іван Огієнко усіма своїми навчаннями доводить істинність народної мудрості: *«Чого батько і мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина»*. Адже саме в колі родини, сім'ї в душу дитини засивається все те добре, світле, радісне, що допоможе в майбутньому стати справжньою людиною, досягти успіху в житті: *«Кожний батько, особливо ж інтелігент, мусить говорити в своїй родині тільки літературною мовою, мусить в'яснювати рідномовні гасла та обов'язки, завжди даючи добрий приклад своїй дружині та дітям, і завжди вимагаючи від них уживати чистої мови»* [12], *«Ледача та дитина, котрої батько не вчив [20, с. 303], Ни впаде яблечко далеко, тики там же / Яблуку то яблуні далеко ни ткотця / Хто дітей не карає, той на смарость сльози має / Учи дітей не страшкою, а ласкою* [1, с. 27–28].

Щаслива й успішна родина – це те пріоритетне завдання, яке ставить перед собою кожен індивід, тому що особисте життя людини тісно переплітається з іншими сферами її життєдіяльності.

Як засвідчує фактичний матеріал, домінантною цінністю родини є діти. А в концептосфері «родинне виховання» потрапляють такі його складники, як: духовність, гуманність, патріотизм, працелюбство, сімейність.

Іван Огієнко, справедливо вважаючи, що дитина зможе реалізувати себе лише в рідномовному оточенні – за умови знання і любові до рідної мови, закликає вдома розмовляти тільки рідною мовою заради душевного спокою і насолоди в житті: *«Мати, що не навчить своєї дитини рідної мови й не зацупить їй правдивої любові до неї, є зрадниця своєї нації. Цей найбільший гріх супроти свого народу непокоїтиме таку матір ціле життя, й вона не зазнає правдивого щастя до могили... Кожний громадянин, що хоче частя своєму народові, мусить повсякчасно працювати й для збільшення культури своєї літературної мови... Уживання в родиннім житті чужої мови, мішані подружжя, чужомовна школа... – це початки мовного винародовлення»* [12, с. 14].

Образний компонент будь-якого концепту, а, отже, і концепту виховання – це метафори та паремії, що вживаються з цим словом (концептом) чи його синонімами. Аналіз фактичного матеріалу дає підстави окреслити певні тенденції. Лексико-семантичні варіанти слова «виховання» зумовлені двома дієслівними формами – **виховувати** і **виховати**: *Виховуй дитину, поки лежить упоперек лавиці* [20, с. 275], *Яка мати вищикана, таку доно виховала* [1, с. 29].

З огляду на це, цілком зрозуміло, що найбільшу кількість варіантів-синонімів представляють саме дієслівні метафори: **Зроблю з него людину / Видиш, Іленко, вівела дітій у люди та к маси на старість утіху / Мусиш жити: діти малі, треба ші їх ставити на ноги / Не (ни) ті батьки, шо в світ привели, а ті, шо в люди вивели** [20, с. 196, 53, 181, 314], *Як не навчив в пелюшках, то не навчши і в подушках / Батько – ворог, бо добре радить / Ріона мати високо замахує, но помалу б'є / Поки діти малейкі, то й мати дуренька* [1, с. 28, 26], *Люби як душу, труси як грушу* [11, с. 332], *Добре, як є старина, то коло*

хативсьо зробит і дітий допантрує [16, с. 99], Мій тато довго не тирнів: лиш котре з дітийне слухало, шмалив по чім попало [16, с. 668], Та ту галайсту траба годувати, вбирати, а ни так собі [16, с. 66].

Паремії у контексті нашого дослідження розуміємо як прислів'я та приказки. Аналіз прислів'їв і приказок зі словом *виховання*, його похідними та синонімами вказує, що додатково цей концепт може репрезентувати й такі поняття:

рід (родина, фамілія) й говіркові синоніми: *одної крові* [17, с. 97], Ви всі на одно копито, з *одного тіста* / Оба з *одного копита* / Та то все родина – *одного плота кіле* / Найдорожчий клад, коли в *родині* лад [20, с. 104, 168, 307], *Свий посварит* – що чужий пошкодує / *Яке курія, таке насія* [1, с. 25, 27], *Яблуко від яблуні далеко не впаде* / *Біля матері і сіль цукром здається* [11, с. 331], *З фамілії у фамілію* Міхайчуки були добрими господарями, шпаровитими, дбайливими / *Гід розповідав, що їх фамілія* ведеси с тих Бисковрайних, *йкі приїхали суда жити дес з-під границі* [16, с. 579].

То челядь моя [16, с. 638], *Як цю глоту прогодувати* [16, с. 72], *На таку ззіжє траба хліба та й до хліба, та й убрати в шос траба* [16, с. 164], *В цім кагалі ни годин спочети* [16, с. 181];

батьки (мати та батько): *З пеценого сина – батькови* чорна година [20, с. 295], *Яка ватра, такий дим, який батько, такий син* / *Яка довбня, такий клин, який батько, такий син* / *Яка хата – такий тин, який батько – такий син* / *Який колік, такий тин, який батько, такий син* / *Який тато, такий син – віносили ї бочки сир* [20, с. 344-345], *Яка мама, така й донька* [17, с.150], *Яка мати, така дочка / які батькі, такі діти* [11, с. 331], *Який (якій, які) дуб (ясенн), такий (такій, такі) тин (клин), який (якій, які) батько, такий (такій, такі) син* / *Яка мамка, така й лялька / Яка щена, така й яблуня / Яка матка, такі дятки* [1, с. 29, 26], *Нема у мамі щиріціо желібниці, як рідна донька, та й то ни кожда* [16, с. 113].

Із наведеного випливає, що семантично паремії з концептом виховання щонайперше репрезентують концептополе (як сукупність концептів) «родина», ключовими смислами якого стають *любов, підтримка, відповідальність, віра, єдність родини*.

Відзначимо, що зміст чималої кількості варіантів скерований на опис концепту *родинне виховання* від оберненого. Так, концепт *родинне виховання* може віддзеркалювати соціокультурну амбівалентність у традиційному середовищі – шанування материнства як життєвої місії з одного боку, а, з іншого, його знецінення через економічну скруту та суспільну буденність (*хрוליця, льоха*): *А багатодітні жінки були такі, що багато родили дітей, то їх називали крулиця, або називали, народила як льоха поросята. І ду них тей так само обрацалися. Як хто сучустував ї, шо вуна там багато тих дітей, а хто казав: як рудила, ту мугла рудити, то може вуспітувати. Хай вуспітує, хай та мучаця ті діти. А мучилися, бо ш бугато тих дітей, де ш вуни мугли бути всі дуглянуті чи всі ухожині* [5, с. 126–127].

Паремії можуть протиставлятися з невихованістю / невихованням: На віки пропав наш *блудний син* / *З пеценого сина* – батькови чорна година [20, с. 40, 295], *Одбилясь од роду* – як камінь у воду / *Рід не без виротка* / *Нема роду без вироду* [1, с. 25], *Хто ни слухає батька й матері, той собачої шкури послухає* [1, с. 28], *Ти маєш таку пінзу, шо усім цявкає – ні старому, ні малому ни змовчит* [16, с. 423].

У зв'язку з цим до їхньої вербальної структури доволі часто вводиться слово *свиня* (та похідні цього слова): *Із свині чоловік нігде не буде, але з чоловіка свиня ся може стати* / *З свині людини не буде* / *Кажи дитині: «Свиня,*

свиня», вона рохкати зачне / Пусту (поклади) *свиню* під (за) стів, а вона вилізе (лізе) на стів [20, сс. 295, 297, 322].

Ці приклади, на нашу думку, цілком можна вважати складниками концептополя «поведінка людини в соціумі».

Отже, образний компонент концепту «виховання» формується за допомогою переважно дієслівних метафор або описових форм, що є належними до сталих мовленнєвих конструкцій, а також паремій, які здебільшого представляють два концептополя – «родина» та «поведінка людини в соціумі».

У праці Г. Палиці зазначається, що експлікація оцінного компонента концепту «виховання» в позитивний контекст може відбуватися протиставленням прикметників *добрий – поганий*. На підтвердження цієї тези дослідниці наводять такий приклад: **Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми** (А. Макаренко) [13, с. 188].

Народна мудрість зауважує: *Кілько я з дітьми намучилася, наззідблалася, заків повіростали. Правда, тепер мене не забувають* [16, с. 311], *У Бутилевички мою фречині тіти* [16, с. 601] і – *Дітей годуй, а на старість торбу готуй / А вже тії дочки, то роздінуть до сорочки / Де сім дочок, там хата не заметяна* [1, с. 28, 30].

Висновки. Дослідження аксіологічного та лінгвокультурного вираження концепту *родинне виховання* у говірковому мовленні засвідчило його морально-етичну глибинність у мовні картини світу українців. Аналіз повсякденних висловлювань-розмірковувань і сталих зворотів уможливив виокремлення аксіологічних доміант концепту – шанування батьків, працьовитість, взаємовідповідальність за рід, внутрішня гармонія сімейного життя. Символічні образи успішної родини утверджують духовну єдність поколінь – осердя національного буття. Концепт *родинного виховання*, що базується на ідеалах добра, взаємоповаги, любові до родини, духовної спадкоємності поколінь, відповідно до опрацьованого діалектного матеріалу, виразно простежується у традиційних моделях виховання.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у порівняльному аналізі сучасних мовних практик виховання з традиційними моделями, а також у вивченні когнітивно-комунікативно аспекту вираження родинних цінностей у сучасному українському мовленні.

Список використаних джерел і літератури:

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін; Луцьк: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2003. 177 с.
2. Бужина І. В. Навчальний посібник до дисципліни «Сімейна педагогіка». Одеса: Університет Ушинського, 2022. 101 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. VIII. 1728 с.
4. Вербицька Л. О. Мова як складова існування культури. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2023. № 29. Т. 1. С. 198–202.
5. Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навч.-метод. посіб. / упоряд.: Н. Д. Коваленко, Б. О. Коваленко. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 344 с.
6. Єсипенко Н. Г. Об'єктивація художніх концептів у пригодницькому романі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. Чернівці, 2009. Вип. 430. С. 162–173.

7. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 12–21.
8. Кожушко І. Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 285–289.
9. Кузнецова Т. Аксіологія соціальних комунікацій: навч. посібник. Суми: Вид-во Сумського державного університету. Суми, 2012. 300 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14061114.pdf>.
10. Мартинюк А. П. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2009. № 837. С. 14–18.
11. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце: слов. фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 476 с.
12. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Факс. вид. Київ: АТ «Обереги», 1994. 72 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Nauka_pro_ridnomovni_oboviazky_vytyahy.txt?
13. Палиця Г. С. Вербалізація концепту «Виховання» в україномовних і німецькомовних цитатах. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3. С. 186–190. URL: <http://molodyvchenny.in.ua/files/journal/2017/4.3/45.pdf>.
14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
15. Склярова О. П. Концепт ПАТРІОТИЗМ у дискурсі Барака Обама. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2008. № 2. С. 254–265. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10987/26-Sklyarova.pdf>.
16. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.
17. Тищенко Т. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи: навч. посіб. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 382 с.
18. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 223 с.
19. Філософський енциклопедичний словник / [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.
20. Фразеологізми та паремії Чернівеччини: матеріали до словника / Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 2017. 352 с.
21. Черненко О. І. Концептополе ДУХОВНІ ЦІННОСТІ в ідіостилі Віктора Бойка: дис. ... д-ра філософії. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 246 с.
22. Яковлев М. Дискурсивні конфігурації концептів у структурі терміносистем і концептополів політичної науки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2019. Вип. 22. С. 216–221.

References:

1. Arkushyn, H. (2003) Skazav, yak dva zv'iazav: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni [He Said, Like He Tied Two Together: Folk Sayings and Riddles from West Polissia and the Western Part of Volyn]. Liublin; Lutsk: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. 177 s. (in Ukr).
2. Buzhyna, I. V. (2022) Navchalnyi posibnyk do dystsypliny «Simeina pedahohika» [Textbook for the Discipline «Family Pedagogy»]. Odesa: Universytet Ushynskoho. 101 s. (in Ukr).
3. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoï movy (z dod. i dopov.) [A Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with appendices and additions)] (2005) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». VIII. 1728 s. (in Ukr).

4. Verbytska, L. O. (2023). Mova yak skladova isnuvannia kultury [Language as a Component of Cultural Existence]. *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies]. Uzhhorod. № 29. T. 1. S. 198–202. (in Ukr.).
5. Volynski hovirky Khmelnychchyny. Zbirnyk dialektykh tekstiv: navch.-metod. posib. [Volynian Dialects of Khmelnytskyi Region. A Collection of Dialectal Texts: Educational and Methodological Study Guide] (2019) / uporiad.: Kovalenko N. D., Kovalenko B. O. Kamianets-Podilskyi: TOV «Ruta». 344 s. (in Ukr.).
6. Yesypenko, N. H. (2009). Obiektivatsiia khudozhnikh kontseptiv u pryhodnytskomu romani [Objectification of Artistic Concepts in the Adventure Novel]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Hermanska filohiia*. Chernivtsi. Vyp. 430. S. 162–173. (in Ukr.).
7. Zahnitko, A. (2010). Klasyfikatsiini typolohii kontseptiv [Classification Typologies of Concepts]. *Linhvistychni studii*. Vyp. 21. S. 12–21. (in Ukr.).
8. Kozhushko, I. (2011). Pro spetsyfyku vzhivannia termina «kontseptosfera» v suchasni kohnityvni linhvistytsi [On the Specifics of Using the Term «Conceptosphere» in Modern Cognitive Linguistics]. *Linhvistychni studii*. Vyp. 22. S. 285–289. (in Ukr.).
9. Kuznietsova, T. (2012). Aksiolohiia sotsialnykh komunikatsii: navch. Posibnyk [Axiology of Social Communications: Study Guide]. Sumy: Vyd-vo Sumskoho derzhavnogo universytetu. Sumy. 300 s. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14061114.pdf>. (in Ukr.).
10. Martyniuk, A. P. (2009). Perspektyvy dyskursyvnogo napriamu doslidzhennia kontseptiv [Perspectives of the Discursive Approach to Concept Research]. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu im. V. N. Karazina*. Kharkiv. № 837. S. 14–18. (in Ukr.).
11. Matsiuk Z. Shcho sil'tse, to nove sliv'tse: slov. frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia [Every Village comes with a New Word: Dictionary of Phraseological Units of West Polissia]. Lutsk: Vezha-Druk, 2013. 476 s. (in Ukr.).
12. Ohiienko, I. (1994). Nauka pro ridnomovni obov'iazky: Ridnomovnyi katekhyzys dlia vchytelev, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyroko hromadianstva [The Science of Native Language Duties: A Native Language Catechism for Teachers, Writers, Clergy, Lawyers, Students, and the General Public]. Faks. vyd. Kyiv: AT «Oberehy». 72 s. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Nauka_pro_ridnomovni_oboviazky_vytiah.txt?. (in Ukr.).
13. Palytsia, H. S. (2017). Verbalizatsiia kontseptu «Vykhovannia» v ukrainomovnykh i nimetskomovnykh tsytatakh [Verbalization of the Concept «Upbringing» in Ukrainian and German Quotes]. *Molodyi vchenyi*. № 4.3. S. 186–190. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/45.pdf>. (in Ukr.).
14. Prykhodko, A. M. (2008.) Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno- dyskursyvni paradymy linhvistyky [Concepts and Concept Systems in the Cognitive-Discursive Paradigm of Linguistics]. *Zaporizhzhia: Premier*. 332 s. (in Ukr.).
15. Skliarova, O. P. (2008). Kontsept PATRIOTYZM u dyskursi Baraka Obamy [The Concept of PATRIOTISM in the Discourse of Barack Obama]. *Linhvistyka XX stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy*. № 2. S. 254–265. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10987/26-Sklyarova.pdf>. (in Ukr.).
16. Slovyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovynian Dialects]. (2005) / za zah. red. N. V. Huiwaniuk. Chernivtsi: Ruta. 687 s. (in Ukr.).
17. Tyshchenko, T. (2014). Skhidnopodilskyi rodylnyi obriad: leksykohrafichni i tekstovyi opysy: navch. Posib. [East Podillia Birth Ritual: Lexicographical and Textual Descriptions: Study Guide]. Uman: VPTs «Vizavi». 382 s. (in Ukr.).
18. Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovyk linhvistychnykh terminiv [The Ukrainian Language. A Concise Explanatory Dictionary of Linguistic Terms] (2001) / S. Ya. Yermolenko, S. P. Bybyk, O. H. Todor; za red. S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Lybid. 223 s. (in Ukr.).

19. Filozofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. (2002) / [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv: Abrys. VI, 742 s. (in Ukr.).
20. Frazzeolohizmy ta paremii Chernivetchyny: materialy do slovnyka [Phraseological Units and Paremiias of Chernivtsi Region: Materials for a Dictionary] (2017) / H. Kuz, N. Rusnak, M. Skab, L. Tomusiak. Chernivtsi. 352 s. (in Ukr.).
21. Chernenko, O. I. (2021). Kontseptopole DUKHOVNI TSINNOSTI v idiostyli Viktora Boika [The Concept Field of SPIRITUAL VALUES in the Idiostyle of Viktor Boiko]: dys. ... d-ra filozofii. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody. 246 s. (in Ukr.).
22. Yakovliev, M. (2019). Dyskursyvni konfihuratsii kontseptiv u strukturi terminosystem i kontseptopoliv politychnoi nauky [Discursive Configurations of Concepts in the Structure of Terminology Systems and Concept Fields of Political Science]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoh. studii*. Lviv. Vyp. 22. S. 216–221. (in Ukr.).

Nataliia Sheremeta, Svitlana Kaleniuk

AXIOLOGICAL AND LINGUOCULTURAL EXPRESSION OF THE «FAMILY UPBRINGING» CONCEPT IN DIALECTAL SPEECH

The article analyzes the axiological and linguocultural expression of the «family upbringing» concept within the context of regional oral discourse. In the discursive configuration of the «family upbringing» concept, we see a multitude of concepts, situationally organized according to the principle of logical expediency and thus included in the concept sphere. The studied concept of «family upbringing» is actualized in various types of discourse, which emphasizes its significance for the speakers of Ukrainian linguoculture. The most important educational mission is carried out by the child's parents. It is they who have the primary role in forming the child's consciousness, convictions, and sense of honor, dignity, and conscience. The factual material confirms that the dominant value of the family is children. Furthermore, the conceptsphere of «family upbringing» includes such components as spirituality, humanity, patriotism, diligence, and family-orientation. The figurative component of the concept of *upbringing* consists of metaphors and paremiias used with this word (concept) or its synonyms. Verbal metaphors represent the largest number of synonym variants. Analysis of proverbs and sayings with the word *upbringing*, its derivatives and synonyms indicates that this concept can also represent the following concepts: kin (family, lineage) and dialect synonyms, parents (mother and father). The content of a considerable number of variants is aimed at describing the concept of *family upbringing* from the opposite perspective. Paremiias can be contrasted with ill-manneredness/lack of education. Such examples can be considered components of the concept field «human behaviour in society». An analysis of everyday expressions-reflections, and fixed phrases made it possible to identify the axiological dominants of the concept: respect for parents, hard work, mutual responsibility for the family, and inner harmony in family life. Symbolic images of a successful family affirm the spiritual unity of generations – the core of national existence. We see the prospects for further research in the comparative analysis of modern language practices of upbringing with traditional models, as well as in the study of the cognitive-communicative aspect of expressing family values in modern Ukrainian language.

Keywords: conceptsphere, concept, axiology, linguoculture, regional oral discourse, family upbringing.

Отримано: 15.09.2025 р.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 001(477)Огієнко:378.4(477.43-21)КПДУУ«1918/1920»
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.274-289

Олександр Завальнюк

*ORCID 0000-0002-1778-9736,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У КАДРОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918–1920 рр.)

На основі архівних і опублікованих джерел, а також праць сучасних українських вчених досліджується керівна діяльність видатного державного діяча Івана Огієнка упродовж 1918–1920 рр. на посадах ректора, міністра освіти і головного уповноваженого (ГУ) представника уряду УНР, спрямована на забезпечення Кам'янець-Подільського державного українського університету (КПДУУ) необхідними управлінськими, науково-педагогічними та бібліотечними кадрами. Увесь цей період поділено на чотири етапи, кожен з яких мав свої особливості і різні підсумкові результати в контексті досягнення короткочасної і загальної мети, які в цілому забезпечили заклад на задовільному рівні необхідними управлінськими, викладацькими і бібліотечними працівниками. Найбільш ефективним з цих етапів був другий, коли І. Огієнко очолював Міністерство народної освіти УНР. У кожному випадку він з'ясував відповідність заявників існуючим кадровим потребам, з окремими з них мав особисті контакти. Як ГУ, І. Огієнко з власної ініціативи іноді затверджував рішення вченої ради університету, що стосувалися зміни функціонального статусу викладачів. Об'єктивна відсутність ректора на робочому місці упродовж майже чотирьох місяців (9.VII.–7.XI.1920 р.) через переїзди разом з урядом негативно позначилася на вирішенні кадрового питання вищу напередодні третього навчального року.

Ключові слова: Іван Огієнко, Кам'янець-Подільський державний український університет, управління, науково-педагогічні кадри, бібліотечні працівники, історіографія.

Постановка проблеми. У сучасній вищій школі України велике значення має успішне вирішення кадрових питань, яке забезпечує, з одного боку, високий рівень управлінської діяльності, а з іншого, сучасний освітній процес, належну практичну підготовку молоді до професійної реалізації, формування її широкого громадянського світогляду, а також патріотичних переконань, пов'язаних із захистом усього українського і активним протистоянням недругам.

Ці якості були апробовані в Кам'янець-Подільському державному українському університеті, який постав у русифікованому губерньському центрі і зумів стати успішним прикладом реалізації національної політики щодо вищої школи доби революції. Важливу роль у вирішенні непростих кадрових питань цього вишу відіграв Іван Огієнко як ректор, міністр освіти і головноуповноважений уряду УНР. Цей аспект діяльності видатного українського державного діяча і вченого, до цих пір цілісно не з'ясовано, попри те, що в працях окремих сучасних огієнкознавців (М. Тимошик, А. Марушкевич, Д. Герцюк, О. Завальнюк, С. Копилов, О. Марчук та ін.) фігурують відповідні факти, які частково його ілюструють [2; 8–10; 16; 18–20; 25], хоч і не завжди є цілком достовірними. Саме зазначена історіографічна ситуація пояснює потребу окремого дослідження про роль І. Огієнка у розв'язанні кадрових проблем українського вишу у Кам'янці-Подільському, без яких він не міг ані розпочати своєї діяльності, ані наростити її упродовж двох складних навчальних років у зв'язку зі збільшенням кількості базових підрозділів і чисельності студентів. Воно дозволить серйозно поглибити відповідний аспект біографії відомого українського державного діяча в період державотворення 1918–1920 рр.

Метою статті є висвітлення на основі архівних та інших джерел, а також низки праць українських науковців основних аспектів діяльності Івана Огієнка у кадровому (управлінському, науково-педагогічному, бібліотечному) забезпеченні Кам'янець-Подільського державного українського університету упродовж 1918–1920 рр., що сприяло загалом успішному виконанню закладом своїх основних завдань і функцій, сприяло нагромадження відповідного досвіду в галузі національної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. До реалізації проєкту «Кам'янець-Подільський державний український університет» Іван Огієнко, на той час приват-доцент університету св. Володимира, лектор Київського народного українського університету (КНУУ), член Українського наукового товариства і столичної «Просвіти», а ще активний учасник національного відродження і великий прихильник утвердження української мови у школі, прилучився на початку квітня 1918 р. Тоді у складі спеціальної комісії від Міністерства народної освіти УНР і КНУУ він уперше побував у Кам'янці-Подільському, де з'ясували наявність матеріальних умов щодо можливості і доцільності відкриття тут, на прохання міської думи, університетського закладу. Тоді ж на спільному, ґрунтовному засіданні з місцевою університетською комісією, яке відбулося 1 квітня, гості, позитивно оцінили запропоновані під виш будинки, земельну ділянку, на якій з часом можна було звести університетські корпуси, та запевнення міської влади взяти на себе частину фінансових витрат

на заснування вишу. Однак про тих, хто мав би забезпечити у майбутньому виші постійний освітній процес, інших працівників, питання не піднімалося, оскільки воно не входило до програми візиту [13, с. 39–42]. Щоправда, увечері, коли відбулася неофіційна зустріч делегації з місцевими просвітянами, останні висловили побажання, щоб ректором майбутнього вишу став 37-річний Іван Огієнко, який сподобався своєю конструктивністю і великою прихильністю до української культури [22, с. 344].

Після повернення до Києва члени делегації від КНУУ зайнялися в робочому порядку підбором викладацьких кадрів. Уперше питання про науково-педагогічне забезпечення майбутнього університету розглядалося 21 квітня 1918 р. на засіданні ради лекторів КНУУ, де І. Огієнко (основний доповідач) виступив з інформацією про результати поїздки до Кам'янця-Подільського та наголосив, що на цей час вдалося домовитися із українськими вченими (їх імена не повідомляв), які готові посісти 8 кафедр історико-філологічного та 7 кафедр природничого факультетів. Крім того, було запропоновано запросити окремих професорів зі Львова і Чернівців, які, працюючи у тамтешніх, неукраїнських, університетах, добре володіли українською мовою і могли виконувати свої обов'язки на новому місці роботи. Припущалося, що повністю заповнити викладацький штат на перший навчальний рік не вдасться, тому присутні погодилися з тим, щоб до освітнього процесу, на правах сумісництва, варто залучити певну частину лекторів з Києва. У зв'язку з цим вирішили домовитися із Міністерством шляхів про виділення на певні місяці окремого вагону для переїзду залізницею з Києва до Кам'янця-Подільського [5]. Це були перші, неофіційні, але конкретні кроки української наукової спільноти столиці щодо допомоги в розв'язанні проблеми науково-педагогічного забезпечення проєктованого вишу.

У зв'язку з гетьманським переворотом і замороженням діяльності попередніх органів державного управління колишньої УНР, зокрема й Міністерства народної освіти, підняте в народному українському університеті нарізле питання щодо кадрового забезпечення майбутнього університету в Кам'янці-Подільському певний час не мало продовження. І тільки після того, як міністром освіти було призначено М. Василенка, який продовжив курс на творення українських університетів, у КНУУ дійшли висновку, що для вирішення комплексу питань, пов'язаних із підготовкою до заснування КПДУУ, доцільно обрати «відповідальну людину», яка б взялася за цю важливу справу. У зв'язку з цим рада лекторів на своєму засіданні 18 травня провела закрите голосування, у якому взяв участь І. Огієнко (він набрав 14 голосів із 19) [3]. Щоправда, у своїх спогадах, які з'явилися через 18 років, він помилково зазначив, що за нього віддали свої голоси 19 колег, а двоє підтримали кандидатуру О. Грушевського [14, с. 94]. Обрану кандидатуру запропонували міністру освіти затвердити як уповноваженого у справах «улаштування і відкриття з осені Українського університету в Кам'янці в складі двох факультетів...». Однак М. Василенко наполіг, щоб рада лекторів запропонувала кандидатуру на посаду ректора того ж вишу. І 22 травня зібрання висловилося за те, щоб І. Огієнко зайняв посаду в.о. ректора [4]. Міністр схвалив цей вибір, однак свій відповідний наказ він відклав до часу юридичного оформлення університету. Проте столична преса, не розібравшись, помилково повідомила, що «пан Міністр відкомандував І. І. Огієнка до Кам.-Под[ільського] для виконання обов'язків ректора Кам.-Под[ільського] Ун-ту» [12, с. 52].

Діяльність І. Огієнка щодо кадрового забезпечення університетського закладу можна поділити на кілька етапів. Перший із них припав на час реалізації підготовчих заходів до заснування, відкриття та початку роботи вишу (липень-грудень 1918 р.).

Щодо роботи з підбору кадрів для КПДУУ, то публічної інформації про це (на відміну від заходів із матеріальної підготовки навчального корпусу до прийняття студентів) практично не було. Голова Подільського губернського земства В. Приходько у своїх споминах зафіксував, що 3 вересня 1918 р., під час приїзду І. Огієнка до Кам'янця-Подільського, він на засіданні університетської комісії (УК) повідомив зокрема таке: «Справа запрошення професорів потроху просувається наперед. Запрошено українські наукові сили – старші і молодші – з Петрограда та Москви, з Київ, Харкова, Катеринослава та Одеси. Розпочато переговори з низкою учених з Галичини. Взято під увагу Буковину і українських учених-галичан у Відні. Справа тяжка, але не безнадійна: коли пошукати, то люди у нас є. Звичайно, не все першорядні «зірки», багато молоді, але ...“не зразу Варшава будувалася”» [24, с. 67–68]. Щоправда, цих фраз не виявлено у тодішньому протоколі засідання УК, і не випадково, адже він не містив стенографічного звіту. Джерела свідчать, що процес призначення працівників до Кам'янець-Подільського державного українського університету розпочався після того, як 17 серпня гетьман П. Скоропадський затвердив закон про заснування вишу. Однак, на той час в.о. ректора встиг провести чималу роботу з підбору підготовлених людей на різні університетські посади, добре усвідомлюючи, що без повноцінного заповнення штату виконати поставлені перед провінційним вишем завдання буде вкрай складно. То ж не випадково, що вже з липня налагодив контакти з тими, хто був готовий посісти різні управлінські посади. У першу чергу йшлося про управлінський апарат, який мав би запрацювати ще до офіційного відкриття закладу. Так, на помічника бібліотекаря згодився учитель І. Сливка, секретаря правління університету Д. Коломійцев, секретаря студентських справ М. Грінченко, бухгалтера Н. Величко, лікарського помічника й скарбника Ю. Гудзій (усі, крім І. Сливки, кияни з вищою освітою, прибули на роботу у жовтні). Вони пройшли двотижневу підготовку на базі вищих шкіл Києва. А на посаду університетського лікаря І. Огієнко запросив кам'янчанина К. Солуху, який мав велику лікарську практику і доклав великих зусиль для підтримки ідеї заснування університету в Кам'янці-Подільському. Місцевий церковний діяч, відомий історик, краєзнавець і член університетської комісії Є. Сіцінський прийняв запрошення працювати настоятелем університетської церкви св. Миколая. Бути завідувачем господарської частини погодився священик, кам'янчанин Д. Чирський, який не мав парафії [21, с. 300; 11, с. 95–96].

Набагато складніше було сформувати професорсько-викладацьку корпорацию КПДУУ. І. Огієнко робив усе для того, щоб максимально поширити інформацію про заснування вишу, зокрема використовував столичну українську пресу, яка поширювалася в різних регіонах, а також свої приватні контакти з науковцями. Це давало певні поодинокі результати. Так, В. Біднов, професор Катеринославської духовної академії, дізнавшись, що готується відкриття вишу в Кам'янці-Подільському, негайно прибув до Києва, де зустрівся з в.о. ректора. Згодом він писав: «Тут я переговорив особисто з проф[есором] Огієнком, який заявив, що приймає мене на катедру історії української церкви з титулом виконуючого обов'язки екстраординарного професора й просив на

початку жовтня прибути до Кам'янця. Він показав мені ще кілька заяв охочих піти в професори Кам'янецького університету... Я не знав..., які права надано було проф[есору] І. Огієнку; чи він сам намічав кандидатів на університетські катедри, чи то переводилося десь при міністерстві освіти. Непевне, в останньому... Це питання мене не цікавило, до міністерства я не ходив, а мав діло тільки з Огієнком» [13, с. 142–143].

Щодо інших претендентів на викладацькі посади, то інформації про їхні шляхи, які привели до зазначеного університету, інформації майже немає. Л. Білецький, який працював у Міністерстві освіти й мистецтва на посаді навчальна учительського відділу, а навесні 1918 р. склав в університеті св. Володимира магістерські іспити на право викладацької діяльності, залишив спомини про свою викладацьку діяльність у КПДУУ, однак про своє бажання працювати на історико-філологічному факультеті нічого не повідомив. Є версія, за якою його І. Огієнку рекомендував професор В. Перетц, учитель обох зазначених науковців-філологів у Володимирському виші [8, с. 171]. Цінним у спогадах Л. Білецького є його згадка про те, що І. Огієнко, з яким він зустрівся у першій половині липні 1918 р. у Києві, тепло відгукнувся про хід справ із заснуванням вишу у Кам'янці-Подільському, а потім «розпочав перш за все запрошувати нові академічні сили до університету». З його подачі і з'явилися накази міністра освіти М. Василенка про призначення низки вчених на різні посади в КПДУУ: «...Серед них у першу чергу були призначені міністром освіти на професорів Бучинський по кафедрі зоології, проф[есор] Ніжинського Інституту В'ячеслав Петр на кафедрі класичної філології, магістр Василь Біднов на кафедрі історії української церкви надзвичайним професором і я на приват-доцента по кафедрі історії української літератури» [1, с. 76]. Із цього переліку з невідомих причин випали доцент Петроградського університету К. Широцький, призначений на посаду в.о. ординарного професора по кафедрі історії мистецтва, та професорський стипендіат університету св. Володимира М. Драй-Хмара, який став приват-доцентом кафедри слов'янської філології [10, с. 189].

У цьому контексті варто вказати на певні погіршеності, допущені в окремих наукових працях. Так, у монографії М. Тимошика стверджується, що І. Огієнко агітував вчених (таких фактів не зафіксовано) перейти на роботу до К-ПДУУ, що принесло позитивні результати (названо 5 осіб, хоча одного із них (В. Самійленка) не було призначено до вишу, а іншого (В. Біднов) не треба було запрошувати, оскільки сам просився на роботу до українського університету [25, с. 43]). У статті Д. Герцюка зазначається, що ректор І. Огієнко, при вирішенні кадрового питання, практикував особисті звернення і прохання, однак не всі названі автором імена науковців підтверджують це твердження [2, с. 49].

Невідомо, у який спосіб продемонструвала свій намір працювати у КПДУУ група вихідців з Галичини. Скоріш за все, більшість із них не мали прямого контакту з в.о. ректором, крім М. Чайковського, який зустрівся з І. Огієнком у Києві в серпні 1918 р. і заявив про бажання посісти в університеті посаду приват-доцента чистої математики (до університету він прибув у січні 1919 р.) [8, с. 328; 31]. Ймовірно, через нього були доставлені заяви й інших молодих галицьких вчених – І. Крип'якевича, Ю. Гірняка, С. Баляя. 14 жовтня 1918 р. І. Огієнко (двома днями раніше наказом міністра відряджений до Кам'янця-Подільського для виконання упродовж двох років «виконання посади ректора») направив кожному з них листа, у якому просив прибути до універси-

тету, щоб розпочати роботу на посадах приват-доцентів відповідно по кафедрах історії України, хімії та філософії. Через безрезультатність цих звернень, керівник вишу 5 листопада від'їждив до Львова і Тернополя спеціального кур'єра для розшуку цих викладачів, однак той повернувся ні з чим [9, с. 198]. Згодом стало відомо, що І. Крип'якевич, який побував на святі відкриття КПДУУ і збирався викладати у цьому виші, під час переїзду залізницею захворів на тиф, що унеможливило його приїзд на роботу [15, с. 102]. Реально до управлінської праці у 1918 р. було залучено усього 7 осіб, науково-педагогічної – 13. Остання цифра викликала тривогу у ректора, адже такої кількості вчених було замало для того, щоб виконати навчальний план у весняному семестрі (до того ж, мав запрацювати ще й третій факультет – богословський). Як згадував Л. Білецький, «Огієнко став робити всі заходи, щоби поповнити професорський склад новими силами...», однак в умовах антигетьманського повстання цей академічний проєкт довелося відкласти «до слухного часу» [1, с. 147, 148].

Для підсилення керівництва бібліотекою ректор 5 листопада 1918 р. призначив протоієрея і наставника університетської церкви Ю. Сіцінського, який мав великий досвід бібліотечної роботи, помічником бібліотекаря, за сумісництвом [8, с. 299].

Другий етап діяльності І. Огієнка щодо наповнення штату КПДУУ працівниками пов'язаний із його переїздом з Кам'янця-Подільського до Києва та роботою на посаді міністра народної освіти УНР (5 січня – 25 квітня 1919 р.), яку він поєднував разом з ректорськими обов'язками. На новому місці він отримав набагато більші можливості для призначення до подільського вишу, про який продовжувала поширюватися інформація по різних освітніх центрах, нових викладачів.

Під час різдвяних вакацій міністр прийняв у своєму кабінеті в.о. декана історико-філологічного факультету КПДУУ Л. Білецького і доручив йому «вести прелімінальні розмови з тими, хто хотів-би працювати в Кам'янець-Подільським університеті...» [1, с. 149]. Разом з окремими колегами, які також прибули на короткий час до Києва, вдалося виконати доручення І. Огієнка і заангажувати 7 вчених, які погодилися відбути на викладацьку роботу до Кам'янця-Подільського. Звісно, усі вони подали до Міносвіти відповідні документи, однак їх попередньо не розглядали на засіданнях рад факультетів КПДУУ, що не суперечило одній із статей «Закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету», яка на перший навчальний рік надавала міністрові освіти право призначати весь склад професорів [1, с. 149–150; 25, с. 240].

Одним із перших, хто поповнив професорсько-викладацький склад, став колишній міністр закордонних справ в уряді П. Скоропадського, історик Д. Дорошенко. Інформацію про потребу у викладацьких кадрах відставний діяч отримав від В. Біднова, з яким до 1917 р. працював у Катеринославі і зустрівся з ним в середині січня 1919 р. То ж вирішив скористатися ситуацією і відбути до більш спокійного Кам'янця-Подільського (новий міністр стверджував, що проти Д. Дорошенка готувалися репресії з боку Директорії УНР). Зі своєю пропозицією він відправився до Міністерства народної освіти, про що згодом згадував: «Я пішов до Огієнка. Він зустрів мене дуже привітно, і за якусь годину справа була поладжена. Моє призначення було підписане. І за короткий час я мав уже виїхати разом з гуртком професорів, що також їхали до Кам'янця» [7, с. 400]. На той час І. Огієнко призначив на роботу

до КПДУУ, крім Д. Дорошенка, ще 15 осіб (О. Неселовського (із Кам'янця-Подільського), М. Васильківського. Й. Оксіюка, О. Прахова, В. Шелудька, А. Маліновського, Л. Левітського, І. Любарського, П. Клименка (з Києва), М. Клепатського (з Одеси), М. Хведорова і О. Аленича (з Катеринослава), М. Плевака і М. Столярова (з Харкова), М. Іваницю (з Ніжина) [10, с. 190, 191]. 21 січня І. Огієнко запросив до себе архієпископа Олексія і запропонував йому професорську посаду на богословському факультеті, що і було прийнято. У лютому кандидат богослов'я, протоієрей Ю. Сіцінський, з яким мав розмову міністр/ректор, отримав посаду приват-доцента по кафедрі церковної археології з дорученням читати обов'язковий курс [25; 26; 28].

В окремих працях дослідників, у яких піднято питання про призначення науковців на роботу до КПДУУ, наводяться дані, які, на наш, погляд, є не повними, а іноді й помилковими. Так, у посібнику педагогині А. Марушкевич, де розглядаються, зокрема, критерії добору професорсько-викладацьких кадрів для КПДУУ, зазначено, що міністр І. Огієнко призначив до вишу лише 5 науковців, зокрема й В. Петрова (останнє не відповідає дійсності) [20, с. 206]. У статтях молодого дослідника О. Марчука звернено увагу на призначення міністром освіти у січні 1919 р. лише 10 науковців на роботу до КПДУУ [19, с. 34], а також двох – у лютому, під час перебування міністерства у Вінниці (помилково зазначається, що професори М. Грушевський, В. Перетц і А. Кримський були затверджені на посадах цього вишу, у той час як йшлося лише про їхнє почесне членство у колективі університету) [17, с. 357].

На жаль, І. Огієнку не вдалося залучити до викладацької роботи в КПДУУ професора М. Грушевського, з яким разом їхали потягом до Кам'янця-Подільського на початку лютого 1919 р. У безрезні запрошення повторили. Однак, проживаючи в університетському місті, відомий історик вдруге відмовився працювати в українському виші, мотивуючи тим, що збирається відбути за кордон. Не допомогло й те, що рада професорів обрала його почесним членом колективу за персональні заслуги в розвитку українознавства [7, с. 429; 10, с. 181; 21, с. 117].

Коли І. Огієнко разом з урядом 24 березня 1919 р. відбув до Східної Галичини, то у нових умовах він не забував про те, що ввірений йому університет потребує науково-педагогічних кадрів, особливо для двох нових факультетів – правничого і сільськогосподарського, закони про заснування яких він провів через Раду Народних Міністрів УНР 6 і 12 квітня 1919 р. У квітні, після розгляду прохань від О. Тисовського, А. Синявського і В. Рафальського, призначив їх на посади приват-доцентів відповідно по кафедрах зоології, політичної економії і церковного права [10, с. 192]. Це були останні кроки міністра освіти у реалізації кадрової політики щодо КПДУУ, адже 25 квітня 1919 р. було сформовано новий уряд УНР, у якому освітньою сферою опікувався новий міністр – А. Крушельницький [8, с. 74]. Відставний керівник цього відомства оформив дозвільну відпустку [11, с. 291].

Ще перебуваючи у Києві, на початку січня 1919 р. міністр освіти призначив бібліотекаря університету. Ним став приват-доцент М. Плевака (працював до травня того ж року). Цей крок сприяв значній активізації закупівлі наукової і навчальної літератури на кошти, які виділили з Міністерства освіти УНР [15, с. 26].

Після відставки і до 15 листопада 1919 р. тривав третій етап у діяльності І. Огієнка щодо наповнення штату новими кадрами. Звісно, його роль у вирішенні цього складного питання тепер полягала лише у підборі вче-

них, які в силу різних причин опинилися у Кам'янці-Подільському і бажали працювати у цьому виші (зрештою, сам ректор повернувся до університету лише 4 червня, приступив до роботи, перервавши таким чином свою відпустку), і проведення їхніх кандидатур через ради факультетів і професорів, з наступним затвердженням міністром освіти. Зокрема, це стосувалося В. Гериновича, Н. Гаморака, І. Олійника (їх в університеті обрали на посади приват-доцентів відповідно по кафедрах географії, фізіології рослин та суспільної агрономії і земельного питання), а також В. Бернацького, якого рада фізико-математичного факультету підтримала на посаду старшого асистента по кафедрі фізики [11, с. 296, 297].

Влітку двоє вихідців з Катеринославщини (В. Біднов і М. Хведорів), які вже працювали у виші, запропонували ректору кандидатуру С. Бачинського (уродженця с. Чечелівка Таврійської губ., державного діяча УНР), який прибув до Кам'янця-Подільського, але не зміг представити оригінали документів про здобуту вищу освіту, на посаду приват-доцента по кафедрі математики та в.о. декана сільськогосподарського факультету. З відповідним проханням, життєписом і списком наукових праць він пішов до І. Огієнка, а «через деякий час Міністерство Освіти призначило його доцентом з дорученням організувати Сільськогосподарський факультет» [1, с. 180]. Правління вишу на чолі з ректором 12 серпня затвердило цю кандидатуру на деканській посаді [8, с. 153].

Турбуючись про наповнення штату сільськогосподарського, правничого та інших факультетів необхідною кількістю вчених, І. Огієнко звертався до міністра освіти з проханням перевести на викладацьку роботу відомих діячів, які опинилися в Державному центрі УНР. Йшлося, зокрема, про лікаря М. Герашенка та керівника держказначейства Х. Лебідь-Юрчика. Це питання було вирішено позитивно і вони посіли посади виконуючих обов'язки відповідно професора по кафедрі фізіології худоби та приват-доцента по кафедрі фінансового права. Легше було прийняти на роботу колишнього прем'єр-міністра УНР С. Остапенка, який залишився безробітним після відставки його уряду та формування нового складу цього органу на чолі з Б. Мартосом. На прохання ректора без будь-яких проблем вдалося добитися призначення міністром освіти майбутнього міністра земельних справ Є. Архипенка на посаду приват-доцента кафедри сільськогосподарської економіки і статистики, вченого агронома О. Полонського, губерньського зоотехніка Б. Крижанівського приват-доцентами на різні кафедри сільськогосподарського факультету, а також П. Филімовича, Г. Іваниці, Л. Б'ялковського, О. Еланича на такі ж посади історико-філологічного профілю [10, с. 193; 11, с. 294, 295]. Успішно розв'язалася проблема із призначенням двох галицьких вчених – географа В. Герновича і біолога Н. Гаморака, які знаходилися в розпорядженні Начальної команди Української Галицької армії, яка знаходилася у Кам'янці-Подільському. Ректору довелося звертатися з відповідним проханням до диктатора ЗОУНР Є. Петрушевича і спеціально зустрітися з ним. Домовилися, що обидва сотники будуть виконувати викладацькі обов'язки в університеті у вільний від військової служби час. Після схвалення їхніх документів на рівні рад факультету та університету, міністр освіти підписав відповідні накази про призначення їх приват-доцентами по відповідних кафедрах. Тоді ж у штаті різних факультетів з'явилися лектори І. Олійник, Л. Попович, Г. Ватич, а також старші асистенти М. Вікул, Я. Регул, В. Добровольський, С. Риндик, С. Назаревич, в.о. молодшого асистента Є. Федосієв [8, с. 193, 207, 300; 10, с. 194].

Наприкінці вересня ректор надіслав до Міністерства освіти лист з проханням затвердити на посаді приват-доцента по кафедрі історії римського права С. Завадського, а в наступному місяці отримав позитивну відповідь щодо переходу на роботу в університет на професорські посади С. Рудницького, П. Табінського, Є. Тимченка, приват-доцентські – В. Храевича, В. Бірчака, О. Яніцького та асистентські – А. Чернявського, І. Шимановича, Л. Бачинського, С. Красникова, О. Соколовського, Я. Лепченка, Ю. Шмідта, Г. Стороженка [10, с. 194–195; 11, с. 304, 307]. Це поповнення, зроблене в період між навчальними роками, мало важливе значення для повноцінного науково-педагогічного забезпечення освітнього процесу на різних факультетах, особливо тих, які розпочинали другий навчальний рік. У зв'язку з цим ректор публічно заявив, що «на цей рік нам професорських сил вистачить». Однак надалі ситуація буде не такою оптимістичною [11, с. 310].

У зв'язку зі значним збільшенням викладачів, студентів та росту бібліотечного фонду, керівник університету попросив у Міністерства освіти дозволу збільшити чисельність працівників фундаментальної бібліотеки [28]. Дозвіл було надано, і станом на 1 січня 1920 р. в штаті підрозділу нараховувався 1 бібліотекар, 3 його помічники та 14 урядовців [6]. На вакантну посаду бібліотекаря ректор прийняв радника міністра освіти, керівника бібліотечно-архівного відділу Міністерства народної освіти УНР С. Сірополька з 25 грудня 1919 р., коли за це проголосувала рада професорів (на цій посаді, він працював до 11 травня 1920 р., після чого повернувся до роботи в МНО, де отримав посаду товариша міністра). З січня 1920 р. очолював ще й бібліотечну раду університету [9, с. 88; 10, с. 249]. За час роботи в КПДУУ він підготував статут бібліотечної ради, правила користування книгозбірнею, належно впорядкував її роботу, а також налагодив звітність про чисельність і структуру фонду, роботу читальні тощо, що поліпшило якість обслуговування читачів.

Четвертий етап (з 16 листопада 1919 до початку липня 1920 рр.), пов'язаний з одночасною діяльністю І. Огієнка на посаді ректора та головноуповноваженого уряду УНР, виявився найменш продуктивним у кадровому забезпеченні вищу через погіршення воєнно-політичної ситуації в країні та обмеження підконтрольної Директорії території до кількох повітів Подільської губернії. У цій ситуації резерву для нових призначень до КПДУУ практично не було. У зв'язку із залишенням міста Директорією і урядом УНР, І. Огієнку довелося санкціонувати ті чи ті кадрові переміщення в університеті (на це у нього не було спеціального дозволу від голови Ради народних міністрів І. Мазепа). Зокрема, 11 лютого 1920 р. він затвердив рішення ради історико-філологічного факультету про обрання М. Драй-Хмари приват-доцентом по кафедрі новогрецької мови (до того працював приват-доцентом по кафедрі слов'янської філології) [11, с. 317]. Наступного дня преса повідомила, що таку ж дію головноуповноважений уряду УНР здійснив щодо професора М. Хведорова, якого рада професорів 21 січня 1920 р. обрала на альтернативній основі в.о. проректора КПДУУ (цю посаду він мав виконувати до кінця навчального року) [12, с. 118]. У березні І. Огієнко дозволив переведення з Київського державного українського університету по кафедрі всесвітнього мистецтва приват-доцента Й. Пеленського. Приват-доцентами були затверджені І. Шереметинський та Є. Сердюк, молодшим асистентом Д. Мельник [10, с. 196].

Оскільки добігав кінця другий навчальний рік роботи І. Огієнка на посаді ректора КПДУУ, куди він був призначений на 2 роки, з дозволу Міністерства народної освіти у вищі 6 травня 1920 р. відбулися таємні вибори керівника. Це

була перша виборча акція щодо керівника університету в історії національної вищої школи. На найвищу адміністративну посаду закладу (термін 4 роки) балотувався лише І. Огієнко. За нього проголосувала абсолютна більшість членів ради професорів. Лише двоє учасників того процесу не підтримали запропоновану кандидатуру. Через два дні Голова Директорії УНР С. Петлюра затвердив підготовлений в.о. міністра освіти П. Холодним наказ про призначення екстраординарного професора І. Огієнка ректором КПДУУ з 6 травня 1920 до 1 липня 1924 р. [21, с. 206]. А це означало, що відповідальність за майбутнє університету знову покладалося на незмінного керівника. 11 травня в.о. проrektора університету рада професорів обрала приват-доцента Л. Білецького (за ним залишалася й попередня посада – декана історико-філологічного факультету). Це рішення згодом затвердив ГУ [1, с. 182; 13, с. 270].

Турбуючись про поповнення викладацьких кадрів, він спробував удруте розшукати тих галицьких вчених, які не прибули на роботу у 1918–1919 рр. Надійшла інформація про В. Кучера, С. Балея і О. Тисовського, а перший із них у листі повідомив про проблему із виробленням польською владою для цієї трійки паспортів, без яких неможливо прибути до Кам'янця-Подільського [11, с. 351–352]. І. Огієнко спробував підштовхнути вирішення цього питання, однак через погіршення ситуації на фронті воно так і не зрушилося з місця.

Схожою була ситуація із переведенням з Київської духовної академії М. Бессарабова на посаду в.о. приват-доцента по кафедрі Старого Завіту богословського факультету КПДУУ. Після відповідної ухвали головноупноважений затвердив його, і 1 липня 1920 р. воно набрало юридичної сили. Однак до університету вчений-богослов так і не прибув [8, с. 395; 11, с. 352]. Було затверджено й рішення про призначення О. Прахова приват-доцентом по кафедрі єврейської мови, з правом читати лекційний курс по вільній кафедрі [11, с. 353]. Крім того, дозволив обраному раніше на посаду приват-доцента по кафедрі фізики О. Яницькому, який не зміг вчасно прибути на роботу в університеті, приступити до виконання своїх обов'язків. На початку липня затвердив рішення про обрання в.о. екстраординарного професора Т. Геращенка деканом сільськогосподарського факультету, а професорського стипендіата О. Гаєвського – в.о. приват-доцента по кафедрі російської мови та літератури [11, с. 356, 357].

І. Огієнку не вдалося зв'язатися із кількома відомими російськими вченими, яким не подобався більшовицький режим і вони попередньо готувалися прибути в Україну. Він збирався тимчасово працевлаштувати в університеті Бодуен-де-Куртене, Петражицького, Ащкеназі та деяких інших, про що сповіщала преса, однак з того нічого не вийшло [9, с. 196]. Із запізненням надійшла відповідь від українського вченого О. Шульгина (12 листопада 1920 р.), якого ГУ раніше запросив переїхати з Праги для роботи в КПДУУ на посаді приват-доцента по кафедрі всесвітньої історії. Вчений обіцяв прибути лише навесні 1921 р. [11, с. 354, 360].

Після звільнення С. Сірополка, ректор 14 травня 1920 р. призначив бібліотекарем університету І. Сливку, який раніше працював на цій посаді [11, с. 349]. На нову посаду радника вишу з подачі ректора (час не встановлено) було прийнято С. Гаєвського, а скарбника – Г. Кухаря [11, с. 360].

Виконуючи розпорядження уряду УНР, 9 липня 1920 р. І. Огієнко, як один із керівних діячів УНР, разом із сім'єю відбув до Станіславова (обов'язки в.о. ректора було покладено на М. Хведорова). До Кам'янця-Подільського він тимчасово повернеться лише 7 листопада, а через тиждень, в умовах серйозно-

го погіршення становища на фронті, знову направиться до Східної Галичини, з якої більше не повернеться [8, с. 78–79]. Після цього кадровим забезпеченням університету мав би займатися М. Хведорів, який на короткий час знову виконував обов'язки керівника. Однак за більшовицького режиму вирішення цих питань покладалося не на обраних/призначених керівників, а політкомісарів, які, відповідно до настанов нової влади, пропускали кандидатури претендентів через сито відповідності соціальному статусу та політичній благонадійності, поклавши край попередній традиції формування кадрового потенціалу вишів.

Висновки. Отож, у складних умовах життя української держави і суспільства 1918–1920 рр. Іван Огієнко відіграв велику роль у наповненні різних складових штату Кам'янець-Подільського державного українського університету. Його діяльність у цьому напрямку була довготривалою, загалом результативною і пройшла чотири основні етапи, кожен з яких був у різній мірі результативним. Спочатку вдалося утворити ядро викладацького складу і отримати достатню кількість підготовлених управлінців та бібліотечних працівників. Під час поєднання ректорства з керівництвом у Міносвіти, за якого було призначено два десятки науково-педагогічних працівників, вищ отримав достатнє кадрове забезпечення у весняному семестрі першого навчального року і тим самим успішно завершив його. Надалі ректор, відповідно до законодавства, практикував організацію виборів викладачів та керівників підрозділів, які завершувалися затвердженням освітнім відомством. За польського адміністрування на Поділлі І. Огієнко, як найвищий представник української влади, затверджував рішення органів університету про вибори/призначення працівників, їх переміщення по горизонталі чи вертикалі, тим самим надаючи вишу можливість належно виконувати свої завдання. Складніше було запрошувати на роботу нових вчених в умовах польсько-українсько-радянської війни 1920 р., хоча ректор пам'ятав про тих, хто не з'явився до університету ще 1918 р. і намагався залучити їх до праці попередні третью навчального року.

Перспективи подальших досліджень. Залучення до джерельної бази поки що не уведених до наукового обігу різного роду документів та неопублікованих мемуарних творів може посприяти поглибленню окремих аспектів досліджуваної теми. Особливо це стосується тих постатей, які були згодом репресовані радянським режимом, або ж опинилися в політичній еміграції. Варто прояснити, яким чином вони ухвалили для себе рішення здійснювати науково-педагогічну та іншу діяльність у КПДУУ та чи причетний до їхнього призначення Іван Огієнко.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917–1926 рр.) / підгот. тексту, вст. ст. та імен. покажч. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. 239 с.
2. Герцюк Д. Іван Огієнко – будівничий національної університетської освіти в Україні. *Іван Огієнко: наук. праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський.* Львів: СПОЛОМ, 2012. С.38-53.
3. Державний архів міста Києва. Ф.-936. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 28–28 зв.
4. Державний архів міста Києва. Ф.-936. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 29 зв.
5. Державний архів міста Києва. Ф.-936. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 25.
6. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р.-582. Оп. 1. Спр. 89а. Арк. 43.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. (1914–1920 роки): Науково-документальне видання. Київ: Темпора, 2007. 632 с., іл..

8. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1921 рр.) в іменах. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 616 с.
9. Завальнюк О. М. Степан Сірополок і освітні процеси в Україні (1917–1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство* / [редкол.: С. А. Копилов (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. Вип. 3. С. 84–92.
10. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
11. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності / уклад. і авт. ст. С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 384 с.
12. Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі у висвітленні періодики 1919–1920 рр.: збірник матеріалів / [упоряд. і автори вст. статті О. І. Марчук, О. М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2018. 242 с.
13. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. й авт. ст. С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
14. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921). Ювілейні спогади / упоряд. та автор передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. 359 с.
15. Климчук Л. В. Керівники бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1918–2018 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство* / [редкол.: С. А. Копилов (голова) та ін.] Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. Вип. 5. С. 26–41.
16. Копилов С. А., Завальнюк О. М. Професор Іван Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць* / редкол.: О. П. Реснт (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2018. Т. 25: До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 268–288.
17. Левдер А. І. Науково-педагогічна діяльність Івана Петровича Крип'яченвича (1886–1967 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Рівне, 2014. 250 с.
18. Марчук О. Діяльність Міністерства освіти УНР на чолі з Іваном Огієнком у Кам'янці-Подільському (лютий–березень 1919 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смоля. С. 349–362.
19. Марчук О. І. Київський період діяльності міністра освіти Івана Огієнка: активна політика із реформування галузі (січень 1919 р.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. збірник* / [редкол.: С. А. Копилов (гол. ред.), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Вип. XV. С. 30–36.
20. Марушкевич А. А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка: навчальний посібник з педагогіки. Полтава: Вид-во «АСМІ», 2005. 312 с.
21. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України / упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с., іл. вкл.
22. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.

23. Петлюра С. Статті, листи. Документи / упоряд. В. Сергійчук. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. Т. III. 616 с.
24. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / упоряд. та автор передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. 103 с.
25. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія / передмова М. Г. Жулинського. Київ: Заповіт, 1997. 231 с.
26. Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах / упоряд.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Київ: Темпора, 2015. Т. 2. XX + 412 с.
27. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 82.
28. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 74а.
29. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 63.
30. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 14.
31. Чайковський Микола Андрійович. URL: <https://mmf.Inu.edu.ua/istjria/vydatni-osobustosti/2049>.

References:

1. Biletskyi, L. T. (2013). *Moi spomyny (1917–1926 rr.) [My Memories (1917–1926)] / pidhot. tekstu, vst. st. ta imen. pokazhch. V. R. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006. 239 s. (in Ukr.)*.
2. Hertsyuk, D. (2012) *Ivan Ohiienko – budivnychi natsionalnoi universytetskoï osvity v Ukraini [Ivan Ohiienko – founder of national university education in Ukraine]. Ivan Ohiienko: nauk. pratsi [Ivan Ohiienko: scientific work] / uporiad. ta nauk. red. D. Hertsyuk, P. Sikorskyi. Lviv: SPOLOM. S. 38–53. (in Ukr.)*.
3. *Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archives of the City of Kyiv]. F.-936. Op. 1. Spr. 7. Ark. 28–28 zv. (in Ukr.)*.
4. *Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archives of the City of Kyiv]. F.-936. Op. 1. Spr. 7. Ark. 29 zv. (in Ukr.)*.
5. *Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State Archives of the City of Kyiv]. F.-936. Op. 1. Spr. 8. Ark. 25. (in Ukr.)*.
6. *Derzharkhiv Khmelnytskyi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Oblast], F.R.-582. Op. 1. Spr. 89a. Ark. 43. (in Ukr.)*.
7. Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky): Naukovo-dokumentalne vydannia [My memories of the recent past (1914–1920): Scientific and documentary publications]. Kyiv: Tempora. 632 s. (in Ukr.)*.
8. Zavalniuk, O. M. (2006). *Istoriia Kamianets-Podilskoho derzhavnogo ukrainskoho universytetu (1918–1921 rr.) v imenakh [History of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1921) in names]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA. 616 s. (in Ukr.)*.
9. Zavalniuk, O. M. (2013). *Stepan Siropolko i osvitchni protsesy v Ukraini (1917–1920 rr.) [Stepan Siropolko and the Enlightenment Processes in Ukraine (1917–1920)]. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriya: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznnavstvo [Scientific works of the Ivan Ohiienko National University of Kamianets-Podilskyi. Series: Library Science. Book Science] / [redkol.: S. A. Kopylov (holova) ta in.]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohiiienka. Vyp. 3. S. 84–92. (in Ukr.)*.
10. Zavalniuk, O. M. (2011). *Utvorennia i diialnist derzhavnykh ukrainskykh universytetiv (1917–1921 rr.): monohrafiia [The establishment and activities of Ukrainian state universities (1917–1921): monograph]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. 644 s. (in Ukr.)*.
11. *Ivan Ohiienko – orhanizator, kerivnyk i oboronets Kamianets-Podilskoho derzhavnogo ukrainskoho universytetu (1918–1920 rr.): Dokumenty. Materialy. Svitlyny. Khronika*

- diialnosti [Ivan Ohiienko – organizer, director, and defender of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1920): Documents. Materials. Photographs. Chronicle of activities] (2014) / uklad. i avt. st. S. A. Kopylov, O. M. Zavalniuk. Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory-2006». 384 s. (in Ukr.).
12. Instytut Holovnoupravovazhenoho uriadu Ukrainkskoi Narodnoi Respubliki na Podilli u vysvitlenni periodyky 1919–1920 rr.: zbirnyk materialiv [The Office of the Chief Representative of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podillia as reflected in periodicals from 1919–1920: a collection of materials] (2018) / [uporiad. i avtory vst. statti O. I. Marchuk, O. M. Zavalniuk]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia “Ruta”». 242 s. (in Ukr.).
 13. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet (1918–1921 rr.) u dokumen-takh i materialakh [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1921) in documents and materials] (2016) / uklad. y avt. st. S. A. Kopylov, O. M. Zavalniuk. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. 848 s. (in Ukr.).
 14. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet (1918–1921). Yuvileini spohady [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1921). Jubilee Memories] (2015) / uporiad. ta avtor peredm. V. R. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: «Medobory-2006». 359 s. (in Ukr.).
 15. Klymchuk, L. V. (2018). Kerivnyky biblioteky Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka (1918–2018 rr.) [Guides to the library of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (1918–2018)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka.. Seriya: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo [Scientific works of the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University. Series: Library Science. Book Science]* / [redkol.: S. A. Kopylov (holova) ta in.] Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka. Vyp. 5. S. 26–41. (in Ukr.).
 16. Kopylov, S. A., Zavalniuk, O. M. (2018). Profesor Ivan Ohiienko – pershyi rektor Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu (1918–1920 rr.) [Professor Ivan Ohiienko – first rector of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1920)]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli: zbirnyk naukovykh prats [Osvita, science, and culture in Podillia: a collection of scientific works]* / redkol.: O. P. Reient (holova), O. M. Zavalniuk (vidp. red.) ta in. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia “Ruta”». T. 25: Do 100-richchia vid zasnovannia Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. S. 268–288. (in Ukr.).
 17. Levder, A. I. (2014) Naukovo-pedahohichna diialnist Ivana Petrovycha Krypiakenyvycha (1886–1967 rr.): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Scientific and pedagogical activities of Ivan Petrovich Krypyakievich (1886–1967): Dissertation ... Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.01]. Rivne. 250 s. (in Ukr.).
 18. Marchuk, O. (2020) Diialnist Ministerstva osvity UNR na choli z Ivanom Ohiienkom u Kamiansi-Podilskomu (liutyi-berezen 1919 r.) [Activities of the Ministry of Education of the Ukrainian People's Republic headed by Ivan Ohienko in Kamianets-Podilskyi (February-March 1919)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky [Scientific works of the Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University. Historical sciences]*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka. T.30: Do 70-richchia vid dnia narodzhennia akademika Valerii Smolia. S. 349–362. (in Ukr.).
 19. Marchuk, O. I. (2019). Kyivskyi period diialnosti ministra osvity Ivana Ohienka: aktyvna polityka iz reformuvannia haluzi (sichen 1919 r.) [The Kyiv period of Minister of Education Ivan Ohienko's activities: active policy of reforming the sector (January 1919)]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. Zbirnyk [Ivan Ohienko and modern science and education: scientific collection]* / [redkol.: S. A. Kopylov (hol.

- red.), O. M. Zavalniuk (vidp. red.) ta in.]. Kamianets-Podilskyi: Kamnets-Podil. nats. un- im. I. Ohiiienka. Vyp. XV. S. 30–36. (in Ukr.).
20. Marushkevych, A. A. (2005). Aktualni problemy naukovo-pedahohichnoi spadshchyny Ivana Ohiiienka: Navchalnyi posibnyk z pedahohiky [Current issues in Ivan Ohienko's scientific and pedagogical legacy: A textbook on pedagogy]. Poltava: Vyd-vo «ASMI». 312 s. (in Ukr.).
 21. Ohiienko, I. (mytropolyt Ilarion) (2005). Riatuvannia Ukrainy / uporiad., avt. peredm. i koment. M. S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 464 s., il. vkl. (in Ukr.).
 22. Pashchenko, O. (2012). Materialy do zhyttiepysu [Materials for a biography] / uporiad., avt. peredm. V. Adamskyi. Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A. 469 s. (in Ukr.).
 23. Petliura, S. (1999). Statti, lysty. Dokumenty [Articles, letters. Documents] / uporiad. V. Serhiichuk. Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy. T. III. 616 s. (in Ukr.).
 24. Prykhodko, V. K. (2012). Z istorii povstannia ukrainskoho universytetu v Kamianski na Podilli [From the history of the Ukrainian university uprising in Kamianets-Podilskyi] / uporiad. ta avtor peredm. V. R. Adamskyi. Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I. 103 s. (in Ukr.).
 25. Tymoshyk, M. S. (1997). Holhofa Ivana Ohiiienka. Ukrainoznavchi problemy v derzhavotvorchii, naukovi, redaktorski i vydavnychi diialnosti: monohrafiia [Ivan Ohienko's Calvary. Ukrainian studies issues in state-building, scientific, editorial, and publishing activities: monograph] / peredmova M. H. Zhulynskoho. Kyiv: Zapovit. 231 s. (in Ukr.).
 26. Ukrainska Derzhava (kviten-hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy. U dvokh tomakh, trokh chastynakh. [The Ukrainian State (April-December 1918). Documents and materials. In two volumes, three parts] (2015) / uporiad.: R. Pyrih (kerivn.) ta in. Kyiv: Tempora. T. 2. XX+412 s. (in Ukr.).
 27. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 2. Ark. 82. (in Ukr.).
 28. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 182. Ark. 74a. (in Ukr.).
 29. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 187. Ark. 63. (in Ukr.).
 30. TsDAVO Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine]. F. 2582. Op. 1. Spr. 188. Ark. 14. (in Ukr.).
 31. Chaikovskiy Mykola Andriiovych [Tchaikovsky Nikolai Andreyevich]. URL: <http://mmf.lnu.edu.ua/istoriia/vydatni-osobystosti/2049>.

Oleksandr Zavalniuk

THE ROLE OF IVAN OHIIENKO IN STAFFING KAMIANETS-PODILSKYI STATE UKRAINIAN UNIVERSITY (1918-1920)

Based on archival and published sources, as well as the works of contemporary Ukrainian scholars, this study examines the managing activities of the prominent statesman Ivan Ohiienko as Rector, Minister of Education, and Chief Representative of the Government of the Ukrainian People's Republic (1918–1920), aimed at fully providing Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (KPSUU) with the necessary administrative, scientific, pedagogical, and library staff. Providing human resources was an important condition for the university to fulfill the tasks assigned to it by the state regarding the training of young intellectuals, conducting scientific research, mass lecture events, and organizing the work of the fundamental library and its reading room in order to supply the most complete information service possible to participants in the educational process and scientific research. This entire period is divided into four stages, each with its own characteristics and different final results in achieving short-term and overall

goals, which, in general, provided the institution with a satisfactory level of essential administrative, teaching, and library staff. The most effective of these stages was the second one, when I. Ohienko headed the Ministry of Education of the Ukrainian People's Republic and had the powers to officially appoint scientists to both state Ukrainian universities (thanks to his work, it was possible to send two dozen people to KPSUU for professors and private lecturers positions, although not all of them were able to show up for work). In each case, he determined the suitability of the applicants for the existing staffing needs and had personal contacts with some of them. The Minister became disappointed by M. Hrushevskyi's refusal to take up a professorship at this university, to which he had personally invited the distinguished historian. As the Chief Representative of the Government of Ukrainian People's Republic, I. Ohienko did not have significant opportunities to solve the staffing problem during the second academic year, but in the absence of state officials in the territory controlled by the Ukrainian People's Republic, he sometimes approved on his own initiative the decisions of the university's academic council regarding changes in the status of teachers. The Rector's objective absence from work for almost four months (July 9-November 7, 1920) due to his relocation with the government had a negative impact on the resolution of the university's staffing issues right before the third academic year.

Key words: Ivan Ohienko, Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, administrators, scientific and pedagogical staff, library workers, historiography.

Отримано: 10.09.2025 р.

DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.290-291

Олеся Трофимюк

ORCID 0000-0001-9572-1836,

асистент кафедри історії

української літератури та компаративістики,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

VII ВСЕУКРАЇНЬСКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТРАДИЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА У СВІТЛІ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ»

22–23 жовтня 2025 року з нагоди 107-ї річниці з дня відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету відбулася VII Всеукраїнська наукова конференція «Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки».

Конференція зніційована й організована кафедрою історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Ідейним натхненником, організатором та модератором всеукраїнського огієнківського наукового форуму уже традиційно став Олег РАРИЦЬКИЙ, професор кафедри історії української літератури та компаративістики, доктор філологічних наук, професор, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства, нині – військовослужбовець ЗСУ.

З вітальним та вступним словом до учасників конференції звернулась в.о. ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПНУ Наталія БАХМАТ.

У межах конференції презентована відкрита лекція із циклу щорічних лекцій пам'яті Івана Огієнка «*Професор Василь Біднов: з покоління «перших хоробрих»* у прочитанні церковного і громадського діяча, архієпископа-емерита УГКЦ, доктора філологічних наук, професора Ігоря ІСІЧЕНКА.

На пленарному засіданні у форматі обговорення тематики відкритої лекції професора Ігоря Ісіченка з доповідями виступили доктор філологічних наук,

професор Ігор НАБИТОВИЧ (Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, Польща), кандидат філологічних наук, професор Галина РАЙБЕДЮК (Ізмаїльський державний гуманітарний університет), доктор філологічних наук, професор Валентина БЛЯЦЬКА (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»), завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, доктор філологічних наук, професор Людмила МАРЧУК, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, доктор філологічних наук, професор, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства Олег РАРИЦЬКИЙ.

До наукової дискусії в онлайн-обговоренні долучилися доктор історичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України Анатолій ФІЛІНЮК, кандидат філологічних наук, доцент Інна ОНІКІЄНКО (Криворізький державний педагогічний університет), кандидат філологічних наук, професор Олена ОЛЕКСЕНКО (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), доктор філологічних наук, професор Тетяна ОСІПОВА (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), доктор філологічних наук, професор Ірина ЖИЛЕНКО (Сумський державний університет), голова Кам'янець-Подільського товариства «ПРОСВІТА» ім. Тараса Шевченка Славко ПОЛЯТИНЧУК.

В онлайн-форматі конференції розгорнулось жваве та плідне спілкування між науковцями з різних куточків країни, яких консолідував Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

З прикінцевим подячним словом до учасників пленарного засідання наукової конференції звернулася завідувач кафедри історії української літератури, кандидат філологічних наук, доцент Людмила ПОЧИНОК.

Також у межах огієнківської конференції відбувся круглий стіл: *«Досвід реалізації державної політики у вищій школі в контексті освітніх і наукових ідей Івана Огієнка»*, під час якого була презентована лекція-дискусія Миколи ТОМЕНКА, доктора політичних наук, професора, засновника Фонду «Рідна країна».

Книжкову експозицію з наукової тематики конференції підготували завідувач інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Галина ГАЙШУК та провідний бібліотекар читального залу № 1 Ірина ЛУК'ЯНЧУК.

НАШІ АВТОРИ

Бановська Дар'я (*м. Кам'янець-Подільський*), аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бондаренко Олена (*м. Суми*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики та філології Сумського державного університету

Волковинська Інна (*Альпи, Франція*), кандидат філологічних наук, запрошений дослідник Університету Гренобля

Волковинський Олександр (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Глуховцева Ірина (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала

Глуховцева Катерина (*м. Полтава*), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Горіна Жанна (*Одеса*), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін ДЗ «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»

Гудима Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дворницька Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Довгань Олена (*м. Кам'янець-Подільський*), асистент кафедри теорії і методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дорож Ірина (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Жиленко Ірина (м. Суми), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та філології Сумського державного університету

Завальнюк Олександр (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Завальська Любов (м. Одеса), кандидат філологічних наук, доцент, докторант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Каленюк Світлана (м. Миколаїв), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Національного університету імені адмірала Макарова

Кеба Олександр (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Борис (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, директор навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кондратенко Наталія (м. Одеса), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ладиняк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Любінецька Марія (м. Тернопіль), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур та методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Маргіна Олесь (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мацюк Зоряна (м. Луцьк), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Мелєксєєва Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мінськова Наталія (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри східної і слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету

Набитович Ігор (м. Дрогобич), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Поліщенко Дмитро (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Поляруш Ніна (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Попович Анжеліка (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Похилок Олена (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, старший викладач Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Рарицький Олег (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Расевич Любов (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сукаленко Тетяна (м. Ірпінь), доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки та соціальних комунікацій Державного податкового університету

Томенко Микола (м. Київ), доктор політичних наук, професор, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка, засновник Громадського руху «Рідна країна»

Третяк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент, кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Трофимюк Олеса (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Фенко Марія (м. Луцьк), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Філінюк Валентина (м. Хмельницький), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Шевчук Зореслава (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шеремета Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шпетна Світлана (*м. Луганськ*), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри культурології та кінотелемистецтва ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Штепура Алла (*м. Ніжин*) кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Щегельський Валерій (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

Томенко Микола

Досвід реалізації державної політики
у сфері формування української національної
та громадської ідентичності у вищій освіті
в контексті спадщини Івана Огієнка..... 5

1. МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА НАУКА

Бановська Дар'я

Заміна компонентів як механізм
фразеологічної деривації
в текстах сучасної української прози 8

Глуховцева Катерина, Глуховцева Ірина, Шпетна Світлана

Фразеологія епістолярію Аркадія Казки..... 15

Дворницька Наталія

Аналіз семантичної трансформації
філософських концептів в аспекті
наукового доробку Івана Огієнка..... 29

Кондратенко Наталія, Завальська Любов

Сакралізація президентського дискурсу у промовах
Володимира Зеленського 2019–2022 років..... 37

Ладиняк Наталія, Сукаленко Тетяна

Особливості формування української синтаксичної термінології 44

Марчук Людмила

Наукові дискусії як жанр наукового дискурсу у контексті
культурно-наукових зв'язків першої половини ХХ століття
(на матеріалі листування
Івана Зілинського та Івана Панькевича)..... 56

Попович Анжеліка

Міфологема *дорога* як семантичний компонент мовної
картини світу в сучасній українській поезії воєнного часу 64

Похилюк Олена

Теоретичні основи дослідження синтаксичних
домінант поетичного мовлення 75

Флінюк Валентина

Інтермедіальність як лінгвостилістичний
засіб поетичних текстів Юрія Іздрика
(на матеріалі збірки «Календар любові») 83

Шевчук Зореслава

Сакральний вимір мови: осмислення
лінгвофілософської концепції Івана Огієнка
(на матеріалі книги «Рідна мова»)..... 95

2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

Волковинська Інна, Волковинський Олександр

Публікації Івана Огієнка в газеті
«Громадська думка»: поетика і стиль 102

Горіна Жанна

Інтертекстуальна стратегія читання роману
Юрія Яновського «Майстер корабля» 115

Жиленко Ірина, Бондаренко Олена

Український дух у мові й спорті: творча спадщина
Івана Огієнка та Івана Боберського 123

Кеба Олександр

Особливості трансформації традиційних сюжетів
і образів у поезії Юрія Клена 130

Любінецька Марія

Міжмистецька поліфонія в романі Майка Йогансена
«Подорож ученого доктора Леонардо...» 137

Набитович Ігор

Михайло Драй-Хмара – редактор «Університетських
наукових записок» у Кам'янці-Подільському 143

Поляруш Ніна

Агатагел Кримський – Іван Огієнко:
діалог творчих особистостей крізь призму часу 152

Рарицький Олег

Лист-грамота Симона Петлюри до Івана Огієнка
як документ доби і нефікційний текст 160

Расевич Любов

Сучасна воєнна проза в площині рефлексії ідей
Івана Огієнка про рідномовні обов'язки 169

Щегельський Валерій

Необарокова поезія Миколи Гедза 182

3. ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

Гудима Наталія

Мовна підготовка майбутнього вчителя
початкової школи: від національної свідомості
Івана Огієнка до комунікативної
компетентності нової української школи..... 190

Дорож Ірина, Довгань Олена

Формування екологічної компетентності
молодших школярів з урахуванням засад сталого
розвитку та національно-культурного
виміру бачення природи Івана Огієнка 199

Мартіна Олеся, Третяк Наталя

Формування професійної компетентності майбутнього
вчителя в контексті нової української школи
(у світлі педагогічних ідей Івана Огієнка)..... 209

Мацюк Зоряна, Фенко Марія

Новий український правопис крізь призму формування
культури фахового мовлення здобувачів освіти..... 217

Мелекєсцева Наталія

Сучасна українська література для дітей
як засіб формування національної
ідентичності молодших школярів 223

Мінськова Наталія, Штепура Алла

Використання анімаційних фільмів у навчанні
польської мови як іноземної: від ідей до дій..... 232

4. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

Коваленко Борис

Фразеологізми з компонентом *голова*
у творах А. Свидницького 240

Коваленко Наталія

Номінації вікового порубіжжя людини: фразеологічний рівень 249

Поліщенко Дмитро

Стійкі народні порівняння в західноpodільському
діалектному мовленні 257

Шеремета Наталія, Каленюк Світлана

Аксіологічне та лінгвокультурне вираження концепту
«родинне виховання» у говірковому мовленні 264

5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Завальнюк Олександр

Роль Івана Огієнка у кадровому забезпеченні
Кам'янець-Подільського державного
українського університету (1918–1920 рр.)..... 274

6. ПОДІЇ

Трофимюк Олеся

VII Всеукраїнська наукова конференція
«Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки»..... 290

НАШІ АВТОРИ..... 292

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XXII

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Технічний редактор: **Зореслава Шевчук**, кандидат філологічних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Підписано до друку 12.12.2025 р. Гарнітура «Таймс».

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 17,5. Обл.-вид. арк. 25,1.

Тираж 50. Зам. № 1218.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному

університеті імені Івана Огієнка,

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.